

ÉRTEKEZÉSEK

A

TÁRSADALMI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

MÁSODIK KÖTET. 1870-1874.

A II. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

FRAKNÓI VILMOS

OSZTÁLYTI TKÁR.

BUDAPEST,

EGGENBERGER-FÉLE AKAD. KÖNYVKERESKEDÉS

(HOFFMANN ÉS MOLNÁR.)

Budapest, 1870. Nyomatott az A t h e n a e u m nyomdájában.

ÉRTEKEZÉSEK

a társadalmi tudományok köréből.
Második kötet. 1870—1874.

I. Szám. A fogyasztási egyletek. Dr. V é c s e y T a m á s t ó l. 1870. 59 l.....	40 kr.
II. Szám. Az emberi öntudat jelen fokáról. Dr. Bars i J ó z s e f t ő l. 1870. 27 l.....	20 kr.
III. Szám. Kassa város parketkészítése a XV. század kezdetén. W e n z e l G u s z t á v r. tagtól. 1870. 43 l.....	20 kr.
IV. Szám. Emlékbeszéd Császár Ferencz tiszteleti tag fölött. D r. S u h a y d a J á n o s levelező tagtól. 1871. 121.....	10 kr.
V. Szám. Szemle a magyar jogászgülések munkássága s ered- ményei felett T ó t h L ő r i n c z r. tagtól. 1872. 88 l.....	55 kr.
VI. Szám. Modern alkotmányos monarchiái intézmények. L a- d á n y i G e d e o n l. tagtól. 1873. 28 l.....	20 kr.
VII. Szám. Emlékbeszéd Bau Károly Henrik felett. K a u t z G y u l a r. tagtól. 1873. 16 l.....	10 kr.
VIII. Szám. A nemesség országgyülési fejenként való megjele- nésének megszünése. Hajnik Imre tagtól. 1873. 18 lap.....	20 kr.
IX. Szám. A részvénytársulati ügy törvényhozói szempontból. D r. M a t l e k o v i t s S á n d o r l. tagtól. 1873. 18 l.....	12 kr.
X. Szám. Mezőgazdasági statistika a nemzetközi kongressu- sokon. K e l e t i K á r o l y l. tagtól. 1874. 32 l.	20 kr.
XI. Szám. A székely kérdés. G a l g ó c z y K á r o l y l. tag- tól. 1874. 24 l.....	15 kr.
XII. Szám. Az emberi élettartam és halandóság kiszámításáról. Négy graphicus rajzzal. K ö r ö s i J ó z s e f t ő l. 1874. 52 l.....	50 kr.

A

FOGYASZTÁSI EGYLETEK.

NEMZETGAZDÁSZATI

ÉS

STATISZTIKAI TANULMÁNY.

Dr. VÉCSEY TAMÁSTÓL

(Olvastott a M. Tud. Akadémia 1869. júl. 19. tartott ülésében.)

PEST.

EGGENBERGER FERDINAND MAGYAR AKADÉMIAI KÖNYVÁRUSNÁL.

1870.

A FOGYASZTÁSI EGYLETEK. *)

NEMZETGAZDASÁGI ÉS STATISZTIKAI TANULMÁNY.

Dr. Vécsey Tamástól.

(Olvasatott a M. Tud. Akadémia 1869. jul. 19. tartott ülésében.)

1.

A fogyasztási egyletek lényege.

A tulajdonképeni proletárság és a tömegnyomor hazánkban, hol a népességnek 52.9 százaléka ¹⁾ az őstermelésből meríti keresetét, mégnem nyert ugyan ijesztő kiterjedést; mind a mellett, főleg az 1867. előtti rendszer nyomasztósága és több gazdasági csapás következtében a mi állam-háztartásunkba is befészkelődött, a *hiánylat* (deficit), mely nem csak az ország, hanem a magánosok gazdaságára is zavarólag hat; mutatkozik az *adóhátralék*, mely már 1865-ben 21 millió ftra rúgott és még a folyó évben is 1.9 millió ft behajtására és 8.4 millió ft kamatozó kincstári utalvány kibocsáthatására ad alkalmat; ²⁾ mutatkozik továbbá a hagyatékok több

*) Források.

Die Consumvereine, ihr Wesen und Wirken von Ed. Pfeiffer
Stuttgart 1869. II. Auflage. Der „Consumverein“ Organ des Verbandes
deutscher Cons. ver. 1868. év 1869 évfolyam.

Die Consumvereine von Eugen Richter. Berlin 1867.

„Anweisung für Consumvereine“ von Dr. F. Schneider. Berlin 1869.

„Les sociétés de Cooperation“ Casimir Periei-. Paris 1861.

„Demokratisches Wochenblatt“, Leipzig 1869.

„Bericht über den ersten Verbandstag Sächsischer Consumvereine
zu Chemnitz am 27 — 29. März 1869.“ Leipzig 1869.

„Rundschreiben der Sächsischen Consumvereine Nr. 6. Nr. 11.
1869.“

„Blätter für Genossenschaftswesen“ herausgegeben von Schulze-
Delitzsch. 1869. évfolyam.

Több fogyasztási egyletnek nyomtatott jelentése.

Az értekezőnek magán levelezései.

¹⁾ Konek: Statistikai kézikönyve 168. lap.

²⁾ 1868: L. 4. és 5. §.

mint egy harmadának vagyon - nélküliségé és a csödesetk szaporodása. Régen felvillant már azon eszme, hogy a föld egy óriás uradalom, melynek jogos ura az öszves emberiség. És sokan hiszik, hogy a tömegnek szegénysége mások gazdagságának közvetlen eredménye.

Többé hazánkban sem egészen ismeretlen azon forradalmi sebességgel növekedni képes mozgalom, mely a töke nélküli osztály szegényebb rétegeiből indul ki s mely hol *puszta-keresés*, hol *állami segély*, hol *hatalmi tény* által törekszik oleyészetni a javak egyenlőtlen szétoszlásával járó vizsás állapotot; ama vizsás állapotot melyben a munkával és nélkülözéssel szemközt a henyé gazdagság és pazar bőség hivalkodik az elkeseredett elégtelenség szítására.

A communismusnak azon faja, mely a tulajdon elleni álnok merényletekben örökös hadat folytat a vagyonosok ellen, folytonosan gyarapodik; minden 960-ik polgártársunk elitét gonosztevő (Kőnek S. Statist. kézi könyv 517. lap.)

Az állam - gépezet kerekeibe segélyért kapaszkodni akaró munkások és nyugtalankodók csoportosulásai (feledve hogy az állam, ha *akarna* is de nem *bírna közvetlenül* segíteni a munkásokon), a múlt hónapokban nem csak Pozsonyban és Pesten, hanem más népes városainkban is jelentkeztek, s habár népünk, józan észjárása mellett magát elragadtatni még nem engedte, mindazáltal ezen kórtünetek előtt szemet nem hányhatunk.

Más részről örvendetesen tapasztaljuk, hogy egy pár év óta hazánkban megepezdült a közgazdászati oly soká szunnyadóit erő. A vállalkozási szellem felébredt, mozgásba hozta a nagy és kis, honi és külföldi tőkét, szövetkezésre bírja a termelőket, iparosokat, kereskedőket, az egyletek és társulatok mint varázs „legyen“ szóra keletkeznek, a közlekedési eszközök sokasodnak, a részvény - társulatok, gyár-vállalatok és hitelintézetek egymást érve keletkeznek; a pesti értéktőzsdének napi jelentése hétről hétre hosszabb hasábot foglal el. De fejlődő gazdasági életünket némely bajok környezik, melyek orvoslásra várnak. Az iparszabadság, mely az ipar terén oly szolgálatot tesz, mint lélekzésünknel az éleny, megemésztő a *czéhek* összetartó vaskarjait és folyvást

lohasztja a *védvámokat*. Eme két támaszt, mely a rohamos verseny ellen biztosította iparosainkat, nem helyettesítő még elegendőleg a társulási szellem; a nagy tőke betolakodik minden üzletágba, s az előbb önálló *mestert* egyszerű munkássá lejebezzli; a vállalatok gyümölcsét a tőke nyeli el, csak hulladékot hagy a munkásnak; még ott is túlsúlyra vergődött a tőke, hol előbb alárendelt szerepet vitt; messze távoznak azon időtől, midőn az ügyvédkedés egy ív papirossal, a szabómesterség egy tűvel s szál czérnával megkezdethetett. A kik tudják, hogy a gépek dörömbölése közé mennyi sóhaj vegyül és tudják, hogy a gyárak zsigongó műhelyeit mennyi nyomor környezi, lehetetlen hogy a nagy ipar fejlődését kísérni szokott *bajok* elhárításáról előre-tekintőleg ne tünődjenek.

A fentebb említett kórtünetek és az imént érintett bajok egy közös buja forrásra engednek következtetést vonni, t. i. a *szegénységre*, mely a társadalmat két ellenes táborra különíti.

Ezen kívül az állami, egyházi, községi és társulati hivatalnokok, nyugdíjasok és honoratiorok, kiknek száma a hivatalos összeírás szerint már 1857-ben nálunk 1611,147 főre ment továbbá a saját háztartásra utalt szolgaszemélyzet is folyvást szaporodik. Tehát a kimért, többnyire szűk állandó fizetésből élő családok száma növekedvén: egyre népesülnek azon osztályok, melyeknek jövője anyagilag biztosítva nincs, s melyeket a munkaszünet vagy tehetetlenség, vagy a kereső családapának halála ínségbe dönthet. Es így a népnek egy része — melynél a műveltség is hiányzik — nyomorral küzd, más része pedig a jelenben el van ugyan látva, de a bizonytalan jövőnek aggodalmait által kísértetik, és nagy jutalékokat szed belőle a rejtőzködő szegénylős szegénység.

Mindezeknek elgondolásánál jól esik szemeinket a népiskolai közoktatásról szóló törvényre (1868: XXXVIII.) fordítanunk, mely népünket erkölcsileg újjá teremteni van hivatva s megtanítandja arra, hogy a szorgalom, becsületesség és gyakorlatiasság értékét már kiskorától becsülje. Vigaszt merítünk a segélyezési, előlegozási intézetek, takarékpénztárak, nép és iparbankok szaporodásából is. A *míveltség és jólét* főbiztosítékai a társadalmi rendnek, s e kettőnek

általános elterjedésében fekszik szebb jövőnk alapja, melyet az által lehet lerakni, ha kifejtjük az ő célra legbiztosabban vezető, és a nép által saját keblében hordott eszközt, t. i. az *önsegélyt*.

Az őstermelés, ipar vagy kereskedelem körében felmerült csapások, zavarok és szerencsétlenségek, továbbá a szegénység terjedése és sanyarúságai ellen mi sem biztosít inkább mint az önsegély, s az ennek elvén nyugvó társulás.

Az állam, mely maga is a fillérig menő takarékosagra szorul, csak azt adhatja a polgárnak, mit ettől vagy adók vagy kölcsönök alakjában elvett. Az állami segély tehát communismusra és így a gazdaság elpusztítására vezetne, a munkást elbizakodóvá, könnyelművé tenné, és az országot egy borzasztó szegényházzá változtatná. Ezt sok népámító meg nem gondolja!

A szegényeknek koronkinti felsegállése mindig szép és humánus kötelessége a társadalomnak, de néha arányba nem hozható a növekedő szükséggel, néha pedig fonák eredményű, midőn t. i. restségre, gondatlan könnyelműségre, állszenteskedő koldulásra bátorít.

Az alamizsna enyhítheti, de végkép el nem háríthatja a szegénységet. A könyöradomány megtöri az elfogadónak önéretét.

Az előlegezés! egyletek kívánatosak ugyan, csakhogy a munkás nép egy része, mely úgy is hitelből él, a könnyű kölcsönzés által könnyen sodortatik az eladósodás örvénye felé; más része pedig természetes idegenkedéssel viseltetik minden „adóság csinálás“ ellen, szentül tartván, hogy „kölcsön zabon nem hízik meg a ló“; de végül az előleget egyszer vissza is kell fizetni, mit csak a legritkább esetben, t. i. akkor tehet megerőltetés nélkül, ha a kölcsönt sikerrel használta termelési célra; a háztartásnál felemésztett, vagy meddően elfogyasztott előleg visszatérítése végtelen nehéz. A községi magtárak kezelőire hivatkozhatunk. *Előlegezés* a pillanat szorultságán tágíthat, de a jövőt ritkán biztosítja.

A segély *előlegezése* képezze a kivételt, az *önsegélyre* szoktatás pedig a szabályt. Oly egylet után kell tehát látni, mely tőkét *teremt* a munkás számára, s oly segélyt nyújt neki, me-

lyet *egyedül magának* köszönhet, melyet visszafizetni soha nem tartozik, mely segélyforrásnak cseppjei akkor is szivárognak és gyűlnek, midőn a munkás és kereset nélküli családja nem tesz egyebet, mint *fogyaszt*. És ezen célra legalkalmasabbak a *fogyasztási egyletek*, vagy is oly társulatok, melyek a fogyasztók által azon célból alapítatnak, hogy a háztartási főbb tárgyakat jó minőségben, jutányosán szerezhessék be, és ekként megtakarításokat tehesenek s tőkét gyűjthessenek.

Az egyletet tehát nem vállalkozók, hanem magok a *fogyasztók* alapítják; alapítják pedig a háztartási kellékek jó és hamisítlan minőségbeni beszerzése céljából, akkint, hogy misem adatik hitelbe, hanem azonnali készpénz fizetés követelhetik elengedhetlenül, már csak azért is, mivel a hitelbe-adás és az ebből sokszor következő rendetlenség, kellemtelenség, az egylet fejlődését megzavarhatja, sőt az egyletet meg is buktathatja, és károsulnának azon tagok, kik pontosan fizetnek. De az egyletnek feladata túlterjed a mérő anyagiasságon, a jó és olcsó szerek beszerzésén; igyekszik ugyanis helyes gazdasági *elveket* terjeszteni még az alsó néposztályoknál is, és törekszik az *önsegélynek* erkölcsiesítő és nemesítő eszközét kezünkbe adni. Az egyletbe lépést lehetőleg meg kell könnyíteni, csak felette csekély törzsbefizetést kívánni, a kilépést pedig a függőben levő osztalék visszatartása vagy pedig bizonyos kilépési díj követelése által nehezíteni.

A fogyasztási egyletek arról győzik meg a gyarapodni akaró munkást, hogy az ígervények, reskontók és sorsjegyek ködképei helyett fordítsa figyelmét a termelő tevékenység mezejére és boldogulását önjerejétől és a társulástól várja.

A társulás fölemeli és erősebbé teszi az elszigeteltségben oly gyöngye egyediséget, ennek önállóságát növeli, önbizalmát fokozza, tökéletesbülését elősegíti.

Korunk demokratikus iránya követeli, hogy lehetőleg kitöltessék azon nagy űr, mely a szegény és gazdag osztály közt tátong. A nép millióinak érdeke hozza magával, hogy az apródonkint vásárló is illő jutányos árért juthasson aczikkékhez, a kinek nem telik egyszerre tömegesen vásárolni, ne legyen még azzal is büntetve, hogy apró részleteit méreg

drágán fizesse a szatócsnak. Ki egyszerre 100 frtért vásárol élelmi cikket, nem csak azon előnyben részesül, hogy csak *egyszeri* fáradságba és idővesztegetésbe kerül a bevásárlás, hanem abban is, hogy a nagyban vásárlónak egy pár százalékot elengednek: ki ellenben 100 frot száz részletben keres és költ el, ugyanennyiszor fárad és vesztegeti idejét, és minden bevásárlás alkalmával, ha nem többet legalább öt krajczárt vesz rajta a kalmár azon készségeért, hogy kis részletekben is kiszolgálja emberünket, s ezen felül a kalmár sokszori fáradtságának s időveszteségének díját s tőkénének kamatait sem engedi el; mindezt betudja a portékának árába. Oly köztudomású tapasztalással állunk itt szemközt, melynek bizonyítgatása felesleges; de elhárítása kívánatos és lehetséges. Lehetségessé teszi a társulás jelesül a fogyasztók egyesülése, mi által a legaprókékosabb fogyasztó is termelési áron-kaphatja portékáit úgy mint az első kézből vásárló; avagy megtakaríthatja azon nyereséget, mit különben a kiskereskedőnek fizetne. Az egylet a nagyban vásárlás előnyeit biztosítja azoknak, kik külön külön nem vásárolhatnak nagyban.

Az egyesülés nagyot tehet. A mázsányi vaskörtét a közönséges mérőserpenyőn nem billentheti fel az egyfontnyi súly, habár ezret rakjunk is *egymás után*, de tegyük százat *egymás mellé* és egyensúlyozva lesz a mázsás körte! A fogyasztási egylet mint jogi személy *egyeditek* tekintetik, s tagjainak apró vételei egymáshoz számítva, a nagyvevő előnyeit élvezik. Ennek következtében megtakarítást tehet a fogyasztó, a megtakarítás által pedig tőkét nyer és így termelési eszközt kap kezéhez.

A termelés szoros összefüggésben áll a fogyasztással. A termelés célja fogyasztási készleteket szolgáltatni, s viszont a fogyasztás készít helyet az újabb termelés számára; a termelésnek meg kellene szünnie, ha az előbbi készletek föl nem emésztetnének. Hogy eső képződhessék: elpárologásnak kell történnie. A fogyasztás, mely észszerűen történik, gazdaságilag üdvös. De kétszeresen üdvössé válik, ha vele a tőkegyűjtés veheti kezdetét, és pedig a tőkének oly megtakarítás általi gyűjtése, mely által az észszerű fogyasztás távolról sem szoríttatik meg, s mely által a művelődésbeni haladás,

az életnek széppé és kellemessé tévése, a kevésbé vagyonosok számára is lehetővé válik.

Az észszerű fogyasztás feltétele és rugója a termelésnek. Ezen szempontból a termelést régóta helyeseltük. De most azt is tudjuk, hogy a fogyasztás a leghatalmasabb termelési közegnek, a tőkének forrásává lehet. Valamint a lombos fa, midőn levelét lehullatja, egyúttal helyet ad már akkor a jövő évi bimbó és termés ébrényét burkoló rügynek: úgy a fogyasztási egylet útjáni pénzkidadásoknak is nyomában jár a jövő tőkének parányait összegyűjtő megtakarítás.

II.

A fogyasztási egyletek osztályzása.

A fogyasztási egyletek beszerkezetökre nézve vagy *szállítókkal szerződök*, vagy *saját üzlettel működök*.

1. A szállítókkal, még pedig a mennyiben lehetséges, a tagok többségéhez legközelebb lakó iparosokkal és kereskedökkel szerződök egylet a megtakarításokra az által tesz szert, hogy az iparosok és kereskedök, kikenél az egyleti tagok bevásárolnak, a folyó piaczi árakból bizonyos százalékat leengednek az egylet javára és ez képezi az egyleti hasznot. A százalék leengedésre az által lesznek képesek a szállítók, hogy az egyletet alkotó nagy közönségre, mint tömeges, folytonos fogyasztóra támaszkodnak, a pénzt gyorsan és biztosan forgatják, megrendeléseiket kiszámítóan tehetik, késedelem és költség nélkül azonnal pénzhez jutnak. Ezen rendszer mellett az egylet, a házi szükségleteket hivatásszerűen működök rendes kereskedök által fedeztetik, mi a munkafelosztás elvével megegyezik. A pontos készpénzfizetés és nagy forgalom legyözte oly kereskedök idegenkedéseit is, kik eleinte az egylettel szerződökni nem akartak. Hogy pedig a százalék elengedést szabatosan ellenörizni, és a tagok illetményét kiszámítani lehessen, az egyleti tagok és szállítók közt az adásvevés vagy *bevásárlási jegyekkel*, melyek bizonyos összegről szólnak, s a vételár fejében átadatnak, vagy pedig *nyugtákkal* közvetítetik, mik a vételár kifizetését bizonyítják. Ha bevásárlási jegyekkel működök az egylet, ennek minden tagja, *saját érdekében* szemmel tartsa, hogy az egyleti szállítóknál nem készpénzért, hanem az egylettől kibocsátott jegyekért

vásároljon, mert a tagok csak az egylettől váltott és könyvecskékbe feljegyzett jegyek aránya szerint vesznek részt a nyereségben és az egylet vagyonában, és mert a szállító is csak az által válik képessé az engedményezésre, hogy az egyleti tagok részéről jelentékeny megrendeléseket nyer. A tagok az egyleti jegyeket készpénz fizetésért váltják az egylettől s az egyleti szállítóknál készpénz gyanánt tetszésök szerint használhatják; az egylet szállítói pedig ezen jegyeket az egylet pénztáránál készpénzért beváltják, mely alkalommal illeték ükből a megajánlott elengedési százalékok levonhatnak. Ily módon az egylet pénztárában öszpontosúl az öszves leengedmény. A nyugtákkal eljárás úgy történik, hogy a szállító esetről esetre nyugtát ad a vevőnek a vételárról, a vevők pedig a nyugtákat beadják az egyletnek és ez öszszeszámitja, és a szállítóktól beszedi a leengedési százalékokat. Itt tehát a tag nem kénytelen előre jegyet váltani, a szállító pedig egyenesen készpénzt, nem pedig jegyeket kap. De a szállítóra nézve a nyugta-írás igen alkalmatlan, főleg csekélyebb vásárlásoknál, az elengedési százaléknak készpénzbeni befizetése pedig adózásnak vagy kegyadománynak látszatával bír. Ezért a fogyasztási egyleti haszon ily alamiznaszerű begyűjtése nem ajánlatos és alig egy két helyen van gyakorlatban. Az egyleti haszonból mindenek előtt levonandók az egyletnek mindenféle terhei és az egyleti hivatalnokok illetményei, s a tartalék-alap gyarapíttatik, illetőleg minden tag számára egy bizonyos tőke növeltetik, a nyereség többi része pedig készpénzben vagy egyleti jegyekben a tagok közt, a megfelelő időszak alatti fogyasztás arányában koronkint, p. o. évenkint kiosztatik vagy a tag javára kamatoztatik.

Igen ajánlja a fogyasztási egyleteknek! 865-ben Stettinben tartott nagygyűlése, hogy az egyes tagokra eső osztalék csak egy bizonyos összeg erején felül vétethessék ki. Gyűjtése a külön tartalék alapnak, melyből a rendkívüli veszteségek fedeztetni k, a törzsbetételek kímélésével, még ott sem felesleges, hol az osztalék egy része visszavonhatlanul áll az egylet rendelkezésére.

Az egylet azon előnyt nyújtja tagjainak, hogy ezek a szokottnál jobban kiszolgáltattak s fogyasztásra rendelt

pénzükből minden legkisebb kockáztatás és viszunkötelezettség nélkül jelentékeny megtakarítást tehetnek, mely az összes forgalom 4—8 százalékára mehet; ez oly megtakarítás, minőt egyes egyén, hacsak nagyban nem vásárol, különkiülön el nem érhet és dúsan kárpótolja azon csekély fáradságot, hogy a tag készpénzét egyleti jegyekre felváltsa, és *bankjegy* helyett *egyleti jeggyel* fizessen.

Ugyanazon dologra sok szállító nem czélszerű, mert' így szétforgácsoltatik a forgalom, és így egyik sem akarna tetemes kedvezményt engedni; aztán az által a jegyek forgalmának gyorsasága is lassítatik, mi a tiszta nyereség kitudását késlelteti.

Sokan attól tartanak, miszerint az egyleti nyeresemény csupán *lifstólugos*, minthogy a szállítók az Ígért százalékos engedményért kárpótlást keresnek vagy a mérték megcsorbításában, vagy az áru minőségének hamisításában, vagy az árak felemelésében Ily aggódók vegyék megnyugtató ul, hogy az egylet csak hitelt érdemlő és mindenkire egyaránt érvényes szabott áron áruló vagy dolgozó üzletemberekkel lép összeköttetésbe, kik a pontos és jó szolgálatért felelősek, továbbá, hogy mindenkinek teljes szabadságában áll az egyleti szállítót egészen mellőzni; aztán, a vásárló a rászedésektől még kevésbé van megóva az egyleten kívül mintáz egyletben, s végül, hogy az egylet bizalmát megtartani bármely szállító igyekezni fog.

Az egyleti jegyeket fémből készíttetni czélszerűbb mint papirosból, mert a fém igen tartós, sok évig foroghat, nem kell újakkal pótolni; papiros-jegy legfőlebb kezdetül ajánlható. — Néha az egyleti jegyek olyakhoz is kerülnek, kik nem egyleti tagok, például megesik, hogy a favágó bérébe elfogadta pénz helyett az egyleti jegyeket és kénytelen vele az egyleti szállítónál vásárolni. De ez nem káros az egyletre» mert végül mégis minden jegy az egyleti szállítóhoz szivárog; mi alatt pedig ehhez, és ettől az egyleti pénztárnokhoz jönne beváltás végett, az alatt a készpénz az egyleti pénztárban gyümölcösztethető.

Néhol az egyleti jegyekért czikkeket nem egyleti szállítók is adnak; s az ilyenek aztán íme jegyeket egyleti szál-

lítóknál használják fel. Ez nem okoz ugyan egyenes kárt, de nem is mozdítja elő az egyesület érdekeit, sőt ha a tagok jegyeiket az egyesületi szállítókon kívül másnak is adják, végül nem marad egy szállítónak sem kedve előnyös engedményeket tenni az egyesület javára.

Ha a szállítók a bevett jegyekért magok ismét vásárolnak egyenlő kedvezményt engedő más egyesületi szállítóknál, ez kevésbé baj; ha a pék vásárol a mézárósnál, emez is vásárolhat amannál, és így a százalékok egymást kiegyenlítik. Ha pedig a kevesebb kedvezményt engedő vásárol annál, ki több kedvezményt ad, és emez váltja be a jegyeket, valósággal nyer az egyesület. Ellenben

Káros visszaélés az, ha a szállítók, kik nem egyenlő kedvezmény-engedéseket tettek, egymás közt kicserélik a beszedett jegyeket; például a pék 6 százaléknyi engedményt nyújtott, a vegyes kereskedő pedig csak kettőt, a pék tehát nyer, ha jegyeit az egyesületi pénztárnál, hol az engedett 6 százalék levonatik, be nem váltja, hanem a vegyes kereskedőnél vásárol azokon, vagy éppen összebeszél a kereskedővel, és ez utóbbi által, kitől csak 2 százalék húzatik le, váltatja be. Ily csalás ellen legjobb eszköz ügyelni arra, hogy csak becsületes, megbízható üzletemberekkel kötéssék szállítási szerződés, kik elfordulnak az oly fogásoktól, melyek a szerződést sértik. Különben a kötendő szerződésben mindig kiteendő a visszaélés elleni óvás és a jelentékeny bírság.

A szállítók részéről a jegyekkel történhető visszaélést az által hitte némely egyesület megelőzni, hogy a szállítóktól nyert kedvezmények különböző fokának megfelelő jegyeket veretett például egyfajta a 10. másat a 8. s a 6. százalékos kedvezmény fokhoz; tehát a szállító, ki 5 % kedvezményt enged, nem fogadhat el és nem válthat be mást mint a mi számára rendelve van.

Ezen rendszer mellett az is harcolt, hogy ki lehet általa számítani a minden egyes jegyfajtanak megfelelő hasznót, s minden tagnak az általa használt jegyfajta eső nyereség szerint lehet osztalékát kifizetni. Ezen eljárás igazságos, hanem gyakorlatilag igen nehéz és felette bonyolultja házi asszonyoknak is bajos volna többféle jegyekből a kellő

készletet beszerezni előre. Az egyleti könyvvitel is igen meg lenne nehezítve. Midőn tehát csak egy fajta jegyek használatát ajánljuk és a haszon szétosztásánál csak a fogyasztás mértékét, nem pedig a fogyasztott cikkknél engedett százalék magasságát fogadjuk el alap gyanánt, nyugtassa meg az egyes tagot, hogy az általa használt jegy utáni elengedés nem az ő személyének, hanem az egyletnek köszönhető, melynek tömör sorai bírják elengedésre a szállítót. Egyébiránt, ki az egyleten kívül állván is élvez oly kedvezményt, minőt az egylet számára nyújtanak, az ilyen úgy sem használja e tekintetben az egyletet.

2.) *A saját üzlettel működő fogyasztási egylet* közvetlenül maga tesz megrendeléseket és szolgálja ki a tagokat; az egylet bolthelyiséget nyit és rendszeresen árútat. Az ily alapon álló egyletnek tagjai az együvé tartozóságot sokkal jobban érzik, mintáz egyszerű jegyrendszernél, mert az egyleti üzletben rejlő tulajdoni jog és a vele járó kockázatnak érzete szorosan összefüzi a tagokat. Az egylet nem csak a javak fogyasztását közvetíti, hanem a javak szerzését is előmozdítja! Egyelőre azonban ekkor is fenntartható a szállítási szerződés azon cikkekre nézve, melyet az egylet maga nem hozat, s mindég czélszerű marad a szállítóval szerződni oly cikkekre nézve, melyeket az egylet nem tarthat vagy nem akar tartani p. o. gyógyszereket, tejet, bevágandó ablaküvegeket s a t. s az egylet számára úgy sem ajánlatos bármiféle cikk, hanem csak olyan mi rendszeren és naponként fogyasztatik, a mi igen nagy térfogatot el nem foglal és huzamosabb időig eltartható, jelesül kávé, czukor, rizs, nagyszólló, thea, fűszer, liszt, dara, főzelék, asszú gyümölcs, olaj, sajt, dohány, szivar, szappan, gyertya, csokoládé, keményítő, fénymáz, írószerek, gyufa, hering, zsír, száraz tészta, kenyér, szesz, bor, s a t. A gyarmati árúknál aránylag kevesebb nyereség reménylhető mint a gyártmányoknál, de az üzlet egységessége mellett ezen árkülönbségek egymást kiegyenlítik.

Az egyleti boltban való árulás vagy a helybeli piaczi áron történik vagy pedig azon jutányos áron, melybe az egyletnek került a portéka.

A helybeli piaczi árak kipuhatólása némi nehézséggel jár, mert a városi kereskedők nem szívesen világosítják fel az egyleti boltvezetőt, s így néha megesik, hogy az egylet némely cikket olcsóbban árul, mint a többi kereskedők, vagy viszont drágábban árul, mert nem értesült idejekorán a többiek árleszállításáról. De ezen eltérés huzamos nem lehet mivel az árak emelkedése vagy süllyedése hamar köztudomásúvá lesz. Helyesen cselekszik az egylet, ha az árakat havonként nyomtatásban jelenti és ezt szétküldi; az időközben netalán előforduló árváltoztatást pedig az egyleti fekete táblán haladéktalanul közli, mint ez Salzburgban szokásos.

A piaczi folyó áron árulva nyereségre szert tenni s ezt szétosztani a tagok közt czélszerűbb, mint a portékát annyiért adni, a mennyibe az egyletnek kerül. Czélszerűbb, mivel csak így nyer az egylet nagyobb állandóságot, így gyűjt és tőkésít tagjai számára, így válik igazán takarékosági egyletté,

Gyámkodókig gyűjtetik ugyan az osztalék, de hiszen az egylet *szoktatni* és *nevelni* is van hivatva, s különben is az egyén önállósága elég biztosítékot nyer abban, hogy az egyéntől függ, akarja-e használni az egyletet vagy nem?

A piaczi áron áruló egyletnél az egyes tag fogyasztásának — a nyereségbeni részesülés alapjának — megállapítására két mód kínálkozik. Egyik az, hogy az egylet megkívánja miszerint minden tag pénzét az egyleti pénztárnoknál *egyleti jegyre* váltsa fel, és okvetlenül ily jegy mellett vásároljon az egyleti boltban; más mód pedig, hogy az egyleti boltos a vevőnek ily jegyekkel névértékben *nyugtázza a vételárt* s a vevők ezt koronként összeszámítatják s bekönyvezetik. a közelebbi osztalék kulcsa gyanánt. Ennek előnye, hogy a tag nem kénytelen pénzét előbb jegyekre felváltani, az egylet menekül a jegyek áruításának költségeitől, pénzüket a tagok nem hovertetik egyleti jegyekben. De ha az egylet a saját üzlete mellett szállítókkal is szerződik, ezek aligha vállalkoznak arra, hogy minden vásárlót egyleti jegyekkel, névértékben nyugtatványozzanak. Az egyleti üzletben készpénzért, de jegyköveteléssel, a szállítónál pedig készpénz helyett jegyekkel vásárolni, bonyolult és kellemetlen lenne. Ily körülmények közt legczélszerűbb azon kis áldozatot kívánni

minden tagtól, hogy egyleti jegyekre váltsa fel elfogyasztandó pénzét.

A piaci ár által elért nyereségből képezett egyleti vagyonnal nyugodtabban lehet rendelkezni, sőt az üzleti bal eset vesztesége is könnyebben viselhető. Holott ha az egylet minden nyereség nélkül, az általa fizetett áron adja el portékáját: az üzleti tőke nem képeződik és gyarapodik az üzletből, továbbá az eladási ár megszámlálásánál minden legkisebb tévedés nagy veszteségre vezethet és az el nem kelt áru tisztán kárba vesz, sőt az egész vállalat megbukhatik. A helybeli piaci áron alóli árulás által az egylet azonnal érezteti előnyét, míg a piaci árszabást tartó egylet közvetlen előnyt csak a könyv berekesztésekor nyújt osztalék alakjában, sőt az angol egyletek az osztalékot ki sem fizetik, ha ez legalább 1 font sterlingre nem rúg. A haszon mindkét esetben a tagot illeti, sőt a *közönségesnél olcsóbb* ároni eladások által az egylet vonzerőt fejt ki, az egyleti tag a nyereséget azonnal szembetűnően, minden vásárlás alkalmával kézzel foghatólag tapasztalja, és mindenki oly nyereségben részesül a minő épen az általa fogyasztott czikkre esik, csakhogy az ily módszerinti árulásnál az egylet elveszti magasabb társadalmi jelentőségét, és a kis kereskedők egyszerű versenytársánál nem egyéb; a társulat nélkülözendi az *egységes egésznek* éreztét, továbbá többnyire krajczáronkint és garasonkint marad kezüknél a haszon, s ugyan ez ép oly apró részletekben el is párolgathat, vagy elfeledjükévenkint összeszámítani. A piaci áron való árulásnál pedig az egylet összegyűti és felszaporítja a hasznot oly öszveggé, melynek látszata van és nyoma marad. A piaci áron alóli árulás mellett az egész jövedelem, a megtakarításra alkalmas árkülönbség is felemésztetik vagy az ólálkodó kisértések közepette előszedetik s elfogyasztatik, holott a másik módnál oly áron vásárol ugyan az ember, mintha egyleti taggá nem lett volna, de folyvást jó és teljes mértékű portékát kap s a közvetlen nyereséget tagosítva veszi kezéhez. Valamennyi angol egylet piaci áron árú, mert csak ily eljárás mellett tekinthető az egylet takarékosági intézetnek s érhető el azon feladat, hogy az egylet, áldását, a folyó áron adott portéka jó *minősége* s csonkítlan *mértéke*

által *naponkint*, és a nyereségy osztása által *évenkint* éreztesse.

Az angol egyletek üzletében a nem tagok is vásárolhatnak a fizetés megtörténtét tanúsító jegyek mellett, melyeket a nem tagoktól kisebb, a tagoktól nagyobb kedvezmény-nyel vált vissza az egylet. Ez nem csak azért előnyös, mert a forgalmat, s az ennél elérhető hasznot növeli, hanem azért is, mert az egyleti boltos úgy sem képes a vételre jogosított tagokat ismerni, tehát úgy sem képes megakadályozni, hogy nem tagok is ne vásároljanak.

Az egylet, melynél nem tagok is vásárolhatnak, lehetetlen hogy a piaci áron alul áruljon, mert ez annyi volna, mint a nem tagokat előnyben részesíteni minden viszonttémeny nélkül, a tagok vagyonának kockáztatásával a nem tagok húznák a tagsági hasznot, a tagsági terhek viselése nélkül. Itt már elvégződnek az önsegély útja és kezdődnek a kegyes alapítvány jellegének felöltése. Azt sem tartanók czélszerűnek, hogy a tagok olcsóbban, a nemtagok pedig folyó piaci áron vásárolhassanak, mert lehetetlen volna ellenőrizni, hogy mennyit vettek a tagok és mennyit a nem tagok, sőt még azt is kutatni kellene, váljon a tag maga számára vásárol-e vagy pedig nem tag részére. De oly helyen is, hol az egyleti boltos ismeri a tagokat, a nem tagok részéről vásárlás zavart okozna az árumegrendelésben, a vásárló *nem tagok* felülmúlhatnák a *tagokat*, és talán tervszerűen lefoglalhatnák az egész készletet s így lehetetlenítenék a tagok kielégítését: tanácsosabb lesz a vásárolhatást csupán az egyleti tagokra szorítani. Ezt az is ajánlatossá teszi, hogy különben az egylet egész bevétele adótárgynak fog vétetni!

Vannak általánosan *bármely osztályból tagot befogadó* fogyasztási egyletek és ezekkel ellentétben oly *kizárólagos jellegű egyletek*, melyek csak bizonyos osztályból fogadnak el tagot, mint például Bécsben a „Beamten Consumvérein,” mely előkelő elzárkozottságában számítja tagjait a hivatalnoki hierarchia lépcsőzeteiről, máshol pedig csak a munkások képezik az egyletet, például Steinban, Pirkhammerben, Lö-rachban és a bécsi „Fünfhausban,” hol majdnem kizárólag

a munkás osztályra szorítkozik az egyesület; Steinban az egyesület tisztán csak munkásokból áll, Pirkliammerben 98 %, Lóráchban 97 %, Bécs-Fünfhausban 88% esik a munkásokra saját közleményeik szerint 1869. jan. 1-ről. Az eperjesi fogyasztási egyesületnél még nem sikerült kieszközölni egyetlen munkás belépését sem, a példa vonzó erején kívül egyéb aligha fogja őket az egyesületbe vinni; a tagok közül Eperjesen 15% iparos, 9% kereskedő, 25% hivatalnok, 51 % egyéb foglalkozású. Közmunkást a nagy-szebeni és nagydisznódi egyesületek sem mutatnak ki, hanem esik a n. disznódi egyesületben 94% a mesteremberekre; 1% a kereskedőkre, 5% pedig egyéb foglalkozásúakra; a nagyszebeni fogyasztási egyesület tagjai közül pedig jut a mesteremberekre 7%, kereskedőkre 8% hivatalnokokra 59%, egyéb életmódúakra pedig 26%, mint ezt saját közleményeik mutatják 1869. jan. 1-ről. A köznépp nagyon is conservatív nálunk, erélyes közgazdasági jó vezetőket körében nem számít.

Legzérülőbb, ha az egyesületbe lépés bármely osztálybeli ember előtt nyitva áll. A kizárólagosság nem üdvös. Minél szegényebb valaki, aránylag annál drágábban él, mivel apró részletekben minden sokkal drágább. Ívenként sokkal többbe kerül a papiros mint rizmáknál. Minél kisebb mérvben fogyaszt valaki, aránylag annál többet nyerhet az egyesület által, tehát a munkás osztályt már ezért is buzdítsuk az egyesületbe lépésre.

Az osztályok szerint változó fogyasztási egyesület még jobban emeli a várnaszerű elzárkózást. Az előkelők, hivatalnokok részéről lenézés, a munkások részéről bizalmatlankodás színezetével bír. Ellenben az egyesületbeni közösség érzete sok hűberies előítéletet eloszlat, s a rideg ellentéteket enyhíti. A megtakarítás ép úgy ráfér a munkabért húzókra, mint a tisztelet díjt élvezőkre, s ha ezen közös érdeket *együttesen* mozdítják elő, ezt igen fontosnak tartjuk társadalmi szempontból, mert a különböző osztályúak közti sűrűbb érintkezés a közszellemet, az egymásra utaltatás felőli meggyőződést élénkíti, s a társadalmi életnek barátságosabb, melegebb kinézetet kölcsönöz; mily tanulságos a munkásra és kis iparosra, ha a fogyasztási egyesület zöldaszalánál a mivel-

tebb osztálybeliekkel együtt tanácskozhatnak, és az érdekek összhangzásban lételéről meggyőződést szerezhet. A társadalmi rétegek közti feszültséget és hidegséget leghathatósabbban osztalja a munkás és közép osztály vegyülése, és a hűbérsséggel összefüggő rangfogalmakat elfeledteti a társulati szellem. A munkás osztály oly gyűlésekben, melyek neki közvetlen anyagi hasznot nem hajtának, sőt idejét emésztik s ingyenes kiküldetésekkel járnak, nem szívesen vesz részt; vonzzuk tehát őt a fogyasztási egylet körébe, hol saját anyagi érdekeiről beszélhet és felfelé törekedhetik.

Habár a fogyasztási egylet tagjainak betételeiből vagy osztalékából képezi üzleti tőkéjét, még sem azonosítható a részvénytársasággal; mert a fogyasztási egylet a tagok betételeit csak egyszerűen kamatoztatja s legfőlebb még némi kedvezményben részesíti, a nyereséget pedig a *fogyasztó tagok* közt aránylagosan, kinek-kinek fogyasztása szerint úgy osztja szét, hogy a ki 200 ft. forgalmat eszközölt, épen kétszer annyit kapjon, mint az, aki 100 ft. forgalmat idézett elő; ellenben a részvényes vállalatnak nyeresége egyedül a befizetett *tőkepénzre* esik. A fogyasztási egyleti üzletből nekünk jutó osztalék annál nagyobb, minél többet fogyasztunk, holott a részvénytársulatnál nem a fogyasztás, hanem a részvények száma határozza meg osztalékunkat. A fogyasztási egyletet igen élesen jellemzi, hogy az egyletbe való belépés és törzsbetét azért történik, hogy ez által az egylet körébeni fogyasztás előnyeit élvezzük, nem pedig azért tesszük a törzsbetétet, mintha ez által a tőkének nyereséges elhelyezése szándékoltatnék. — A fogyasztási egyletben a részvevő tagok száma előre meg nem szabható, bármikor változhatik, a belépés mindég nyitva áll, holott a részvényüzletnél a tagok számának lehető legnagyobb mennyiségét előre megszabja a részvényterv, és non lehet több tag mint mennyinek részvény jut. A fogyasztási egyletnek tőkéje sincs már előre, áthághatlanul előirányozva, holott a részvénytársulatok törvény ³⁾ által is kötelezve vannak a szükséges tőkemennyiség közelítő kiszámítására. A részvények nem is szólhat-

³⁾ 1810: XVIII. 55. §. *b.*

nak oly csekély összegekről, minők a fogyasztási egyleti törzsbefizetések, s miután a fogyasztási egylet részvénytársulatnak tekintetni nem akar, alapítása a váltótörvényszéknél be nem jelentendő, a tőke mennyisége és előteremtésének módja iránt jelentéssel nem tartozik, alapszabályait vagy ezeknek változtatását a váltótörvényszéknél bejegyeztetni nem köteles. De a fogyasztási egylet nem tekinthető szoros értelemben! közkereseti társaságnak sem, mert ez utóbbi társaságnak beltagjai, törvényünk ⁴⁾ szerint, a társaság tartozásaiért egész vagyonukkal felelnek, holott a fogyasztási egyleti tagok az egyleti hitelező iránt *szabály szerint* csak az egyletnél levő követeléseikkel vannak lekötelve; a fogyasztási egyletben résztvevőt a szoros értelembeni közkereseti társaságoknál előforduló kultagnak (commanditair) sem tarthatjuk, mert a fogyasztási egylettől különös kamatkedvezmény magának ki nem köthet. A fogyasztási egyletnek tagja lehet bárki, ha erre méltónak találják, holott szoros értelembeni közkereseti társaság tagjai nem lehetnek a megbukottak, kik bírói ítélet által a kereskedés üzésétől eltiltattak, továbbá az alkuszok, aztán kik csalási bűnök miatt megfenyítették s végül ezen személyek feleségei és mindazok, kik váltókötelezéseket magukra nem vállalhatnak.⁵⁾ — A fogyasztási egyletektől nem követelhető azon személyek megnevezése, kik az egyleti cél elérésére társaságba álltak. Új tagok felvételéhez valamennyi tag jelenléte s egyetértése, vagy pedig írott szerződés nem szükséges. Mind ez épen ellenkezőleg áll a szoros értelemben vett közkereseti társaságoknál. Egy szóval, közkereseti társulatnak nem tekinthető a valódi fogyasztási egylet, mi által igen meg van könnyítve alapítása.

Lényegesen különbözik a fogyasztási egylet a *népkonyhájával* is. A népkonyha akár részvényekre, akár adakozásra alapítva a jó és olcsó táplálkozást czélozza; de a tőke morzsák összegyűjtését és önálló üzlet kezdését, főleg pedig az önálló külön háztartások fenhagyását — a családi vestatüzek élesztőjét — nem hozza magával. Nem lehet azonban

⁴⁾ 1810. XVIII. t. §.

⁵⁾ 1840. XVIII. 2. §.

eléggé ajánlani, hogy Brüsszel, Berlin és Pest példájára partoljak a népkonyhákat, jelesül a munkások fogyasztási egyletei karolják fel ezen új intézményt, hogy így a nőtelen munkásokat is magukhoz vonzzák.

A fogyasztási egyleteket nem azonosíthatjuk a jótékony-sági egyletekkel sem, melyek p. o. szegényeknek ölem ruhát, szállást, tüzelőszert osztogatnak; mert eme jótékony-sági egyletek tagjaiktól legfőlebb hálát, nem pedig befizetéseket igényelnek, továbbá csak addig állanak fenn, míg a kegyes emberbarátok bőkezősége tart; ellenben a fogyasztási egylet nem alamizsnán alapul, hanem az *önsegély* hatalmas eszméjén, s nem a könyörületességre, hanem az önerőre épít, nem az *irgalma*, hanem a *szorgalmat* állítja a boldogulás forrásának. A fogyasztási egylet nem azért alakul, hogy a szegényeket *gyámolítsa*, hanem hogy a szegény sorsból *kiemelkedést megkönnyítse*, az elszegényedést akadályozza. Legyen képes az adakozásra minden család, de ne legyen *egy sem*, mely annak elfogadására *szoruljon*.

A fogyasztási egylet üzletéhez kívántató tőke a tagok által teremtetik elő, és pedig alapítványi összeg, belépti díj, időszakonkinti befizetések, törzsbetétek, tartalék-alap gyarapítás, osztalék tőkésítés vagy részvény czíme alatt.

De ha ez utóbbi kifejezés t. i. „részvény“ használtatnék is, óvakodjunk az általa képviselt összeget egyéb kedvezményben részesíteni, mint az előre meghatározott kamatoztatásban. Ellenkezőleg a fogyasztási egylet czíme alatt is a *tőke* fog nyerekedni, és a fogyasztási egylet közhasznú eredeti jellegéből ki fog vetköztetni.

A szállítókkal működő egylet igen csekély beruházást igényel, ú. m. könyvecskéket, egyleti jegyeket, naplót és főkönyvet. Mindez, a belépés alkalmával fizetett tagsági díjából kikerül, illetőleg fedezhető az egyletnek első évi nyeményéből. A saját üzletre vállalkozó egyletnek alaptőkét apródonkint, néhány krajczárnyi részletekben gyűjteni legtanácsosabb, mivel így a kevésbé vagyonosok is hozzájárulhatnak, a hozzájárulás pedig fokozza az érdekeltséget és az egylethezi ragaszkodást. A heti vagy havi befizetést cél-

szerű lesz gyarapítani az illető tagra eső osztalék tőkésítésével is mindaddig, míg az előírt törzsrész kiegészítve nincs. Ezen törzs-rész a legtöbb egyletnél 10—20 ft. közt változik, melyből bizonyos százalék előre befizettetik, a többi pedig az üzleti haszonból pótoltatik ki. Lassú de biztos mód ez az alap előállításához. Az északnémetországi fogyasztási egyletek minta alapszabályai szerint ⁶⁾ egy tagnak csak egy törzsbe-téte lohet, t. i. 5 tallér, melyre a belépéskor 5 ezüstgaras és folytatólag havonként 2½ ezüst garas fizettetik.

Míthogy a fogyasztási egyletnek nyeresége azon fölöslegből áll, mely megmarad ha az eladási árból levonatik az egylet által fizetett beszerzési ár; és mivel az egylet csak abból pénzel, hogy tagjaitól magasabb árakat követel mint a minőkön az egylet maga vásárolt, természetes, hogy az egylet ezen fölösleget, ezen árkülönbzékét adja vissza tagjainak kiktől t. i. azt beszedte; a fölösleget, az árkülönbzékét a fogyasztó tagok eredményezték, ezt nekik lehet köszönni; Ezért nem ajánlható eléggé a *fogyasztási* egyleteknek, hogy a törzsbe-tét vagy részvény csupán kamatban részesüljön, a tiszta haszon pedig a fogyasztás arányában osztassák ki A családapa, ki épen annyit kerts a mennyivel házát fen-tartja, ki egész keresetét az egyletben fogyasztja, nyerjen kilátást a fogyasztással arányban álló haszonra. Ez serken-teni fogja öt az egylet nagyobb mérvű igénybevetelére, és már saját érdekéből is ellenőrizni fogja az egyleti üzlet me-netét.

A szállítókkal működő egyleteknél a kezelési költség is felette csekély, úgy hogy például Eperjesen, a forgalomnak 1½ százaléka fedezi az ügyviteli kiadásokat. Természetes, hogy minél nagyobb a tagok száma, annál kisebb százalék jut egyegy-főre a kezelési költségből. A saját üzletet tartó egyleteinek kezelési költsége az évi forgalomnak 2—6 száza-lékára rüg, azon statistikai adatok szerint, melyeket dr. Pfeif-fer gyűjtött. ⁷⁾ Igen alászállnak az ügyleti költségek, ha az

⁶⁾ Musterstatut. §. 43.

⁷⁾ Der Cons. Ver. 1868. évfolyam.

egyletnek ügyeit fizetéses hivatalnokok helyett választmányi tagok teljesítik — díjtalanul.

A fogyasztási egyleteknek tiszta nyeresége statisztikai jelentések szerint ⁸⁾ az évi forgalom 5—7 százalékára megy, N. Disznód 3.3%, Eperjes 6.4%, Nagy Szeben 5.3%, Pécs 6%, Német Csanád 7%, Brassó 6.2% nyereséget mutat ki a múlt évről. És így a legtöbb egylet az elköltendő fogyasztási összegnek 5—7 százalékát megtakarítja és tiszta haszonná változtatja; más szóval mondva, a fogyasztási tőke úgy néz ki, mintha takarékpénztárba tétetnék, vagy mintha a munkabér és fizetés 5—7 százalékkal felebb emeltetnék.

A szállítókkal szerződő egyleteknél a tiszta nyereség függ a szerződés kedvezőségétől, a szállítók személyes ügyességétől, becsületességétől és bánásmódjától és a tagok eljárásától; a saját üzlet tartásánál pedig attól függ, hogy miként sikerül az áru-megrendelés, milyen áron jön és kél a portéka, s milyen a piaez; amely egylet a folyó piaczi áron adja portékáját, kénytelen versenyezni a helybeli kereskedőkkel, ha tehát az ottani kereskedők a nagy verseny következtében már is kevés nyereséggel dolgoznak, az egylet is kényteleu kevés nyereséggel árulni, ellenkező esetben pedig, ha a helybeli kereskedők drágán árúinak, az egylet is nagyobb haszonnal adhat túl portékáin.

Az sem szenved kétséget, hogy a tiszta haszon megfordított arányban áll az egyleti költségekhez, a kezelés, igazgatás, szállásbér, szolgálati díj a tiszta nyereséget apasztja.

Azon *előny*, mit oly egylet nyújt, mely nem a piaczi, hanem a termelési áron, tehát a közönségesnél olcsóbban árul, nem csekély ugyan, de statisztikailag fel nem tüntethető.

Az áru-megrendeléseknél sokat nyerhetnek az egyletek, ha az északi angol egyletek példájára, és a württembergi, szászországi szövetségek sürgetésére közösen és együtt közvetlenül a termelőnél, tehát az első kézből vásárolnak, és pedig oly központi ügynökség által, mely a világ-piacz mozgalmait éber szemekkel kíséri, a legkedvezőbb pillanatokat észélyesen felhasználja, ugyanazon forrásból merít, melyből a

⁸⁾ COBS. Verein 1868 Nr. 8.

nagykereskedők, és így velök versenyez. Miért ne kapják a fogyasztási egyletek közvetlenül a gyárostól a czukort, a szövetet, papiros, az első kézből a kávé, rizs, petróleumot, fát? Ebből az egyenes haszon mellett azon előny is következne, hogy a központi ügynökség sok levelezést, könyvlapozást, számolgotást feleslegessé tenne, és így az egyleti ügykezelések költségeit is lejjebb szállítaná. A szövetkezés által oly tekintélyes állást és jelentékenységet nyernek — a különben kicsinylett fogyasztási egyletek, hogy minden szerződő fél igyekezend az egyletek meghatalmazottját jól kiszolgálni. Önként értetik, hogy a központi ügynök szakértő, derék, lelkiismeretes, eszéyes ember legyen, ki meghódítja a bizalmat és személyiségében hordja a sikernek biztosítékát.

Az egyleteknek illetén szövetkezése által „a fogyasztási egyleteknek fogyasztási egylete“ létesül, melynek tiszta nyereségében az egyletek részvétük aránya szerint osztozkodnak, és ezen felül a cikkeknek ily útoni beszerzéséből is hasznot húznak. Az ügynök a tiszta nyereség bizonyos százalékában lenne részesítendő, a netaláni segéd személyzetet saját felelőssége mellett alkalmazná. A megrendeléseket az egyletek bejelentései arányában pontosan tenné, s a szétküldést gyorsan és bizton eszközölné; a kész kiadásokat p. o. fuvar, vám, biztosítás s a t. és határozott pótléket — a központ javára — a portéka árához számítaná. Ebből fedeztetnék a kezelési költség, képeztetnék a tartalékalap, és kerülne ki a részvevő egyletek osztaléka. Az ily központi ügynökség üzleti tőkéjét a manheimi fogyasztási egylet elnökének Duffingnek ajánlata szerint meríthetné vagy a részvevő egyletek törzsbefizetéséből, vagy az egyletek felelőssége mellett nyitott bankhitelből. Északi Angliának fogyasztási egyletei oly központi üzlettel bírnak, melynek 1865-ben tőkéje 61,487 tallér, forgalma pedig 945,707 tallér vala. ⁹⁾

A szász királyság fogyasztási egyletei egyelőre évem kint kétszer t. i. a húsvéti és a mihálynapi vásárkor árubörzét rendeznek Lipsceben. ¹⁰⁾

⁹⁾ E. Richter die C. Ver. 115. lap.

¹⁰⁾ Verband dér Sächsischea Consuravereine. Rundsohreiben Nr. 11.

Önként értetik, hogy a közös áru megrendelések elengedhetlen feltétele, miszerint a megrendelő egyletek tömegesen egymás közelében vannak, ugyanazon cikket nagyban igénylik s a központi ügynökségnek gazdasági és technikai berendezése közmegelegedésre ütött ki. És pedig egyelőre csupán azon cikkekre szorítkoznék a központi ügynökség figyelme, melyek valamennyi egylet által kerestetnek, például gyarmati árukra, miket első forrásból kaphat és jutányosán szétküldhet. Európa legelső kereskedelmi piaczeit, hol a levantei és gyarmati cikkek első kézből szerezhetők, nem kísérheti oly figyelemmel a vidéki egylet, mint a közös ügynök. Ily szerepre kezdetben legczélszerűbb kiszemelni a környékbeli legtekintélyesebb egyletet; ennek önzetlen segélyét a kisebb testvéregyletek hálával fogadandják. A közös áru-megrendelés nem gátolhat egy egyletet sem abban, hogy bármely cikket onnan hozasson, honnan legelőnyösebben szállíttathatja. A földirati helyzet a megrendeléséknél mérvadó.

A fogyasztási egyleteknél ugyan veszteség felette ritkán fordulhat elő, de ha előfordulna, ezt a tagok viselik, és pedig úgy, hogy mindenik törzsbetéteire egyenlő veszteségi összeg nehezül; a veszteség tehát nem a fogyasztás arányában osztatik szét mint a nyereség, hanem a törzsbetételek által egyenlően viseltetik. Az ellenkező elv kimondása sokakat visszatartana válságos időben a fogyasztástól és így könnyen idéztetnék elő a bukás. Ha némely betéteit a veszteség már kimerített volna, a fedezetlen veszteségi részletet ismét egyenlően osztjuk szét a többi törzsbetételekre, azután a netaláni tartalékalapra, de ezeken fölül egyetlen tag sincs kötelezve, hacsak az alapszabályok másként nem rendelkeznek. Ellenben az észak-német szövetségi egyleti törvény szerint ¹¹⁾ a fedezetlen rész végül szétosztatik a tagok közt *egyenlően*, az egyetemlegesség elve szerint, miért is a kilépő tag még 2 évig kötelezve marad az egyletnek azon terheiért, melyek a kilépés előtti időből származnak (Gen. Ges. vom

¹¹⁾ Genossenschaftsgesetz vom 4. Juli 1868. Bundesgesetzblatt Nr. 14. S. 416.

4-ten Juli 1868. §. 63.). Az egyetemleges felelősség kiterjed az egyletnek nemcsak azon tartozásaira, melyek tagságunk ideje alatt, hanem azokra is, melyek taggá letelünk előtt keletkeztek. (G. G. §. 12).

A fogyasztási egyletek jellegéből s természetéből következik azon különös tekintet, melybe veendők adóztatási szempontból.

A tagoknak könyvecskéi, melyekbe feljegyzi az egyleti pénztárnok minden alkalommal a jegybeváltást, vagy részletbeiizetést, még inkább érdemlik a bélyeg-mentességet mint a takarékpénztár vagy iparbank betéti könyvecskéi, és mert ezen könyvecskéknak mcgbélyegeztetése nem az üzleti nyereséget adóztatná meg, hanem az egyes tagok által megtakarított filléreket, azon jövedelemből, mely már úgy is meg van adóztatva.

Az egylet, mely csak saját tagjai számára árulja portékáit, nem tekinthető iparsze! ücn üzletezőnek, és így természetesen jövedelmi adó alá sem vették, mert hisz az egylet a mennyiben csak a maga tagjainak árul, nem bír az iparnak leglényegesebb kellékével, t. i. azon szándékkal, *hogy egy harmadiktól* nyereséget húzzon. Az ily egylet az osztalékot egyedül *feleslegből üzeti*, mely magok a tagok által készpénzben, saját boltjukban üzetett vételárakból fenmarad a beszerzési és árulási költségek levonása után.

Ha pedig az egylet nem tagoknak is árulna: a forgalomnak csak azon része után lenne adóköteles, mit a nem tagok eredményeznek. Ha például az egylet bort vagy sört mér, de csak a maga tagjainak, ez nem iparszerű italmérés, hanem olyan, m'ntha a család körében az atya gyermekeivel fogyasztja a vendéglőből haza hozatott borát, és ép oly kevéssé esik adóztatás alá, valamint ki van véve a húsfogyasztási adó alól azon marha, melyet lakodalmakra és egyéb népünnepélyekre szoktak levágni.¹²⁾ Tekintetbe veendő a fogyasztási egyletnek közhasznú természete is. — Hogy az iparrendőri szabályok megtartandók, említeni is fölesleges.

Megdöböntő hatást gyakorolt mindenfelé a múlt hetek-

¹²⁾ Húsadó. 2 §. e pont.

ben az osztrák kereseti adó (Erwerbsteuer) reformja érdekében tett azon javaslat, mely szerint az *önsegély eszméjén alapuló* kereseti és gazdasági egyletek jövőre 'hármás adó alá esnének, jelesül:

- a) fizessenek kereseti adót.
- b) illetéket a betét után.
- c) illetéket az osztalék után.

Ezen hármás adóztatás sok helyt megbuktatná a fogyasztási egyleteket. A bécsi fogyasztási egyletek kérvényt adtak be a birodalmi tanácshoz ezen végzetes javaslat ellen. Helyesen emelik ki, hogy a *kereseti vállalat*, mely talán elbírhhatja ama hármás bérez súlyát, jövedelem-szerzésre van irányozva, de ezen szándék a fogyasztási egyletekben teljesen hiányzik mindaddig, míg tevékenységüket saját tagjaikra szorítják. Az ily körben működő fogyasztási egyleteket, mind az északi német szövetség államaiban, mind a déli német országokban felmentették a jövedelmi adó alól.

A hazánkban jelenleg fennálló jövedelemadó törvény szerint ¹³⁾ az első osztályba van sorozva „minden kereskedésből — vagy bármi más haszonhajtó foglalkozásból is származó jövedelem.” A fogyasztási egylet amennyiben szállítótól vásárol, se nem üz kereskedést, se pedig haszonhajtó *foglalkozásnak*, mely t. i. az egyleti tagoknak *idegenektől*, a megtakarítás gyümölcsén felül, nyereséget nyújtana, nem tekinthető; ha pedig az egylet boltot tart, de csak az egyleti tagok pénzén, és csak egyleti tagok számára árul, szintén nem vonható az idézett törvény alá, mivel nem tesz egyebet, mint hogy a közösen vásárolt cikket elosztja ugyanezen vásárlók közt, tehát a közönségtől vagy egy harmadiktól nyereséget húzni nem szándékozik, és mivel más előnyt nem biztosít, mint hogy megtakarítjuk azt, mit eddig tudatlanságból vagy kényszerűségből vagy tétlenségből a sok kiskereskedőnek engedtünk.

Ha a városi tisztviselők összeállnak, hegy a hivatalos általányon együtt egyszerre hozatnak pajort, tintái, rajzont, fonalat, viaszt, és ezen tömeges vásárlás folytán minden egyes

¹⁵⁾ 1863. XXVI. 2 §. e pont

tisztviselő megtakarít általanýából 8—10 százalékot, tudunk szerint ezen megtakarítás, mely a részvevő tisztársak közt aránylag kiosztatik, nem vonható adó alá, valamint azon nyereség sem, melyben részesülnek, ha egész láda szivart vásárolnak egyszerre. Hátha tisztviselőink lisztet, kávé, cukrot vásárolnak a fentebbi mód szerint, más elbányásban részesítendők? Nem. Tehát azon megtakarítás sem terhelhető adóval mit bármily rangú és rendű polgárok a fogyasztás körül esz-közölnek. Még senkinek sem jutott eszébe a család-apát külön jövedelmi adó alá vetni azon ürügy alatt, mert nagy számú családjának házi szükségleteit *egyszerre* rendelvén meg, ennek folytán az iparosoktól némi kedvezményben részesült és valamit megtakarított. A fogyasztási egylet, mely csak saját tagjainak árul, ugyanoly állást foglal el mint ama családapa.

III.

A fogyasztási egyletek haszna.

A fogyasztási egyletek célját első vonalban azon anyagi haszon elérése képezi, melyet a cikkeknek jó minőségbeli és teljes súlyú vásárlása és az ennél elérhető megtakarítás szül. Ne kicsinyeljük ezen feladatot. Legyünk meggyőződve, hogy minél nagyobb jólétben él a nép, annál többet áldozhat a testi, szellemi és erkölcsi élet nemesbitésére. A szegénység függést, szolgaságot szülhet, a nyomor gátolja az értelmiség fejlődését, állandóvá teszi az ész homályát, akadályozza az erény virágzását, sietteti az erkölcsi bukást, bábótítja a törvény tiszteletét; a jólét ellenben éltetője a testnek, eszköze a szellemi fejlődésnek, biztosítója az erkölcsiségnek. Ezért a nép anyagi érdekeit előmozdító minden jogos eszközt nagyra becsülünk, s a szegénység leküzdésére vezető minden egyletnek örülünk; mert az anyagi haladás teszi az embert önálló, öntudatos, szabad polgárrá. — Helyesen emelte ki épen pár héttel ezelőtt a württembergi kamarának népgazdasági bizottsága, hogy a fogyasztási egylet a *készpénzzel!* fizetésre, — melynek elhalasztásában a fogyasztási egyleten kívül állók bizonyos előkelőséget helyeznek — szoktatván tagjait, ezeket a hitelezők zsarnoki hatalma alól felszabadítja, a szennyes uzso-

rás kezeiből, az adósságcsinálás hínárjából kiragadja, s ez által a gazdasági és társadalmi viszonyok javításának alapját rakja le. Az angol pénzügyminister Gladstone a kiskereskedés főhibájának tartja a hosszú időre való hitelezést — vagyis kölcsönzést a kereskedelmi tőkéből, nem kereskedők számára, kik ezért a kereskedők által szedett, a közönségesnél magasabb kamatot fizetnek, mi annál magasabb, minél hosszabb időre terjed, minél több a rász adós, a fizetési bizonytalanság és pontatlanság. A hitelezés mértéken túli terjesztése okozza sok kereskedőnek bukását. — Az egylet egyik főfeladata elszoktatni tagjait az annyira megrögzött hitelbe éléstől. A készpénz éli fizetés meghonosítása által a vásárló nyer, mert nem fizet a kereskedőnek az árakba betudni szokott magas kamatot, a kereskedő is nyer, mivel a rász adósok ellen biztosítva van; a készfizetés előnyében részesül, mit a gyárosok egy pár százalék elengedésével szoktak viszonzni.

A fogyasztási egylet a *takarékossági szellemet* terjeszti, tagjait a tőkegyűjtésre vezéri, sőt köteteli, a könnyelműségtől elvonja, a saját és övéiknek jövőjéről gondoskodásra kaulauzolja. Az angol és belgiumi szegények lajstromában sok olyan ember találatik, ki önmunkája nélkül *gazdag volt, de csak felette ritkán szegényedik el*, ki életében legalább 10 fto *megtakarítás* által félre tett. A megtakarítás által anyagi *gyarapodás* eszközöltetik s a megtakarítók magasabb társadalmi rétegbe emelkedhetnek, mi ismét másokat hasonló törekvésekre buzdít, és így az égé z nép emelkedik, törekvőbbé s munkásabbá lesz. A fogyasztási egyletek által tagjaik anyagi állapotára gyakorolt hatás nagy mérvben jótékonynak és üdvösnek bizonyult be; a szegényt emeli, a jómódút az elszegényedéstől óvja, a gazdasági rendez szoktatja s a birtoktalanokból is tőketulajdonosokat teremthet idő folytán. A fogyasztási egylet, mely tagjainak osztalékát nem adja egyenesen kezébe, hanem medenczekint összegyűjti és jelentékeny tőke erővé szaporítva gyümölcsözteti: a vagyontalant is, minden megerőltetés nélkül, lassankint a tőkések szerencsés sorába emeli; az egylet lehetővé teszi, hogy a legkevesebb előnyben részesülő osztály is gyarapodjék a jólétben és munkájának tartós gyümölcse legyen. Az összegyűjtött meg-

takarítások jelentékeny tökévé szaporodhatnak, mely annyi-felé terjeszti áldását, ahány kéz összehordta. — A munkás megtanulja szeretni a tőkét, a tőkés pedig becsülni fogja a munkást.

Az egylettel közhasznú jó eredmény jár, ellenben semmi veszély vagy kátrány senkire nem következik belőle. A fogyasztási egylet eljárása nem egyéb, mint a fogyasztásra önmagunk által, önmagunk számára kiszabott takarékosági adó, csak hogy ezen adó nem foly idegen pénztárba hanem összegyűjtetik a fogyasztó és családja előnyére. A megtakarítás, mely parányinak látszik, akitartó következetesség által erősen gyarapodhatik, p. o. évekkkel ezelőtt, midőn apává lett egy hivatalnok — mint maga beszéli,⁴⁾ — azonnal belépett a fogyasztási egyletbe, s minden reá eső osztalékot tőkésít — *tanulmányi* alapul fia számára. Hivatalnokunk évenként 6—800 ftot fogyaszt, és erre átmérőleg 40—50 ft osztalék esik; vegyük ezt 18 éven át, és számítsuk hozzá a kamatokat, nemde 1200—1300 ft töke áll előttünk? ez pedig oly összeg, melyen az ifjú három évig is fentarthatja magát valamely főiskolán.

A rochdalei egylet jelentéseiben olvasható, hogy valaki befizetett egy shillinget, azután pedig egy fillért sem tett be és mégis csupán az által, hogy a fogyasztási egylet raktáráiban vásárolt, tíz év alatt 98 L-t szerzett. — A stuttgarti egylet jelenté 1867-ben, hogy ott egy özvegy asszony, a ki főzésből tartja fel magát és árva leánykáját, az előbbi év alatt 2234 ftot forgatott az egyletnél és 147 ft évi osztalékban részesült, nem veszi ki pénzét, hanoin minden évi osztalékát az egyletnél hagyja, mely neki 5 száztólit fizet, és így ezen hölgy bizton reményű, hogy ily módon 18 év alatt legalább 4000 ftot megtakarít leánya számára hozományul. — Már az 1866-ki porosz-osztrák olasz hadjárat alatt, mely sok vállalatot pangásra kárhoztatott, a munkaszünetelés ínséges hatása elől nem egy családapát az egyletnél megtakarított összeg mentett meg. Ezen és több efféle példák ¹³⁾ me-

¹⁴⁾ Cons. Ver. 1868. 8. sz.

¹⁵⁾ Pfeiffer die C. V. 71. lap.

lyek az életből merítvék, az igazságban rejlő meggyőző erőt nem nélkülözik, és a fentebbi számítások számtani egyszerűségeiben lehetetlen hogy ne ébreszsenek kedvet és érdekeltséget az egyeslet iránt. Bizton várható tehát, hogy az egyesletek tagjai teljes erővel támogatják ezen közös ügyet; a tag, midőn főleg saját érdekében fárad, egyszersmind másnak jólétét is elősegíti, biztosíthatja gyermekeinek jövőjét, kiket magánál is jobban szeret.

Az ember annyira társas lény, hogy még a megtakarításban is jobban boldogul másokkal szövetkezve. Helyesen jegyzi meg Carey, hogy az ember csak úgy mehet sokra, ha társaságban él; tőkeletesebbülhetés, helyzetünk javíthatása és a társulás különböztetik meg a gazdasági embert az állattól. A fogyasztási egyesletekben a legszebb *társulati szellem* nyilatkozik, mely a tőke túlhatalmasodását ellensúlyozza, a vagyon és jövedelem arányosabb megoszlását erőszak s jogsérelem nélkül eredményezi, a socialistikus rajongás vagy communistikus láz kikerülésével. — Róma történelméből tudjuk, hogy Marcus Firmiis megakadályoztatta egykor a gabnaszállítást Italiába. A népet aggodalom rázta fel játék-mámorából. Aurelianus legyőzte Marcus Firmust. Győzelméről a polgárokat azon gúnyos megjegyzéssel értesíté, hogy „ismét lesz *kenyerük*, tehát gond nélkül üzhetik játék-szenvedélyöket.“ A mai kor polgáriásait nemzedéke sehol nem érdemel ily gúnyos, csípős megjegyzést. A fenyegető élelmezési gndok legyőzésére nem halandó hadvezér, vagy fényes imperator, hanem halhatatlan erő, a társulás szelleme van hivatva, mely a népnek vigasztalására s a szegénység leküzdésére az önségély kifejtését ajánlja, s oda vezet, hogy a takarékoságról fogyasztás közben se feledkezzünk meg. A fogyasztási egyesleteket nem lehet elég melegen ajánlani a munkásoknak és rendes alkalmazásban élő, k'szabott fizetést húzó tisztviselőknek, kik különben egész keresményüket fel szokták emészteni; pedig mily kívánatos volna elmaradt családjukra nézve a megtakarítmány, melyre bánatos szemeit vethetne a gyászoló özvegy és kesergő árva. Mennyi prostitutio, előkelő módoni koldulás lenne általa mellőzhető, s mennyi nyugalom, elégűltség és erkölcsiség lenne általa megállapítva. És ha nem fokozhatjuk

keresetiünket, rendezzük be *fogyasztásunkat* észszerűen. A mily elbizakodoltá, könnyelművé tesz a rögtöni meggazdagulás, ép oly becses, maradandó sikerű a jólétnek csendes fejlődése, az apródonkint gyűjtött becsületes szerzemény.

Az egyletnél a befizetés elmulasztása, a megtakarítás abban hagyása, helyt nem foghat. Itt a cseppet csepp követi. Valamint hátralék nem fordulhat elő a közvetett fogyasztási adóknál, ép úgy nem szakíthatok félbe a megtakarítások az egyletben résztvevőknél. Megtakarítás az egydet körén kívül is történhetik ugyan, csakhogy az egyleten kívüli megtakarítás mindig a fogyasztás megszorításával jár, mi List Frigyes szerint az úgynevezett „Hungersystem“hez vezet, és a megtakarítmány egy-egy meggondolatlan pillanat vágyának könnyen áldozatává lehet. Hány példa bizonyítja, hogy a csekélyebb mérvű megtakarítás az elkölthetési alkalmak csábjai közt könnyen kiadatik, vagy elvesz, ellopatik s egyéb veszélyeknek van kitéve, főleg a szegényeknek apró összegecskéik elfognak és velők együtt elfogy a kedv is tovább takarékoskodni és a szerény kezdetet folytonos önmérséklés és józanság által gyarapítani. Sőt még a takarékpénztár sem biztosít a leselkedő költsékezési alkalmak eltántorító *ereje* ellen, minthogy épen a kis tőkék p. o. 50 fton alóli betételek bármikor kifizettetnek, előleges felmondás nélkül. Ellenben a fogyasztási egyletnél megtakarítás nem történik az észszerű fogyasztás megszorításával, az egyletben a legszegényebb napszámos is tehet megtakarítást és ennek gyümölcsét idő előtt leszakítani lehetetlen.

A fogyasztási egylet *hasznára van a nem tagoknak* is. Sok helyütt okozták a fogyasztási egyletek, hogy a kereskedők és mészárosok, eddigi látogatóikat maguknak biztosítandók, ezeknek nem csak hogy jobb portékát adtak az előbbieknél, hanem leengedéseket is ajánlottak, körülbelül oly mérvben mint a fogyasztási egylet osztaléka. Ezen és több e féle fogások egyenesen arra vannak ugyan irányozva, hogy az egyleti tagok elvonattassanak az egylettől, de az így támadt versenyből hasznot húz a közönség, a mennyiben olcsóbban vásárolhat; fa, olaj, czukor, kávé piaci árának alásését nem egy helyütt köszönik a fogyasztási egylet működésének

Ezen eredményre, mint az egyesület közvetett hatásaira, némi elégtelenséggel mutathatunk. Minél többen 8 minél jobban megismerik a fogyasztási egyesület eszméjét és áldásdús működését, annál nagyobb lesz a népesség részvétele, érdekeltsége és baszna. És méltán, mert egy családapának sem válhat szegyenére oly tisztességes úton járni, hol a házi szükségletek jobb és olcsóbb kielégítése biztosan elérhető és megtakarítás eszközölhető. A fogyasztási egyesületek erkölcsös és értelmes vezérlet alatt oly lendületet adhatnak a munkás és honoratior osztály vagyoni helyzetének, hogy ezen egyébként igen szűkén és kimerően élő polgárok, az állam legkisebb terhelteése nélkül egy nemzedéken keresztül képesekké válnak a töke hatalmától függetlenné lenni. A magyar budget szerint 1869-ben megy a polgári tiszti fizetésekre 35 millió ft.; községi és magán hivatalnokok fizetése biztosan vehető 15 millió ftra, eme két tétel összesen 50 millió ft. Ebből jelenleg aligta karítottat meg valami. Ha ellenben az említett 50 millió forint csak 6 százalékos hasznoteredményező fogyasztási egyesületek útján köttetnék el: megtakarítva lenne már az első év végén 3 millió ft. és ezen úton 30 év alatt meg lenne takarítva 90 millió ft., mely összeg időközben a kamatokkal és ezek kamatjával 185 millió ftra gyarapodnék. Ezen számok matematikai pontosságra nem tartanak ugyan igényt, csupán azt akarják szemléletivé tenni, hogy a fogyasztásnak célszerűbb eszközlése mellett oly tetemes megtakarítás érhető el, mely a tisztviselők és munkások anyagi helyzetét, árvaik, özvegyeik sorsát lehetőleg biztosítaná, s a tisztviselők leányai közül csak elvétve maradna valamelyik hozomány nélkül. A tisztviselő megóvatnék az emésztő adósságcsinálástól, mely mindenkire, de főleg a kiszabott fizetésből előre nézve végzetes; mivel a ki jövedelméből csak igen szűkén él vagy éppen nem képes kiélni, még kevésbé képes adósságait törleszteni. Még örökségül sem hagy egyebet hátra, mint nyomort és adósságot.

A fogyasztási egyesület ha az anyagi hasznon kívül egyebet nem eszközölné is, mégis hasznos, jogos és életre való vállalatnak tartatnék.

De az egyesület nem csupán anyagi haszonnal kecsegtet,

hanem erkölcsi jelentékenységgel is bír. Közvetlenül ugyan száraz nyereszkeskedő vagy legjobb esetben megtakarító egyesület gyanánt tűnik fel, de tüzetesebb vizsgálat után arról győződünk meg, hogy a nép *erkölcsiségének* emelését is munkálja; először az által, hogy az egyesületi tagok lévén az egyesületi üzletnek tulajdonosai és látogatói, a becsület útján maradnak, különben *magukat* csalják meg; csorbítlan súly és mérték s a portékának hamasítlan megnevezése az ily egyesületekkel együtt jár. Az egyesületnél nincs alkudozás, hamisítás, rászedés. — Az erkölcsiséget szolgálja továbbá az által is, hogy a tönkre jutató adósságcsinálástól tartóztatja tagjait. Ismeretes, hogy a legtöbb munkás és kéziparos, sőt lisztviselő is nem a *már kiérdemelt* és kézhez vett bérből, hanem a még csak kiérdemlendő talán fél vagy egész hónap múlva nyerendő fizetésre számítva fogyaszt.

A hitelbe élés nem más mint jövődöbeli keresetünk előleges felemészése, vagy is az, hogy többet fogyasztunk mint a mennyit szereztünk. A bevétel és kiadás közti egyensúly örökre megzavartatik. A keresetet azonnal zár alá veszi a régi hitelező. Midőn tehát a hitelbe élő pénzhez jut: ezzel a már elfogyasztott portékát fizeti és így a jelenre készpénzen mit sem vásárolhat, s újra kezdi a hitelbe élést. Ez így megy hétről hétre, évről évre. Ha pedig aztán beáll a munkahiány, betegség, vagy más rendkívüli körülmény, nincs mire fordítsa tekintetét, hiányzik a megtakarított szükségfillér, a munkaszünetet nyomban követi a nyomor. Egyetlen oly mostoha év mint 1863 vala, kétségbe ejtő ínséggel árasztja el a gazdag alföldet! Az ínség először zálogba sodorja a mi kis értékesebb holmi van a háznál, aztán elzálogosíttatik még a zálogcédula is, jön a sor apródonkint az elidegenítésekre, és oly kölcsönkötésekre, melyeknek soha vissza nem fizethetését a kölcsönvevő titkon érzi sőt tudja: eget földet ígér, a hitelezőt álnokul hitegeti, míg nem az adósságban végképen elmerül. Ez oly állapot, mely számtalanszor előfordul, s melyben korántsem tükröződik vissza az erkölcsiség. A könnyelmű adósságcsinálás ellen dolgozik a fogyasztási egyesület, mely kész fizetést követel. A tagnak, ki rég űzi a hitelbe élést, eleinte nehezen esik az azonnali készfizetés, de végül megszokja, sa-

ját javára, s midőn bérét kézhez kapja, nem nyeli el ezt a conto, hanem szabad rendelkezésére marad, s azon öntudat hogy ezen bér egészen az ő korlátlan tulajdona, nem fogja-e emelni a kedvet és szeretetet a munkához, melynek gyümölcsét élvezi? Azon érzés, hogy nem vagyunk senkinek adósai s bátran nézhetünk bárkinek szeme közé, nem teszi-e a kedélyt derültebbé és nem hatványozza-e az önerőbeni bizalmat? Az ki becsületesen és józanul gazdálkodik, nem élvezétsai és felebbvalói előtt is több tekintélyt s becsültetést mint a ki soha ki nem vergődik az adósságból? Azonban hogy a munkást elszoktassuk az adósságcsinálás könnyű, de veszélyes gyakorlatától, nem elegendő az intés vagy tanítás, hanem bizonyos erkölcsi kényszer szükséges, mit kellő mértékben gyakorol a fogyasztási egylet; mely továbbá az erkölcsiséget más szempontból is emeli; jelesül a munkástól, iparostól sőt tisztviselőtől is elégszer halljuk ezt „sokra soha nem mehetek, ha egy két krajczárom marad — csinállok ezen egy jó napot“; és valóban korcsmába, vendéglőbe és dohánytőzsdébe vándorol a néhány árva krajczár. „Ennyit minnek félre tenni?“ Ebből foly a könnyelmű, előre nem tekintő élet, mely az özvegyre és árvákra, a betegágyra és elaggásra nem gondol, csak él a világba. A szabadságot a pocsékolásban, az élvezetet a meggondolatlan fogyasztásban találja. Ily könnyelműség ellen óv az egylet. Az egylet körében könnyen és észrevétlenül haladunk a megtakarításnak egyébkint száraz és sok kísértetek által népesített völgyén. Az egylet által ápolt és növelt takarékoság minden egyleti év berekesztésével gyümölcsöt hoz, melyre mint sajátjára tekinthet az egyleti tag. A megtakarítás gyümölcsében hatalmas ellenszer rejlik a könnyelmű vesztegető életmód ellen. A munkás, ki eddig mindig csak az *adósok* szomorú szerepét játszá, most *hitelezővé* lesz, kinek követelése van az egyleti pénztárban, követelése, melyet méh és hangya adagokban rakott le, és pedig akkor midőn az egyleti szállítóknál, vagy boltokban szerzé be mindennapi szükségleteit. A megtakarítás tehát, melyhez előbb az erő vagy az akarat hiányzott, kimaradhatlanul követi a pénzes zsacsónak mindenik megnyílását. — A fogyasztásra rendelt pénz legalább egy évi kamatot hagy hátra jutalmul

az egyesülési szellemnek, mely a munkásnak könnyelműségét apasztja, erejét növeli, jellemét aczélozza. A mit az értelem és meggyőződés sugallata mellett nem tudott kivinni, hogy tőkét gyűjtsön, azt a fogyasztási egylet kieszközli. És az élet bírní fog azon főfeltétellel, t. i. az anyagi jóléttel, mely nélkül földi rendeltetésünk el nem érhető. Ha a munkás előre, látólag fog *gondolkodni és érezni*, ugyan így fog *élni és cselekedni*, kedélye egészen más hangulatba megy át,- előbb ingadozó akaratanak, proletárszerű könnyelműségének hullámozásait a becsvágy és tisztességes cél utáni törekvés váltja fel. Az ember kezd életével elégedettebb lenni, a jövőre nyugodtabban tekint, a nélkül, hogy minden krajczárt vagy garast kétségbeesetten kellene számolgatnia. Meggyőződik arról, hogy a fizetésnek emelése vagy a bérnek fortélyos felcsigázása nélkül is tehet szert vagyonra, melynek növekedése folytán elveszti a communisticus ingereket, lesz belőle békés, munkás honpolgár. A ki az egyleteknek mind ezen erkölcsi jelentőségét meggondolja, nem lehet ügyünk iránt közönyös vagy épen ellenséges.

Nagyon helyesen mondja gr. Sódén a *neust&dtlesi* fogyasztási egylet elnöke, hogy az egylet, mely a gyöngéket az önsegély útján tüke szerzésre képesíti, egyszersmind az *értelmiséget* is fejleszti. Az egyleti jövedelemből a legtöbb helyen nevelési célokra is szoktak adakozni. Az egyleti bolthoz egyleti társalgó terem, olvasószoba, könyvszekrényt zongora, térkép s. a. t. járul. Az egyleti kimutatások meggyőző adatokkal czáfolják meg azon állítást, mintha a munkás semmit sem bírna megtakarítani. A keserü létfentartási gondok elűzése után fogékony lesz a kedély a vallás és erkölcs, az elme és szivnemesítő tanok befogadására. Azon osztály, melyből eddig annyi szerencsétlen proletár került ki, melyet a szegénység és vele járó sok keserü nélkülözés sanyargat és csak mások irgalmassága tenget — maga is közreműködhetik az egylet útján a nyomor enyhítésére, Baját és övéi sorsának javítására; meggyőződik az egylet útján, hogy felsőbb rendeltetése is van, mint a merő érzékiség kielégítése.

A fogyasztási egylet észszerü fogyasztásra, rendre, gyakorlatias irányra vezérel, meggyőz a felől, hogy a rendes

becsületes életmód nélkülözhetlen feltétele a jólétnek és családi boldogságnak.

A fogyasztási egylet erkölcsi haszna abban is nyilvánkozik, hogy a népben *éleszti a bizalmat*. A köznép rendszerint igen bizalmatlan és gyanakodó. A mily könnyen *hisz* az ámtításoknak, ép oly nehezen *bízik* a felvilágosítóknban. Az egyletnek éltető eleme a bizalom; ha erre méltó, meg is hódítja azt. További jó eredménye az egyletnek, hogy a népet arra szoktatja, miszerint magát *a többség határozatának* alá vesse, a valódi demokratának eme főelvét tisztelje. Ez által minden egyéb, hasznos társas közreműködésre előkészítetik; benne az együvértartozás érzete felköltetik s a pókszerű félrevonulást és önhaszonlesést megdöntő közszellem élné-kíttetik.

Az egylet maga készítvén és módosítván alapszabályait, ez által az autonómiához vezet és szoktat olyanokat is kik egyéb alkalmakkor szavazattal nem bírnak. Felfog ezekben is ébresztetni a polgári méltóság érzete, mi igazi talizmán a bűnözés ellen. A magunk által hozott határozatok iránti tisztelet és ragaszkodás nem rász gymnastikája a polgári jellemnek.

És noha a fogyasztási egylet ennyi és ily jelentékeny anyagi és erkölcsi előnnyel jár, terjedése nem kevés akadályra bukkan.

A fogyasztási egyletek ifjúsága, a kivihetőség iránti aggodalom, egyes elfogult bíráló gúnyos megjegyzése sok embert elidegenít az egylettől.

Az egylet ellenségei közt első helyen említhetjük sok tagnak hideg *közönyösségét*. A munkás polgárnak egyik fő büszkesége lehet azon meggyőződés, hogy közhasznú és pártolandó ügy mellett buzgólkodik. De fájdalom sok polgár ezt épen nem fogja fel, sőt fagyos közönnyel nézi a munkát melyhez járúlni köz és magán érdek serkentheté. Nálunk sokan még azt is restelik, hogy a néhány lépéssel távolabb eső egyleti boltba küldjenek vagy pénzöket egyleti jegyekre beváltsák. Az egyletet kelletlen, kedvetlenül, bizalmatlanul, kicsinylőleg használják vagy épen kerülnek. Munkás, napszám, kis iparos ha elszánta is magát a belépésre, a lebeszélőnek

hamar hitelt ád; az ellenvéleményt! szájas kalmárok és korcsmárosok s nyelves hites társaik sok tagot eltántorítanak. A bágyadt, aluszékony, ingatag tagokat élénkíteni, serkenteni s szilárdítani kell.

A munkás osztály *tudatlansága* is akadályozza az egyletek terjedését. Pedig a fogyasztási egylet társadalmi jelentősége épen abban áll, hogy a legszegényebb néposztályt is részesíti a nagyban vásárlás előnyeiben s módot nyújt a megtakarításra, még oly parányi jövedelemből is! Nagy nehézséggel jár ugyan a munkás körökben sikerrel izgatni a fogyasztási egyletek javára, de lankadni nem szabad a haladás barátjának; némelyek sikerrel használták a gyakori összejövetelek rendezését hol közgyűlés, hol szórakozás ürügye alatt, az utóbbi nemű alkalmakkor a nők is jelen voltak, kik ha belátták az egylethasznát, buzgó pártolóivá lettek; meggyőző fejtegetések, az egylet életre-valóságának, fényoldalainak feltüntetése, a kifogyhatlan türelem végül még is utat tör a jobb eszmék számára.

Míg a nép csökönően ragaszkodik régi szokásos életmódjához, addig a felső osztály gyengesége, hogy nem szívesen lép oly egyletbe, melynél a pórnéppel jöhetne érintkezésbe. Sok magasabb és alsóbb rangú hivatalnok felesége, ha szeretne is takarékosan bevásárolni, méltóságán alólinak képzelné ezt az asztalos, lakatos vagy épen a napszámos feleségével közösségben tenni. Ez ellen a józan belátás terjedése, és a példának vonzereje segített — habár lassan, de kimaradhatlanul.

A heves nyereszkedési vágy, mely a minden áron rögtön meggazdagulni akarókat lázas állapotban tartja, fogékonytalanná tesz azon üde, tevékeny és takarékos életre, mely a fogyasztási egylettel jár; az ilyennek 10—20 ft évi megtakarítás kicsinység! A nyereszkedési és játékossági szenvedély sivárrá teszi az embert, s elidegeníti az erkölcsös munkától és jogszerű életmódtól. Minél nehezebb, annál üdvösebb ily körökben is terjeszteni a fogyasztási egyletet, mely csendes, szorgalmas élet mellett vezet jóllétre.

Sokan, főleg a felsőbb és közép osztályban annyira el vannak fogulva, hogy a fogyasztási egyletet jótékonyági

intézetnek, a levesosztó intézettel majdnem egy vonalon állónak képzelik; alamizsna után pedig restellenek nyúlni, erre nem szorulnak; épen ezért csekélylik az egyletet. Világosítsuk fel őket, hogy a fogyasztási egylet nem osztogat tagjainak alamizsnát. Avagy alamizsna-e, ha valakit figyelmeztetünk, hogy jó szivart vagy jó kávé-t bizonyos boltban olcsóbban vehet mint egyebütt. ¹⁶⁾

A fogyasztási egyletek a *cselédségben* is találtak ellenségre — a mennyiben a cselédség az egylet által elűttetik a kiskereskedőktől húzott borralalóktól, ezen kétes hatású bevételektől, melyek a cselédet a gazdája iránt sokszor hazugságra, hűtlenségre csábítják és kísérteibe viszik a cselédeket, hogy saját érdekeiket a gazdák rovására is hajhászák. Volt elég gonosz cseléd ¹⁷⁾, ki az egyleti portékát az asszonya előtt becsmérelte, vagy előbb szándékosan meg rongálta, vagy egyebütt vásárolt hitvány portékát az egylettől vásároltnak adta ki, vagy drágábbnak mondta; az időt elcsavarogta s az egyleti szállító hanyagságával mentegődött. A cselédeket az egylettel kibékíteni leginkább az által lehet, ha az egyleti szállítók illően bánnak a cseléddel, a választmány pedig a tiszta haszonból a cselédeknek is juttat valamit.

A fogyasztási egyletnek legtermészetesebb ellenségei a *kereskedők*. Agitatioikkal sok gyenge eszűt és gyávát elfognak az egylettől. Az egyleti szállítók szerintük annyi százalékkal mérnek rosszabbíul, a hányat elengednek. A kedvezmény tehát merő képzelet. Ezt a szállítók becsületessége czáfolja meg. A fogyasztási egylet ellen némely városban úgy törtek a kereskedők, hogy a czikkeket valamivel olcsóbban árulták mint az egylet, például az egylet 40 kron alól nem adhatja a czukornak fontját, ők pedig 39 ki ért árulják. Az egyleti tagok tehát meghazudtolva látták az egylet azon alapszabályi pontját, mely a tagoknak jó czikkeket biztosít a *folyó* áron. Sok tag minden felvilágosítás daczára sem látja be a keres-

¹⁶⁾ E. Pfeiffer: Die Consumvereine 85. lap.

¹⁷⁾ Cons. Ver. 5. sz. 868.

kedői fondor fogást, mely nem más mint csalétek az egylet-tőli elidegenítésre.

Sok kereskedő panaszolja, hogy sérelmes a kereskedői osztályra nézve, ha vagyonos családok is részt vesznek a fogyasztási egyletekben. Ép oly érv mint midőn a munkás neheztel azért, hogy a gyárosok gépeket alkalmaznak és a fuvarosok panaszkodnak, hogy a kereskedő nem tengelyen hanem vasúton hozatja portékáit. Valamint az olajárosok kedvéért, kik előbb az utcákat kivilágosították, nem fogunk a gázvilágítás ellen, a dima vízhordók kedvéért a vízvezetés ellen kikelni, ép úgy nem szabad elítélni a fogyasztási egyleteket egy pár versenytől féltő kereskedő miatt. Mindenkinek, gazdagnak úgy mint szegénynek joga van ott vásárolni, hol legjobban és legolcsóbban kielégittetik; ép így tesznek a kereskedők is; ha X. gyár ma 10 százalékkal olcsóbban adja készítményét, hozzá megy a kereskedő nem törődven az előbbi gyárosok veszteségével: az egyletnek legkonokabb ellensége is ott vásárol hol olcsóbb. A bort, búzát, gyapjút minden kereskedő azoktól veszi, a kik legolcsóbban adják, mit sem törődven azzal, hogy némely termelőnek nyakán marad termelvénye. Különbén a fogyasztási egyletek oly lassan szaporodnak és oly roppant versenynyel állnak szemben, hogy az egyes kereskedők nem is igen érzik az egylet működését. Az egyletnek azok sem barátai, kik a kereskedőnek magukat elzalogosították. Ezeket nehéz kiszabadítani a folyvást hitelező kereskedők kezéből. Ők nem fordulhatnak oda hol legjobban és legolcsóbban vásárolhatnak, hanem hitelezőikhez vannak lánczolva. Lám mily káros a hitelbe élés; hasznosnak kell tehát lenni az ellene dolgozó fogyasztási egyletnek.

Némelyek igen szeretik az egylet elleni panaszokat szárnyra bocsátani, sőt pótlékokkal toldani; nem gondolják meg azt, hogy az egylet körén kívül, hányszor kapnak rász portékát drágán, pedig talán épen azon kereskedőknél, kik jelenleg az egylet ellen minden parányi panaszt oly óriás nagytó alatt mutogatnak. — A támadások és fogások el ne ijesszenek, csak küzdelem közt fejlődik ki az erő, küzdelemmel jár minden újítás; a kितartók számára torom a siker.

Legyünk tevékenyek, magunk és társaink érdekében, az egylet felvirágozása ki nem maradhat.

IV.

A fogyasztási egyletek története és
statistikája.

A fogyasztási egyletek a legifjabb társulatok közé tartoznak. Történelmük plebejus egyszerűségében nem nyúlik vissza a letűnt századokba, hanem csak a két legutóbbi évtizedbe.

A legrégebb fogyasztási egylet a rochdaloi, melynek alapítói magukat angol büszkeséggel becsületes úttörőknek nevezék (Rochdale society of equitable pioneers); ennek még életben levő alapítójának önelégültsége, melylyel egyesülésökre visszatekintenek, ép oly természetes mint az atyának komoly önérzete, hs jól nevelt gyermekeit és unokáit szemléli.

Ezer nyolekszáz negyven háromban ősszel, Columbus atyjának mesterségét, t. i. gyapjú fonást űző 28 iparosszövő, a nyomasztó életgondok közt azon belátásra jutott, hogy jó lenne megtakarítani ama nyereséget, melyet tőlük húz a vaskos mészáros, a darabos szatócs és egyéb szívtelen üzletbarát. Egyik a 28 közül következőleg beszél az egyletről,¹⁸⁾: A 28 bajtárs, hetenkinti 20 fillérral egy-egy font sterlinget rakott össze, és így jutott az első év vége előtt 280. ft tőkéhez, melyen lisztet, vaját, ezukort vásárolt s ezt árulni kezdte 1844 december 24-én egy zugutczának a békautczának igénytelen kis házában. *Kicsiny* volt a tőke, kicsiny a bolt, *de nagy* volt a nevetés, melylyel az új *vállalatról* s a 28 kereskedelmi herczegről beszéltek az utczafiúk, szatócsok és szomszédok. De a huszonyolczas társaság tagjai nem jöttek zavarba Minden harmadnapon másmás árult az igénytelen boltban, mely csak reggel és délben állt nyitva. Rövid idő múlva thea és dohány is helyt foglalt a kis boltban — noha még ekkor is csak garasos füzetke volt a főkönyv. Ki gondolt volna akkor a kettős könyvvitelre! a kis bolt nem hitelezett

¹⁸⁾ Der C. Verein Organ. 1868. évfolyam 3. szám,

és nem tartozott senkinek. 1846-ban már húsvágatáshoz láttak, s nem sokára úgy tapasztalták a szomszédok, hogy már ama 28 társra jött a sor nevetni. A kis bolt szembetűnően nyert a választékban, a vevők tömegesen látogatták és nagygyá növelték a huszonnyolczas társaságot, s lett belőle hatalmas nemzeti egylet, jól díjazott könyvvivővel, segédekkel, boltosokkal, és máig is díjtalanul szolgáló választmánynyal. 1850-től kezdve az egyleti tagok száma, a forgalom, nyereség és egyleti vagyon, soha nem reménylett és fejlett mérvben gyarapodik. 1868 januárban a rochdalei egylet 6823 tagot számított, az egyleti törzsvagyon 1,541,520. forintra ment; 30 árú helyiséget tart nyitva, és pedig 15 vegyes kereskedést, 3 ruha-termet; a csábító kirakatok helyett, miket a nap heve és a por úgy is megront, emez egyszerű felirat „a becsületes úttörők kereskedése“ adja tudunkra, hogy az egylet helyiségéhez jutottunk, melyben a legfinomabb bolti rózsától a durva pokróczig minden kapható; az egyleti húst 6 mézsárszékben méretik, hol évenként legalább 5000 darab marha vágatik. Az egylet árúit 1868-1 an 3,408,923 fitot és ezzel nyert 499,428 ftot. Mind ezen adatokat az egyleti naptárban olvasuk, mit az egylet minden évben kiad s minden tag megszerz, s mint tagsági okmányt tekint A múlt évi naptárt egy csinos kép díszíti, mely a főraktárt ábrázolja, ez 4 emeletes, faragott kőből, byzanci stílusban épült. Aztán egy óriás sütőházat építettek, hogy a kik magok nem akarnak sütni s a burgonyaliszt, rizslist, kréta, timsó és más keveréknek nem barátai, tápláló kenyeret szerezhessenek. Százhusz ezer ftot építkezésre szántak, s a városban csinos kis házacskákat emelnek oly iparosok számára, kik kedvelik a barátságos kedélyes otthonosságot.

Az egylet visszafizetéseket is tesz számszerint 1867-ben 467784 ftot; p. o. ha a tag házat akar építeni, leányát férjhez készülni adni, fiát önálló üzletre segíteni, vagy betegségi költségeket viselni — van hova fordítsa szemét, megtakarítmányát kiveheti. A jövedelemmel 1868-ból következőleg rendelkeztek. Először is, minden tag illetményére mit az egylet kezel, kiadatik 5 száztóli kamat, aztán a leltári készlet emésztődése fejében félre tétetik 10 száztóli, azaz 1868-ból

49,800 ft, a mi nem csekély alapul szolgál újabb beruházásokra és felszerelésekre; továbbá 2½ száztóli vagyis tavalyról 10,584, ft. szenteltetett nevelési czélokra, végül 1884 ft a jótékony-ság oltárára. A mi ezen tételek levonása után fennmarad, a tagok javára feljegyeztetik vagy kívánságukra kifizettetik a fogyasztás arányában.— Nevelési czélok alatt nem csupán az elemi oktatást, hanem az ember társas életére vonatkozó művelést is értik. Van az egyletnek könyvtára 7000. db válogatott hasznos könyvvel, van a városnak 11 pontján ugyanennyi olvasó terme tájékoztató encyklopediákkal, térképekkel, földtekével. Az olvasó szobák teresek, világosak, meleg, kényelmes ülésekkel és olvasó támlákkal. Az egylet bővölködik mikroskoppal, látcsövekkel, távcsövekkel, miket igen csekély díjért használhat a tag, midőn finom munkáját, a szövetet, festéket akarja vizsgálni, vagy a híres szónokot, érdekes felolvasót közelebbről akarja látni, vagy gyermekeinek tanulságos, mulatságos szemlét akar szerezni. A rochdalei egylet folyó iratok, szaklapok, könyvek, térképek megszerzésére már több mint 70,000 ftot fordított. íme a fogyasztási egylet útján a munkás is képes az irodalom pártolására és termékeinek élvezésére.

Az angol mindig sokat tart az *időnek* és *fáradásnak* megkimélésére, s előnyösnek tekinti, hogy az egész hétre vagy hónapra kellő czikkeket ugyanazon helyen és időben veheti be. A rochdalei egylet 30 boltban árul, de mindenikbe elküldhető az együgyű gyermek is, ezt ép oly jó mértékkel és jó minőségű áruval szolgálják ki, mint a legtapasztaltabb és tekintélyesebb gazdasszonyt. Az egylet nagy gondot fordít a húsvágatásra. Emberünk — egy a 28 közül — egész büszkeséggel szemléli az egyleti vágóhídkoz hajtott kövér ökrököt, és nem csoda ha étvágygyal gondol a jó falat húsrá, és a tápláló levesre; az egyleti mérőserponyöre nem tapadnak zsiradék és csontdarabok és a mérlegnek pontban közepén a nyelve. Jót és jól mérnek. — A rochdalei egylet tagjainak gőzmalom üzlete mely 1851-ben alapítottott, most 1.092.312 ft alappal rendelkezik, múlt évi forgalma volt 4.277.280 ft: 1866-ban 2.689.464 ft. üzlet mollett 217.956 ftot nyertek, a harmadévi számadás majdnem hasonlóan kedvezőleg végző-

zódott. A malommal, — mely 57 más fogyasztási egyletet is ellát lisztel — ¹⁹⁾, most serházat akarnak kapcsolatba hozni. Jó hús, tiszta liszt és hamisítlan erős ser az angol munkás fő szükséglete; — munkaerejét a jó táplálkozásnak köszöni. A rochdalei fogyasztási egyleti gyapot-fonoda és szövődé, mely 1855-ben jött létre, és már 300 munkást foglalkodtat, igen megcsinlő az észak-dél amerikai háború csapásait, de azért 10 év alatt még is 160.000 ft tiszta hasznot hajtott, sbevezette az egyletet a világpiacra. — Az egyleti építkezés¹ alapból, mely 1863-ban gyűjtetett évenként elkészítenek 320—350 lakszobát, mely által az egészség, és erkölcsiség felszámíthatlanul gyarapodik. — Az egylet betegápoló és temetkezési — máris 160.000 fital rendelkező — pénztárának jótékonyágát sok szomorodott család áldva tapasztalja. Szinte nehéz elgondolni és elhinni, hogy mindezeknek alapját valami 24 évvel ezelőtt ama 28 fonó és szövő takács rakta le és pedig azon kis vállalattal, mely szerint megtakarított filléreiken egy zsák lisztet, nohány font ezukrot és pár iteze vaját kezdtek vásárolni. A munkás osztály igazán hálás lehet a bátor és becsületes úttörők iránt, kik fényesen igazellák, hogy társas úton az egyszerű munkások által is minden külségély nélkül, mily nagy eredmény vívható ki.

A rochdalei úttörők nyomdokán az egyleteknek egész karavánja indult meg, és pedig többnyire fényes sikerrel. A britt parlament elébe 1863-ban terjesztett hivatalos táblázat szerint ugyan ekkor az angol földön már 400 fogyasztási egylet működött. Huber V. A. tanár jelentése ²⁰⁾ szerint pedig 1867 elején működésben volt Angliában 915 fogyasztási egylet valami 280.000 taggal és körülbelül 100 millió ft forgalommal, miből legalább is 6 m illió ft tiszta haszon marad esztendőnkint, mi nem csekélylendő gyarapodás főleg ha meggondoljuk, hogy minden strike, koczkáztatás és önmegszorítás nélkül éretik el. Britanniában 20-on fölül számítottak oly fogyasztási egylet, mely tagjait ezekkel, évi nyereményét hétszer tíz-ezerrel, törzsvagyonát százerekkel, üzleti forgalmát pedig millióval számítja. Ezek közt első helyen

¹⁹⁾ E. Richter: Die C. Ver. 9.-ik lap.

²⁰⁾ E. Richter die C. Ver. 9. lap.

sorakoznak Halifax, Bury, Oldham, Bacup, Accrington s. a. t. Északi Angliában 1865-ben 165 fogyasztási egylet egyesült közös árú rendelkezésekre. A fogyasztási egyletek Angliában 1862 augusztus 7 én kelt parlamenti acta szerint a jogi személyek közé sorolhatók. Victoria királyné kormánya méltányolja a fogyasztási egyleteket, melyek a municipális nép körében oly nagyban elterjedtek, és általában kitűnnek a takarékosági szellem élesztése, a reclam nélküli becsületesség és a készpénzzel! fizetés követelése által. Részleteket közül róluk „The cooperator“ című hetilap.

Szép sikerrel működnek a csatornán inneni fogyasztási egyletek is.

Franciaországban Lille-ben „L’humanité“ cím alatt ezelőtt 21 évvel alapíták hetenkinti 15 centimé befizetéssel az első fogyasztási egyletet, mely — tudunkkal — egyszersmind első ilyenmű társulat vala a continensen. Szállítókkal szerződve törekszik 1511-nél többre menő tagjainak előnyét előmozdítani; már 1851-ban nyert 20.000 franknyi kedvezményt a sütőktől s ugyanily arányban a többi szállítóktól is. Egyedül a húst méreti maga az egylet. — Páris városában jóllehet a sok középítkezés által majdnem egyenes állami segélyt élvez a munkás osztály, még is 12 fogyasztási egylet működik; Párison kívül pedig 185 termelésre és fogyasztásra vonatkozó egyletet említ az „almanne de la coopération“²¹⁾ továbbá nem kevesebb mint 30 oly egylet ismeretes előttünk, mely tagjait a közös kemenczéből ízletes jutányos kenyérral látja el.²²⁾ A francia fogyasztási egyletek közt kiemelendő azon társulat, mely Párisban tavaly keletkezett s méltán nevezhető *szellemi fogyasztási egyletnek*; t. i. a tagok könyvkereskedést alapítottak, melynek tiszta nyeresége a társulathoz vásárló tagok közt a vásárolt könyvek árához aránylag osztatik szét.

Schweizban ezelőtt 17 évvel jött létre az első fogyasztási egylet Zürichben, mely annyira gyarapodott, hogy már 1863-ban 1.152.000 frank forgalmat mutatott ki; 18 árú

²¹⁾ Konek: Köz és magán jótékonyosság 17. lap.

²²⁾ Der C. Ver. 1868. Nr. 3.

helyiséget tart nyitva, két nagy emeletes épülete van, t. i. a „Consumhalle“ és „Consumhof“ ez utóbbiban áll az egyleti sütőkemence, melyből 1863-ban 1.161.000 font kenyér béruút ki. ²³⁾

Az olasz királyságban, mely nagy népességű községekkel bír igen termékeny talajt lelt a fogyasztási egylet, a eomói ily nemű intézet mármár 1000 tagot számít, és oly vállalkozó, hogy a várostól kibérelte a fogyasztási adó beszedését s az egyes iparosokkal általanában egyezkedett.

A fogyasztási egylet Oroszországban sem ismeretlen. A petersburgi fogyasztási egylet nagy virágzásnak örvend, az ottani előkelő német hölgyek és tisztek buzgó pártolásából. ²³⁾ Riga és Dorpat 1866-ban létesíté ezen közhasznú intézményt, melytől itt is várható a nép gazdasági helyzetének javulása.

De sehol nem vett a fogyasztási egylet nagyobb lendületet mint Németországban. Míg a gyakorlatias angoloknál a közönséges munkások köréből, addig az iskolák honában a németeknél a mívelt férfiaktól indult ki a fogyasztási egyletek kezdeményezése, mire azon körülmény is mutat, hogy a németországi fogyasztási egyletek élén többnyire magas műveltségű, megkülönböztetett állású vagyonos férfiakat szemlélünk. Az értelmiség nyújt segédkezet a munkásosztálynak, hogy ez emelkedhessék az önsegély által. Az elmélet termékenyíti meg a gyakorlatot. Az egyesülési szellem jelenlegi nagy apostola a Rajnán innen Schulze Hermann, Delitzschből, ki azonban inkább a termelési és előlegezési egyletek érdekében működik; a fogyasztási egyletek érdekében nagy buzgóságot fojtott ki Richter Jenő, Pfeiffer kde és Rienpen Conrád. Az ő buzgólkodásuk folytán létesült Kiel, Neumünstor, Neustadt, Oldesloe, Itzehoe, s egyéb városokban fogyasztási egylet, mi annyira szaporodott, hogy már 1863-ban Schulze százötvenet számított. Minden fejlődő egylet ismét újaknak alapítására bátorított a környéken. Az 1865-ki jelentések 300 német fogyasztási egyletről beszélnek, Schulze közlése szerint 1867-ben 317-re növekedett az

²³⁾ Jahresbericht des Verv, rathes. 1864.

²⁴⁾ „Turning der Zukunft“ 18. sz. 1865.

czikk pedig minden vidéken külön helyről szerezhető legczélszerűbben. A termények áráról a központban gyűjtött tudósításokból becses statistikai táblázat állítható össze az árak felől, útbaigazításul a termelő és fogyasztó közönségnek. Az egyletek részéről kimutatások egybeállítása, és a különböző időről kimutatások összehasonlítása is nyújt némi hasznos tájékozást. Az egyletek szövetkezése nemcsak forgalmi előnyöket szerezhet, hanem egyletek alapítását is kezdeményezheti, támogathatja; az egyletek szövetségének határozata azonban tulajdonképen csak tanács és ajánlás gyanánt tekinthető, melynek érvényt egyedül az okok súlya szerezhet, és így általánosan jogérvényessé csak valamennyi egylet részéről elfogadtatás által, válhat. Ezt kívánja az egyes egyletek önállósága és autonómiája.

A németországi fogyasztási egyletek közül felette gyorsan fejlődött a müncheni, mely 1864-ben keletkezett, 1868-ben 1217 tagot, 1869-ben pedig 1877 tagot számít; 1867-ben 64.874 ft, 1868 pedig 129.889 forgalmat eszközölt s amannál 1041 ft, emennél pedig 3991 ft. tiszta hasznot aratott. A folyó 1869 év 3 első hónapja alatt 42170ft forgalmat eszközölt ³³⁾. A pforzheimi egylet 1865-ből a múlt évet 619 taggal, 143997ft forgalommal és 10.279 ft tiszta haszonnal rekeszté be. Mannheim szintén gyors fejlődést mutat; itt a fogyasztási egylet a munkások körében alakult 1866-ban és már két év múlva számított 357 tagot, tart bárom boltot, melyből múlt évi haszna 3304 ftra ment. Az egylet bel) iségeiben a tag bizalmas kürt é3 szórakozást talál a nap fáradalmai és gondjai után; 16 hírlap áll az olvasók rendelkezésére, a könyvtárt folyvást gyarapítják s hetenkint tartatnak oktatást a franczia. nyelvben és szépírásban, továbbá a zenében és éneklésben gyakorlatot. Az egylet most kiseddóvót készül nyitni. — A hamburgi egylet 1856-ban alakítottott, 1867-ben 2348 tagot s 198236 ft forgalom mellett 4302 ft hasznot mutatott ki. A siettini egylet 1863-ból való, 1867-ben 1115 taggal 81.000 ft forgalom mellett 7105 ft nyereséggel végzé üzletét. A magdeburgi fogyasztási egylet 1864 ben alakult, 1867-ben

³³⁾ Der Cons. Ver. 1869.-iki 1 szám.

már 1511 tagot, 108291 ft forgalmat, 5524 ft tiszta hasznot számított.³⁴⁾ De a német fogyasztási egyletek közt legnevezetesebb a *stuttgarti*, melynek életető lelke dr. *Pfeiffer Ede*, a humánus tudós népbarát, ki az egyletek terjesztése érdekében oly szíves készséggel fáradozik. A stuttgarti egylet 1863-ban november végén létesült 52 taggal, működését 1864-ben kezdte meg, s már az első év végével 299 tagra tett szert. Eleinte jegyek mellett, szállítóktól vásárolt, de már 1865-ben nyitott egy boltot, most pedig sűrűn látogatott sok boltot tart nyitva ³⁵⁾ Már 1868 elején 815-re szaporodott a tagok száma, a folyó évet pedig 1121 taggal kezdte meg; 1867-iki forgalma 167.929 fto tett, az 1868-iki forgalma pedig 228.739 ftra ment. Vegyeskereskedése, melyben tavaly 100.000 forintnyi forgalom eszközöltetett, Stuttgart első rangú boltjának mondatik. Saját üzletei mellett még 55 szállítóval tart üzleti szerződést; és 4 év alatt — daczára a kezdet nehézségeinek — 37.041 fto takarított meg és 23.000 fto tőkésített tagjai számára. De emez összeg csak a közvetlen hasznot fejezi ki, mit tetemesen felül múl azon közvetett előny, hogy az egyleti tag tiszta minőségben, igazi mértékkel és aránylag a legjutányosabban eszközölheti bevásárlásait. A stuttgarti egyletnek egyik szép vonása, és szerencsés fejlődésének bizonyára főtényezője az, hogy tagjait rang- és rendkülönbség nélkül újjonczozza a társadalom bármely rétegéből; ámbár a szóban levő stuttgarti egylet a munkások osztályában keletkezett, még is jelenleg valamennyi osztályból mutathat fel tagokat; köztük találjuk a magas udvari és állami hivatalnokokat, az igénytelen irodai tisztet, a gyárost, kereskedőt, iparost, napszámost, munkást, grófot, bárót, életjáradék élvezőt, Író, művészt, tudóst, tanárt, orvost s. a. t.; és az egyleti névsor mutatja, hogy mily összeférő a minister és hivatalszolga, a gyáros és napszámos, az előkelő gróf és a mesterember, a katonatiszt és polgár. Az egyletnek eme vegyes színezete ép oly kedvező hatást gya-

³⁴⁾ Mindezen adatok az egyletek hivatalos közleményeiből merítvék.

³⁵⁾ Rechenschaftsbericht vom Jahre 1868.

kőről reánk, mint a tenyésző rét, melynek egy-egy négyszeg ölnyi területén 40—50 féle növény is él együtt.

A németországi fogyasztási egyleteket általában élesen megkülönbözteti az angolországiaktól az, hogy az angol egyletek *bárminek*, a német egyletek többnyire csak a *tagoknak* árulnak, továbbá, hogy a németek rendszerint szállítókkal is szerződnek saját üzletük mellett, mit az angolok nem tesznek.

A magyar államterületen első fogyasztási egylet volt a budapesti,³⁶⁾ mely még 1863-ban alakult, de már 1864 augusztus 1-én az eredeti alapszabályok helyébe a felvételi díjt mellőző új alapszabályokat léptetett. *Tag* gyanánt csak hivatalnokokat, nyugdíjasokat, honoratiorokat, s ezen állásbeliek özvegyeit fogadta be, *részvevők* lehettek a hivatalszolgák és ezek özvegyei is. Más személyeket azonban fel nem vett az egylet. Szállítókkal szerződött és pedig nagyon előnyös feltételek alatt; majdnem tíz százaléknyi megtakarítást tett biztos kilátásba, s a nyereséget évnegyedenként, a házbér fizetésekor határozta kiosztani. Sajnos hogy ezen intézetet a közönség közönye elszibbasztá.

Korra nézve a második, de szerencsés sikerre nézve a legelső helyet foglalja el hazai fogyasztási egyleteink közt az erdélyi szászok földén Nagy-Disznódon virágzó fogyasztási egylet; ez 1866-ban létesült, csak 131 tagot számít ugyan, de a múlt évben még is 61.972 ft forgalmat és 3177 ft tiszta hasznot birt kieszközölni, s a folyó év elején 17379 ft törzsvagyonnal rendelkezett³⁷⁾. Ezen életerős egyletet iparos mesterek alapították és ő reájok esik az öszves tagok látszámából ma is 94 százalék. Pécssett még 1867-ben kezdményeztek fogyasztási egyletet, melynek alapszabályai 1867. június 28-án hagyattak helybe. Célja az „Első“ pécsi Consum-egyletnek“ hogy a betéti fizetések által gyűjtött tőke segélyével az egyleti tagok anyagi és társadalmi viszonyai előmozdittassanak. E végből az üzlet lassankint minden — a szabad kereskedés s iparszakmákba tartozó vállalatokra ki fog terjedni, mely

³⁶⁾ A „budapesti fogyasztó egylet körlevele“ 1864. június 7.-ről

³⁷⁾ Der Cons. Ver. 1869. áprilisi számában.

czélból adásvevési helyiségek, *azután* műhelyek is fognak nyitni. Minden tag 2 ftoft fizet belépte alkalmával, s aztán 15 egymásutáni éven át hetenkint 30 újkrajczárt. Igazgató tanácsi s választmányi tagok a kereskedelmet vagy ipart üzö egyleti tagokból választandók. A tiszta nyereség a befizetett betételek aránya szerint osztatik fel; és így ezen egylet a részvénytársaságok felé közeledik, csakhogy a belépéstől számított 2 év alatt nem részesül osztalékban, mert a jövedelem az alaptőke gyarapítására fordittatik ³⁸⁾. Ezen fogyasztási egylet kebelében „betegápoló és temetkezési egylet“ is alakult 1868 augustusban és már az első tíz hónap alatt 832 ftoft fordított emberbaráti céljára. A szóban levő iker egylet együtt jelenleg 1400 tagot számít s a múlt évi december végéig 36636 ftoft forgalmat eredményezett ³⁹⁾, melynél a tiszta haszon 6 százalékkal is 2160 ftra ment.

Szintén 1867-ben alapítottatott a *nagyszebeni* fogyasztási egylet is, mely még azon évben 222 tagot vett fel s 11.026 ftoft forgalmat s e mellett 865 ftoft tiszta hasznót mutatott ki, 1868-ban pedig 300 tag mellett, 20462 ftoft forgalomnál 909 ftoft tiszta nyereséghez jutott ⁴⁰⁾, mit egészen kioszt a tagok közt, a saját üzletnek alapját képező töke kiegészítve lévén.

Pesten 1868-ban 50 kr. beíratási díj és havonként 25 kr. tagsági díj kötelezettséggel munkás egylet alakult, mely alapszabályainak 2 §.-a szerint művelődési kör alapítását és részletek alapján fogyasztási osztály felállítását is elhatározta. Az 1868 ápril 12-iki jelentés szerint már ekkor meghaladta a fogyasztási egyleti osztály tagjainak száma az ezer kétszázat. A *brassói* „általános fogyasztási egylet“ 1868 február 27-én vette kezdetét. Szállítókkal szerződött és jegyekkel közvetíté a forgalmat, mely a múlt évben 5907 ftra ment és 366 ftoft 14 kr. tiszta hasznót eredményezett; tagjainak száma 303-ról 365-re szaporodott a folyó évben, és ennek második felét a saját üzlet megnyitásával kezdik el, melynek alapja jelenleg 3390 ftoft. Kezdetben a vegyes és gyarmati árukra, lisztre és tápszerekre szorítkozik az egyleti bolt, de ki fog

³⁸⁾ Az első pécsi Consum-egylet alapszabályai 1. 3. 15. 35. §.

³⁹⁾ Satter F. igazgatósági tag hivatalos közleménye 1869 május 29-ről.

⁴⁰⁾ Der Cons. Ver. 1869 áprilisi szám.

terjeszkedni egyéb cikkekre is⁴¹⁾ A medgyesi fogyasztási egyesület kimutatását nélkülözzük.

A „német-csanádi fogyasztási egyesület“ Torontál megyében 1868 május 28-án nyitá meg üzletét, azonnal angolosan, vagy is saját üzlettel. Árul tagjainak nürnbergi, vegyes, rőfös és vasárukat. Minden tag köteles 20 ft törzsbeteteit fizetni és hat éven keresztül hetenkint 10 krt. betenni; ily módon a folyó évi május 19-én már 3510 ft 80 kr üzleti tőkével rendelkezett. Fennállásának első tíz hónapja alatt 17.754 ftra ment a forgalom, melyből tiszta haszon fejében 1199 ft 59 kr maradt; és ezen haszon nem osztatik még most szét a tagok közt, hanem kinek-kinek javára, könyvecskéjébe feljegyeztetik a reá eső jutalék mint követelés^{12.)} Az egyesületi tagok száma 90; a múlt évi 7 hónapi üzletnek eredményeként a forgalmat 12.428 ftra, s ebből a nyereséget 870 ftra teszszük.

Az „eperjesi fogyasztási egyesület“, alapszabályait az 1868. augusztus 24-én a törvény értelmében bemutatván, 1868. szeptember 1-én megkezdte működését 60 taggal, melyhez az 1869 év elején 43 új tag jött. Kezdetül a jegyrendszert fogadta el; szállítótól 2 és 10 százaléki közt váltakozó elengedést kap, a múlt évi 4 hónap alatt 1454 ft ára jegy adatott ki, a folyó évi négy első hónap alatt pedig 3786 ftnyi jegy váltott be a szállítók által. Az első 8 hónap alatt 5240 ft 76 kr forgalomnál 324 ft 76 kr haszon éretett el^{13).} 1870 újévkor megnyitja saját üzletét.

A reschitzai fogyasztási egyesületet Krassó megyében az ottani vasgár munkásai alapították, czime „Arbeiter-Consum Véréin.“ Tevékenységének küszöbén éppen most áll, alapszabályainak leérkezéséig jelentésével nem lép a közönség elébe^{11.)}

Budán a folyó évben kezdményeztek újból fogyasztási egyesületet; de ez, zsenge kora miatt statistikai ismertetésre anyagot még nem szolgáltatott.

⁴¹⁾ Gártner és Fiala urak egyesületi előljárók hiv. közleménye 1869. jun. 7.

¹²⁾ Krauser Antal egyesületi elnök ur hiv. közleménye 1869. május 19.

⁴³⁾ Isépy Gyula úr egyesületi pénztárnok hiv. közleménye 1869. május 20.

⁴⁴⁾ Ivencz György úr egyesületi elnök közleménye 1869. május 23.

**Az 1869. május 31-én előttünk ismeretes hazai fogyasztási egyletek
statistikai áttekintése:**

Folyó sz.	neve és székhelye	alapítási ideje	tagjainak száma		forgalma	tisztasasza frt
			1868-ban	1869-ben		
1	N.-Disznódon: fogyasztási egylet .	1866	131	131	61,972	3,177
2	Pécsett: „L. pécsi Consum-egylet“ .	1867 június 28.	1,400	1,400	36,636	2,160
3	Nagyszebeni fogyasztási egylet .	1867	222	390	20,462	909
4	Pest: a munkás-egylet fogy. egyl.	1868	1,200			
5	Brassó: általános fogyasztási egyl .	1868 febr. 27.	303	365	5,907	366
6	Német-Csanád Torontálban . . .	1868 május 28.	90	90	12,428	870
7	Eperjesi fogyasztási egylet . . .	1868 sept. 1.	60	103	1,454	93
8	Reschitza Krassóban	1869				
9	Buda	1869				
10	Szolnok	1869				
11	Kolozvár	1869				
12	Ó-Budai munkás-egylet fogyaszt. oszt.					
31	S.-A.-Újhely				147,587	7030

Fogyasztási egyleteink statistikája, egyleteink nagyon is fiatal kora miatt, messze menő fejtegetésekre és összehasonlításokra, még nem alkalmas. Több évi adatoknak kell előttünk feküdni, hogy az egyleti élet mozgalmait következtetések alapjául felhasználhassuk. Itt a feletti örömmünket kell még kijelenteni, hogy ezen üdvös intézmény hazánkban is kezd meggyökerezni.

A fogyasztási egyletek már Amerikában is meghonosulnak. Jelentékeny ott a charlestowni egylet, mely naponként 500 dollárt, s a múlt év alatt 182.500 dollárt árúit. Massachusetts államban a múlt év folytán 12 fogyasztási egylet működött, 140.000 dollár tőkével. Cincinnatiban az ottani munkások és tornászok egyletei létesítettek fogyasztási egyletet még a múlt évben⁴⁵⁾. Jós tehetség nélkül is előre mondható, hogy a fogyasztók társulata Amerikában nagy leendületet nyerend, mivel a legbensőbb öszhangban áll a szabad, felvilágosodott, számító újvilági lakosok társadalmi viszonyaival.

V .

A fogyasztási egyletek alapításáról.

Ha meg vagyunk győződve az egyesülési szellem üdvös voltáról, kivált pedig a fogyasztási egyletek közhasznúságáról, és ha sikerült ezen ügynek a gyárosok, czékelöljárók, igazgatók, ügyvédek, tisztviselők sorából valamely községben 15—20 lelkes pártolót szereznünk, megkezdhetjük az alapítási előmunkálatokat. Legczélszerűbben a nyár végén, mit a télire való bevásárlások ideje követ. Az egylet alapítása nem könnyű és az egyesülésnek sok oldalról akadnak ellenzői, főleg honunkban, hol együtt nem tartani hagyományos szokás. Czélszerű lesz barátainkkal, kik ezen egyletnek hasznosságáról és életrevalóságáról meg vannak győződve, fesztelen értekezletet tartani, s egy két tagot megbízni az alapszabálytervezet kidolgozásával. Időközben törekedjünk az

⁴⁵⁾ Der Consum. Ver. 1869. évfolyam 1. szám.

egylet iránt érdekeltséget gerjeszteni általában, különösen pedig a nőknél; hiszen főleg az ő körükbe vág a fogyasztási egylet s ők ennek legfőbb tényezői. Valamint az embernek, úgy egyletünknek is zsenge gyermek korában legjobb ápolói a nők. Világosítsuk fel őket az egylet céljáról, hasznosságáról nehogy ellenzéki állást foglaljanak el irányában. Az alapszabály tervezetet komoly és beható tanácskozás alá vesszük és csak ez után hirdetünk közgyűlést, hol az alapszabályok megértése és elfogadása után megválasztatik az egyleti igazgatóság, mely gondoskodik arról, hogy az alapszabályok a földmivelés ipar és kereskedelem ügyi m. kir. ministeriumnak a törvény értelmében 3 példányban bemutatassanak. A fogyasztási egylet alapításához *engedély* nem szükséges, alapszabályai is csupán *bemutatásra*, nem pedig *jóváhagyásra* szorulnak. Az egyleti igazgatóságot 5—11 tagból állóan, oly lelkes, tekintélyes és munkás tagok közül választjuk, kik az egylet ügyét szívéből hordják. A németországi fogyasztási egyletek élén többnyire vagyoni és szellemi előkelőségek állanak, de hiba lenne pusztán czimeres vezetőség után fáradozni. Becsületet, bizalmat érdemlő és bíró gyakorlati férfiakra van itt szükség. Az egyleti igazgatóság szállítókkal szerződik, illetőleg árukat rendel. Ennél igen nagy óvatosság szükséges. A szállítás iránt a kereskedőkhöz intézett nyilvános felhívás nem czélszerű, mert a kereskedők összeszóllal kozhatnak, s az egylet részéről felhívást agyonhallgatják. Közös megegyezés jöhet létre a nem ajánlkozás iránt. Sokkal czélszerűbb az alkalmas és hajlandónak látszó kereskedővel magán úton értekezni s a szerződést vele aláírtni. A szállítókat annál inkább ki kell szemelni, mert ezeknek dermesztő hideg, figyelmetlen, mellőző bánásmódja elkedvetleníti a gyengébb, hajlíthatóbb tagokat; a főnök és segédek gúnyos megjegyzései oly kellemetlenül érintettek sok egyleti tagot, hogy az egyleti jegyekkel vásárlásról mindenkorra lemondtak. Az egylet legveszélyesebb — titkos — ellenségei sok helyütt rejtőztek a szállítók álarcza alá.

A saját üzlet nyitásánál több egylet tapasztalta, hogy némely gyáros vagy nagykereskedő vonakodott szerződni

az egylettel, sőt ennek eladni sem akart, nehogy elveszítse kiskereskedő megrendelőit, kik hűtlenséggel, elpártolással fenyegetőztek. Ily esetben, ha más forrásokat nem találhat az egylet, követheti a stuttgariak példáját, kiknél néhány egyleti igazgató tag *saját nevére* tette a megrendeléseket oly gyárosnál, ki az *egylet számára* szállítani nem akart. A közös árumegrendelés, a központi érélyes ügynökség legtöbbet segít az ily zavarokon.

Az egyleti igazgatóság legalább kezdetben díjtalanul szolgál; mindig becsületére válik a polgárnak, ha közczélokra tud bér nélkül is szentelni havonkint néhány órát. Az egylet gyarapodása mellett azonban *jelenléti jegyek* adhatók a tanácskozásban részvétért minden ülés alkalmával, s eme jegyek az év berekesztésével díjazandók. A pénztárnoknak személyisége, ügyessége és ildomossága sokat tesz, neki a *tiszta haszon* bizonyos százaléka (tantième) biztosítandó, valamint az egyleti üzlet vezetőnek és boltosnak is, ily módon a nevezett személyek érdeke az egylet érdekével azonosittatik. A zürichi fogyasztási egylet, mely tisztviselőit nem a *tiszta haszon*, hanem a *forgalom* százalékaival jutalmazta, károsultán vette észre, mily nagyban fokozták ezek az egylet forgalmát ez egylet hátrányával is.

A jegyekkel működő fogyasztási egylet alapítása kevesebb nyereségre enged ugyan kilátást, de kevesebb tőkével is megkezdhető. A saját üzlet, ha ügyes kezek vezetik, nagyobb tiszta hasznot és jobb kiszolgálást reménylhet, hanem megkezdéséhez jelentékenyebb tőke p. o. 1000—3000 ft kívántatik, s főleg bizalmat érdemlő, szerencsés üzletvivő, e mellett a pártolás és részvétnek és nem csekély mértéke.

Ajánlatos tehát szállítókkal kezdeni az egyletet; így ismerkedhetünk meg az egylet iránti érdekeltséggel, az üzlethez alkalmas személyiséggel, s ezen idő alatt az egylet tőkét is gyűjthet alapú a saját üzlethez. Könnyebb mód ez a tőkegyűjtéshez, mint a heti vagy havi befizetések követelése vagy utólagos behajtása. Egyleti jegyek használata saját üzlet mellett is czélszerű marad, mivel a jegyek forgalmából tudható ki azon arány, melyben szétosztandó az egyleti vállalat

nyeresége. Nem helyeselhető, hogy az egyesület tiszta haszna utolsó fillérig kiosztassék a tagok közt, sőt mondassák ki szabályúl, miszerint minden tag köteles a maga osztalékát egy bizonyos magasságig p. o. 10—20 ftig felmondhatlanúl bent-hagyni az egyesület pénztárában illetőleg apródonkint ily magasságig növelni. Ekkor az egyesület nem csak *fogyasztási* hanem *megtakarítási* intézetnek is tekinthető. Tartsuk szem előtt, hogy a nyeresemény a fogyasztás alapján osztassák ki, az eladás folyó piaci áron történjék, a nyereségből minden tag számára tőke képeztessek, s a tagok lehető kevés készpénz befizetéssel terheltessek.

A gondolkodó ember könnyen belátja a fogyasztási egyesület észszerű és czélszerű voltát, csak hogy egyik a megszo-kott módtól s kereskedőtől nem akar megválni, másik a fele-ségét nem képes felvilágosítani az egyesület előnyösségéről, harmadik fél a kereskedők csípős észrevételeitől, negyedik a takarékoskodás által tekintélyét képzeli leszállítottnak; a nehezebb felfogású ember pedig nem képes még belátni az egyesület életrevalóságát, a megtakarítás lehetőségét és elő-nyeit; bizalmatlankodó és gyanakodó minden szövetkezés iránt, az egyesulettől tehát tartózkodik. Mindezeknek ellenében a következetes, kitartó eljárás eredményét és a jó példa vonz-erejét állíthatjuk, s tegyük a kételkedő előtt egy kis számí-tást. Ha minden font portékánál csak három lat hiányzik is, ezen csekélynek látszó hiány egy mázsánál már háromszáz-latot tesz és így míg *egy egész mázsáért fizetünk*, jóformán *csak 90 fontot kapunk*. Holott a fogyasztási egyesület csorbítlan teljes mértékkel mér, mert hiszen *önmagának* ki mérne ha-misan. De erről csak úgy győződhetik meg igazán a közön-ség, ha otthon azonnal mérlegbe vetheti a portékát; az egyesület elterjedését tehát elősegíti azon körülmény, hogy a törvényes mérce olcsón minél több család által megszerzetetik, és hogy a nép megszokja annak mérlegelését a mit vásárol. A mérték körüli vissza élések általános megszüntetésére is sokat teend a mérlegelés nagyobb gyakorlatba hozása. Még több sikerre vezet egy-egy talpra esett népszerű előadás oly férfiú részéről, kire a nép szívesen hallgat. A felvilágosító és buzdító sza-

vakat tettek követik. Az egyesület vezetésére hivatott közegek buzgó, serkentő viselete sem marad hatás nélkül, főleg ha az egyesület üléseit, helyiségeit serényen látogatják, időt és fáradságot készsággel áldoznak. Ellenben kárt okozó jellemtelenséggel elfogadni a megbízást és aztán lágyemelegen venni, s ez által az egyesületet bénítani. A mely vállalat élén helyt foglalunk, annak felvirágoztatásán a rajongással határos lelkesültséggel működünk, ez által másokat is lelkesítünk, a lelkesedés pedig nagyot teremt, Ne mellőzzük az iskola tanítókat kiknek népszerű elbeszélése például arról, hogy „miként lehet a szegény embernek minden legkisebb megerőltetés nélkül egy pár év alatt száz kétszáz forintot szerezni“ bizonyára figyelmet ébresztend minden tanítvány szüleinél. Társas összejövetelek alkalmával az egyesületre vonatkozó kérdések és kértelyek áradatának megeredése és kedvező lefolyása megtermékenyíti a munkások kedélyét. A jó akarat és erély célhoz juttat. Gondoljuk meg, hogy ha a város több polgára akarja, akár mértföldnyi távolságból bevezetik városunkba a tiszta vizet; ki lesz kövezve, ki lesz világitva az úteza. Egyesülés által távsodronyt vonunk Európa és Amerika választó tengervize alatt, keresztül furjuk a Mont-Cenis-t, elbasítjuk Afrikát Ázsiától, és a Pacific pálya vas szalagja által kötjük össze az atlanti tengert a csendes tengerrel. Ha a gazdagok ezresei ennyit bírnak felmutatni, a vagyontalanabbak millió és millió fillérei, melyekből szintén ezresek gyűlnek össze, nem bírnának semmit felmutatni?

Ne csüggedjünk!

A fogyasztási egyesületek új tőkeparányokkal termékenyítik a közgazdaság téréit és gyarapítják a munkás osztályt. A magaslatok növényzetét sűrűn hulló esőzések táplálják, az alacsony száraz rónák vetéseit pedig, melyekre eső bőven hullani nem szokott, a harmat növeli. A fogyasztási egyesület, mely barmatcseppnyi részletekben és tisztaságban gyűjti a termelő tőkét nem marad üdvös eredmény nélkül. A tag képes családját tisztességesebben eltartani, valamint megtakarítani, s néhány év múlva jövőjére vigasztalódással tekinthet, önbizalma és önbecsülése józanul emelkedik.

A fogyasztási egylet nem terheli, sem a jelen, sem a jövő nemzedéket, sőt ellenkezőleg biztosítja azt, ami előttünk legbecsesebb, t. i. maradékaink boldogulását, szilárdítja a társadalmi rendnek alapját és a mostani nemzedék számára kiérdemli az utódok háláját.

A Z

EMBERI ÖNTUDAT

JELÉN FOKÁRÓL.

Í R T A É S A

M. TUD. AKAD. 1870. OCTOBER 10. TARTOTT OSZTÁLYÜLÉSÉBEN

SZÉKFOGLALÓUL ELŐADTA

Dr. BARSÍ JÓZSEF.

PEST.
EGGENBERGER-FÉLE AKAD. KÖNYVKERESKEDÉS.
(HOFFMANN ÉS MOLNÁR.)
1870.

Pest, 1870. Nyomatott az „Athenaeum“ nyomdájában.

Az emberi öntudat jelen fokáról.

Írta

és a m. tud. akad. 1870. okt. 10-ken tartott osztályülésében székfoglalóul előadta

Dr. Barsi József.

A M. Tud. Akadémiának folyó évi május hó 25-én tartott nagygyűlésén jelent volt tagjai megválasztottak társul a levelező tagok sorában. Fogadják e rám nézve nagybecsű megemlékezésért szíves hálámat, s miután e nagyérdemű testületben előzékenyen helyet adtak, részesítsenek jó indultaikban ezentúl is, mit erőm szerint viszonzni mindig örömemre szolgáland, s már ez órában kérem, legyenek elnézők irántam, ha tapasztalni fogják, hogy több a jó akarat és buzgóság bennem a tehetségnél.

Sorom az Akadémia második osztályában esvén, mely a *bölcsészeti, társadalmi és történeti* tudományok felkentjeit egyesíti magában, *az emberi öntudat jelen fokáról* értekezni választottam első dolgozatom feladatául.

Az öntudat némi foka minden nagykorú és épelméjű ember tulajdona lévén, s az öntudat által jól roszúl felfogott ezer meg ezer nemű ismeretek és ezeknek tárgyai képezvén a társadalmi téren minden lépten nyomon az emberi beszéd és cselekvés hol bevallott, hol titkos rugóit és irányát: előadásom tárgyának *társadalmi* értéke nem eshetik kérdés alá. De az öntudat, mint az emberi elmék tulajdona, világosságát és tárgyai terjedelmét tekintve, fokenkénti fejlődésre képes, mely fejlődés fokozatai a hegyi magaslatokhoz hasonló, melyek egymás fölött és mögött emelkednek magasabbra

s a rajtok állóknak ideiglenes nyugvóul kínálkoznak ugyan, de tágasb-tágasb kilátást nyitva és még tágasbat ígérve, ingerül is szolgálnak a további felszállásra. E fokozatos emelkedésnél fogva előadásom tárgya, társadalmi értékén fölül, *történelmi* érdeket is nyer és megtűrné a történelmi tárgyalást is; ámde az öntudat lényegének, tárgyainak, keletkeztének, fejlődtenek és fokainak nyomozása, és minde- nek fölött az emberi öntudat jelen fokának mérlegelése any- nyira eszmei feladat, annyira kíván elvont és egyetemes . szempontot, hogy más, mint *bölcsészeti* módszerrel nem vélem czélszerűen megoldhatónak.

Előadásom ezek szerint anyagánál fogva *társadalmi* értéket nyerhet, melyhez fejlesztésre képes természeténél fogva *történelmi* érdek járulhat, alakja végre *bölcsészeti* fel- fogással kíván kezeltetni, s mindezeknél fogva, legalább úgy a mint terveztem, teljesen bele fog illeni az Akadémia máso- dik osztályának munkakörébe.

A tárgy mind terjedelménél, mind belső természeténél fogva sokkal több időt látszik kívánni az egy felolvasásra megengedettnél, sokkal nagyobb erőt az enyimnél, és ennek érzetében előre kényszerülök megjegyezni, hogy midőn az emberi öntudat jelen fokáról szándékozom értekezni, e szán- dék nem jelentheti azt, hogy e fokot az öntudat egész körében és e kör minden pontján fogom kimutatni. Ilyen merénylet erőmet nem csak feszítené, mire kész vagyok, de jóval meg- haladná, a mit nem akarhatok, s habár mai fejtegetésem ennél fogva inkább elmebeli gyakorlatnak váland be mint hasznos munkának, még sem ütend el, reméljem, ezen Aka- démia rendeltetésétől, melynek hivatását oly szépen fejezi ki jelmondata: *Borúra derű!*

Öntudat szó alatt jelen előadásom kezdetén egyelőre nem értek mást, mint *tudásunkat arról a mit tudunk*. Ez azon- ban már maga is két ágra szakad, jelenti t. i. tudásunkat

magunkról mint tudókról, és tudásunkat *arról a mit ezen fölül* tudunk. De mind a két tudás tökéletlen, ha nem tudjuk egyszerűsre, hogy mindazt a mit tudunk, honnan vettük, min alapszik és meddig terjed. Az öntudat, a melynek tudása ilyen tökéletlen, homályos öntudat, a melynek tudása kis körre terjed, szűkkörű. Fejtegetésem folyamában, reméllem, látni fogjuk, hogy a kezdetben minden öntudat szűkkörű és homályos, de a tudás mind két ágában világosodásra és terjedésre képes.

Vágyak, remények és félelmek gyermeke, örömek, fájdalmak és csalódások neveltje, érzékeinek, tapasztalatai- és okoskodásainak tanítványa lévén minden ember, korán kezd eszmélni, hasonlatosságokat és különbségeket észrevenni, egytől óvakodni, máshoz csatlakozni és ragaszkodni; korán kezdi magát másokban, másokat magában látni; emléke korán kezd telni a látott, hallott, ízelt és tapasztalt dolgok lenyomataival, vagyis az öntudatra való *képesség* az emberben korán kezd munkálkodni. De a vágyak, remények és félelmek, az örömek, fájdalmak és csalódások, a külvilág ingerlő, kecsegtető és ijesztő benyomásai szüntelen más-más alakban, színben és hanggal újulnak, s az általuk okozott korábbi hatások nyomait majd mélyebbre vájva, majd kitágítva, majd egymásba szöve, néha mérsékelve, máskor hol megvilágítva, hol elhomályosítva, bölcsőjétől sírjaiglan kísérik a halandót, ma úgy mint a legősibb idők azon szakában, melyről már a rege sem tud, a monda sem szól, s e hatások alatt az eszmélet első csirái egyre tovább fejlődnek minden lényben, mely eszmélésre képes.

Életünk egész idején át két állapot váltakozik szakadatlanul egymással, az ébrenlét állapot, és az alvás alatti. Mind a két állapotot és szakadatlan váltakozását annyira megszoktuk, hogy nem csoda, ha az öngondolkozástól mind inkább elszokó sokaság fekszik és kél, elalszik és felébred a nélkül, hogy e tünemény fölött sokat gondolkoznék. Az ébrenlét ideje ugyanis nagyjára azon idővel esik össze, melyet nappalnak mondunk, s melyet a világosság, a meleg és az élők zszibongásának nagyobb fokai jellemeznek; az alvás órái ellenben azon idővel esnek össze nagyjából, melyet

éjjelinek nevezünk, s melyet homály, néha sötétség, a meleg apadása és sajátságos méla csend jellemeznek. Természetesnek találjuk ennél fogva, hogy a legtöbb ember azt hiszi, azért alszunk, mert a sötétség megnehezíti és veszélyessé teszi a mozgást, s azért ébredünk, mert a nappali verőfény és zaj nem hágy aludnunk, s hogy tehát azt is hiszik, ha van módunk az éjét megvilágítani, nem szükséges aludnunk, s ha van módunk nappal sötétséget és csendet találni, nem szükséges ébren lennünk. E nézet nem is alaptalan, de nem meríti ki az okoknak, melyektől az ébrenlét és alvás váltakozásának szüksége és haszna függ, egész sorát és minden rendét.

Éber állapotában az ember annyit lát, hall és tapasztal, annyit cselekszik és szenved, hogy szerkezeténél fogva, előbb utóbb érezni kezdi a lankadás jeleit; s bár sikerül is ezeket egyik-másik szer által így vagy amúgy egy időre olózni, nem sokára újult erővel kezdenek jelentkezni, míg végre a legmakacsabb virrasztót is, — mint szelíd gúnynyal mondja népünk, — „elnyomja a buzgóság“ és elalszik annál mélyebben, minél tovább szabadkozik az elalvás édes kénytelensége ellen; elalszik déli világosság és a legélénkebb sürgés-forgás daczára. Néhány órai pihenés után az ideg visszanyerte feszültségét, az izom ruganyosságát, ríj munkakedv és erő váltja fel a lankadást, mely alig hogy elmúlt, el is van felejtve.

E váltakozás ébrenlét és alvás közt az erőknek nemcsak fentartására, hanem fejlesztésére is a legegyszerűbb és leghatályosabb eszköz mindenütt a szerves világban, sőt könnyű volna e hatás nyomait a szervesek világán túl is puhatolni, de nincs rá időnk. Itt csak azon hatás megjelölésére van gondom, melyet az ébrenlét és alvás váltakozása az emberre gyakorol, s melynek legnevezetesebb következménye az eszmélet eleinte gyenge csemetéjének megszilárdulása és következetes fejlődése, mely azután a virágzásig és gyümölcsözésig meg sem állapodik többé, és századról-századra emelkedvén és terjedvén végre oda ér, hol az eszmélő ember, kinek figyelmét jó soká inkább a külvilág tüneményei lánczolák le, önmagát is veszi vizsgáladásai tár-

gyául, s ez az időpont az, melyen a tudás magunkról kezdődik s melyen túl már öntudatról lehet szó.

Hogy e körül teendő fejtegetéseim a szertelenbe ne tévedjenek, előre kitűzöm nyomozásaim irányát. Nem elég ugyanis a magam öntudatát vizsgálnom és úgy a hogy ismerem. Fölöttébb szükséges föltett czélom elérésére vizsgálnom azt is, hol kezdődik az öntudatra való képesség a földi lények sorában; melyek az öntudat nélkülözhetetlen feltételei; mi módon nyilatkozik ott a hol van; micsoda fokokon kell átmennie az embernek, hogy képes legyen eléggé világosan nyilatkozni; és végre vizsgálnom kell, van-e mód arra, hogy a sok öntudatos elme világos nyilatkozataiból bizonyos neme a köz-öntudatnak támadjon, s hogy e köz-öntudat világosságának és terjedelmének fokai megismerhetőek és szavakba foglalva előadhatók legyenek.

Hol kezdődik az öntudatra való képesség a földi lények világában?

E kérdés nem oly felesleges mint első pillanatra látszik. A gyermek ugyanis nagyon hajlandó, azt a kevés öntudatot, a melyre koránál fogva képes, mely benne munkálkodik s a melyről magának természetesen számot adni még alig tudhat, mindennek tulajdonítani, a minek körében forog. Az ő szemében a szék és asztal, a bölcső és az ágy, falova, ostora és bábuja mind bir értelemmel és akarattal, csak úgy mint a kutya és macska, a madár és bogárka, a kikkel játszik, és csak úgy mint a kis társak a kikkel mulat, és az öregek, a kiket utánoz. E hajlandóság áttükröztetni eszméletünk világát és átsugároztatni érzelmeink melegét magunkból másokra az emberi természetnek — úgy látszik — oly közös tulajdona, melyből az öntudat magasabb foka nélkül ki sem tud vetközni, jöllehet annak átlátására, hogy e tulajdonunk számtalan csalódásnak bő forrása, az eszmélet kisebb foka is elég.

Hol kezdődik hát az öntudatra való képesség a lények világában?

A mai tudomány szorosan megkülönbözteti a lényeket az elemektől, melyekből mint megannyi alkatrészekből a létesülhetés számtalan módjai szerint alakulnak. Az elemek

egész során át, bár mily sajátos tulajdonokkal bírjanak is, bármily érzékenységgel a világsugarak, bármily előszere-ttel e sugarak egyik-másik ága iránt, bármily fogékony-sággal a villanyos vagy delejes folyam, vagy a hangrezgés-ek és általában a meleg iránt; az elemek egész során át, bármily határozottsággal tegyék is meg választásaikat, innen el-elillanva s máshova szegődve, de ott sem maradva csak bizonyos feltételek alatt: az öntudatos érzés, értés és szabad választás nyomait fölfedezni még eddig nem sikerült. A legszigorúbb kénytelenség az ő törvényök, látszólagos lengo-ségök daczára.

Hasonló élességgel különbözteti meg a mai tudomány a létezők közül a szervetlen anyagot a szerves testektől. A szervetlen anyag tömbjei korántsem mutatnak annyi érze-kenységet és mozgékony-ságot, annyi leplezetlen rokon- és ellenszenvet akár egymás-, akár a világosság- és meleg-, a villany- és delej iránt, mint az elemek parányai, melyekből e tömbök alakultak, s melyek itt mintegy lekötve pihenni látszanak, míg parányonként mintegy elszabadulnak, hogy idő múltával ismét pihenni térjenek. Itt még inkább tör-vény a szigorú kénytelenség, s öntudatos választásról szó sincs.

Maradnak vizsgálásul a szervesek. Ezek ismét két osz-tályba soroztatnak a szerint a mint a helyhez kötve vannak, melyből tápot szívznak, vagy tápkeresés végett mozoghatnak és többnyire mozognak is. A helyhez kötöttek annyira oda tapadnak gyökereikkel, annyira ragaszkodnak a tápláló ta-lajhoz, hogy ezeknél az eszmélés és értés legkisebb csillámát sem lehet fölfedezni. Másként van a dolog azon szervesek-nél, melyek tápkeresés végett mozogni képesek. Az úszók, a csúszómászók, a szaladók, a repülők, már kétféle ok által szabályoztatnak mozgásaikban, külső inger és belső ösztön által, minél fogva mozgásaik kisebb-nagyobb fokát a szabad-ságnak tüntetik szembe. Mióta az üveglencse alapján a tö-kély magas fokára emelt látszerek egyike, az úgynevezett napnagyító, a szervesek egészen új sorainak fölfedezésére vezetett, s mióta e nagyítók segítségével a szervesek boncz-és élettana egészen új világitást nyert, azóta az értelem lég-

első homályos derengtét már a legalsó állati *önség*-eknél keresni, nem látszik túlmerész kísérletnek.

Minthogy itt az *önség* szóval éltem, melynek értelme netalán kétesnek látszhatnék, kötelesnek érzem magamat az értelmet meghatározni, melyben veszem.

Ismeretes dolog, hogy van korunkban egy iskola, mely azt mondja, hogy ő nem ismer csak anyagot és erőt, még pedig oly szoros áthatottságában egymásnak, hogy erőt nem ismer csak anyagban, s anyagot nem ismer erő nélkül. Ha csak eddig volna, hagyján! Ezzel megbékélhetnénk mondván: ti nem ismertek mást, mi nóm tehetünk róla. De mivel ők tovább mennek és azt állítják, hogy a mit ők nem ismernek, az nincs, az nem létezik, s nem is létezhetik, vagy ha léteznék is, nekünk még annyi tudomásunk som lehet róla, hogy létezik: ezen állításuk annyira ütközik azon felfogásba, melyet mi alaposnak tartunk, hogy kénytelenek vagyunk megjegyezni, hogy mi az anyag és erő elválaszthatatlan és kölcsönös áthatottságát elismerjük ugyan, de ebből azon tünemények összeségét, melyeket a világegyetemben és különösen a szerves lényeknél észlelünk, elegendőképen megmagyarázni nem tudjuk.

Nem lévén egyébbiránt itt sem ideje sem helye a dolgot kellőleg kifejteni, mintegy hitelben kért előlegül azt veszem fel, hogy minden önállóan ismert szerves lénynek létalapja egy láthatatlan *önség*, mely már azon lény csirájának alakulásánál is viszi mintegy a vezérszerepet, a parancsszót, öntudatlanul bár és akaratlanul, de határozólag, sőt döntőleg. A mit a növénytan csirának vagy mának nevez, az állattan petének vagy ondószálcának, ezek a láthatatlan és a mi eddigi eszközeink által meg nem fogható *önség*nek már nagyon is látható és fogható tostecsei. Ezek egymástól lényegesen nem különböző elemekből állanak, és ha az elemek hasonlósága mellett, melyek a szerves lények csirái- és magvaiban, petéiben és ondószálcáiban taláztatnak, a szerves lények, növény- és állatországok szerint elkülönítve, mégis a családok, nemek és fajok oly nagy sokaságában jelennek meg, a milyent már ma ismerünk, ezt végelemzésben nem lehet az elemek eddig ismert tulajdonaiból megmagyarázni,

hanem tovább kell a nyomozást folytatni, új kémszerekről gondoskodni, új eljárást megkísérlem. Addig azonban, míg talán sikerülend közelebb jutni a valóhoz, legyen szabad a szerves lényekben azon tehetséget is feltennüük, hogy kedvező viszonyok és körülmények közt, természetesen öntudatlanul, új ilyen önségeket eredtessenek magukból, melyek azután csirává vagy maggá, petévé vagy ondószálesává érlelődven, s ezekben mintegy megtestesülvén, idővel és ismét kedvező viszonyok és körülmények közt azon szerves lényhez hasonló új példánynya fejlődhessenek, a melyből eredtek. Nem kedvező viszonyok és körülmények közt ezen önségek némelyike soká tud várakozni, míg végre csakugyan megtalálja fejlődhetése feltételeit, vagy ezekhez nem juthatván, elpusztúl.

Minden önség létre hívatik, és létre törekszik, de aránylag csak igen kevés jut valóban léire és még kevesebb fejlődik odáig, hogy saját faja szerinti új önségeket eredtessen magából, ámbár az erre való törekvés, minden önségnek egyik alapsajátsága. A külvilágból minden önség csak azt és annyit vesz fel, csak azt és annyit sajátít el, a mit és a mennyit testének felépítésére használhat, a többi rá nézve nem létezik. Ebben az önség némileg hasonlít a géphez, mely munkát nem vállal csak azt és annyit, a melyhez alkottatott. Ha mást, ha többet kívánnak tőle, ellenszegül, s ha mégis erőtetik, akkor vagy a munkát rontja el, vagy maga romlik, mint képe az erőszakolt és haszontalan önfeláldozásnak.

Távol legyen tőlem az önfeláldozás szót saját értelmében venni, midőn gépről van szó, de tagadhatatlan, hogy az önségek eredete és fejlődése oly szigorú törvények alatt áll, mint a gép alkatrészei és szerkezete. S ha mégis sokszor van alkalmunk elfajulásról, vagy nemesbülésről győződni meg, nem csak a szerves lények végire láthatatlan soraiban, hanem már a jegeczeknél is, e tény nem bizonyít mást mint azt, mit minden gépnél is tapasztalunk, hogy t. i. a legszigorúbb törvények is még mindig csak úthoz hasonlítanak, a mennyiben minden útnak van középvonala, moly a legrövidebb, és leghamarabb látszik elvezetni a feltett célhoz, de

van a középvonálnak mind a két felől széle is, melyen szintén lehet járni a nélkül, hogy az út irányáról letérnénk, vagy céljától elesnénk. E szabad tér nélkül az úton a haladás, a gépnél az alkatrészek mozgása és a gép munkálkodása, az önségeknél a fejlődés nem volna biztosítva.

A jegecedésre képes elemek kedvező körülmények közt tökéletes jegezczzé alakúinak, de ha akadályra találnak, tökéletlent állítanak elé, ha pedig a körülmények nem kedvezők, megmaradnak a mint voltak. A növényből eredő önség, vagy ahhoz hasonló növénynyé fejlődik, a melyből eredt, vagy nem fejlődik semmivé sem. Nemesbülhet, elfajulhat, el is korcrosulhat, de másféle önséggé át nem változhatik soha. Az állatból eredő önség ugyan e törvények alatt áll, és az emberi önséget sem lehet e törvény alól elvonni, csak a fejlődhetés pályájának hossza, iránya és elágazásai mások a jegecznél, mások a növénynél, mások az állatnál és végtelenül mások az emberi önségnél.

Mielőtt az önség szónak fejtegetésére tértem, azt mondtam, hogy a szerves lényeket a tudomány mai Világánál tekintve, az értelem legelső homályos derengtét már a legelső állati önségnél keresni nem látszik túlmerész kísérletnek, természetesen az illető állati önséget nem beburkolt, hanem teljesen kifejlett állapotában véve szemügyre; s bár az állatot legtöbb mozgásaiban nem ezen parányi értelme, hanem, mint mondani szoktuk, ösztöne vezérli, ezen ösztönt még sem lehet sem vaknak, sem legyőzhetetlennek tartani, mert sokszor látjuk, hogy az ösztön fölött az értelem emelkedik túlsúlyra.

E részben nagy a különbség alsó és felsőbb rendű állatok közt; még nagyobb a rövid és hosszú életűek közt; ennél is nagyobb a hosszú életű és egyúttal repülők és nem repülők, végre a legnagyobb az ember társaságában élők és a vadonban lakók között.

Roppant tér nyílik itt még a bűvarkodásra, mely még alig hogy meg van kezdve, s mely annál méltóbb a fáradozásra, minél bizonyosabb az, hogy az emberek legnagyobb részét, és pedig mozgalmaik legnagyobb részében, szintén nem az értelem világa vezérli, hanem megszokott érzések

és érzelmek, s az ösztönök nyomása alatt keletkezett szokások.

Ámde az értelem legmagasabb foka is, melyre teljesen kifejtett felsőbb állati önségek emelkedni képesek, végtelenül alatta áll annak, mely az emberi önségeknél, fejlődésük alsó lépcsőin is, már közönséges. E fejlődésnek alsó és közönséges lépcsői ugyanis csak azért látszanak alantlévőknek, mert egyszer-másszor van alkalmunk igazán magas fejlettségű emberi önségek férfi és nő példányainak szó- és tettbeli nyilatkozatairól tudomást vehetni, s még inkább azért látszanak alantlévőknek a közönséges fejlődés lépcsői, mert az emberi önségek sokoldalú képességei és a végtelenbe törekvő vágyai gyakran merülnek fel szemeink előtt. E végtelenséget tartva szem előtt, az emberi értelem alsó és felsőbb fejlődési fokai közt a távolság szinte megmérhetetlen; de ha közelebről vizsgáljuk a dolgot, a közönséges emberi értelem már akkor is magas fokon áll, mikor, mint nálunk mondják, iskolát még nem is látott.

E sokoldalú tehetségeket és a végtelenbe törekvő vágyakat magában rejtő emberi önség értelmi ereje az, mely kellő idő alatt és kedvező körülmények közt öntudatig fejlődni képes.

Két tételt tehát immár bizonyosnak vehetünk: azt, hogy a szerves lények állati sorában értelem nyomaira találunk ugyan, de annyira fejleszhető értelmet, mely saját tudásának tudásával bírjon, csak az emberek sorában lehet találni, vagyis, hogy öntudatra itt a földön az élő lények közt csak az ember képes. A második tétel pedig, melyet bizonyosnak vehetünk, az, hogy az öntudatra képesség meg van ugyan minden emberi ép önségben, de mivel az öntudatra emelkedés feltételekhez van kötve, a képesség sok esetben vagy nem jut érvényre, vagy csak tökéletlenül, míg más esetekben, hol az emelkedhetés feltételei megvannak, és talán bővebben vannak meg, az öntudatra képesek sorában a fejlettség szép magas fokait vesszük észre, s ha ilyenek az életben egymással találkoznak, találkozásuk hatása hasonlít ahhoz, melyet tapasztalunk, mikor tiszta lángok sorai vagy koszorúi újabb tiszta lángok sorai- vagy koszorúival toldat-

nak meg. Nagyobb-nagyobb tért árasztanak el, mind ragyogóbb-ragyogóbb világossággal.

Ha tehát az öntudatra való képesség a földi lények sorában az embernél kezdődik, az a kérdés következik, hogy melyek az öntudatra emelkedhetés nélkülözhetetlen feltételei, vagy helyesebben alapkellékei.

Az ismeretek mai állása szerint a támadandó emberi öntudat alapkellékei a következők. Először az, hogy az emberi önség értelmi szerve az agy, mint összes idegeinek központja, ép és már az érettség bizonyos fokát elért legyen, mihez értelmes emberek társaságában növekedő gyermeknél, születésétől számítva mintegy hét esztendő szükséges. Másodszor az, hogy ezen idő alatt a *felfogó tehetség* szervei, az érzékek, különösen a szem, a fül s a tapintat egészségesek és kellő gyakorlatok által erőben és élben gyarapodtak legyen. E gyakorlatok kellő rende okvetetlenül meghozza a *kiható tehetségeknél*, a figyelemnek és szabályos mozgásoknak, vagyis az önfegyelemnek, mely nélkül a mozgás szabad ugyan eléggé lehet, de szép soha sem, és a többi közt, a beszéd megértésének és szabatos utánzásának fokenkénti gyakorlását. Kivált ha e gyakorlatok már korán úgy intézteinek, hogy a ki tehetségeit gyakorolja, korán vegye észre figyelmeztetés nélkül is a szoros kapcsolatot, mely ok és okozat közt mindig van ugyan, de többnyire lappang.

E kettő, méltán mondatik az öntudat alapkellékének. De vannak még nélkülözhetetlen más feltételei is. Ilyen az, hogy az érzékszervek és általában a gyermekkori idegek és izmok, szem előtt tartva fejletlen zsenge állapotukat, melynél fogva azok a gyakorlatok egyik sorában hamar kifáradnak, rendes váltakozás által időt nyerjenek a pihenésre; és tekintve azt, hogy akár mint váltakozzanak is foglalkozásaink, az agy közvetlen munkásságának kisebb-nagyobb mértéke mindenikhez szükséges: az öntudat főszervének az agynak is meg kell adni időközönként pihenésre időt, mire, mint kiki tudja, az éjjeli sötétség és csend leginkább alkalmas és ennél fogva leginkább ajánlandó. Egy további feltétel az, hogy a kipihent agy valóban ébren, minden hódító és hevítő szerektől ment és teljesen háborítatlan legyen és maradjon.

Ezen alapkellékek és e feltételek mellett az emberi önség az eszmélés első derengtétől, mely elég korán kezd már első gyermeki korában mutatkozni, fokongként emelkedik ugyan, de többnyire a körülmények és viszonyok határozzák meg, a tágkörű és világos öntudat kisebb vagy magasabb fokára való emelkedésének valószínűségét és idejét, valamint ezen emelkedés további folyamát. S ezen kellékek és feltételek, e körülmények és viszonyok kedvező vagy kevésbé kedvező összehatásából ered azután az a nagy különbség, melyet az öntudat terjedelmére és világosságának fokaira nézve ember és ember, család és család, község és község, nép és nép közt tapasztalunk, sőt ugyanazon ember, család, község és nép régiebb- és újabb-kori öntudatának köre és magaslata közt is.

Ezek után már az a kérdés áll elő: egyik ember mi módon vesz vagy vehet tudomást arról, mit a másik tud, vagyis mi módon nyilatkozik az öntudat ott a hol van?

Minthogy az öntudat az emberi önség belső tulajdona, belső és magában nem látható világa, mint minden más belső tulajdonunk és belső birtokunk, úgy az öntudat is csak kifelé hatva válik érezhetővé. Ennélfogva általában minden mozdulat, mely által gondolataink és érzelmeink világa mások által felfoghatóvá válik, az öntudat szolgálatában is áll, még pedig fokozott hatálylyal. Minden mozdulatok közt azonban arra, hogy belvilágunkat kinyilatkoztassuk, legalkalmatosb a szó. Csakhogy sok esetben a mozdulat, mely öntudatról látszik tanúskodni, nem egyéb egyszerű utánzásnál, s a szó, mely gondolatot látszik kifejezni, nem kezdeményező öngondolkodás eredménye, hanem pusztá visszhang.

Minthogy belvilágunk nyilvánítására legalkalmatosb eszközül a szó kínálkozik, nézzük meg már, micsoda fokokon kell felmenuie az embernek, a míg öntudata képes lesz elég világosan és elég tág kör előtt nyilatkozni.

Első fokozatúi áll előttünk a nyelv ismerete, még pedig minden egyesre nézve azon nyelv ismerete, melyet jól értenek azok, a kik előtt nyilatkozni kíván. A család nyelve, másként anyanyelvünk, rendesen azon községnek is a nyelve, melynek kebelében családuink folytatja életét, s

rendesen azon népé is, melynek egyik tagját képezi községünk. E nyelv valamint első keltője úgy első kifejezője is gondolatainknak és érzelmeiknek. De épen e körülménynél fogva vajmi gyakran megesik, hogy a ki csakis egy nyelven ért és beszél, kivált ha e nyelv a gondolatot vagy érzelmet szépen kifejező kész szólamokban már bővelkedik, igen könnyen eltanulja a kész mondatokat és válik belőle, a további fejlődése végtelen kárával, hogy népiesen fejezzem ki magamat, értelem- és érzelem nélküli szajkónak hasonmása, emberi arcczal és termettel.

Nem volna egyhamar nehezebben megoldható feladat, mint új nyelvet alkotni. Bizonyítja ezt a nehézség, melyot bár egy szükséges új szónak meghonosítása körül tapasztalunk. A nyelv, a homályos öntudatú ős-kornak bámulatos alkotása, napjainkban már az öntudat fejlesztésének egyik legsikeresebb eszköze ugyan, ha tudunk vele bánni; de ha minden más gyakorlatot mellőzve, kész szólamok értelmetlen utánmondásában véljük rejleni a szabályos fejlesztés titkát és e szerint járunk is el, akkor a nyelv elveszti fejlesztő hatásának legnagyobb részét. Rendesen a tárgyat és a tárgy nevét, a mozgást és a szót mely a mozgást jelenti, egyszerre fogjuk fel érzékeink által, s ennek következtében történik, hogy a tárgyat látva, a tárgy neve, — a mozgást látva, a szó mely azt jelenti, jutnak eszünkbe és viszont. A kész szólam szép szavakat nyújt a növendéknek sokszor tárgy és mozgás nélkül, a hol pedig ezek nincsenek, ott a szó nem fejez ki valódi tudást, csak annak csalfa látszatát.

Második lépcsőül áll a nyelv hangjainak átvarázsolása látható jegyekké, vagyis az írott nyelvnek megállapítása és e bűbájos műveletnek alapos ismerete. Az írás megállapítása telte lehetőségessé, sőt szükségessé, hogy a különbségek hang és hang, szó és szó, mondatrész és mondatrész, beszédrész és beszédrész közt szorosan kijelöltessenek és meghatározottassanak. A cselekvő lényeket jelentő szóknak olyan a milyen lerajzolása, hogy megismerhetők legyenek, aránylag nem volt nehéz, de már a mozgást és ennek számtalan változatait kifejező szók láthatóvá tétele úgy, hogy azokat egymástól meg lehessen különböztetni és félreértés nélkül rájuk is-

merni, ez már sokkal nehezebb feladat volt. De még több fejtörést okozott bizonyosan a mondat azon részeinek és kapcsainak jelképezése, melyek sem a cselekvő lényt, sem az általa végrehajtott tény, hanem a cselekvőnek és cselekvésnek körülményeit és ezeknek meghatározását foglalják magokban, s melyek tisztán csak a nyelvalkotó emberi elme csodálatra méltó találmányai. De ha igaz, hogy a gond szüli a gondolatot, s a komoly gondolatot a komoly gond: az őskori embert, midőn ott áll a laposra és simára csiszolt kőlap előtt, élesre ütegetett más keményebb darab kővel kezében, hogy látható, megismerhető és maradandó jegyekkel karczolja fel azon mondat részeit, melyet másokkal tudatni akart, nem képzelhetjük a legfeszültebb gondolkozás nélkül.

Az átmenet a jelirásról a hangokat jelző betűírásra, ha bár a legáldásosabb találmányt üdvözljük is benne, az öntudat fejlesztésében még sem jelent új lépcsőt, valamint a nyomtatás feltalálása és általános elterjedése sem jelent új fokozatot. Mind a kettőnek jelentősége az, hogy a jelírás kezdője által elért lépcsőt annyira szélesbítették, hogy ma már a hét éves gyermekek is, ha czélszerűen taníttatnak, otthonosak rajta.

Nem lépcsőül, csak eszközül a lépcső magasabb fokainak könnyebb elérésére tekintendő azon számjegyek feltalálása, melyekkel most élünk, s melyek által lehetséges volt a számok tizedes rendszerét, melynek első vonásai kezünk tíz újjában már megvannak, a tökély mai fokára emelni. E tökély magasságát és részleteit fejtegetni más osztálynak a feladata. Nekem elég azon oldalát kiemelnem e tökélynek, molynél fogva mai számrendszerünk mellett a végtelen térnek és időnek minden legnagyobb és legkisebb méreteit, változókat és viszonyait képesek vagyunk kifejezni és kiszámítani, mert számrendszerünk értékei és ezen értékek jegyei és jelei magok is parányonként a végtelenig emelhetők vagy csökkenthetők. E tökély szemléletében és gyakorlati alkalmazásában, mikor a legerősebb képzelet is már elalél, a gondolat biztosan folytatja munkálkodását.

Rokon ezzel, bár inkább az érzelem világába tartozik, az ének és zenehangok áttétele látható jegyekre, melyek

nélkül ének és zene soha sem nyerte volna mai fejlettségét és elterjedését. Rokon a rajz és általában képirás is, mint oly tárgyakkal szemünk elé állítása, melyeket szóbeli leírás után érteni és után képzelni vajmi nehéz volna.

Van azonban e segédeszközökön kívül még egy lépcsőfok, melyet nem szabad elmellőznie annak, a ki öntudatát világosbítani és mintegy új szempontokra állítani kívánja. E lépcsőfok egy másik, akár még élő, akár csak már irodalmában fenmaradt nyelvnek alapos megtanulása anyanyelvünkön kívül. Alapos nyelvtanulás alatt mindenek előtt az idegen nyelvű nép észjárásának tanulmányozását értem, melyet ha csakugyan felfogtunk, sem ama nyelv alakában, sem mondat-szerkezetében nem fogunk találni megfajthatatlan rejtélyeket, és ha egyszer szókincsével is megbarátkozánk, az így megtanult nyelv népének gondolat világában is otthon leszünk, s a magunkét is csak most fogjuk igazán érteni. Azon szoros kapocs, mely a tanulatlan embernél szó és tárgy közt fennáll, s melynél fogva minduntalan hajlandó a valódi világot és a szavakban nyilatkozó gondolatvilágot egynek venni, miben az öntudat világosodásának egyik főakadálya rejlik, e szoros kapocs, mely különben csak éles szóbírálat alatt távol, mintegy önként feloszlik, midőn látjuk, hogy más nép egészen más hangokkal jelöli a tárgyakat és személyeket és más hangokkal fejezi ki nézeteit a világról, mint mi eddig megszoktuk.

Hogy minden új nyelvnek az illető nép észjárásának ismeretére fektetett megtanulása mélyebb mélyebb bepillantásra nyújt alkalmat az emberi önség lényegébe, s tágabb kört nyit meg gondolatainknak, azt szükségtelen fejtegetnem.

És íme, itt vagyunk az utolsó kérdésnél, melyet meg kell fejtenem, t. i. Van-e mód arra, hogy a sok egyes elme öntudatos nyilatkozataiból bizonyos neme a családi, községi, nemzeti sőt az emberi közöntudatnak támadhasson, s hogy e közöntudat foka megismerhetők és szavakba foglalhatók legyenek.

E kérdésre szükségtelen, hogy magam feleljek, mert a felelet, hogy úgy mondjam, a levegőben van. A közöntudat

azok között, kik általában öntudatos életet folytatnak, a az emberiség egész múltjára és jelenére és a világ minden lényeire és tüneményeire fordítják figyelmüket, örvendetes tény. Nem más az mint azon közösség tudása, mely az emberi nem minden egyes tagját nemünk eredetétől fogva annak elenyészteig egy nagy egységgé fűzi össze, melynél fogva, bár minden tagnak külön magán rendeltetése van, melynek élete idejét szentelheti, az összes nemnek mint nagy egységnek szolgálatából egyik sem vonhatja ki magát, jóllehet meg kell vallani, hogy a többség e szolgálatokat tudtán és akaratán kívül szokta teljesíteni, többnyire azért, mert körülményeinél fogva öntudata annyira sem fejlődött, hogy hivatása, t. i. ezen magasabb rendű hivatása felől tudomást szerezhett volna. Korunk, és a nehéz napok, melyeknek súlyos nyomása alatt e gondolatokat leirtam, különösen alkalmasak arra, hogy felrázzák a szunnyadozókat, és a jövő felé irányozzák a gondolkozók egész figyelmét. Arra, hogy a világosabb és magasb öntudatú emberek belvilágukat egymás előtt minél szabatosabban kinyilatkoztathassák, napjainkban megérkezett, azt lehet mondani, „*az idők teljessége.*“

Hosszas volna a majd belső, majd külső, majd vegyes rúgók által mozgatott és ennél fogva bonyolódott gépezet taglalásába bocsátkoznom, mely az embereket arra készítheti, hogy tudásukról szóval vagy Írásban, indokolással vagy a nélkül, kisebb-nagyobb hallgatóság, ismert vagy ismeretlen olvasó közönség számára, a pillanat érdekeiről vagy marandó fontosságú s általánosabb irányú ügyről, röviden vagy kimerítőleg nyilatkozzanak. E helyett legyen szabad rá mutatnom a könyvtárakra, a könyvkereskedők boltjaira, a statisztikai kimutatásokra, melyek a posták által elszállított folyóiratok példányainak számát, s a távirdák által közvetített közlések sokaságát tüntetik szembe; legyen szabad rá mutatnom az egyházi, tudományos, politikai és társadalmi testületek és társulatok szószékeire, a tantermek sokaságára, a törvényszékek nyíltan folyó tárgyalásaira, az olvasó termek és körök sokaságára, a színpadokra és falragaszokra, s végre a pihenés óráinak kellemes rövidítőjére, a meghitt beszélge-

tésre, legyen élő szóval vagy levelezésben. Szóval: nyilatkozatokban, melyekben a tudás és elméleti munkásság komoly vagy gúnyoros alakban tükröződik, valóban nincs hiány az emberek közt. A könnyűség idegen nyelveket itthon is megtanulhatni, melyet ma jó nyelvtanok, szótárak és olvasó könyvek nyújtanak; a könnyűség és biztosság, melyel ma a tanulni kívánók körutakat tehetnek majdnem minden irányban s akár az egész föld körül: az értesülés oly sok, oly bő és oly változatos és a mellett folytonos forrásaival kínálkoznak, hogy a kinek érzeke van a való iránt, a legfontosabb kérdésekre nézve egész biztossággal tudhatja, hogy korunk legalaposabb és legvilágosabb gondolkozói miben állapodtak már meg s mi fölött vannak még kétségben.

A legmerészebb igazságok előtételei már közajkon forognak, és nem kell csak egy kis ok a bátorságra, hogy az előtételekből ön- és szükségesként folyó következtetések, melyek az elmékben régen készen vannak, de különféle okoknál fogva lappanganak, kimondassanak és köztetszéssel fogadtassanak mindazok által, kiknek személyes nagy érdekeikbe véletlenül nem ütköznek. Hogy a fölzementett önérdék a legvilágosabb igazságok ellen is szabadkozik a míg lehet, ez az önérdék természetében gyökerezik.

Csak egynéhányat fogok előadni azon előtétetek közül, melyek, mint a köztudat által igazaknak elismert mondatok, közajkon forognak.

El van ismerve mindenek előtt *az emberi nem egysége*. Nem azért, mert sokan azt hiszik, hogy egy embertől származtunk mindnyájan, minthogy ez utoljára is az egyéni felfogás dolga, melynek helyességét még eddig tudományosan sem megállapítani, sem megczáfolni nem sikerült senkinek; hanem azért, mert az élettan tapasztalatai által immár kétségbevonhatatlanul be van bizonyítva, hogy a szaporodás az egymástól legtávolabb eső emberi fajok ép egyénei közt is lehetséges, s e tény után az összes fajok nemi egységét tovább is bizonyítani fölösleges volna; és inkább figyelemgerjesztésül, mint a különben is igaznak ismert tény új bizonyítéka gyanánt hozom fel azt a másik tapasztalati tény, hogy az

eddig ismert emberi nyelvek, bármily csodálatosan térjenek is el egymástól a nyelv feladatának valósítása körül, abban, a mi nélkül e feladatot valósítani nem lehet, tehát lényeges vonásaikban, épen oly bámulatos egységet tapasztalunk, a mily változatosságot a részletekben. S ezen egység a nyelv lényegében teendő lehetségessé az általános emberi észjárás kinyomozását és vázolását, s egy oly Írás feltalálását, melyet minden tanult ember megértend, s ezt azután saját nyelve hangjai szerint fogja olvashatni mindenki, mint például a zenehangjegyeket, a számjegyeket, a csillagászat, a magasabb szám- és mértan jegyeit stb.*)

Az emberi nem egységét tagadni vagy csak kétségbe vonni is a mai közönytudat előtt már szinte lehetetlen, s hogy e nagy, e termékeny igazság a közéletien még meddő, hogy termékenysége csak eszményi s nem egyszersmind valóság, annak épen az emberi nem azon törzsei vallják legtöbb kárát, melyek bármi oknál fogva számra és tekintélyre nézve nem tartoznak, a nagyszámú és nagytekintélyű nemzetek mellett, az első sorba.

A nemnek egysége nemde az *érdekek egységét és közösségét* követeli elismertetni? S miután már az érdek szót érintettem: él-e valahol öntudatos ember a földön, ki állítani merné, hogy az *igaznak megismerése* nem legfőbb érdeke összes nemünknek? Nem! Öntudatos ember azt nem állíthatja. Sajnos azonban, hogy a személyes érdek más térre tereli a gondolatot, állítván, hogy az igaznak megismerése csakugyan legfőbb érdekünk; „ámde, úgymond, vannak főfontosságú viszonyaink, melyekre nézve az iránt, hogy mi igaz, mi nem, véges emberi értelmünk nem tud eligazodni. Szerencsénkre, — folytatják, — vannak az ó-korból ránk maradt könyvek, melyekből az arra hívatottak képesek kibetízni, mi igaz, mi nem; más mint ők, és a kit ők erre megtanítanak, azt nem tudhatja.“ S találnak hívókra s megáll hosszú időre az igaznak keresése; s mert a csodálatos több

*) Épen most értesülök, hogy készülöben van egy nemzetközi jelzőkönyv a világtengerészeti számára, melynek segítségével az adott jelt minden tengerész meg fogja érthetni.

ingerrel bír a mindennapinál, alácsúsztatják a különben is lankadó karnak és fejnek a hit megnyugtató párnáját, s a valódi öntudat nem jut szóhoz, mert a nagy ígéretek által fölízgatott személyes érdekek a legtarkább vegyületben rohannak remélt kielégítettésök útjára. Nincs is kétség benne, hogy ez így fog tartani mindaddig, míg szélesebb körökben nem ver gyökeret a meggyőződés, hogy nincs és nem is lehet akár az egyes embernek, akár összes nemünknek viszonya, melyre nézve az emberiség önjerejéből ne tudná megtalálni azt a mi igaz s a mit életének helyes elintézésére tudnia szükséges.

Figyelmeztessenek-e a tagadhatatlan történelmi tényre, hogy az igaznak egyedüli birtokában lenni akaró testületek és ezeknek koronkénti fejei a szó legszorosabb értelmében tűzzel vassal tiltották az igaznak nyomozását? Vagy arra a második, szintén tagadhatatlan történelmi tényre, hogy ilyen testületek fejei vagy magok is voltak egyúttal fejedelmek, vagy épen oly súlyos nyomást gyakoroltak a népek fejedelmeire mint az egyes emberekre, s hogy e nyomással kényszerítették őket segédkezet nyújtani az igazságkeresők üldözéséhez és kiirtásához? Figyelmeztessenek-e arra a harmadik tagadhatatlan történelmi tényre, hogy tűzhalál vagy élethossziglan tartandó fogság és zaklatás várt arra, ki valamely kérdésre, melyre a hatalmasok meghagyása szerint azt kellett volna felelnie, hogy hiszi, lelke legmélyebb meggyőződését követve, azt merte — nem kiáltani, — csak susogni, hogy nem hiszi? Lehet-e ilyen erőszakot, melyre magános emberek és testületek még ma is vetemednek, más néven nevezni mint a legkegyetlenebb zsarnokságnak, mely a kegyesség orvé alatt vagy eléri célját, és lett a különben őszinte és ennél fogva könnyen kormányozható emberből nyomorult képmutató és kénytelenségből hazug, vagy ellenszegülésre talál, melyet azután már csak azért is, hogy következetes maradjon és egyszer megállapított hatalmát csorbolni ne engedje, meg kell törnie.

E kitérés után mondhatnám, hogy az igaznak megismerése után az egységes emberi nemnek második fő-érdeke, melyet a közöntudat annak már elismert, az, hogy nemünk-

nek minden egyes tagja, és a hol testületileg lép föl az ember, ott minden testületé minden alkalommal és minden körülmények közt szorosán *igazságos legyen* minden irányban. Ha tehát szól, mondjon igazat, ha cselekszik, vezesse az igazság hamisíttatlan érzete. Igazat mondani nem volna nehéz oly nép között, hol a hazug szó egyértelmű volna a becsteleennel, a hol tehát az igaz szót, ha fáj is, többre becsülnék a hízélgésnél. De ezen állapot a világos öntudat általánosabb elterjedését kívánná előfeltételül. Igazságosan cselekedni, elméletben szintén nem látszik nehéznek, de az elmék mai zavart állapota mellett, igazságos cselekedetet csak azoktól lehet várni, kiknek érdeke nincs azzal ellenkezésben, s kik elég okosak, hogy ezt az öszhangzást érdek és igazság közt észre is vegyék.

Az által azonban, hogy e szót jog csúsztatták az igazság helyébe, oly kétértelműsége nyitott meg az út, melyet, felhasználta a ravaszság, és ez viszont az érdek szót csúsztatta a jog szónak helyére, s ma ott állunk, hogy az erőszak az érdek nevében ragad fegyvert, s midőn győztesnek látja magát, szánakozó mosolylyal néz le mindent összetipró diadalszeréről a szegény halandóra, ki arra merészli figyelmeztetni a vérben gázolót, hogy volt idő, mikor érdek nem jelentett jogot, annál kevésbé igazságot.

Mondhatnám még, hogy a mai közöntudat előtt *minden önség bír létezési joggal* s különösen minden emberi önség bír joggal az öntudat oly magas fokára fejlődni, a milyenre egyéni tehetségei- és körülményeinél fogva képes. E jog magában foglalja a jogot, hogy ideje és ereje azon részét, melyet életszükségeinek keresésén fölül megtakarított, ismereteink gyarapítására szentelhesse, e végre más rokonérzésűekkel szövetkezhessen és gondolatait szóval és Írásban minél egyszerűbb alakban kifejezhessen, és elterjesztésül oda adhassa a nyomdának.

Mondhatnám, hogy a mai közöntudat nem ismer féltendőbb emberi tulajdont a *szabadságnál*, vagyis azon képességnél, hogy valahányszor választania kell, csel és erőszaktól menten, saját meggyőződése szerint választhasson. Ebből azután következne, hogy valóban szabad csak az lehet, kire

elhatározásai keletkeztekor jogosulatlan reménnyel vagy alaptalan félelemmel nem gyakorol nyomást senki sem; de erre szükséges volna, hogy a ki szabad akar lenni, legyen eléggé bölcs arra, hogy mindenkor és mindenben mértékletes lehessen, legyen eléggé mértékletes, hogy erő3 lehessen, és legyen eléggé erős, hogy merjen igaz lenni minden szavában, s igazságos minden cselekedetében.

Mondhatnék még többet e nemből, melyeknek elvben már alig van a ki ellent mondana, de mind ezek oly eszményi magasságban honolnak, hol a mai kor közönséges embere ridegnek találja a levegőt, nagyon is puritánokhoz illőknek a követeléseket, annyira, hogy alig érti miről van a skó, s ha érti, nem hiszi a szót komolynak.

A nép közt is általános már a sejtetem, hogy egy új korszak közeledik s ennek szűk küszöbe előtt gyűl csoportokba az emberiség, tolongva mielőbb a bejutbatásért. A gondolkozók előtt e gyülemlés és tolongás a vélt küszöb körül nem titok, valamint az sem, hogy a tolongás oka nem valami átléphetetlen küszöb-féle, hanem más akadály. A jobb és szebb egyéni jövő utáni vágy minduntalan beleütközik azoknak érdekébe, kik a jövőtől jobbat nem, csak rosszabbat várnak s minden változástól félnek; s a vélt küszöb tulajdonképen nem más, mint a kisebb számú féléknek és pártjoknak ellentállása a nagyobb számú vágyakozók előretörtetése ellen. Habtorlódás a szűk nyílás előtt.

A tájékoztatlanság az érdekek e harczában általános; általánosabb mint valaha. A sajtó versenye megteremté a közlések sokaságát és gyorsaságát. A sokaság megteremti a legellentétebb, a gyorsaság viszont a legfelületesb értesítéseket, mi még akkor is tévesztőleg hat, mikor szándékos tévesztés nem vegyíti bele álokoskodásait, s rém szövi bele kétértelmű körmondatai kelepceit.

A tájékoztatlanságnak azonban még más és pedig látzólag szintén jogosult forrása van. E forrás az eszmék vilá-

gára is alkalmazott és a kellő mértéken túlhajtott szakszerűség. Szakszerűség még ott is, a gondolatok világában, melynek gyors mozdulataihoz képest a villám is lassú! Igaz, a ki szavakkal gondolkodik, az a szavak meneténél sebesebben nem gondolkozhatik; de a gondolkozás, mely úgy van kötve szavakhoz, hogy a szó fogytával a gondolat is fogytán van, alkalmasint csalódik, midőn azt hiszi, hogy önállóan gondolkodik. S a túlságig vitt szakszerűség következése? Szánandó egyoldalúság összekötve még szánandóbb tájékozatlansággal minden más téren. Vagy, nem látott-e korunk bölcsészeket, kik magok meg-vallották, hogy a nyelvek világában, a múlt idők és jelenkori népek történelmében, a természet ismeretében, s a számok határtalan birodalmában csaknem teljesen járatlanok? Nem láttunk-e államférfiakat, kik a tudományok és művészetek minden más ágát elvből mellőzve, csak a napi érdekek szövevényeiben otthonosak? Nem ismertünk-e költőket, kik a költészettel legrokonabb művészetet a zenét sem méltatták figyelmükre? A számtudós nem tartja-e igazságtalan követelésnek, ha történelmi vagy társadalmi kérdésben kérjük véleményét?

Ez bizonyára túlhajtása a munka-felosztás elvének, melynek szüksége és haszna a gyakorlat s kiválóképen a kézi munka terén kétségen kívül áll, de az elvont elmélet terén, mely mindnyájunkat legközelebről érintő kérdések feloldásával foglalkozik, csak az öntudat magasabbra fejlődhetését nehezíti, a mennyiben a magunkról való tudást a világról való tudástól elszigeteli és pedig mind a két ismeretágnak kárával. Mind a két ágnek minél helyesebb és minél teljesebb ismerete képezi tulajdonképen anyagát a tudásunkról való tudásnak, vagyis az öntudatnak, mely csak így fejlődhetik kellőleg világossá és tágkörűvé. Az ilyen öntudatú ember bármely pályán a pálya elméletét könnyen képes felfogni s ennek segítségével a gyakorlati siker már csak a gépi ügyesség megszerzésétől függ, melyet ismét az öntudatos ember sajátít el legkönnyebben.

Ilyen embertől, mondhatnám, csakis ilyen embertől várhatni, hogy bármely pályára vezessék is a körülmények,

azon pályának, meglehet elméletét, meglehet gyakorlatát, de magasabb tökélyre fogja vinni a szerint, a mint természeté, nél fogva elméleti éles látásra, vagy gyakorlati ügyességre hivatottabb.

Ámde, ha tájékozatlanság van mindenféle a világon, ne tartsuk szégyennek bevallani, hogy hasonló tájékozatlanság előidézésére távolabbi, közelebbi, de főkép legközelebbi múltunkban kül- és bel-körülményeink, kül- és bel-viszonyaink nagyon is kedveztek. És ha ez általános tájékozatlanság s az események rohama közt csak úgy is vagyunk közállapottainkkal, a hogy vagyunk, ezt, hitem szerint, kiválólag a nemzet három tulajdonának vélem köszönhetőnek, mely három tulajdon, mivel a nemzet lényegével összeforrtak, s e lényegének mintegy külső jellegét képezik, mind a jelen napok nehézségei közt kitartásra és ernyedetlen munkálkodásra buzdíthatják a nemzet minden tagját, mind a jövőre nézve nyugodt önbizalomra és reményre nyújtanak szilárd alapot. Nemzetünk e bárom tulajdona: *nyelve, igazságérzete és szabadság szerete.*

Nyelvünk, minden más jelességeit mellőzve, már csak az által is, hogy a névszók, és mind a mi a névszók keretébe tartozik, ha tárgyesetben állnak, e tényt fülnek és szemnek mindig világosan oda állítják, s hogy a tárgyeset ragját viselő szónak határozott vagy határozatlan volta már az illető ige idomában is tükröződik: a gondolatok és érzelmek kifejezésére oly szabatos eszközül kínálkozik, minél szabatosabbat az általam ismert ó- és újkori, bel- és külföldi nyelvek közt nem ismerem. Mennyit tesz pedig az öntudat fejlesztésére a gondolatok szabatos fogalmazása és közlése, valamint a közlöttek éles és könnyen végrehajtható elemzése, arra még különösbben figyelmeztetni valóban szükégtelen.

Nem kevésbé jótékony hatással van az öntudat fejlesztésére az *igazságérzet,* mely az iskolák egymást lerontó tanai által még el nem fogúit keblekben sokkal elevenebb, mint az elveket is érdekeik szerint cserélő, tanult de nem fegyelmezett, s mindenféle okoskodások és álokoskodások által idestova hányatott és megzavart elmékben. De viszont a világos öntudat, melyet egyoldalú szakszerűség még nem

tett közönbössé a közjó iránt, sem elfogulttá más szakok és részrehajlóvá saját szakja iránt, az igazságérzetnek leghívebb élesztője, őre és megmagyarázója.

A *szabadságszeretet* végre a világos öntudat szemében a legjogosultabb indulat minden emberi nemes indulatok közt, és a hol hamisítatlan s élénk igazságszeretettel párosul, a legnemesebb gyümölcsöket érleli az egyén és az összes nem számára, megalkotván a minden oldalra részrehajlatlan, igazságos törvényt és ezzel a társadalmi szabadságnak és a szép, mert önkéntes, rendnek alapját. És viszont, az öntudat fejlesztésének egyik legegyszerűbb, de egyszersmind leghatalmasb emeltyűje a szabadságszeretet. Ha ugyanis emberi beszéd igaz lehet, legigazabb lehet akkor, midőn a beszélőt semmi sem nyűgözi, midőn teljesen szabadnak érzi magát. Az emberi igaz gondolatnál magasabb értékű nem terem e földön semmi. De a legigazabb gondolat is holt tökének marad, ha senki sem értesül felőle; ha elferdítés vagy elferdülés, meghamisítás vagy meghamisulás veszélye fenyegeti; ha a beszélő vagy író, bármi tekintetnél fogva, jobbnak véli az egyszerű mondatot beburkoltan adni át a világnak. A szabad gondolat a legegyszerűbb út az igaz gondolatok forrásához, a szabad szó pedig, vagy igaz gondolatot fejez ki s akkor előbbre visz az ismeretek útján, vagy nem egészen igazat fejez ki, és akkor legjobb alkalmul szolgál arra, hogy az igaznak valódi aranyát, a látszattól elválasztva, az igazat mint nyereséget hozzátéhesük közkinctárunk gyöngyeihez, a salakot pedig kivessük az útra, hol még jó szolgálatot tehet a járók kelőinek. Legveszedelmesebb az ál- és tévtan akkor, midőn azon ürügy alatt, hogy a szabad szó fejbetöréssel jár, szép szavak és kedvelt szólások redőiben s mintegy álarcz alatt jelenik meg a nappali szemfényvesztéshez még hozzá nem szokott közönség előtt. Ezt az ürügyet a rosszlelkűségtől meg kell vonni, s ezért hangoztatjuk első és utolsó követelésül: szabadság a gondolatnak, szabadság a szónak!

Bízában, erősen bízában nemzetünk e három, mint hiszem, elidegeníthetetlen, sőt napról-napra tökéletesbülő, erősbedő és tisztuló tulajdonában, világos nyelvben, mély igazságér-

zetében és rendíthetetlen szabadságszeretében, közelnek ígérem magamnak a napot, midőn az emberi közönytudat minden újabb nyilatkozata, bármelyik nyelven jelenjék is meg, sok nyelveket tudó hazánkfiak által felfogatva és nyelvünkre híven átmagyarázva, élénk viszhangot keltend „a négy folyam és három hegy honában.“ *Hosszú borúra tartós derű!*

KASSA VÁROS

PARKETKÉSZÍTÉSE

A XV. SZÁZAD KEZDETÉN.

W E N Z E L G U S Z T Á V

RENDES TAGTÓL.

(Olvastatott a m. T. Akadémia II. osztályának 1870 jún. 20-ki ülésében.)

PEST, 1871.

EGGENBERGER FERDINÁND AKAD. KÖNYVKERESKEDÉSE.

(HOFFMANN ÉS MOLNÁR).

Nyomatott az „Athenaeum“ nyomdájában, Pesten, 1871.

Kassa város parketkészítése

a XV. század kezdetén.

Adalék Magyarország ipartörténetéhez.

Kassa város régi és gazdag levéltárában a magyar történelem okmányi apparátusának egyik jeles tárházát bírja. Ennek segítségével szerencsés vagyok ma a tisztelt Akadémia előtt múltunknak egy olyan jelenségét szőnyegre hozni, mely nem kevésbé a magyarországi ipar, mint Kassa localis történetének szempontjából egyaránt érdekes; t. i. *Kassa város parketkészítését a XV. század kezdetén*. Megjegyzem, hogy a XIV. és XV. századokban hazánk városainak iparüzése Európa akkori iparának színvonalán állt, s hogy névszerint Kassának is a hazai ipar azon idei tökéletesebb fejlettségében előkelő része volt. Ezt bizonyítják az itt használt okmányok is. Ez alkalommal egyszersmind kötelezve érzem magamat, a városi tanács és község liberalitását hálával felemlíteni, melylyel háromszor, t. i. 1853. 1866. és 1867. levéltárát kutatásaim előtt feltárta. A mennyiben pedig mai adataimat oly okmányokból merítettem, melyek az őrzésnek különös gondosságában részesülnek: kedves kötelességem, azon férfiak szívességét is méltatni, kik nekem ezekre nézve segédkezet nyújtottak. Lukachich Ferencz városi levéltárnok úr legnagyobb készséggel mindent elkövetett, hogy munkásságomnak minél kedvezőbb eredménye legyen; Tutkó József pénzügyigazgatósági lajstromozó úr pedig, ki maga is a hazai okmányok tanulmányozásában szorgalmas és diplomatikailag ügyes bűvár, s Kassa város történetét tárgyazó több munka közt a legjobbnak szerzője, az okmányok másolásá-

ban segítségemre volt. Ezeken kívül Rainichofszky Vincze, kassai polgár és bádigos mester úrnak, ki nekem a kérdéses okmányok használására módot eszközölt, és dr. Fésűs György jogakadémiai tanár úrnak is, ki mint közbenjáró nekem igen nevezetes szolgálatot tett, különös hálával tartozom.

S most a dologhoz.

Mindenek előtt szükséges, hogy — a mennyiben *parkétkészítésről* van szó — tisztában legyünk az iránt, mit kelljen parkét nevezete alatt érteni. Az Akadémia nagy szótára szerint: „*Parkétten-* és gyapotfonalakkból vegyes szövet, melynek pl. szálfonala len, keresztfonala pedig gyapot. Közvetlenül az idegen barchent vagy parchent után képeztetett, melyet arab eredetűnek tartanak stb. Ehhez képest tehát a parkét szó a német „Barchent“ szóval azonos.

Azonban világos, hogy ezen értelmezés a XY. század felfogásának csak részben felel meg; s hogy itt azt az iparviszonyok azon általános fejlődéséhez képest kell szorosabban meghatározni, melyre a XIV. és XV. századokban Európa műveltebb nemzeteinél találunk. Miután t. i. a XII. és XIII. századokban Európának nyugata a keresztes háborúk és az olasz tengeri városok kereskedése által a kelettel közvetlen érintkezésbe jutott: a gyapotszövetek használása is, mely a keleten már előbb közönséges volt, s a keleti kereskedésnek egyik fontos cikkét képezte, nemcsak Európában is elterjedt, hanem egyszersmind azon nevezetes haladás-hoz is vezetett, mely a lenfonaloknak a gyapot szövetekkel kombinációjának természetszerű következése volt. S ha már azon érdekes jelenségeket szemügyre vesszük, melyek azon időben, midőn a selyemszöveteknek használása még csak csekély volt, és igen szűk körökre szorítkozott, az ipar ezen nevezetes emelkedésének folytán a *Hanza* és *Németalföld* városainak történetében beálltak: fogalmunk lehet arról, hogy a parkét nevezete alatt ismeretes, len- és gyapotfonalakkból készített finomabb szövetnek is, mind technikus mind nemzetgazdasági tekintetben akkor más, és sokkal fontosabb jelentősége volt, mint napjainkban.

Volt tehát Zsigmond királynak is oka arra, hogy a *parkét készítésére Magyarországon* különös gondoskodást

fordított, s e gondoskodás azon, történelmi irodalmunkban még egészen ismeretlen, 1411. és 1430. közti privilégiumaiban és intézkedéseiben pontosait össze, melyeket alább közölni fogok. S ha Kassa város azoknak alapján jelentékeny lett parketkészítését valódi jelentőségéhez képes akarjuk méltatni: legczélszerűbbnek látszik, fejtegetésünket három részre osztani, s Kassára vonatkozólag a parketnek I. *akkori technikai készítését*; II. azon momentumokat, melyeknél fogva az ottani *XV. századi parketkészítés társadalmunk és államlétünk történetének* szempontjából figyelmet érdemel; és III. *akkori nemzetgazdasági jelentőségét* is röviden szemügyre venni.

1. *Technikai* szempontból megjegyzendő: 1. A parketkészítésnek tárgya nemcsak a szoros értelemben vett parket hanem más finomabb szövetek is voltak, melyek akkor mint gyapot- és lenszövetek becsben tartattak; névszerint említetik „Parchan“ (Melléklet I. sz.) „fustanum seu barhanum“ (Mell. III. sz.), s úgy szintén „Pokschin vnd ander leynwant“ (u. o. I. sz.) készítése.

2. Az említett szövetek készítésére kétféle fonal, gyapot és lenfonal használtatott, u. m. „baumwolley“ és „gemeyn garen“ (Mell. I. sz.) „apetum“ és „bumbasum“; melyeknek helyben elkészítéséről volt gondoskodva, de melyeknek bevitele is pártfoglaltatott, kivitele pedig eltiltatott.

3. A szövet készítésének részei voltak a fonás (Spin-űén), szövés (Weben, texere); összeillesztés (Karten), és külső ékítés (Wolslahen). További munka volt még a[^]ejéjítés (Bleichen), a mángorolás (Mangeln), a festés (tinctura) stb.

4. Ezen különböző foglalkodásokhoz képest a munkásoknak nemcsak több fokozatára, hanem több osztályára is találunk. Névszerint:

a) A mestereknek három neme volt, u. m. a Parchmeister, Mangelmeister és Plaichmeister (M I. sz.). Senki a mesterség üzéséhez jogosítványt nem nyert, mint az, ki abban kellőleg jártas volt, és azt saját személyében vezette; ha pedig hanyag lett, vagy mesterségében nem járt el kellő becsületességgel, ezen jogosítványt, de az okmány szerint csak a király helyeslésével, ismét elvesztette. „Das nymant das

Hantwerk treiben noch handeln möge, sunder er kun es den selbs mit seyner hande worken. Es wer den das, das diselhen Parchanter in irer arbeit sawmik vnd lasze weren, vnd das Hantwerch nicb redlichen vor sich treiben wolden; so muht das en anderer handeln vnd treiben; idoch also, das das mit vnserm wissen vnd willen sey, vnd anders nicht.“ (u. o.)

b) A mesterek külön mint önálló vállalkozók dolgoztak, s vállalatukban segédekét, kik a „knecht“ néven nevezettek, használtak. Tilos volt, hogy egyik mester a másíknak segédeit magához vonja: „Wir wellen auch das eyn maister den andern seynen knecht in keinerlei weise nicht muhte ap dingen, ader entfremden.“ (Mell. I. sz.). A segédeknek pedig határozott és egyforma bér rendeltetett: „Auch sol man genante vnd gleiche lonn seczen, was man vor weben,- spynnen, karten vnd vor wolslahen geben sol, also das eyner nicht mer den der ander von dem selbigen geben sol.“ (u. o.)

5) Különben a mesterség emelésére czéltott, hogy annak gyakorlása különös felvigyázat alá helyezettett, melylyel egy u. n. „Fürschauer“ volt megbízva, ki ebben az elkészült egyes parket-darabok és végekre nézve a bécsi szokást kövesse. „Auch pollen vnd wellen wir den selbigen Parchanter stetz fürscharer dorczu setzen, di das schawen sollen, das derselbige parchant gerecht auff Winer czehin lank, prayt vnd czale gewerkt werde. (Mell. I. sz.) stb. stb.

II. Az általam használt okmányok tüntetik fel azon momentum (jjsat is, melyeknél fogva *Kassa XV. századi parket ipar a társadalmunk és iparviszonyaink történetének* szempontjából figyelmet érdemel. A miben az ország, iparát, és Kassa város helybeli viszonyait külön kell tekintenünk.

Ha Magyarországnak XIV. és XV. századi iparállapottait tekintjük, alig lehet kétségünk, hogy Zsigmond király a kassai parketkészítést tárgyazó intézkedései által a hazai iparnak új lendületet akart adni, mely az országnak is ezen irányban nagyobb tekintélyt eszközöljön. Szeme előtt lebeghettek a német birodalom néhány városának, különösen pedig a német alföldi városoknak (u. m. Brügge, Gent, Yppern stb.) a finomabb szövetek készítése, és a velök üzött kereskedés

által akkor nevezetes vagyonosodás és emelkedése. Hazánkban is gyapjú-, len- és gyapot-szövetek több helyen kedvező eredménnyel készítették, s mind belső mind külső kereskedésünknek (például szolgáljon az erdélyi szászokuak és több városunknak üzlete) ilyenmő czikkekkel kedvező és nyereséges sikere volt. A gyapot- és lenfonalok vegyítéséből készített finomabb szövetek is, melyeknek a selyemkelméknek még igen korlátolt használása mellett nagyobb értéke és kelete volt mint ma, akkor hazánkban több városában gyártattak; különben megfoghatlan volna, miért tiltotta el Zsigmond a parketkészítést Budán, Székes-Fehérvárott, Pozsonyban és Nagy-Szebenben, az ottani iparosoknak azt parancsolván, hogy Kassára telepedjenek által. Azonban úgy látszik, hogy a király az említett szövetkészítésnek eredményeivel ki nem volt elégítve; s hogy országos szempontból azt egy helyen, t. i. Kassán összpontosítván, nagyobb tökélyre akarta emelni.

Annak is volt oka, hogy ezen célra Zsigmond király épen Kassa várost szemelte ki.

A belső kereskedés t. i. ebben csekélyebb jelentőséggel bírván, a király főfigyelmét az ország külkereskedésére fordította, melynek főbb irányai nyugat felé a német birodalomba, dél-nyugat felé Olaszországba, dél és dél-kelet felé az alsó Duna és a Balkan vidékeibe s a keletre; végre éjszak felé a Visztula és Odera vidékeibe, illetőleg Lengyelországba, Danczigba és Oroszországba vezettek. Már világos lévén, hogy a német birodalomba és Olaszbonba magyar finomabb szövetekkel nyereséges kereskedés remélhető nem volt; s hogy az-alsó Duna és a Balkan vidékei, a mennyiben ilyenmő kelméknek piacot nyitottak, azokkal Konstantinápolyból látattak el; a kelet pedig itt számba nem vétetett: nem maradt egyéb hátra, mint a súlyt az éjszaki kereskedésre fektetni. A minnek fok tán természetes volt, hogy a parketkészítés oly városban összpontosított, mely ezen kereskedésnek biztos alapot nyújthatott. Erre pedig csupán Buda és Kassa közt lehetvén kérdés; miután Buda több oknál fogva, melyeknek részletes fejtegetésébe itt nem bocsátkozom, akkor ezen célra alkalmasnak nem találtathat-

tott, nem maradt egyéb hátra, mint Kassát, mely különben is azon időben hazánk éjszakai kereskedésének középontja volt, a parketkészítés és parketkereskedés székhelyévé tenni.

S ez egyszerismind bizonyítja azt is, mi nagy jelentőséggel bírt addig, míg virágzott, a parketkészítés Kassa város történetében; úgy hogy Kassa történetirója hivatva van különös súlyt fektetni arra, s hogy az általam közlőit, eddig történeti irodalmunkban még nem használt okmányok, mind a magyarországi ipar, mind Kassa város történetének érdekesebb kútforrásai közé számítandók.

Kassa ugyanis, mely Eperjes és Bártfa városok által is támogatott, e tekintetben Boroszlóval párhuzamos fontosságot nyert; s valamint Zsigmond király 1420. martius hó 30-ki (Samstags nach Unser Lieb Frauen Tag Annunciationis) privilégiumának folytán Boroszló kereskedelmi és iparviszonyaiban nevezetes lendületre találunk: úgy Kassa is már nagy Lajos korában elért kereskedelmi és iparelőkelőségét éjszak és éjszakelet felé mindinkább kiterjesztette. Krakóban a két város kereskedelmi vonala összpontosult; s névszerint Kassa, melynek ki- és beviteli kereskedése Új-Szandeczben bírta első nevezetes állomását, Krakón alul Thornba és Danczigba a balti tenger partjáig, éjszak-kelet felépedig Litvániába és az orosz fejedelemségekbe szállította kereskedelmi cikkeit. Ma alig lehet már képzelünk hazánk akkori kereskedésének ezen irányban nagy fontosságáról; s ba p. o. Danczig város történeti feljegyzései tudósítanak arról, hogy egy előkelő danczigi családbeli, Scherer János (Hans Scherer) 1430. kereskedelmi kiképeztetése végett Magyarországra küldetett, hol nagybátyjánál, «Walrabe Istvánnál, kinek itt tekintélyes üzlete volt, a kereskedést tanulta: ilyennemű tudósítások jelenleg már csaknem mint egy eltűnt szép mesés világ hagyományai hangzanak által hozzánk.

Nincs kétség, hogy a kassai parketkészítés gyártmányainak is ezen kereskedésben nevezetes része volt.

III. *Nemzetgazdasági* tekintetben mindenek előtt szükséges figyelembe venni, hogy a XV. században a maiaktól nemcsak eltérő irányeszmék uralkodtak; hanem hogy az ipar és

kereskedés viszonyainak rendezésében a törvényhozások és kormányok akkor oly alapelvekből indultak ki, és oly irányításokat követtek, melyek a századunkban divatozóknak csaknem határozott ellentétét képezik. Mert míg ma az ipar és kereskedés szabadsága azon jelszó, mely szerint kizárólag kőrös okszerű rendezés lehetségesnek tartatik: a XV. században az ipar és kereskedésnek a fennálló államérdekekhez képesti szervezése volt a vezéreszme, melynek minden egyéb tekintetek alárendelteitek. Nem lehet itt feladatomban, ezen érdekes ellentét részletes fejtegetésébe bocsátkoznom: de közvetlenül Kassa város XV. századi parketkészítésére vonatkozólag kiemelendőnek tartom, hogy az iparszervezésnek említett alapelvei itt és ebben is uralkodók voltak, s hogy részletes rendezésében azoknak minden jó és rász következesei szintén mutatkoztak. Ugyanis:

Az egész rendezés nem valamely országos törvény szerint, akár közvetlenül akár közvetve, történt, mely az államtörvényhozás által minden honlakosok számára általános elv formájában megállapított volna: hanem királyi privilégiumoknál fogva, s oly határozatok szerint, melyek Zsigmond királynak czélszerűeknek látszottak, és melyek pusztán Kassa városra nézve mint helybeli particularis szabályozás mondatnak ki.

De ezen particularis szabályozásnak foganatosítása is, a XIV. és XV. századok módjához képest, nem országos functionariusok által történt, kik az országos felfogásnak magasabb álláspontjából, és minden érdekek kellő tekintetbevétele és megfontolása mellett intézkedtek volna: hanem egy municipiumra, t. i. Kassa város községére és tanácsára volt bízva, mely a dolog természeténél fogva nagyobbára csak localis érdekek szerint járt el, s az általánosabb országos felfogásnak álláspontjára legfeljebb csak annyiban emelkedett, a mennyiben saját hivatásának eleget tenni a nélkül képes nem volt volna.

Öszhangzásban evvel, Kassa érdekében más hazai városok, u. m. Buda, Székes-Fehérvár és Nagy-Szeben, a parketkészítéstől egyenesen eltiltattak.

Noha tehát az iparral foglalkozóknak itt oly nagy számára és különféleségére találunk, a milyennel ma csak az u. n. nagyobb vagyis gyáripárnál szoktunk találkozni (valamint a gyapot- és lenkémék, a hova a parkét is tartozik, készítése ma csakugyan túlnyomólag a gyáripárnak tárgya): mégis az egész rendezés kézi mesterségnek formájában, mint „Handwerk“ történt. Á statútumok egyik pontja határozottan azt mondja: „das nyinant das Hantwerk treiben noch handeln moge, sunder er kun es den selbsjmit seyner hande werken.“ (Melléklet I. sz.) Mindamellett úgy látszik, hogy ezen kézimesterség — legalább eredetileg — nem a szoros czébreadszer szabályozása, hanem szabadabb formák szerint gyakoroltatott, a király határozatához képest: „in gelicher weise als in andern steten auslendischen gewonheit ist. (U. o.) Erre mutat a „Knecht“ szó, melyen a mesterek segédei neveztetnek. Ennek értelmében továbbá az egyes mesterek egyszersmind Kassa városnak voltak polgárai; s a városi hatóságra bízott, hogy az egész üzlet érdekeinek fentartásáról gondoskodjék. „Diselben Parchanter sulien vbel vnd gutt mit in vnser Stat Cassaw leyden, als di ander mitpurger“ (U. o.) Érdekőkben a városi tanács eszközölte 1416. az eredeti statútumoknak a jászói konvent általi hiteles átíratását (Melléklet II. sz). Ismételve pedig ily nemű intézkedésekre találunk: „Nullus omnino hominum appetum seu bomba - sium (fonalakat) de Regno nostro absque licentia Judicis et Juratorum Civium dictae Civitatis nostrae Cassoviensis educere audeat vei praesumat“ (M. IV. V. VIII. IX. stb. sz.); — erre nézve a harminczadosok motozásának „praesente fidedigno homine civitatis nostrae Cassoviensis“ kellvén történni; s a „Judex et Jurati iuxta uostram (Zsigmond király) commissionem ipsis factam“ járjanak el (M. IV. sz.). Bártfa városnak 1424. megengedtetik, hogy ott nyolcz parketos mester letelepedhessék „dummodo consensus fidelium civium et hospitum Civitatis nostrae Cassoviensis ad praemissa accesserit et voluntas“ (M. XII. sz.) stb.

Nincs adatunk annak bizonyítására, hogy a kassai parket-készítők eredetileg formászerű czéhet, önálló előljárával és testületi szervezéssel képeztek volna; másrésről azonban

határozottan azt állíthatjuk, hogy maga a király őket közvetlen pártfogásában és gondoskodásában részesítette. S épen ezen viszonynak következése volt az, hogy oly nevezetes jogokkal ruháztattak fel, melyekkel más iparúzők nem bírtak.

A király ezen iparágra nézve egészen sajátosság állást foglalt el, melyet a jogtudomány felfogása szerint közvetlen főintézkedési jognak lehetne nevezni, s mely a tulajdonképi regalé-khoz több tekintetben igen hasonló volt. „Wir Sigmund stb. — mond a király 1411. — nu wir gemerkt haben, das vnser Königreich zu Vngern etlicher hantwerkleut, vnd sunderlichen Parkhander ader di Parchant kunnen machen wol bedorfen, vnd darub so haben wir vnserm lande vnd leuten zu nuz vnd from, allen den Parchendern gemeiniglich, vnd iren iglichen besunderlich, die kenne Caschaw in vnser land körnen, vnd sich do nider lassen vnd sezzen werden, vnd dem Parchmeisler vnd Mangelmeister, vnd di zu in gehören, nocligcschribene freihait gegeben, vnd geben mit Kraft diz brives“ stb. (M. I. sz.). „Sigismundus stb. Nostrae Celsitudinis, Regnique et rcgnicolarum nostrorum honoris, commoditatis et lucri augmentum promovere cupientes, intor cetera decrevimus et statútum fecimus, ut textúra barchanni seu fustanni stb.“ (M. IV. sz. úgy szintén V. VII. XVI. XVII. sz.) Ennek folytán:

1. A parket-készítők iparjogosítványukat a királytól vagy annak nevében nyerték; s másrészről, ha valamely parketmester üzletének elhanyagolása, vagy roszzlekkü kezelése miatt jogosítványától megfosztandó volt, ez csak akkép történhetett „das das mit vnserm (a király) wissen vnd willen sei, vnd anders nit.“ (M. I. sz.)

2. Magát a parketipart Zsigmond Kassa város számára monopóliumnak nyilatkoztatta (M. I. IV. V. VII. VIII. XI. XIII. XVI. XVII. sz.); a mihez képest az rendeltetett, hogy a parketiparosok az egész országból Kassára áttelepedjenek, ezen alkalommal általános vámmentességgel bírván (M. III. sz.); más városok és helységek pedig, névszerint Buda, Székes-Fehérvár, Nagy-Szeben és Eperjes a parket-készítéstől eltiltattak (M. VII. VIII. IX. XI. és XVIII. sz.) A mennyiben azonkívül Budán és Nagy-Szebenben a parket-

készítéssel fel nem hagytak, új rendeletek ezen eltiltást szigorú büntetések alatt megújították. (M. VIII. IX. XI. sz.) Bártfának csak 1424. engedtetett meg, hogy olt nyolcz parketosomei', de mindig a kassai községnek megegyezésével lehessenek. (M. XII. XIII. sz.) S midőn Eperjes ezen jogositvány némi i-észét magára is ki akarta terjeszteni, 1429-ben még a vászon fejrítésétől is elaltatott. (M. XVIII. sz.)

3. A monopóliumnak egyik következése volt a fonalok kivitelének eltiltása, s másrésről a karminczadszabályoknak oly rendezése, mely a kész parket kivitelét, és a fonalok bevitelét pártfogolta és elősegítette. (M. IV. sz.)

4. Érdekes, hogy a parketkészítői mesterségnek iizése külsőleg is több kedvezmény által támogatott. Így láttuk mái', hogy az egyes parketosoknak, kik más városokból Kassára telepedni útnak indultak, általános vámszabadság adott, nemcsak személyeik, hanem családai és vagyonuk számára is (M- III. sz). Még fontosabb volt ennél a fának ingyenes vagy kedvező feltételek melletti szolgáltatása. Már az 1411-ki statútumban a király azt mondja: „So sollen wir dem Pleichmeister an gelegen steten am stamme holz schiken vnd geben, also vil als er sein czu der pleich bedarf, vnd als oft der not wirtin künftigen czeiteu.“ (M. I. sz.). Ide tartozik továbbá Zsigmondnak az egri káptalanhoz intézett 1430-ki rendelete, melylyel szigorúan moghagyott, hogy a festéshez (tinctura) szükségelt fát és faleveleket senki másnak, mint a kassai parketosoknak ne szolgáltatassanak, vagy el ne adjanak (M. XIX. sz). Sőt a parketkészítéshez szükséges előkészületekhez maga a király saját pénzével is járult. „So sollen wir — az 1411-ki statútum szerint — auch denselbigen Parchandern czuoraus di pleich mit aller irer zugehorung, mit vnsei'm eigen gelt ausrichten vnd verlegen.“ (M. I. sz.)

5. A parketosok országos vagyis királyi adójuk is magábanállólág szabályoztatott, melyet az u. n. „Füi'sckauer“ vetett ki; „douon si vns ezuhant geben sollen, als si ai-bayten werden, czu roher vnd weyser schawe; von dem pesten parchant di'ey phenning, von den mittelsten sechs, von dem bositen newn; auch van supt czwelff phenningen, vnd von der plaich syben phenninge.“ (M. I. sz.) stb.

Látjuk ezekből, hogy a kassai parketkészítés a XV. századnak első felében a czéhrendszer bilincseiből már fel volt szabadítva, sőt hogy a király azt közvetlen pártfogása és rendezése alá vette; hogy azonban szabályozása még igen tökéletlen volt, és csak azon kezdeményezések egyikének tekinthető, melyek az újabb ipartörvényhozást megelőzték; s hogy névszerint annak Kassa város localis viszonyaihoz! alkalmaztatása még nem csekély hiánynak mutatkozott.

Kassa XV. századi parketipara tehát példája annak, mi eredményekre lehet szert tenni, há a nagy ipar nem nagy elvek, hanem kisszerű felfogás szerint és localis érdekekhez képest rendeztetik. S ennek tulajdonítsuk azt is, hogy valamilyen egyrészt benne a mai iparfejlődésnek emelkedettebb állása, úgy másrészt az újabb kor gyáriparának árnyoldalai is hiányoztak. Mert mi tagadás benne, az ipar felvirágzásának azon neme, mely a vállalkozók és munkások egyéni szabadságának alapján, a szabad verseny útján, a tőkék okoszerű felhasználása, és az iparúzóknak szellemi erejének és technikus ügyességének minél teljesebb kifejtése mellett napjainkban a legóriásiabb eredményeket teremtette: ezen úton soha remélhető nem lett volna. De másrészt, a mennyiben a gyöngébb iparos egyéni fentartásában a localis elemek által támogatott; s azok kik ezen iparág közösségében foglaltak, nemcsak a városi hatóság által a községi élet minden jótéteményeiben, hanem az egyház által is vallásos kedvezményekben részesítettek (M. XV. sz.), különösen pedig azok, kik a munkaerőt nyújtották, személyszerint a városi felsőbbség gondoskodása által közvetlenül segítettek: azon kedvezőtlen következményektől sem kellett taftani, melyek napjainkban a gyáriparnál a munkásnépnek elszegényedéséből szoktak folyni, s melyeknek elhárítására a mai associatio elve és szelleme eddig elégségesnek még nem bizonyodott.

Mindamellet a munkaszerzésnek, a mai nemzetgazdaszat ezen nagy problémájának, itt még azon czélszerűbb formájával sem találkozunk, mely már a XV. század viszonyai közt is elérhető volt.

E tekintetben az akkori hazai bányászat és a kassai parketkészítés közti párhuzam felelte tanulságos. Mert míg a

magyarországi bányászat, a bányaiparnak nálunk kezdettől fogva kedvező alkatelemei okszerű kifejtésének alapján, nemcsak a XIV. és XV. századokban világhírűvé lett, s az európai bányaviszonyok rendezésének egészében, igen tekintélyes és előkelő helyt foglalt el, hanem egyes főfontosságú kérdésekre, p. o. a bányamunka szervezésére nézve, mely azóta csaknem a jelen századig lényeges változást nem tapasztalt, több tekintetben napjainkban is még az ipartörvényhozásnak mintául szolgálhat; azon eredmények, melyeket a XV-dik századi kassai parketipar felmutatott, az akkori bányaipar jelenségeihez némileg hasonlóak voltak ugyan, de ezeknek valódi technikus és nemzetgazdasági jelentőségével nem dicsekedhettek. Zsigraond király annak módjára, mint általában a magyar királyok a hazai bányászatot pártfogolták, a kassai parketkészítést is különös pártfogásában részesítette; a parketkészítőket saját embereinek nyilatkoztatta (ismételve őket „nostrī barchanistae”-nek nevezi, mi a szintén szokásos „nostrī montanistae”-nek megfelelt), s általán véve azon volt, hogy a parketipar és parketkereskedés minél nagyobb dimenziók szerinti kifejtést nyerjen. De az eredmény mégis az ő nagyszerű terveivel és előkészítésével nem volt semmi arányban. Mert ez magában az akkori magyarországi bányászat előkelő állására nem emelkedett, s az annak köréhez tartozó munka sem nyert oly helyes szervezést, mint a bányamunka. Sőt szorosan véve a parketipar Kassán is csak mesterséges ültetés maradt, mely ezen város különben is akkor virágzó iparának terén már pár évtized múlva elvesztette ismét azon kitűnő helyet, melyre Zsigmond király intézkedései által emeltetett. A mellékletek közt XX. sz. a. foglalt 1481-diki okmány azt bizonyítja, hogy akkor voltak ugyan még Kassán parketkészítők, kiknek üzletében mindazáltal a szabad iparnak már semmi nyomára nem találunk, s kik, hogy fennállhassauak, a czéhrendszer formáiban kerestek támaszt, és a közönséges takácsmesterség szabályait és módját követték. A XXI. sz. a. melléklet tartalmazza a kassai karpetos-czéh 1461-ki statútumait.

*

**

Ezek után mai fejtegetésemet azon megjegyzéssel zárom be, hogy Kassa XV. századi parkettkészítése nem csak Kassa város, hanem összes hazánk ipar- és köztörténetének is annál érdekesebb tárgya, minthogy a mai civilisatio felfogása és századunk erkölcsi öntudata szerint a békességes fejlődés és haladás jelenségei és eseményei a történetnek méltóbb tárgyainak ismertettek be, mint bármi fényes hadi tettek, melyeknek tulajdonképi históriai jelentősége az által van feltételezve, vajjon az emberiség sorsának javítására, és neme- sebb érdekeinek emelésére hatottak-e? — A háborúk és hadi tettek csak eszköznek veendőök, melyeknek nem önálló, hanem csak feltételes jelentőségük van: míg a békességes fejlődés és haladás jelenségei és eseményei magukban véve is már mint önálló cél szerepelnek a történetben.

Mellékletek.

1. A kassai parkettkészítésnek Zsigmond király által megállapított alapszabályai. 1411.

Wir Sigismund von gotis gnaden Römischer kunig, czu allen Zeiten merer des Reichs, vnd czu Hungern etc. kunig, bekennen vnd tun kund öffentlich in disem brive: Nu wir gemerkt haben, das vnser obgeschribenes kunigreich czu Vngern etlicher handwerkleit: vnd sunderlichen Parchander, ader di Parchant kunnen machen, wol bedürften, vnd darumb so haben wir mit bedechtem mut vnd gutem rate, vnsern lande vnd leuten czu nuz vnd from, allen den Parchendern gemeiniglich, vnd iren iczlichen besunderlich, di kenne Cassaw in vnser lant körnen, vnd sich do nider lassen vnd seczen werden, vnd den Parchmeister vnd Mangelmeister, vnd di zu in gehören, noch geschriben freihait gegeben, vnd geben mit kraft diz brives: Czum ersten, sullen si czu ewigen czeiten von allen den garen, vnd von allem den, das czu Parchant machen gehört, in allen vnsern landen des dreisiges, vnd wo vnser kuniglich mautten sein, maut frei sein, vnd

dafor kayn mautt noch dreisiges nicht bezallen sullen. Dör-
 nach so wellen wir, das man nindert anderswo in vnserm
 obgeschriben kunigreich czu Vngern, den czu Cassaw alleyn,
 Plaich vnd Parchant machen sulle; vnd das man kayn garen,
 es sei bawmwolleyn ader gemeyn, aus dem lande furen, vnd
 auch kayn Parchant von andern landen in vnser obgeschri-
 ben lant kenn Vngern bringen sulle. Vnd diseiben Parchan-
 ter sullen vbel vnd gut mit in vnser stat Cassaw leyden, als
 di ander mitpurger. Auch sol man genante vnd gleiche lonn
 seczczen, was man von weben, karten, und von wolslacheu
 geben sol; also das eyner nit mer denn der ander von dem
 selbigen geben sol. Wir wellen auch, das eyn maister den
 andern seynen knecht in keinerlei weise nicht muchte apdin-
 gen, ader entfremden; vnd das nymant das Hantwerch treiben
 noch handeln möge, sunder er kun es den selbs mit sey-
 ner hande worken; es wer den das, das diseiben Parchan-
 ter in irer arbeit sawmik vnd lasse weren, vnd das Hant-
 werch nicht redelichen vor sich treiben wolden, so mucht
 das ein ander handeln und treiben; idoch also, das das mit
 unserm wissen vnd willen sei, vnd anders nicht. Auch sollen
 vnd wellen wir den selbigen Parchantern stecz fyrschawer
 dorczu setzen, di das schawen sollen, das der selbige Par-
 chant gerecht auff winer czehin lank, prayt, vnd czale ge-
 workt werde. Douon si vns czuhant geben sollen, als si ar-
 bayten werden; czu roher vnd weyser schawe; von dem
 pesten Parchant drey phenning, von dem mittelsten sechs,
 von dem bosisten newn; auch vam supt czwelff phenningen;
 vnd von der plaich syben phenninge. Vnd ap sich gebürt das
 Pokschin vnd anderer leynwant machin wurden, von den sal
 man vns auch geben in gelicher weise, als in andern steten
 auslendischen gewonlich ist. So sollen wir auch den selbigen
 Parchandern czuvoraus die pleich mit aller irer zugehorung
 mit vnserm eigen gelt ausrichten vnd verlegen; vnd dem
 pleychmeisler an gelegen steten am stamme Holcz schiken
 vnd geben, also vil, als her sein czu der pleich bedorf, vnd als
 offft des not wirt in kunnftigen czeiten, idoch also, das das sel-
 big der selbig Pleichmeister, der czu czeiten wirt, obhawen,
 vnd mit seyn selbs czerung vnd mw eynbringen sal. Vnd wir

obgeschribener Sigmunt kunig czu Vngern etc. geloben vor vns, vnser Erben vnd nochkumen, alle di obgeschriben artikel vnd frayhait stet vnd fest halden, vnd dowider nicht tun in keynerley weise; mit vrkunt diez bryves vorsigelt mit vnserm anhangendem Insigel. Der geben ist czu Vyssegrad noch Cristi gebürt firczenhundert Jar vnd in dem eyndesten Jare an des heyligen Send Griligenstag des abcz vnd Peichtigers. (Szent Egyed napján.)

(A jáászói konventnek 1416-ki átiratából, mint alább II. sz. a.)

A jáászói konventnek az I sz. a. okmányt tartalmazó hiteles átirata. 1416.

Nos Nicolaus Prepositus et Conuentus Monasterij Beáll Johannis Baptiste de Jazovv, memorie commendamus significantes tenore presencium quibus expedit vniuersis; quod ad nostram personaliter accedendo presenciam viri prouidi et circumspecti, Ladislaus Kukelbrecht Judex, et Johannes Hebenstreit, et Magister Franciscus Nótarius, Jurati Ciues Ciuitatis Cassouiensis, in eorum, nec non tocius Communitatis Ciuitatis eiusdem personis, exhibuerunt nobis litteras Serenissimi Principis domini nostri, domini Sigismundi Dei gracia Incliti Romanorum Regis Semper Augusti, ac Hungarie etc. Regis, in sermone Tewtonieali, et quantum nobis in Hungaricali exposicione de tenore eiusdem patuit, super candidatura seu dealbacione vniuersarum peciarum parchnnorum, sindonum, lintheaminum et consimilium Regia prerogatiua et gradóse datas, sub eiusdemque Excellencie secreto sigillo priuilegialiter et pendentí confectas et emanatas; potentes nos cum instancia, vt earundem tenorem in transsumpto litterarum nostrarum patencium ipsis ad cautelam daré et concederé dignaremur. Quarum tenor talis est:

Wir Sigismund stb. (következik Zsigmond királynak 1411-ki kiváltság- és szabálylevele, mint fentebb I. sz. a.)

Nos itaque iustis petitionibus prenominatorum Judiéis et Juratorum Ciuitatis de prenominata Cassouia, in eorum, nec non aliorum quorum supra personis nobis porrectis annu-

entea, predictas litteraa prefati domininostri Regia priuilegia-
Ies, preseatibua nostris litteris patentibus de verbo ad ver-
bum transscribi et transsumpti faciendo, ipsia ad cautelam
prenotatam duxiraua concedendas. Datum feria quarta próxi-
ma post festum Beati Georgij martiris, anno Domini millesimo
quadringenteaimo sedecimo.

(Az eredeti után.)

*III. Zsigmond király a Budáról Kassára áttelepedő parketos-
kat vámmenteseknek nyilatkoztatja. 1419.*

Commhsio propria domini Regis.

Nos Sigismundus Dei gracia Romanorum Rex Semper
Augustus, ac Hungarie etc. Rex, vobis fidelibus nostris vni-
uersia et singulis Nostre ac Reginalis Maiestatum, aliorum
eciam quorumcumque tributary's a ciuitate nostra Budensi
vsque in hanc nostram Cassowyensem civitatem vbique con-
stitutis, eorumque vicetributarijs, preaencium noticiam habi-
turiis firmisaima precipiendo mandamus; quatenus a barcha-
nistis nostris seu barchani ttoribus, de dicta ciuitate nostra
Budensi hue ad dictam Cassouiam de nostra commissione ve-
nientibus, consortibus eciam, et prolibus, ac rebus eorum qui-
busuis, eorumque conductoribus, in dictorum nostrorum et
Reginalium, et quorumcumque aliorum tributorum locis, nul-
lum tributum, nullamue tributariam solucionem petere et
recipere, petique et recipi facéré presumpmatis, nec sitis ausi
modo aliquali; sed eosdem de huiusmodi tributorum locis
quiete, pacifico, absque quauis solucione, impedimento et mo-
lestia abire et recedere cum ipsorum rebus vniuersis permit-
tendo, et aliud facere non audentes. Presentes autem sigillo
nostro maiori, quo vt Rex Hungarie vtimur, fecimus consi-
gnan; quas post earum lecturam reddi iubemus presentanti.
Datum Cassouie feria quarta próxima ante festum Beate
Elene Regine, anno Domini millesimo CCCC-o decimonono,
Regnorum nostrorum anno Hungarie etc. XXX-o tercio, Ro-
manorum vero nono.

(Eredetie papír, a királynak hátul oda nyomott pe-
csétjével.)

IV. Zsigmondi királynak rendelete, mely idegen parkétnak bevitelét, és a parkét készítésére használt fonaloknak kivitelét tiltja. 1419.

Sigismundus Dei gracia Románomra Rex Semper Augustus, ac Hungarie, Dalmacie, Croacie etc. Rex fidelibus nostris vniuersis et singulis tricesimatoribus et vicetricesimatoribus per tocius Regni nostri ambitum vbilibet pro nunc constitutis et in futurum constituendis presencium noticiam habituris salutem et gratiam. Nuper sana et matúra deliberacione prehabita, Nostre Celsitudinis, Regnique et regnicolarum nostrorum honoris, commoditatis et lucri augmentum promouere cupientes, inter cetera decreuimus et vigoribus aliarum nostrarum litterarum superinde confectarum statútum fecimus, vt textúra barchanni seu fustanni nullibi in Regno nostro, nisi duntaxat in ciuitate nostra Cassouiensi debeat exerceri, nullusque omnino hominum, regnicola vel forensis, cuiuscunque status et condicionis existat, de Regnis seu partibus alienis quibuscunque barchannum seu fustanum in Regnum nostrum inducere, aut appetum seu bombasium de Regno nostro absque licencia Iudicis et Juratorum Ciuium dicte nostre Ciuitatis educere audeat vel presumat modo aliquali sub pena ablacionis rerum eariindem. Vt igitur de premissis caucior custodia habeatur; volumus, et vestre vniuersitatis ac cuiuslibet vestrum fidelitati firmissime precipimus et mandamus: quatenus habita presencium noticia, dum et quociens tempus dissignacionis et deposition^rerummercimomialium inducendarum, aut de Regno educendarum oneracionis fuerit, easdem res educendas et inducendas presente fidedigno homine Ciuitatis nostre Cassouiensis predictae, quem Iudex et Jurati eiusdem iuxta nostram commissionem ipsis factam ad id disposuerint, dum per ipsum presentibus fueritis requisiti, dissignare et reuidere debeatis; et si inter easdem predictas res prohibitas inueneritis, easdem omnino et totaliter auferatis absque aliquali diminucione conseruantis, donec de eisdem pro Nostre Celsitudinis voto duxerimus disponendum. Aliud graciae nostre sub obtentu facere non ausuri; presentes post

lecturam reddi iubemus presentant!. Dátum Cassouie in festo Penthecostes anno Domini millesimo quadringentesimo decimo nono; Regnomm nostrorum anno Hungarie etc. tricésimo tercio, Romanorum vero nono.

(Eredetie Zsigmond királynak kisebb pecsétje alatt egyfejű sassal.)

V. Zsigmond királynak a parketkészítés monopoliumát tárgyazó rendelete Kassa varos számára. 1419.

Commissio propria domiui Egis.

Nos Sigismundus Dei gracia Romanorum Rex Semper Augustus, ac Hungarie, Dalmacie, Croacie etc. Rex memorie commendamus tenere presencium significantes quibus expedit vniuersis: quod nos Regie circumspeccionis sedula meditatione perpenderentes, per Ciuitatum libertates konorem Regium decoran, et tanto nostre dignitatis gloriara permanei-e clariorem, quanto in ordinandis et disponendis nostrorum subditorum commodis, lucisque et prouentibus eorum ampliandis, animum nostrum exacta solercia diligenciusapponimus. Hys igitur consideracionibus inducti, cupientes bonum nostrum, Regnique nostri commodum, et presertim Ciuitatis nostre Cassouiensis lucrum, profectum et vtilitatem desiderantes augere, et vberius ampliare affectantes; volumus, disponimus, statuimus et ordinamus, vt in predicta ciuitate nostra Cassouiensi, et nullibi alias intra Regni nostri ambitum, fustannum seu barhannum preparetur, texeatur et ordinetur; nullus eciam mercatorum, alteriusque cuiusuis status et conditionis hominum fustannum seu barhannum forense de quibuscunque partibus ad Regni'um nostrum importare, apertum vero seu bumbasum de dicto Regno nostro ad quascunque partes absque licencia et permissione Judiéis et Juratorum predictae Ciuitatis nostre Cassouiensis, quoad exportacionem apeti seu bumbasi dumtaxat, educere et exportare audeat vel presumpmat, modis, vijs, causis, racionibus, cautelis et occasionibus quibuscunque. Preterea in augmentum et acrescenciam ac continuacionem dicte artis barhanice volu-

mus, disponimus, et ordinamua, vt omnes barhaniate ac magiati i et artifices barhanni seu fustanni vbiuis in Regno nostro, tam in possessionibus nobilium et aliorum quorumuia possessionatorum hominum, quam in ciuitatibus et liberia villis, et specialiter in ciuitate nostra Bardfa vocata existentes et commorantes, cum omnibus eorum clenodija et pertinency's ad ipsam artem barhanicam necessary's etspectanubus, ad dictam ciuitatem nostram Cassouiensem veniant, venireque compellantur, et astringantur, moraturi, et artem huiusmodi barhanicam in dicta ciuitate nostra Casaouiensi, et nullibi alias facturi, exercituri et operaturi. Et si aliqui ex eis ad Casaouiam antedictam omnino venire contempserint; tales nullus in Regno nostro fouere, tenere ei consequere audeat vei presumpmat, sub pena nostre Regie indignationis in contrarium facere presumptentes irremediabiliter exequenda. In cuius nostre voluntatis, dispositionis et ordinationis memoriam et perpetuam stabilitatem presentes ipsi Ciuitati nostre Casaouiensi concessimus litteras nostras priuilegiales pendentes et autentici maioris sigilli nostri noui duplicis, quo vt Rex Hungarie vtimur, munimine roboratas. Datum per manua Reuerendi in Christo patris domini Eberhardi Episcopi Zagrabiensis, aule nostre Supremi Cancellarij, dilecti nostri et fidelis, anno Domini millesimo quadringentesimo decimo nono, quinto idus Junij, Regnorum autem nostrorum anno Hungarie etc. tricesimo tercio, Romanorum vero nono-

(Eredetie bõrhártyán, a királynak függõ kettõs pecsétje alatt.)

A szepesi káptalannak az V. sz. a. okmányt tartalmazó hiteles átírata. 1419.

Nos Capitulum Ecclesie Beati Martini de Scepus memorie commendantes tenore presencium significamus quibus expedit vniuersis: quod discreti et prouidi viri Nicolaus Henrii Ciuis Iuratus, et Ladislaus filius Knol de Cassa ad nostram personaliter venientes presenciam, nobis in suis ac vniuersorum ciuium et hospitem de eadem personis exhibuerunt

quasdam litteras Serenissimi Principis domini nostri Sigismundi Dei gracia Romanorum Regis Semper Augusti, ac Hungarie, Dalmacie, Croacie etc. Regis, sub duplici sigillo suo in pendentí priuilegialiter confectas; petentes nos humili precum cum instancia, vt easdem sub sigilli nostri testimonio rescribi facere dignaremur ad cautelam. Quarum tenor tabs est:

Nos Sigismundus stb. (következik Zsigmond királynak V. sz. a. 1419-ki rendelete.)

Nos igitur iustis et legitimis petitionibus eorundem Nicolai Henrici et Ladislai Knol nominibus et in personis quibus supra factis fauorabiliter inclinati, easdem litteras domini nostri Regis non rasas, non cancellatas, non abolitas, nec suspéctas, sed omni prorsus vicio et suspicione carentes, sine diminucione et augmento presentibus inseri fecimus et conscribi, sub appensioneque sigilli nostri dictis ciuibus de Cassa duximus concedendas, vberiozem juris ipsorum ad cautelam. Datum in festó Beati Jacobi Apostoli anno Domini supra scripto. (1419.)

(Az eredeti után, melyről a szepesi káptalannak ép pe-csétje függ.)

VII. Zsigmond király Buda, Székesfehérvár és Pozsony városokat a parketkészítéstől eltiltja. 1419.

Commissio propria domini Kegis.

Sigismundus Dei gracia Romanorum Rex Semper Augustus, ac Hungarie, Dalmacie (? Bohemie helyett), Dalmacie Croacie etc. Rex fidelibus nostris Judicibus et Juratis Ciuibus Ciuitatum, opidorum, villarum, possessionum tam nostrarum Regalium, quam Ecclesiarum, Baronum, Nobilium, et aliorum quorumcunque intra ambitum Regni nostri Hungarie existencium, ad quos presentes peruenerint; signanter Ciuitatum nostrarum Budensis, Albaregalensis et Posoniensis salutem et gráciám. Sana et matúra deliberacione superinde prehabita pro nostre Celsitudinis, ac Regni et regnicolarum nostrorum bonore, commoditate, et lucri augmento, signanter Civitatis nostre Cassouiensis, quam racionabilibus ex causis animum

Regium ad id mouentibus, vt eadem et incole eiusdem status, commodatis et prosperitatis vberiora suscipiant incrementa, singularibus gracijs et prerogatiuis insignire intendimus; statuimus, decreuimus et statutum fecimus: ut textura barchani seu fustani in Regno nostro nullibi, nisi dumtaxat in producta ciuitate Cassouiensi fieri debeat et exerceri, nullusque barchinista seu artifex eiusdem texture, eandem artem exereere volens, alibi quam in eadem ciuitate Cassouiensi debeat rcsidere. Et vt magistri artifices huiusmodi ipsor'i" irtem commodosius exercere possint; statuimus, ut nullus omnino hominum, regnicola sou forensis, cuiuscunque status, de Regnis seu partibus alienis barchanum ad predictum Regnum nostrum Hungarie sub pena ablacionis eorumdem audeat quomodolibet inportare, nullusque omnino hominum bombasium de Regno nostro educere presumat sub pena supradicta. Ne igitur aliquis se predictam nostram sanctionem et statuta ignorasse allegando de transgressu eiusdem se excusare possit; volumus, et vestre fidelitati Regio nostro sub edicto firmissime precipimus et mandamus, quatenus habita presencium noticia, quociescumque quidem id fieri oportunum fuerit, in vestri medio supradicta nostra statuta et decreta palam et manifesto proclaman faciatis, aliud sub pena nostre indignacionis non facturi; presentes post earum lecturam reddi iubemus exhibenti. Datum in ciuitate nostra Budensi secundo die festi Assumpcionis Beate Marie Virginis, anno Domini millesimo quadringetensimo decimonono, Regnorum nostrorum anno Hungarie etc. tricesimotercio, Romanorum vero nono.

(Az eredeti a király kisebb pecsétje alatt.)

VIII. Zsigmond királynak rendelete Buda város hatóságához ugyanazon tárgyban. 1419.

Relació Petri filij Henrici de Berzeuiche
Magistri Tauarmcorum Regie Maiestatis.

Sigismundus Dei gracia Romanorum Rex Semper Augustus, ac Hungarie, Bohemie, Dalmacie, Croacie etc. Rex fidelibus nostris Judici Juratisque Ciuibus Civitatis nostre

Budensis salutem et gratiam. A nostre Celsitudinis memoria non recessit, sed sane recolimus, nos pridem, non longo transacto tempore, nostram fixam intencionem, ac statuta et décréta per nos matura deliberacione prehabita super textura barchanni in Regno nostro exercenda facta vobis oretenus, et tandem litteris nostris mediantibus, sufficienter significasse; commiseramus eciam, disposueramus et statueramus, et a nunc deinceps inuiolabiliter obseruari volumus; quod textr'-a barchanni nullibi in Regno nostro, quam in ciuitate nostra Cassouiensi laborari debeat et exerceri, omnesque et singuli artifices eandem texturam exercere volentes, dumtaxat in eadem ciuitate nostra Cassouiensi et non alibi in Regno nostro morari possint et residere; et quod nullus omnino hominum, regnicola vel forensis, de partibus seu Regnis alienis barchannum in Regnum nostrum importare, et bombasium extra Regnum nostrum educere seu exportare sub pena detencionis persone, ac perdicionis et ablacionis rerum earundem audeat quomodolibet vel présumât; que omnia vestri in medio suo tempore mandaueramus proclamari manifeste. Nunc vert quod displicenter et animo grauato referimus, ad nostre peruenit auditum Maiestatis, quod vos, nescitur quo ducti motu, tam verbalia quam litteralia nostra mandata minime aduertentes, certos et quamplures barchannistas, et eiusdem aiti-ficij textores et laboratos, vestri in medio foueritis, conseruaretis, eosdemque ipsorumartispraximexercere, nec non bombasium de vestri medio extra Regnum nostrum educere et exportare, ac barchannos alienos et forenses, in Regnum nostrum qualitercumque importatos, in medio vestri vendicioni exponere permetteritis, ymo eosdem vos et conclues vestri emerent, reponerent, et venderent indifferenter; quod pro non modica nostre voluntatis et mandatorum transgressione reputamus. Vnde rursus et iterum vestre fidelitati firmissime precipimus et mandamus, quatenus vlsis presentibus, et earum continencijs intellects, amplius nulla dilacione interposita, omnes et quoslibet textores barchanni in vestri medio existentes ipsorum labores de cetero ibidem continuare et exercere, bombasiumque de vestri medio extra Regnum nostrum educere, ac barchannos alienos vel forenses in eadem nostra ciuitate Bu-

den empcioni vel vendicioni exponi nullatenus permittatis, sed committatis eisdem, vt se cum vniuersis suis instrumentis iam dicti ipsorum artificij exercendi versus dictam nostram ciuitatem Cassouiensem transferant moraturos. Volumus insuper, vt quandocumque et quotiescumque per hominem Judie's et Juratorum eiusdem nostre Ciuitatis, quem ipsi iuxta nostram commissionem ad id deputauerint, presencium serie fueritis requisiti, eidem vestris auxilijs et subsides firmiter assistatis, vt ipse predictas res prohibitas, sc'licet barchannos forenses, qui vt vestri medio reperirentur et venderentur, auferre valeat atque possit; credentos firmiter, quod si amplius transgressores predictorum nostrorum mandatorum reperti fueritis, quod absit, nostre Celsitudinis grauissimam indignacionem incurreitis, in rebusque et bonis vestris dampna et incommoda intolerabilia percipietis; secus igiur non facturi; premissa si opus fueii in vestri medio tempore debito publiée proclamari faciatis; presentes posi lectm-am reddl iubemus présentant' Dátum Cassouie predicte in festó Exaltacionis Sánete Crucis anno Dommi millerimo quadringentesimo décimo nono, Regnorum nostrorum anno Hungarie etc. tricésimo tercio, Romv norum vero nono.

(Eredetie a király kis pecsétje alatt, kétfejú sássá'.)

IX Zsigmondi királynak ugyanarra vonatkozó más rendelete.

1419.

Cornmissio propua domini Regis.

Sigismundus Dei gracia Romanorum Rex Semper Augustus, ac Hungarie, Bohemie, Dalmacie, Croacie etc. Rex fidelibus nostris dilectis Valentino Wyncbe de Zenthgyort' et Onofrio carnerario et factori nostro Budensi salutem et gi'atiam. Veiidica relacione didicimus, quod licet nos pridem sana et matura deliberacione prehabitis, et notabilibus cans's moti, decreuerimus statutumque fecerimus, et id in locis oportunis et debitis publice proclamari fecerimus, vt nullus omnino hominujm, regnicola vei forensis, cuiuscunque status existat, amplius de Regnis et partibus extrañeís et alieís

barchannum in Regnum nostrum inducere seu inportare, aut bombasium de Regno nostro educere seu exportare, sub pena detencionis persone, ac perdicionis et ablacionis rerum earundem audeat quomodolibet vel presumat: tamen nonnulli et quamplures, tam nostri regnicole quam forenses predicta nostra decreta et statuta nulla reputantes, penamque supradictam incurrere minimè e formidantes, bombasium extra Regnum nostrum educerent, et barchannos de alijs Regnis seu partibus publice et occulte in Regnum nostrum importarent, ac eosdem in nostris et aliorum ciuitatibus, opidis et villis iuxta ipsorum beneplacitum venderent incessanter, in nostre Celsitudinis mandatorum contemptum ac displicenciam satis grandem. Cum autem nos per totius Regni nostri ambitum dumtaxat barchannos, qui iuxta predicta nostra decreta et statuta in ciuitate nostra Cassouiensi laborantur, et non alios vendicioni exponi, omnesque alios barchannos extra dictam nostram ciuitatem vbicumque factos et vndecunque adductos penitus ab eorum venditoribus auferri velimus; disposuimus, commisimus, et plenam potestatem concessimus, presenciumque vigore cecedimus Judici Juratisque Ciuibus predictæ Ciuitatis nostre Cassouiensis, vt ipsi eorum certos idoneos homines et familiares ad loca opportuna per totius Regni nostri ambitum pro custodia super premissis habenda dirigant et transmittant, qui omnes et quoslibet barchannos extra dictam ciuitatem Cassouiensem laboratos, vbicumque f. ctos, et undecunque adductos auferre debeant, valeant atque possint. Volumus igitur et vestre fidelitati firmissime precipimus, Regio nostro sub edicto mandantes seriose, quatenus dum et quociescumque per familiares et homines predictæ nostre ciuitatis Cassouiensis ad premissa deputandos, presencium scilicet ostensores requisiti fueritis, seu alter vestrum requisitus fuerit; extunc omni dilacione ceterisque obstaculis semotis, pretactis eorum familiaribus et hominibus vestris consilij, auxilijs et subsidijs adeo assistatis, vt ipsi predictos barchannos alienos et forenses inductos, ac bombasium quod extra Regnum educeretur, auferre, et transgressores predictorum nostrorum statutorum pro nostra Maiestate detinere valeant atque possint. Annuimus eciam, ut de huius-

modi rebua prohibitis premisao modo aufferendis tertia pars pro nobis, et due alie partes pro dicta nostra Ciuitate reseruentur. Aliud facéré non ausuri: alioquin si aliquam negligenciam circa premissa committere presumpseritis, et supradicta nostra mandata effectui mancipare non curaueritis; dampna, que propter vestri negligenciam et tepiditatem dictis nostris ciuibus euenirent, eisdem de rebüs et bonis vestris refundi volumus plenarie cum effectu; presentes post earum lecturam reddi iibemus presentauti. Dátum Cassouie in vigilia Beati Mathei Apostoli et Ewangeliste anno Domini millesimo quadriugentesimo décimo nono, Regnorum nostrorum anno Hungarie etc. tricésimo tercio, Romanorum vero nono.

(Eredetije a királynak kis pecsétje alatt.)

X. A szepesi káptalannak Zsigmond király IV. sz. a. rendeletét tartalmazó hiteles átirata 1419.

Nos Capitulum Ecclesie Beati Martini de Scepus memorie commendantes tenore presencium significamu3 quibus expedit vniuersis: quod discretus et prouidus vir Nicolaus dictus Schoenmelczér ciuis et Juratus de Cassouia, ad nostram personaliter veniens presenciam nobis in sua ac Judiéis, Juratorum et vniuersorum ciuium de ipsa Cassouia persona exhibuit quasdam litteras Serenissimi Principis domini nostri Sigismundi Dei gracia Romanorum Regis Semper Augusti, ac Hungarie, Dalmacie, Croacie etc. Regis sub ipsius maioris sigilli impressione patenter confectas tenoris infra-scripti, petens nos humili precum cum instancia, vt cum eadem propter discrimina viarum viatoribus crebro emergencia secum de loco ad locum ferre formidarent, in transscripto litterarumstrarum eisdem concedéré dignaremur ad cautelam, vt ipso transscripto tanquam originali locis debitis et temporibus oportunis in iudicio et extra iudicium vti valerent et gaudere. Quarum tenor talis est:

Sigismundus stb. (következik Zsigmond királynak IV-sz. a. rendelete.)

Nos igitur iustis et legitimis petitionibus eiusdem nomine et in persona quibus supra factis fauor iliter causaque

communis iusticie inclinati, prefatas litteras eiusdem domini nostri Regis, omni prorsus vicio et suspicione carentes, sine dimissione et augmento presentibus litteris nostris inseri fecimus et conscribi, appensioneque sigilli nostri prefate Ciuitati de Cassouia duximus concedendas vberiorei juris ipsius ad cautelam. Datum feria sexta próxima post festum Beati Mathei Apostoli et Evangeliste, anno Domini ut supra.

(A szepesi káptalannak függő, már elroncsolt pecsétje alatt.)

XI. Zsigmond király a parketkészítéstől Nagy-Szeben várost is eltiltja. 1420.

Commissio propria domini Regis.

Sigismundus Dei gracia Romanorum Rex Semper Augustus, ac Hungarie, Bohemie, Dalmacie, Croacie etc. Rex, fidelibus nostris Magistro Civium, Judioi, Juratis, et vniuersitatis ciuibus Ciuitatis nostre Cibiniensis Parc'Um nostrarum Trpusiluanarum salutem et gráciám. Pridem alijs litteris nostris mediantibus nostre Celsitudinis intencionem et statutum, super eo, quod barchaniste nullibi intra ambitum Regni nostri Hungarie, nisi in ciuitate nostra Cassouiensi residere et texturam barbanni laborare seu texere deberent vobis sufficienter significasse recolimus; mandantes vestre fidelitati firmiter et districte, vt omnes barhanistas vestri in medio residentes, cum ipsorum instrumentis, versus dictam Cassouiam transmittere, et nullatenus eandem artem vestri in medio exercere permittere debeatis. Quod pro nullo reputantes, eosdem, sicuti accepimus, in vestri medio temerarie incessanter conseruatis, in nostrarum mandatorum et statutorum contemptum, displicenciamque nostrum non modicam. Vnde ex superhabundanti vice iterata vestre fidelitati seriosius nostris Regijs sub preceptis cornmittimus, quatenus ad huc deinceps in premissis predicta nostra mandata effectiue barhanistas predictos nullatenus in vestri medio fouere, aut texturam barbanni exercere permittere presumatis modo aliquali, prout nostram grauissimam indignacionem

incurrere formidatis; presentes eciam post earum lecturam semper reddi iubemus presentanti. Datum in nostra ciuitate Coloniensi in Regno nostro Bohemio predicto, in vigilia festi Beati Laurentij martiris anno Domini millesimo quadringentesimo vigésimo, Regnorum nostrorum anno Hungarie etc. trigesimoquarto, Romanorum vero décimo.

(Eredetie a királynak kisebb pecsétje alatt egyfejű sassal.)

XII. Zsigmondi király megengedi, hogy Bártfán nyolcz mester parketot készíthessen. 1424.

Reláció Petri filij Henrici de Berzouiche.

Tauarnicorum Regalium

Nos Sigismundus Dei gracia Romanorum Rex Semper Augustus, ac Hungarie, Bohemie, Dalmacie, Croacie etc. Rex memorie commendamus per presentes; quod nos tarn (bonum nostrum atque) Regni nostri Hungarie, quam nostre Ciuitatis Barthfa, eiusque hospitem et incolarum vtilitatem et commodum promouere et ampliare cupientes; Judici et juratis ciuibus prefate Ciuitatis Barthfa, vt ipsi octo magistros barchanum texere et preparare scientes inducere, et eos in prefatam ciuitatem Barthfa locare et seruare in eadem valeant, ad texendum et preparandum barchanum, ipsumque vendendum iuxta eorum voluntatem precio congruo, duximus annuendum, ymmo annuimus pi'esencium per vigorem; dummodo consensus fidelium ciuium et hospitem Ciuitatis nostre Cassouiensis ad premissa accesserit et voluntas. Datum Bude in festo Beate Margarethe virginis et martiris, anno Domini millesimo quadringentesimo vigésimo quarto, Regnorum nostrorum Hungarie etc. tricésimo octauo, Romanorum quartodecimo, et Bohemie quarto.

(Eredetie a király kettős pecsétje alatt.)

XIII. Zsigmond királynak rendelete, Sáros megye hatóságához, hogy Kassa és Bártfa városokat a vászonfejérités kizárólagos jogában védelmezze. 1425.

Sigismundus Dei gracia Romanorum Rex Semper Augustus Hungarie, Bohemie, Dalmacie, Croacie etc. Rex fidelibus

nostris dilectis Magnifico et nobilibus viris Petro Henrici de Berzewicze Thawarnicorum nostrorum Magistro, nec non Comiti et Vice Comiti et Iudicibus Nobilium Comitatus de Saruë salutem et gráciám. Auditui nostro relatione fidedigna intonuit displicenter, quod quamuis nos Ciuitates nostras Bartbfa et Cassa vocatas bac libertatum prerogatiua duxerimus per alias litteras nostras vigorosas superinde confectas decorandas, vt nullibi nisi in dictis Ciuitatibus nostris Bartbffa et Cassa tella debeat dealbari: tamed eo non obstante plerique forent homines, qui buiusmodi libertati se opponere non formidantes, extra ipsas Ciuitates nostras in diuersis locis, ut puta opidis et villis et possessionibus, tam nostris quam alio-nara quorundam nobilium, talismodi telas facerent dealbari in preiudicium prelibate libertatis non modicam et iacturam. Cum autem nos premissis libertati per neminem volumus derogari; igitur fidei vestre firmo nostro Regio damus sub edicto, aliter habere omnino nolentes; quatenus mox receptis presentibus, omnes et singulos alios cuiuscunque condicionis homines, quorumcunque jobagiones et subditi existant, preter predictarum Ciuitatum nostrarum Barthfa et Cassa, factaque prius superinde in locis debitis et opportunis pupplica proclamacione, per penas et grauamina opportuna districcius inbybeatis verbo nostro, ne quipiam alij, nisi prefati antedictarum Ciuitatum nostrarum inhabitatores quascunque tbelas audeant quouis modo dealbare seu facere dealbari; rebeles quoque et contumaces, et talismodi mandatorum nostrorum transgressores ad huiusmodi nostra mandata per dampna eorum et grauamina arcus compeliendo et compescendo auctoritate nostre Maiestatis cuilibet vestrum in hac parte attributa. Secus facere non ausuri gracie nostre sub obtentu. Presentes eciam post lecturam semper et vbique reddi iubemus presentanti. Datum in Thatha feria sexta próxima ante dominicam Ramispalmarum anno Domini millesimo quadringentesimo vigésimo quinto; Regnorum nostrorum anno Huugai-ie etc. tricésimo octauo, Romanorum quinto décimo et Bochemie quinto.

(Sáros megye hatóságának 1425-ki határozatából XIV. szám a.)

*XIV. Sárosmegye hatósága Zsigmond királynak XIII. sz. a.
rendeletét foganatosítja. 1425.*

Nos Magister Michael filius Petri filii Pocz do Sygra Vice Comes Magnifici viri Johannis de Rosgon Supremi Thezaurarij Régié Maiestatis, ac quatuor Judices Nobilium Comitatus de Sarus memorie commendantes tenore presencium significamus quibus expedit vniuersis, quod cum nos litteras Serenissimi Principia domini nostri Sigismundi Dei gracia Romanorum Regis Semper Augusti, ac Hungarie, Bohemie, Dalracie, Croacie etc. Regis omni cum reuerencia, prout tenemur, recepimus in hec verba:

Sigismundus stb. (következik Zsigmond királynak XIII. sz. a. rendelete.)

Nos igitur mandatis eiusdem domini nostri Regis humiliter, vt tenemur, obedire volentes, ad contenta earundem litterarum domini nostri Regis predictarum exercenda (így) Ladislaum Scias de Tberne, Anthonium de Posfahva, et Blasium de Puocz de Sede nostra Judiciaria transmissemus peragenda; qui demum exinde ad nos reuersi nobis concorditer retulerunt primo predictus Ladislaus Scias feria quinta próxima post dominicam Quasimodogeniti in opido Sarus; secundo videlicet feria tertia in Cybinio; tercio Anthonius predictus sabbatbo in ciuitate Barthfa; quarto feria secunda Blasius antedictus in Kurima; quinto idem sabbatho scilicet in Villa Jobannis; sexto et vltimo predictus Ladislaus Scias feria secunda in ciuitate Eperjes, semper diebus fori, terminis et festiuitatibus post sese sequentibus, palam et manifesté proclaman per bomines ad id in predictis ciuitatibus et opidis deputatos et sufficientibus fecissent, et omnes et singuli cuiuscunque condicionis homines, jobagiones et subditi existant, preter predictarum Ciuitatum Regalium Barthfa et Cassa, per penas et grauamina opportuna districcius inhybuissent verbo Regio predicto, ne quipiam alij, nisi prefati antedictavum Ciuitatum Regalium inhabitatores, thelas audeant quouis modo dealbare seu facéré dealbari; rebelles quoque et contumaces, et talismodi mandatorum Regalium transgressores, ad obseruanda

huiusmodi Regalia mandata pex dampna eoi am et grauamina arcius compellere et compescere auctoritate Regie Maiestatis nobis in hac parte attributa; secus facere gracie Regie sub obtentu non debemus. Datum in Sarus feria secunda próxima ante festum Beate Elizabet Regine anno Domini millesimo quadringentesimo vigésimo quinto.

(Eredetie papíron, melynek hátán az öt, zöld viaszba nyomott, pecsétnek nyoma látható.)

XV. A sz. domoJcosrendiek magyarországi tartomány főnöke a kassai parketosokat rendjének egyházi kedvezményeiben részesíti 1428.

Deotis et in Christo sibi dilectis magistris barchanorum textoribus vniuersis, cum consortibus ac liberis eorundem, Fráter Mathias de Kaid Prior Prouincialis per Vngariam Ordinis Fratrum Predicatorum salutem in Domino. —

— hominum exponi pre oculis iugiter. —————

Spirituális vestre deuocionis affeuus, quem ad nostrum Ordinem habere dinosc'mip', ex'gencia digna requirit, beneficia nostro collata Ordini, e copiosa clemencia nostri redemptoris vobis graciosius impertiri. Quapropter vobis omnium missarum, oracionum, predicacionum, ieiuniorum, abstinencirvum vigiliarum, laborum, ceterorumque bonoi um, que per fratres nostri Ordinis Dominus fieri dederit — — — per Vngariam vniuersam, participationem concedo tenore presencium specialem, in vita pariter et in morte; vt multiplici Diuinorum suffragiorum presidio seu fulcimento, et hic augmentum gracie, et in futuro mercedem vite eterne possitis feliciter possidere. In cuius concessionis robur et testimonium presentes sigillo mei Prouincialatus officij feci communiri. Datum Cassouie in festo (Beati) Thome Apostoli (anno Domini) millesimo quadringentesimo vigesimo octauo.

(P. H.)

(Az eredeti után.)

XVI. Zsigmondi királynak Kassa város parketkészítési monopóliumát biztosító nyíltparancsa. 1429.

Commissio propria domini Regis
ad contents aliarum litterarum suarum.

Sigismundus Dei gracia Romanorum Rex Semper Augustus, ac Hungarie, Bohemie, Dalmacie, Croacie etc. Rex fidelibus nostris vniuersis et singulis Prelatis, Baronibus, Comitibus, Castellanis, nobilibus eorumque cunctis officialibus, item Ciuitatibus, oppidis et villis liberis, ipsarumque Rectoribus, Iudicibus et villicis, ac alterius cuiusuis status et conditionis hominibus, presencium noticiam habituris aalutem et gráciám. Intellexit Nostra Serenitas displicenter, quod licet nos alias matúra deliberacione prehabita non sine racionabilibus causis decreuerimus, statuerimus, ac publice in locis oportunis proclamari fecerimus: vt per tocius predicti Regni nostri Hungarie ambitum in nullo penitus loco, quam in ciuitate nostra Cassouiensi textores barchani residere, et dictum artificium exercere debeant vei presumant, nullusque omnino hominum, regnicola vei forensis, barchanum forensem in dictum Regnum nostrum importare aut vendicioni exponere audeat vei presumat modo aliquali: tamen nonnulli et perplures diuersi status homines premissam nostram intencionem et statuta qua nulla reputantes, omni sine formidine barchanum forensem inducerent occulte et manifeste, ac in ciuitatibus et locis quibus vellenf, iuxta ipsorum beneplacitum vendicioni exponerent incessanter, in Nostre Celsitudinis mandatorum contemptum satis magnum. Et quia nos premissam nostram intencionem et statuta firmiter obseruari volumus: vestre igitur vniuersitati et cuiuslibet vestrum fidelitati firmissime precipimus et mandamus: quatenus deinceps et peramplius; dum, quando et quociescumque in vestris tenetis, possessionibus seu villis, aut vestri in medio, signanter autem in ciuitate Waradiensi barchanus forensis, et qui non in dicta nostra ciuitate Cassouiensi textus et laboratus esset, repertus fuerit, vosque presencium serie per homines antedictorum nostrorum ciuium Cassouiensium fueritis requisiti, extunc omni occasione

et dilacione postpositis, eisdem vestris auxilijs et subsidijs assistere debeatis; vt ipsi huiusmodi forensem barhannum ab huiusmodi importatoribus et venditoribus auferre valeant atque possint, vt premissa nostra statuta effectum forcius sorciantur. Aliud pro nostra gracia non facturi; presentes post lecturam reddi iubemus presentanti. Datum Cassouie predicta in festo Beati Mathie Apostoli anno Domini millesimo quadringentesimo vigésimo nono; Regnorum nostrorum anno Hungarie etc. quadragesimo secundo, Romanorum décimo nono, et Bobemie nono.

(Az eredeti után.)

XVII. Zsigmondi királynak hasonló tartalmú rendelete. 1429.

Comissio propria domini Regis
ad contenta aliarura litterarum suarum.

Sigismundus Dei gracia Romanorum Rex Semper Augustus ac Hungarie, Dalmacie, Croacie etc. Rex fidelibus nostris Judicibus et Juratis Civibus Civitatum, oppidorum, villarum, possessionum, tam nostrarum Regalium, quam Ecclesiarum, Baronum, nobilium et aliorum quorumcunque intra ambitum Regni nostre Hungarie existencium, ad quos presentes peruenerint, salutem et gráciám. Sana et matúra deliberaciono superinde prehabita, pro Nostre Celsitudinis, ac Regni et regnicolarum nostrorum honoris, commoditatis et lucri augmento, signanter Ciuitatis nostre Cassouiensis, quam rationabilibus ex causis animum nostrum Regium ad id mouentibus, ut eadem et incole eiusdem status, commoditatis et prosperitatis vberiora sustineant incrementa, singularibus gracia et prerogatiuis insignire intendimus: statuimus, decreuimus et statútum fecimus, vt textúra barchani sen fustani in Regno nostro nullibi, nisi duntaxat in predicta Ciuitate nostra Cassouiensi fieri debeat et exerceri, nullusque barchanista seu artifex eiusdem texture, eandem artem exercere volens, alibi quam in eadem nostra ciuitate Cassouiensi debeat residere. Et vt magistri ac artifices huiusmodi ipsorum artem commodosius exercere possint; statuimus, vt

millus Oranino hominura, rognicola seu forensis cuiuscunque status, de Regnis seu partibus alienis barchanum ad predictum Regnum nostrum Hungarie sub pena ablacionis earundem (?) audeat quomolibet importare, nullusque omnino hominum bomba sium de Regno nostro educere presumat sub pena supradicta. N i igitur aliquis se predictam nosfram sanxionem et statuta ignorasse allegando, de transgressu eiusdem se excusare possit: volumus, et vestre iidelitati Regio nostro sub edicto firmissime precipimus et mandamus, quatenus habita presencium noticia, quociuscunque requisiti fueritis et opportunum fuerit, in vestri medio supradicta nostra statuta et decreta, palam et manifesté promulgan faciatis. Aliud sub pena nostre indignacionis facere non ausuri; presentesque post earum lecturam reddi iubemus presentanti. Datum Cassouie producta in festo Beati Mathei Apostoli anno Domini millesimo quadringentesimo vigésimo nono, Regnorum nostrorum anno Hungarie etc. quadragesimo secundo, Romanorum décimo nono, Bohemio nono.

(Az eredeti után.)

XVIII. Zsigmond király Eperjes várost a vászon fejtérítésétől eltiltja. 1429.

Reláció Ladislai de Chap
alias Vicecancellarij.

Sigismundus Dei gracia Romanorum Rex Semper Augustus, ac Hungarie, Bohemie, Dalmacie, Croacie etc. Rex fidelibus nostris Judici et vniuersis ciuibus nostre Ciuitatis Epperies vocate salutem et gráciám. In personis fidelium nostrorum vniuersorum barchanistarum in Ciuitate nostra Cassouiensi commorancium Nostre cum querela expositum extitit Maiestati, quod vos ad induccionem quorundam ciuium nostrorum de Barthfa dealbacionem telarum in wlgari Teutonico playch vocatam, in territorio ipsius ciuitatis nostre Epperies disponere et exerceri facere — — — — et velletis; quod in preiudicium et dampnum ipsorum barchanistorum cederet multum grande; cum

tamen iidem barchaniste certas nostras haberent litteras super artificio dealbacionis huiusmodi telarum pro parte eorum emanatas; vt videlicet nullibi alias, nisi in territorio dicte Ciuitatis nostro Cassouiensis, per ipsos' barchanistas, et alios ad id deputatos huiusmodi dealbacio telarum fieri debeat et exerceri. Quapropter fidelitati vestre firmiter precipiendo mandamus, aliter habere nolentes: quatenus de talismodi telarum dealbacione et dealbacionis exercicio nihil penitus absque Nostre Maiestatis annuencia disponere presumat, nec sitis ausi modo aliqui. Presentes perfectas reddi iubemus presentanti. Datum Posonij in festo Beati Galli confessions anno Domini millesimo quadringentesimo vigésimo nono, Regnorum nostrorum Hungarie etc. quadragesimo tercio, Romanorum vigésimo, et Bohemio décimo.

(Az eredeti után.)

XIX. Zsigmondi királynak rendeleté az egri káptalanhoz, hogy a szövetek festéséhez alkalmas fát és faleveleket csak a kassai parketosoknak átengedhesse és adhassa el. 1430.

Commissio propria domini Regis.

Sigismundus Dei gracia Romanorum Rex Semper Augustus, ac Hungarie, Bohemie, Dalmacie, Croacie etc. Rex fidelibus nostris Reuerendo in Christo patri domino Petro Episcopo Ecclesie Agriensis, nec non honorabilibus dominis de Capitulo loci eiusdem, salutem et gráciám. Referentibus nobis fidelibus nostris certis ciuibus nostre Ciuitatis Cassouiensis nostra satis displicenter audiuit Serenitas, quod vestri officiales, populique et jobagiones, in possessione vestra Tarkany Inferiori vocata et alias constituti et residentes, quadam vt presumitur inuidia ducti, folia quarumdam arborum vestrarum, in territorio et pertinences eiusdem possessionis Tarkany seu aliarum vestrarum possessionum existentium, barhanistis nostris seu factoribus barhanni in ipsa ciuitate nostra Cassouiensiconstitutis etcommorantibusprotinctura huiusmodi barhanni necessaria, non ipsis barhanistis nostris, sed aliis extrañeis et forensibus hominibus precio vendere consueuissent, vos eciamper eosdem vendi permetteretis; propter quodipsi barcha-

niste in huiusmodi eorum opere et laborig exercicio magnum defectum paterentur; [cum tarnen ijdem barchaniste Cassouiensis ita pro competenti, et pro tanto precio, quo dictis forensibus veuderentur seu vendi possent, pretacta fôlia arborum ab eisdem vestris hominibus et jobagionibus emerent et eompararent. Verum quia vtilitati et profectui regnicolarum nostrorum pocius quam forensium est prouidendum, ideo vestram requirimus fidelitatem mandantes seriöse;

quatenus a modo in posterum talismodi fôlia arborum dictis barbanistis pro tinctura barhani necessaria, que, vt prefertur, in territorijs possessionum vestrarum predictarum babcri dinoscuntur, per vestros officiales, populosque et jobagiones vbicumque commorantes, vbi scilicet eadem fôlia seu arbores habentur et inueniuntur, — — bitó precio et competenti, prelibatis barbanistis seu eorum hominibus, et non quibuscumquo forensibus dari, vendi — — — — —

omnibus — — — — — atque permittatis secus 'gracie nostre sub obtentu facéré non ausuri; presentibus perlectis exhibenti restitutis. Datum — — na nosti a ciuitate Imperiali in festo Beate Martini Episcopi et confessoris anno Domini millesimo quadringentesimo trigesimo, Regnorum nostrorum anno Hungarie etc. quadragesimo quarto, Romanorum vigesimo et Bohemie vndecimo.

(Eredetije a királynak kisebb pecsétje alatt egyfejű sassal.)

Kassa város tanácsának határozata a helybeli parketosok érdekében. 1481.

Wir Hanns Thockler zu der zeit Richter, Hanns Rwsdorffer, Pawel Dorholcz, Hanns von Sabrancz, Jakob Gwman, Michael Swartz, George Ferber, Hanns Blander, Cristan Bündischer, Gregor Sneider, Endres Grotker, Erasmus Kreidler vnd Cristoff Krügler Ratmannen der Stat Cascha, bekennen vnd tun kunt vor allermeniglichen mit disem offen briefe: das vor vns kommen sein die erbern Czechmeister der Parchenter vnd Zwilicher alhie wonhaftig, vnd haben furbracht ir anligend gros notikeit vnd vorderbnus, so si betten von

überführung frembder arbeit, vnd auch von den hiesigen leynwebern, di In dan yn ir hantwerch gegriffen hetten; vns darauf gebeten vnd mit vlois angelant, In deshalben behöflich vnd rathlich zu sein, damit sie bey vns übel vnd gut leidende, durch etlich vorthail vnd freithum, auf ein news von vns Vorlieben vnd gegeben, ires hantwerchs bass genysen mochten. Also haben wir solich ir abnehmen vnd vorderbnus angesehen, vnd auf ire demütige bit, zu merung des hantwerchs, vnd besser aufhaltung der czech, dise hernach folgende stuck und vorthail aus raifum rate vnd eintrectiger beflissung mitgegeben. Czum ersten, wen ein eynwoner ader gast tischtuch, zwilich ader drilich herbrengt zuverkaufen, sol er nicht anders hingeben vnd verkaufen, dan als hie berürt ist, dem gaste vnder sechs guldin nicht, vnd dem eynwoner vnder drej guldin, also dach wenn der eynwoner söuche arbeit auf den kauf hie kauft; aber Im yn sein haws mag er nehmen wie wenig ader vil er wil. Item kein leynweber hie bey der Stat sol awsswendig irer Czech drilich machen, und auch kein krichisches ader wetgarn seiner arbeit eintragen, bey vorlust derselben arbeit, zweytheil dem Gerichte, vnd das dritte der Czechen; aussgenomen hanттücher, die mag der leinweber mit wetgarn wirken. 'Also sollen sich auch halten mit irer arbeit die leinweberin. Item der gast sol hie kein garn vnder zehen guldin aufkaufen. Item nymant sol vngerecht garn her zu markte bringen, nemlich das hie im lande gefeit; wer dawider tut, der sol sein garns vorfallen sein, wie egemelt ist. Item wer In yn ir hantwerch greift, vnd nicht ist mit In yri der Czechen, der sol die arbeit vorlorn haben, darzu yn des Rates stroffung komm. Des zu warer wrkund vnd mehrer Sicherheit haben wir der Stat grosses Insigel vnden an disen brief lassen drucken. Geben am Freitag vor dem Sontag Oculi in der Vasten, nach Christs geburd vierzenhunderd vnd darnoch in dem eynvndachtzigistenn Jare.

(L. S.)

(Az eredeti után.)

XXI. A kassai parketos-czeh statutumai 1461.

Item es ist zu merken, so sichs begibt vnd erfolget, das Steten vnd gemeinden in aufhaltung vnd zunehmung der gutter an der narung vnd liandelung Irer Inwoner gelegen ist vnd besteet: ist notturfft vnd pillich, das auch den, dio da mitleyden sullen, als einer yetzlichen Czeehen befunden, nach bequemickeit, ane ander leute beswerung, etwas tirjung vnd bognadung durch Ire oberisten mitgeben vnd verliehen werden: auf das, das si desto leichter di bürde in gemainor mitleydung gleich neben andern getragen mugen. Deshalb sein di erbarn Maister der Parchanter Czeche bey diser Stat, nach Iror stendigen bithe vnd anlagung durch di ersame herrun des Rates eintrechtiglich, mit wolbedachten mut, rate vnd liandelung di hernach geschriben stucke vnd Artikel mitgeben, vnd verliehen in disen Worthen:

Zum Ersten, wer in Ire Czeche wil treten vnd die gewinnen, der sul das Hantwerck kunnen. Auch sol er vor Purger Recht gewinnen, vnd sol Brief pringen seiner gepurt, wo er das handwerch gelernt hat, vnd ap er aussgedint habe; vnd wie er sich habe gehalten da er gawonnt hat. Vnd sol er in di Czeche geben acht pliunt Wachs vnd zwene gülden; vnd der ain gülden sol gehören zu der mangel.

Item wil einer wirken ader machen achtschefftig ader sechsschefftig tischtucher, die sullen sein drithalben eien lang vnd breit; vnd wil er auf den Markt auch tischtucher machen, die solen sein zwu eien vnd ein virtel lang vnd breit. Wil er wirken auf dem dritten stule tischtucher, di sullen sein zwu eien lang vnd breit. Die grössten tischtucher sullen haben funfftzig genge mit sechtzehenn geschert; die andern darnoch als die markt tischtucher sullen haben viertzig genge mit sechtzehenn geschert; vnd die kleine gescheibten tischtucher sullen haben sechs vnd dreyssig genge mit sechtzehenn geschert. Wer das bricht vnter den maistern, der sol geben ain phunt Wachs, vnd ain Knappe ain halb pliunt Wachs, als offten man das tut.

Item ain jeder maister, er sey reich ader arm; sol nicht mer haben denn drey stule. Auff den ain stulle sol er

machen markt tischtucher; vnd auff den andern zveyen Stullen mag er machen parchant ader Zwillich; ader auff zweyn stellen herwider parchant, vnd auff dem dritten stulle was er vermag das dem hantwerch nützlich vnd erlich sey; also das si hienach anderwo nit gestrofft wurden: vnd ouch auff dem dritten stulle mag er parchant vnd tischtucher machen.

Item wil einer zwillich wirken ader machen, so sol er auff dem ersten stulle fünf vrtel preyt seyn, vnd auff dem andern einen eien preit. Item man sol auch parchant machen lang vnd preit als czu Wienn, vnd nach der zal der fedon. Vnd ver das nichten tut, der sol aller werkgozew verfallenn sein, vnd darczu den heren stroffung vnd busse leyden nach Iren erkentnus. Item man sol ouch schuldig sein czu leyden die beschawung; vnd wer einen parchant vorkaufft, der da vnbeschawet ist vnd vngesigelt, wo man den begreiffet, der sol sein verloren, als zwey tail den berrn, vnd das dritte der zeche. Auch sol ein yeder Knappe in der mangel helffen seinen maister mangeln die arbeit, die er macht; vnd wil der Knappe im rade nit geen, so mitte er ein andern an seiner stat.

Item ap ein wittib das hantwerk wolde treiben, so sol sie gutte arbeit lassen machen, vnd sol halten rechtfertig gesinde. Vnd sie dennen nemo ein man, der des hantwerchs nichten were; so sol sie das hantwerch fürbas nichten treiben; er künde es dennen selber. Auch sol kein maister halten ader setzenn ein weip ader ein mait, die Im auf dem stulle suld arbeiten: aussgenomen ein maisterin die das künde, vnd sein hausfraw were. Sünder er sul halten Knappen ader gesellenn, die dem hantwerch genueglich seyn. Item auff alerley war, sie sey smal ader preit, lang ader kurz: so sol kein maister nit met Ion geben dennen, als die maister machen in der czeit. Vnd ap yedert einer das würde brechen, der sol geben vir phunt Wachs, vnd was man czu smal findt, so die maister vmbe genn mit dem mase, da sol man geben alles von ain ledigen vor zween phenning als offte das gefunden wirt.

Item ap ein geselle queme gewandert, vnd künde fusswerch; den sol man lassen arbaiten zwilich ader ander fuss-

werch, ader parchant, was er kan. Ader wil er sitzen auff gefogletes, so sol man In ouch lassen arbeiten. Wil der maister muhe mit Im haben, das er In vnderwise; ouch ap ein maister seine arbeit brechte, ader geb aineri andern haim czw arbeiten, es were welherley das were: so sol dieselbig arbeit czu dem maister feyern. AVer das vbertrit, diselb arbeit sol man nemen, zwey theil denn herrnn vnd das drite der Czeche.

Item ap ein maister wurde einen lerkneht auffnemen: so sol derselb lerkneht geben in die zeche vir phunt Wachs; vnd sol pringen seine eiern vnd frwnde, das man wisse, ap er from gebohrenn ist. Vnd sol drey yar dienen; vnd der maister sol nit mer halden, dennen ain lerkneht, bey der Czeche gehorsamb: es were dennen, das derselb lerkneht das hantwerch, künde vor, so mag er Im auffnemen auf ain mitjar. Vnd also ist Im pflichtig der maister ain Ion zw geben, wie er mit Im gedingen mag. Auch sol kein maister seinen geselen Lichte geben ob der arbeit, bey czweyen phunden Wach«.

Item ein yeder maister sol seinen geselen Orlauf geben in einen vollen Werchgezew bey czweyen phunden Wachs. Desgleichen ein yeder gesele der sol ouch Orlauf nemen in einem vollen werchgezew bey derselben puse. Item so ein maister dem anderenn sein gesinde wurde entfremden, das es Orlauf neme, und Hesse dem maister das wereb steen; der das tut, der sol wandern, vnd sol aussen pleiben ain viertel Jar. Kumpt er [dennen wider noch dem viertel Jar, so mag er arbeiten wem er wil.

Item alle arbeit, die mann macht auff den markt, da sol man ainerley garen intragen, enezwer eitel Krichisch, ader eitel wartgarn; wer das vbertrit, der sol verfallen seyn daselb gut, den herrnn czwei teil, vnd das drite der Czeche. Auch seyen etliche czwischen In, die da etliche arbeit machen, die dem zwilich enlich ist, domit erpar lewt werden betrogen, die es vor zwilich kawfen, wennen es nit zwilich ist, es wirt gewirket aus der leinwat gezewg, wennen der zwilich nimpt nach als vil gezewgs, das mugen sie w'eren bey innen vnd bey aussen des hantwerchs, vnd mugen das

nemen als vor, den lierrn czwey teil vnd der Czeche das drite. Auch seyn etliche, die da machen vngerecht gut, das ist dem zwilich gleich, vnd ist schlechte leinwat; domit mag man nimant geweren, das sie das ouch nemen vnd weren solen mit der herren czwgebung.

Item man sol ouch kain leinweber die zeche geben; es wer dennen, das er kund zwilich ader ander fusswerch machen, das in das hantwerch gehöret. Auch sol kein maister keinen geselen setzen ane der maister wissen vnd willen; vnd ap er einen wurde setzen ane der maister wissen vnd willen, vnd nit toglich were, so ist der maister verfallen ain phunt Wachs. Item ap indert ein maister zuge aus der Czeche an orlaup, vnd wurde arbeiten anderswo wider das hantwerch, da nit eine Czeche were; vnd ap er darnoch so wider queme, wurde begerende seyn der Czeche, der sal sie auff newes wider gewinon als ein anderr maister.

Item so eines maisters sun nem czw der ehe eines maister s tochter, der darf der Czeche auff ein newes nit gewinnen. Vnd wil eines maisters sun die Czeche gewinneu diweil die Eidern leben, so darf er nur halbe Czeche gewinnen. Desgleichen ouch eines maisters tochter. Stürben aber die Eidern, vnd die Czeche nit wurde durch sie gehalten one Orlaup nemen aus der Czeche: so sullen diselbe kinder, ap sie es begeren wurden, die gantze Czeche gewinnen.

Item wennen die maister Ir Zeichen wurden vmbsenden, so sie czwsamen wolden geen, vnd ein^r das verschmeht in einen freuel, vnd nit queme ane sache, er 'wer maister ader knappe; der maister sol geben ain phunt Wachs, vnd der knap ain halb phunt. Auch kein maister noch geselen sullen mit Im kainerley gewer in die Samlung tragen, weder messer noch Degen etc. bey ainem phunt wachs. Item welicher maister ader knappe in der samelung der Czeche sein gelt frewelich wurffe auf den tisch; derselb maister hat verbusst ain phunt Wachs, vnd der knap ain halb phunt. Item so sie in Irer Samelung seyn, vnd einer sich mit freuel setzt wider die maister vnd Gemaine, es wer mit wurten ader mit werken, vnd lawbe nichtenn ader sust winkelkuste, vnd nit wolde czwhoren, was man Im sagte; ader nit schwige,

so man den Brief lesen wurde, der sol geben ain phunt Wachs.

Item wer da aineu aws den vier maistern ader eldibten wurde stroffen in der Czeche, vnd hies In ligen in frewel; der hette die anderen maister gar geschmeht: der sol verfallen sein vier phunt Wachs als oft vnd er das also in frewel tut.

Item Wer nichten queme czw der Selmesse in die Quatemper, es wer maister ader knappe, man ader weip, so man das Puch zu dem Ewangelio lege: so sol yeczlichs von den maistern verfallen sein ain halb phunt Wachs, und von den knappen ain viertel. Auch wer nit queme zu der Vilgen einer leiche, so man di erste lekze wurde lesen, so man die leiche bestatten sol, es wer man ader weip: so sol ain yeczlichs verfallen sein ain halb phunt wachs; vnd die jüngsten maister sulién die leiche tragen, als das auch in annderen Czechen ein gewonheit ist, ouch bey ainem halben phunt Wachs.

Item So man in die Hoe messe in der Pfarkirche alle Jar jarlich am Sand Katherinetag singen wirt: so sol ain yeczlichs dabey sein, man vnd waip, die in die Czeche geboren; die maister mit waiben bey ainem halben phunt wachs, vnd die knappen ouch mit írem waipen, yeczliche bey ainem viertel phunt Wachs.

Suliche obgeschriben Artikel die egemelten hemm des Rates den vorberuerten Maistern der Parchanterczechen guttiglich mit gegeben, vnd mit raifum Rate sie dabey zu behalden bestetigt haben; das dennen also czw Vrkund vnd mer Sicherheit nach vleissiger anlangung derselben maister der Parchanterczeche in das statpucch ist geczeichnet wurden. Geschem am nagsten freytag vor Sand Veitstag des heiligen Mertirers nach Crists gapurt vierzehen hundert vnd in dem Ein vnd seebtzigsten Jare.

(Kassa város régi jegyzőkönyvének kivonata.)

EMLÉK BESZÉD

CSÁSZÁR FERENCZ

TISZTELETI TAG FÖLÖTT.

Dr. S U H A Y D A J Á N O S
LEVELEZŐ TAGTÓL.

P E S T

EGGENBERGER F. AKAD. KÖNYVKERESKEDÉSE.
(HOFFMANN ÉS MOLNÁR.)
1 8 7 1 .

Pest, 1871. Nyomatott az „Athenaeum“ könyvnyomdájában.

Emlébeszéd

CSÁSZÁR FERENCZ

t. tag fölött.

(Olvastatott az 1871. febr. 27. tarrott összes ülésen)

Az 1858-dik év, melyben a kérlelhetlen halálnak az Akadémia kebelében a megelőző éveket túlhaladó aratás jutott, 14 tagjától fosztotta meg az Akadémiát; és—Ürményi Ferencz, Bajza József, Bártfay László, Bene Ferencz, Szontagh Gusztáv, Reguly Antal, és Mészáros Lázár jeleseink nevesebbjein kivül —augusztus hó 17-kén Császár Ferencz tiszteleti tagot is áldozatai közé sorozta.

„Császár Ferencz volt kir. septemvir, a M. Tud. Akadémia tiszt, tagja, a „Pesti Napló“ alapítója, és legutóbbi időben a „Divatcsarnok“ és a „Törvénykezési Lapok“ szerkesztője, f. hó 17-én kerepesi birtokán rövid szenvedés után meghalt.“

„Nagy fájdalommal írjuk le e tudósítást — mondja a Pesti Napló — melynek olvasása, tudjuk, hasonló fájdalmat fog kelteni irodalmunk minden barátjában.“

Így írtak az egyidejű lapok, egyszersmind mély megilletődéssel emlékeztek azon váratlan és érzékeny veszteségről, mely irodalmunk ügyét ezen esemény által érte.

Akadémiánk nem késett alapszabályaiból folyó szomorú kötelességét teljesíteni. Elhunyt tagja fölött emlékeszéd tar-

tásával b. c. Zádor Györgyöt bízta meg; a ki azonban majd teendői, majd betegeskedése által gátoltatván, végre maga is 1866. augusztus 17-kén elhalván, b. o. SzinovácZ György tagtársunkra szállott át a földadat teljesítése; de ez is 1867. decz. 25-kén elődéhez hasonló sorsban részesülvén, a tisztelet adójának elhaladt lerovása csekélységemnek jutott osztályré szül; mit is korlátolt tehetségeim szerint ezennel bátorodom megkísérlem.

Császár Ferencz született Zala-Egerszegben 1807-ben vagyontalan nemes szülöktől.

Atyját még gyermekkorában elvesztvén, anyja és rokonainak gondoskodása mellett majd Zalaegerszegben, Szombathelyen, Kőszegen, majd Sopronban iskoláztatott

A természet által szép elmebeli tehetséggel megáldott ifjú 1822-ben a pannonhalmi benezés szerzetbe lépett, hol is a lelkes Guzmics buzdítása a költészetre hajlandó ifjú kedélyére mily hatással volt: azt ő maga hálásan említi „Költeményei“ című művének ajánlatában, midőn ezeket mondja:

Neked dicsőült árnya Guzmicsuuknak
E vers-füzetkét neked szentelem.

Első valál te óh Guzmics! ki bennem
Szelíd kezekkel a szüt ápolád,
Első tanítói mint kelljen szeretnem
Rokon kebelt, mint nemzetet, hazát!

Azonban a szabadröptű lélekre csakhamar nyomasztólag hatottak a kolostor falai; és 1824-ben mint első évi bölcsészettanuló kilépvén, a bölcsészettanulmányi pályát Győrött folytatta; s bevégezvén a veszprémi egyházmegyébe lépett; onnét 1825-ben a hittani tudományok tanulása végett a pesti központi papnöveldebe küldetett; de fölismerve hivatásának hiányát kilépett, és a jogi tudományokra adta magát majd Pesten, majd Zágrábban, élelmet hol magántanítás, hol mint helyettes tanár keresve; a jogi tudományokban a fentartási gondok között 'is oly haladást tett, hogy 1829. évi

augusztus 30-kán a pesti egyetemnél egy szigorlatot is sikerrel kiállott.

Az 1830-dik évvel egy új korszaka kezdődik Császár életének, és eszünkbe juttatja a költőnek e mondatát:

„Haud facile emergunt quorura virtutibus obstat

Rés angusta domi.“

1829-dik év végén Fiuméba kerülvén, 1830. márczius 3-kán az ottani kir. gymnasiumnál a magyar nyelv és irodalom tanszékének, és szükség esetében a gymnasiumi tanárok helyettesítőjévé neveztetvén, 1830. november 5-én a mondott tanszék rendes tanárává érdemesítettett, mint különben kir. táblai hites jegyző, a mint ezt az általa letett tanári esküről szóló okmány tanúsítja.

E minőségében érte őt ama díszes kitüntetés, mely szellemi működésének új ingert, egyszersmind tért nyitott, hogy t. i. őt az Akadémia 1832. márczius 9-én — fennállása második évében — tartott nagygyűlésén levelező tagjává megválasztotta.

1832. márczius 30-tól mint fogalmazó gyakornokot találjuk a fiumei kormányzéknel 200 írt évi díjjal, 1836. november 18-ig.

E közben 1833. július 7-ken Fiume városa azon buzgalmaért, melyet mint a magyar nyelv és irodalom volt tanára, valamint a várost illető ügyekben is tanúsított, őt patricius tanácsosai sorába fölvette.

1833-ban letette az ügyvédi vizsgát.

1835-ben Zalamegye táblabírájává választott.

1836. november 18-tól 1837. april 28-ig a fiumei kormányzéknel mint iktató volt alkalmazva 500 frt. évi fizetéssel.

1837. april 28-tól 1839. october 3-ig mint valóságos aeturius a fiumei kir. váltó, kereskedelmi s tengeri consularusi törvényszéknel szavazati joggal felruházva; kinovoztetési doerctuma szerint: „ex refioxionc praeclarae, omnive laudc dignae applicationis, ac excoptione majoris morum integritatis tamquam ctiam a régió tribunali primo loeo oandidatus.“

Eddigi életpályája a kezdet nehéz küzdelmeit tanúsítja,

mint elején megjegyztük; de már az 1839-dik év egy akkora bár igen díszes, de ép oly nehéz állást hozott számára a tanulmányi bizottság ülnökévé lett kineveztetése által; mert ezen állomás föladatai közé a könyv- és hírlapok vizsgálása is tartozott.

Azonban e hivataloskodása csak 1840. octoberig tartott, a midőn a pesti kir. váltófeltörvényszék közbírájává nevezetett lei, mint egyike azon keveseknek, kikről akkora váltó és kereskedelmi ügyek ismerete — az életbe léptetett váltó és kereskedelmi törvény és eljárás folytán — feltehető volt.

E minőségben találta őt az 1846. augusztus 31-ke, midőn — mint 1845-ben lett Kisfaludy-társaság tagja, ugyan azon évben Bars megye táblabírája — a magyar kir. hétszemélyes tábla bírójává érdemesítettet.

A díszes állomás elnyeréséből folyó inger által hatványozott sokoldalú munkásság által igénybe vett erőjének fentartása és felüdítése végett távol a nagy város nyomasztó levegőjétől és zajától enyhelyet keresván, ezt Váczon vélte feltalálhatni, a hol is az u. n. Papvölgyön, — melyről későbbi műveiben említést tesz — egy szép kilátást nyújtó szőlőt vásárolt, és azt a természetbeli dézna alól a káptalantól mint földesuraságtól megváltván, egy teljes kényelemmel kínáló jó ízlésű épülettel ellátva családjával benépesíté, ott remélé elmondhatni, és méltán, gr. Teleki Sámuel szerint: Haec méa curarum requies stb.

Pestről időnként felrándulva ott talált pihenést forrón szeretett gyermekei körében; de onnét is majd irodalmi új művekkel, majd elkészített hivatalos dolgozatokkal telt táskával tért vissza a fővárosba,, majd a feldolgozott anyagoknak rendeltetésük szerinti közlésében, majd újak szerzésében fáradozva.

Az imént említett nyári lakába jövet és menete alkalmából jutott csekélységemnek, ki akkor Váczon laktam — a szerencse véle megismerkedhetnem, és attól fogva egész élte fogytáig szives barátságát tisztelettel élvezhetnem.

Azonban épen azon hely, hol magát annyira boldognak érzi, s melyet képzelt boldog jövőjének élvezeti helyéül vá-

lasztott, alig egy pár évig tartott csend és nyugalom után, boldogságának sírját nyitotta meg; mert az 1849-ki orosz hadjárat útjába esvén végkép kipusztított, elannyira hogy az ott talált családnak a puszta falakon kívül semmije sem maradván, a szerencsétlenség első perceiben csak a jó barátok szívésségéből pótolhatta elkerülhetlen élelmi és ruházati szükségleteit.

Ezen első, úgy saját személyére mint családjára nézve oly mélyen sújtó csapás csak kezdetét képezte a későbbi csapások hosszú sorának.

Hosszas lennék t. Akadémia! ha mind elősorolni akar-nám, mert Seneca szerint:

Enuraerare omnes fatorum vias longum est!

Az első szerencsétlenség okozta érzékeny bajokat majd hivatali fizetéséből, majd megfeszített mellék munkássága gyümölcseiből reménylven orvosolhatni, ezen elhatározását követve, midőn már némi sikerét kezdé tapasztalni, a sors reá egy újabb döntő csapást mért 1859. szeptember havában, mely-lyel az addig élvezett 3000 pftnyi hétszemélynöki fizetése egyszerűen betiltatott, és ő beteges nevével s hat kiskorú gyermekével a nyomor és Ínség örvényének szélére jutott.

A súlyos Ítéletnek — melyhez hasonlót azon szomorú korszakban majd minden nap hozott, valódi okait fejtegetni fölösleges; mert:

Cum vitia prosunt, peccat

Qui recte facit.

Publ. Syrus.

Fájdalmát nevelte még az, hogy e szerencsétlenségét édes anyjának is megélnie jutott.

Ez újabb és eddigi életpályáját mintegy megsemmisítő esemény a munkában annyira edzett férfiút csak az első per-
ezekben fosztotta meg a jobb jövő reményétől, mert csakhamar győzött a szilárd akarat teljes elszánással lépni elébe egy új életnek — bár az egyidejű viszonyok szerint kevés kecsegtető kilátással. Az anyagi szükségek lépvén elő-
térbe, ezek pótlása végett azt kényszerült feláldoznia, mi előbb a szellemiek pótlására volt szánva. Könyves szemek-
kel vált meg annyira szeretett papvölgyi hajlékától, s azt sőt

válogatott munkákból álló gazdag könyvtárát is — a vevő mint Maecenastól és valódi résztvevőtől nyert, a szorongatott iránti nagylelkűségénél fogva az illendőt Is jóval meghaladó áron — eladván Pestre költözött át, s majd az ügyvédi praxissal, majd az irodalommal foglalkozva küzdött az új élet terheivel. Az elsőt illetőleg a kezdet nehézségein felül neliçizté még kartársainak irányába nem ritkán tanusított gúnyos irmodora, melyről előttem is gyakran keservesen panaszkodott; s kiknek többjeitől — tekintettel előbbi állására — inkább az ellenkezőt tapasztalni méltán volt jogosítva.—Az irodalom terén pedig megkettőzött szorgalma és munkássága, főleg az élet első szükségei által irányoztatva, eszünkbe juttatja Kőlcseynek mondatát:

„A ki kenyérért írogat, az méltóbb a szállásra, mint a ki napszámért kapál.“

A küzdelmek, terhes ön és családfentartási gondok által lenyomva, — melyek közepette száműzött honfiaink sorát is bizalmas körökben folytatott gyűjtögetések által cnyliíteni buzgólkodott — némi vigasztalást talált azon hitben, hogy talán a méltatlanul sújtó kéz elégeve eddigi szenvedéseit azokat enyhíteni hajlandó leend: 1854. ápril 16-kán legfelsőbb helyre folyamodott 21 évi szolgálat után kiérdemlett nyugdíjért, azonban csak 600 forintnyi évi segélydíjra érdeemesített.

1857. május hóban ismét folyamodott, de okkor is csak segélydíja emeltetett fel évi 1000 ftra.

De ezt sem soká élvezhette, mivel az 1858-ki augusztus hó 17-kén kerepesi csekély birtokán, melyet az előbbinek fennmaradt eladási árából, majd azóta megtakarított filléreiből szerzett, rövid végszenvedés után meghalt.

Fennebb megjegyztük: hogy Császár Ferenczet az Akadémia még 1832. márczius 9 kén—tekintettel inkább az akadémiai tagok, mint a közönség előtt ismert irodalmi tevékenységére — levelező tagjai közé érdeemesítette; e minősé-

gében kifejtett munkásságának és tevékenysége elismerésének megannyi tanúságaiként szolgáljanak a következők:

A „Grammatica Ungharese“ című nyelvtana az 1832-ki III-dik nagygyűlésen fordításra érdemesnek találtatván az igazgatóságnak ajánlatott.

Az V-dik nagygyűlésen a magyar nyelvbeli szavak összehasonlítása a keleti és nyugati nyelvekéivel egyelőre több tagok között osztatván ki, Császár az olaszszal bízott meg.

1834-ben a többi között az Akadémia könyvtára gyarapításához több jeles munka ajándékozásával járult.

Az 1834-ki heti üléseken nyomtatásra ajánlott kéziratok között „Orestes“ és „Sophonisbe“ Aliieritől olaszból fordítva ötös jambusokban Császár által, az 1835-ki harmadik ülésben nyomatása elrendeltetett; ívenként 3 arany tiszteletdíjjal; úgy szintén a „Grammatica Ungharese“-je olaszok számára; valamint „A nőtlen philosophus“ Nóta Albertől Császár által fordítva.

1835—1837-ben a „Tudománytár“ bibliographiai cikkeihez Császár is járult hivatalos közlésekkel.

1838-ban a IX-dik nagygyűlésen a moldvai magyarok közt lelkipásztorkodó olasz papok számára Császárnak az Akadémia költségén kijött olasz-magyar Grammatikájából 10 példány rendeltetett küldetni.

A quarnerói szigeteken tett utazását leírta 1838 — 1839-ben, mely megjelent a „Tudománytár“ új folyam Értekező rész V-dik kötetében.

1841. Szeptember 5-ki közülésen váltójogi irodalmi munkái különösen kiemelendőknek találtattak.

1842. november 27-kén tartott IX-ik közülésen emlékbeszédet tartott gr. Dessewffy Aurél akad. tag fölött.

Irodalmi művei:

Magyar nyelvtanán kívül, mely majd német nyelven több kiadásban, majd olasz nyelven jelent meg — mint fennebb említettük — saját neve alatt:

1831-ben megjelent „Sonett Koszorú“-ja Fiúméban.

1834-ben Beccaria világhírű művének fordítása: „A bűnökről és büntetésekről“ Zágrábban boldog emlékü József főherczeg nádornak ajánlva.

„Váltó óvások“ Budán 1840.

„Váltójogi műszótár,“ Magyar váltójog, Váltótörvénykezési írománypéldák 1840. majd 1845-ben.

Költemények 1841-ben, majd 1846-ban.

Neve csak e művének kiadásával lett ismertebbé, mint életiróinak egyike megjegyzi; mivel azelőtt e téren Tengeri, Zódor, majd Alkonyi, Bárányi álnevek alatt rejtett.

„A fiumei kikötő.“ 1842.

„Utazás Olaszországban“ 1844.

„Görög-római mythologiai zsebszótár“ 1844-ben. Ugyanezen évben szerkesztő az „Aradi Vészlapokat“ s e fáradozásaiért őt Arad sz. kir. város tanácsa 1844. december 23-án, a szerencsétlenek iránt tanúsított lelkes tettének hálas kitüntetésül Arad sz. kir. város polgárává választotta.

„A magyar csódtörvénykezési rendszere“ 1846-ban. Ugyanez évben szerkesztő a Küegl könyvet.

„Novellái“ 1846-ban, melyek illetékes Ítélet szerint a nyelv csinosságá, és sima könnyűded előadás által tűntek föl.

„Rákóczy Ferencz discursusai“ Pest 1848.

„Az adós személye meg nem Ítéltető.“ Pest 1848.

Pelliconak „Francesca da Rimini“ című színművét is fordította.

„Őszi lombok“ Pest 1857. Magyar és Erdély lelkes hölgyeinek ajánlva.

Számos cikkei jelentek meg a „Társalkodóban,“ az „Athenaeumban,“ „Hírnökben,“ „Életképekben,“ „Világban,“ ez utóbbiban leginkább gr. Dessewffy Aurél mint lapvezér elhunytá után. — Majd később a „Pesti Napló“ szerkesztője és kiadója volt; de attól megválván a „Divatcsarnokot“ és a „Törvénykezési Lapokat“ mint azok tulajdonos szerkesztője vezette; és e két laptól csak közbejött halála szakította el.

Legkedvesebb foglalkozását képező Dante Isteni Comediájának tanulmányozása, célja lévén a világirodalom e remekét irodalmunkba átültetni. Előbb még Dante „Vita Nuova“ című művét adta ki mintegy ízleltetőül 1854 ben Pesten, Toldy tagtársunknak ajánlva, de a munka folytatása irodalmunk nagy kárára, halála következtében abban ma-

radt. — A „Divina Comoedia“ töredékei az „Őszi Lombodban olvashatók.

Íme előttünk fekszik a nemes keblű, szép tehetségű s a mellett fáradhatatlan férfiúnak sokoldalú munkássága.

E munkásság egyes ágainak s egyéni részeinek becsét és érdemét bírálgatni — még ha az idő engedné is — czélon, és korlátolt tehetségeimen kívül esik.

Mit e tekintetben felhozhatok, csak egybegyűjtését képezi azon egyes reflexióknak, melyek életrajzában többek által jeleztetnek.

Császár első ifjúságától fogva irodalmunknak és a nemzetiség ügyének élt.

Művei valamint sokoldalúságát, úgy azon nemes törekvését is tanúsítják: minélfogva irodalmunknak több még parlagon heverő ágát művelni törekedett.

Változó hivatalos pályája, az olaszok közt több ideig tartózkodása, utazása, az olasz nyelv és irodalom stúdiuma legnagyobb befolyással volt irodalmi működésének iránya és színezetére.

Költeményein kívül — melyekben mindenkor mint meleg hazafi jelentkezik: Sonettjei, matrózdalai és epistolái elismeréssel említhetők.

Nyelve általában új fordulatokban meglepő, sima, gördülékeny, tiszta, szabatos, hibátlan és virágos.

Jogirodalmi munkássága többszörös méltánylatot érdemel. Beccaria jeles művének fordításával hasznos szolgálatot igyekvék tenni az akkoron fejlődésnek indult bűnügyi törvényhozásunknak.

A magyar váltójog és eljárás mezején kifejtett munkássága pedig ép azon időbe esik, mely jogi irodalmunkban korszakot kezdett meg, és az addig csak igen kevesek által művelt jogirodalmi tért az új törvények és intézmények számára megnyitván, úgy a jogi elméletnek, valamint a gyakorlatnak hasznos szolgálatokat tett; valamint a később ál-

tala szerkesztett, de rövid életnek örvendett Törvénykezési Lapokban is.

Szép erőteljes külseje, finom társalgási modora, mindenki iránt szívélyessége által minden körök becsülését, mint bíró szorgalmával, munkásságával és részrehajlatlan igazságszeretetével diszes állásának megfelelő a köztiszteletet teljes mérvben kiérdemlette.

Akadémiánk benne tevékeny és szorgalmas munkásainak egyikét, és főleg Dante műveinek irodalmunkba lehető átültetése tekintetében talán soká nem pótolható egyéniséget, a nemzet egyik hű fiát, ki felvirágzásának elősegítésében hatályosan közreműködött, családja egyedüli istápját és gyámolát vesztvén, midőn ezennel a méltán kiérdemlett tisztelet adóját leróvni igyekeztünk: ismételjük halálának egyidejű jelentéséből:

„Lengjen béke az elhunyt sirja felett, s tartsa meg az ég vigasztaló angyalát a hátrahagyott családnak, melynek veszteségét bár nem pótolhatja semmi, részvétellel kíséri az Akadémia, részvétellel a magyar nemzet!

S Z E M L E

A MAGYAR

JOGÁSZGYŰLÉSEK MUNKÁSSÁGA

S

EREDMÉNYEI FELETT.

TÓTH LÓRINCZ,

R. TAGTÓL.

PEST.

EGGENBERGER-FÉLE AKAD. KÖNYVKERESKEDÉS.

(HOFFMANN ÉS MOLNÁR.)

1 8 7 2.

Pest, 1872. Nyomatott az „Athenacum“ nyomdájában.

S Z E M L E

a jogászyűlések munkássága s eredményei felett.

I. Midőn hazai jogéletünk terén olly jelentékeny tényező lép fel szerepelni, mint a magyar jogászyűlés, a jogi közvéleménynek ez illetékes közege: működésének irányát s eredményeit nem lehet figyelmen kívül hagyni a m. akadémiában, inig ennek kebeléből a jogtudomány s annak képviselte ki nem záratott. Ámbár tehát egyáltalában nem kecsegtetem magamat, hogy ezen most már három szaktudományi lap s a haza majd minden nagyobb városában fennálló ügyvédi egyesületek által a legdicséretesb buzgalommal mívelt téren valami újat mondhassak, s csak azzal sem, hogy a mit mások elmondtak, azt jobban elmondjam, — bátor leszek mégis az eddigi két jogászyűlés eljárása, munkássága, s tárgyai és eredményei felett rövid szemlét tartani, e tárgyak közül az érdekeseket bővebben is felemlíteni s talán majd külön értekezésekben is felkarolni, elsőbbséget adva azoknak, melyeket legközelebb a törvényhozás asztalán látni alapos reményünk van, milyenek különösen: a közjegyzőség s ügyvédség rendezése, és a szóbeliség s nyilvánosság rendszere a törvénykezésben. Mostanig halasztottam e szemlét, mert az 1870-ik évi első jogászyűlést még csak első kísérletnek tekintettem, melyet mint kezdő művész szereplését, szigorúbb bírálat alá venni nem véltem illőnek, s várni akartam, míg az örvendetes kezdeményezés gazdagabb fejlődésnek indul.

A jogászyűlés, melly 1870. év szeptemberén első s 1871. év ugyanazon havában második találkozásra s eszmecserére

jött össze a fővárosban, az országgyűlés s kormány székelyén, a jogi reformnak, melly a társadalmi haladás s átalakulás egyik nagy oldalát képezi, kétségkívül igen fontos új emeltyűje, — nem csekély mozdító erővel járulható azon czélhoz, hogy törvényhozásunk lassan forgó, a szükséges teendők zűrzavaros tolongásában, a rendezést váró lom tömegében akadozó kerekei gyorsabban s a kellő irányt megtalálva mozogjanak előre a kitűzött nagy feladat felé.

A hazai igazságszolgáltatás kór állapotát érezi s panasolja minden, kire sorsa rámérte a bajlódásnak ezen nemét. A perlekedő felek, az ezeket képviselő ügyvédek, s a tökéletlen eljárás és hiányos törvények békóiban szenvedő bírák szája tele van keserű panaszszal. Mindenki reform, mindenki segély után kiált. A döntő körökben pedig, egyéb nagy gondok s ezernemű szükségek közepette, közjogi s pártviták tengerében,— valljuk meg — nem nagy rokonszenv s előszertet mutatkozott e mostoha gyermek, a justitia iránt, mellynek elhanyagolása pedig rémitően boszúlja meg magát százféle szomorú eredményben. Az igazságszolgáltatási reform szükségének érzete általános, de ha arról van szó: hol kezdjük azt? melly oldalról ragadjuk meg a dolgot? mellyik a teendők alphája a nagy terjedelmű, gazos mezőn? milly irányban induljunk az akadályverseny pályáján? csak sajnálatos kapkodásra, s megállapodott tervezés hiányára találunk. — Ha az önismeret szép erényét gyakorolni akarjuk, be kell vallanunk, hogy hazánkban nem csak az ipar, a művészet, a természettudományokban, hanem mind a mellett, hogy annyi jogásznak van, mint aránylag sehol, s az ország prókator-országnak gúnyoltatik, a valódi jogtudományban is sajnálatosan hátra maradtunk, s 1848 előtt a Corpus Juris s a „Centuria Dubietatum“ tömkelegén, azóta pedig holmi bécsi commentárokon túl csak igen kivételesen emelkedtünk. Nagyon szükséges tehát, hogy a jogtudományt a korszerűség magaslatára felvívni törekedjünk, sohasem felejtve e törekvés közben különös viszonyainkat, mellyek tekintetbe vétele nélkül életre való törvények nem keletkeznek, és ismét nemzeti sajátságainkat, melyeket csak korcs akarhat mellőzni, s idegen fogalmak és szokások árjában elmosni. — Szükséges,

hogy a törvényhozás úgy, mint a kormány, e téreni érdekeltiségre s tevékenységre serkentessék, s az irány, mellyben az egészséges, életerős jogi reformnak megindulni s haladni kell, szabatosan kijelöltessék.

Az igazságügyministerre nézve, kinek tárczája gyűlölt koldustarisznyának tekintetik a vasutak s consortiumok jelen aranykorában, midőn egy Langrand-Dumonceau vagy Stroussberg többet nyom, mint egy D'Aguesseau, vagy Henrion de Pansey, s a börze ura megvető gúnymosolylyal néz le az igazságszolgáltatás anyagi szükséggel küzdő martýjaira — pedig ezen vállalatoknak is lelke s élete a hitel, melly jó törvénykezés nélkül nem képzelhető — az igazságügyministerre nézve, ha jó szándékai s nemes tervei vannak, nagyon is kívánatos, hogy olly tekintélyes jogi testület álljon háta mögött támogató szavazatának súlyával, kifejezett óhajtásainak erejével, mint az általános jogászgyűlés; ha pedig ezen tárcza netalán gyarló kezekbe kerülne, a mi, hazai viszonyaink közt, hol a minden oldalról alkalmas egyéniség, az egyesült jogászi s közigazgatási, codificátori és szónoki tehetség különben is ritka tünemény, s e kevesek egy része is kizáratik politikai tekintetek s holmi előítéletek által, és elriasztatik azon szép nemzeti szokásunk folytán, hogy a ministeri tárczákat, gyakran minden ok nélkül, csupa kedvtelésből, szenvedélyesen megmarjuk, a törvény értelmében eljáró igazságügy ministert gyilkosnak, a reformok útján haladót communistának nevezzük, — a mi, mondom, illy viszonyok közt könnyen előfordúlható eset, — annál kívánatosb, hogy legyen a hazai jogi közvéleménynek eféle hatalmas nyilatkozata, melly neki irányadóul, s a vélemények hullámos tengerén, hol eligazodni nem tud, delejtűl szolgáljon. A minister, kit illy közvélemény nyilatkozatai támogatnak s erősítnek, sokkal bátrabban s határozottabban léphet fel úgy a kormánytanácsban, mint az országgyűlésen; mert alig képzelhető kormány, és törvényhozó test alkotmányos országban, melly több száz hazai jogtudós, s részint tekintélyes és független jogtudós egyhangúlag, vagy nagy többséggel, s indokoltan kifejezett véleményének befolyásától érintetlen maradhatna, s annak sodra elől fel sem vevőleg kitérhetne. Be-

folyást fog ez gyakorolni kétségkívül a nemzeti képviseletre is, mellynek a nemzeti akarat kifejezőjének, — s a kormányra, mellynek ezen képviseletben nyilatkozó nemzeti akarat, s különösen az igazságügyministernek a hazai jogi közvélemény hű végrehajtójának kell lenni, melly közvélemény természetesen nem a pinczegádorokban s a kortestanyákon, hanem legtermékenyebben s legérthetőbben a haza minden részéből összesereglett magyar jogászok, bírák, ügyvédek, jogtanárok s írók kifejezett s indokolt nézeteiben nyilatkozik.

Es mennyire szükséges, hogy a képviselőház is lelkiismeretesen meghallgassa s figyelmére méltassa ezen indokolt szakértői nyilatkozatokat! — Mennél kevésbé bír leginkább földbirtokosokból, mezei gazdákból, volt derék táblabírákból s ismét úrfiakból álló, de valódi, a jogi s törvénykezési állapotok jelen zürzavarában magokat biztosan tájékozni tudó, elméletileg s gyakorlatilag kiművelt jogászokból csak igen kis részében alkotott képviselőházunk, a jogi s törvénykezési codificatio körében a kellő mennyiségű s minőségű legislatív tényezőkkel: — annál kívánatosabb, hogy az országnak összesített jogászi közvéleménye hallassa nyilatkozatait s figyelmeztesse a mélyen tisztelt törvényhozó testet e téreni teendőire, azok mikéntjére, s az irányra, mellyet kövessen, ha az igazságszolgáltatás egyházát szilárd alapokra építeni, s kívül belől célszerűen berendezni akarja. —

A jogászgűlés kitűzött célja, nagyobb kiterjedésben, ugyanaz, a mi, részben, a már több helyen fenálló ügyvédegyleteké is: a jogászokat, tudományos téren, szorosabb személyes érintkezésre és eszmecserére egyesíteni, a hazai jog szükséges átalakítására s fejlesztésére befolyást gyakorolni, különösen, a szabadelvű jogreformok helyes létesítését előmozdítani. — Eszmeébresztő, gondolatfejítő, termékenyítő találkozások ezek, melyeknél legfontosabb s legüdvösb következéseket Ígér azon szervezet, hogy itt az elmélet és gyakorlat emberei, kik különben az életben elkülönözve működnek Themis egyházának különböző részeiben, e gűléseken összejőnek, s karöltve és vállvetve munkálkodnak a jogi reform műveinek létrehozásában, a jogi haladás terén felmerülő ér-

dekes kérdések megoldásában, s a teendők sorrendének, logikai egymásutánjának — mitől a szerencsés eredmény nagy részben függ — meghatározásában. A tanárok, az Írók kifejtik elméleteiket, tanulmányaikat a legújabb tudományos haladás legmagasb színvonalán; a bírák s ügyvédek előadják, a mit a gyakorlati élet, a tapasztalás ezeralakú változatainak szemléletéből merítenek. Az elméleti tudománynak, mellyre egyébiránt nem csak tanárok s írók, hanem, újabb időben, fiatalabb bíráink s ügyvédeink közül is sokan lelkesen törekednek, illy egyesülése a gyakorlattal s tapasztalással, e kétőnek testvéries egymásra hatása szülhet csak valami igazán czélszerűet s életrevalót, s teremhet érett, ízes gyümölcsöket az élet számára, mert míg amaz kijelöli az általános elveket, s a hasonló jogtudomány világánál megismerteti más népek haladásait, imez okosan és tapintatosan alkalmazza azokat az élet, s különösen a magyarországi élet szükségleteire. E sokoldalú, kimerítő, minden oldalt felvilágosító eszmecsereben — tudós tanárok között, kik talán éppen most érkeztek haza a német egyetemek látogatásából, — a ministerium kiküldöttei között, kik nem rég tanulmányozták Westminsterhall s a Palais de Justice szokásait, s hely színén vizsgálták p. o. a közjegyzőség, államügyészség, a törvényszéki végrehajtók rendszerét, vagy azon finom különbségeket, melyek az újabb rendszereknek alapul szolgáló francia eljárás eredeti alakja, s az attól részletekben eltérő javított kiadások közt a Rajna parton, vagy Hannoverben, Grenfben s a t. észlelhetők; — a dunai táj, a magyaralföldi sík, a karpáti bércek, s a sajátságos Erdély bírái s ügyvédei között, kik saját vidékeik népének érzületét, szokásait, szükségait alaposan s részletesen ismerik, s a szép elméletek lelkesült hírnökeinek eszményképeit a valóság critoriumán fogják keresztül hajtani s olykor álmódott egükből a sáros és rögös föld bár nem olly szép, de szilárd színére szállítani, — mindezen elemek s tényezők által kellőképpen elkészítve s kidolgozva, olly egészséges, tartósságot ígérő, életerős, a hazát lakó összes népfajok szükségének megfelelő jogi eledel fog létre jöhetni, millyet sem az igazságügyministerium codificáló osztálya, sem a cathedrák úgynevezett „Pandekten fresserei“ egymagokban

soha létre nem hoznának, sem pedig a jóagszokból csak kis részben (s e sorban is, a bírák kizárása folytán, csupán ügyvédekből) álló törvényhozó test olly alaposan megvitatni s olly életrevaló alakban megteremteni bizonnal nem volna képes. A sok nyelvű, sok népfajú ország minden részéből egyesereglett, — debreczeni és szegedi tósgyökeres magyar, királyhágontúli székely és román, temesvári szerb, árvái tót, szepesi német, posonyi és soproni, és pesti középponti, a népfaji elővéleményekben kevésbé elfogult, s inkább cosmopolita irányú jogászok hatalmas eszmecseréje kétségkívül legjobb mód az ellentétek kiegyenlítésére, s az egyoldalú, szűkkeblű felfogások, vidéki előítéletek s balvélemények kiirtására, de egyszersmind a figyelemre méltó provinciális szempontok megismertetésére, mellyeket könyvekből nem lehet megtanúlni, sem német egyetemekről haza hozni.

Nincs tehát aziránt semmi kétségem, hogy illy egyetemes jogászy ülések életbeléptetése szeiensés ötlet volt, s az a pesti ügyvédi egyletnek, mellynek kebelében az indítvány megszületett, méltánylandó érdeme; meg vagyok győződve, hogy jól szervezett s feladatukban buzgó ügyszeretettel eljáró illy jogászyülések, bírák, ügyvédek, s tanári és Írói erőkből alakúlva, az elmélet és gyakorlat kölcsönös összehatása, az eszmék minden oldalú kifejtése, s a kormány rokon célzatainak erőteljes támogatása által, legtöbb sikerrel fogják előmozdíthatni a törvényhozás nehéz feladatainak megoldását a jogreformok sokágú utain. Ha e gyűlések jól szervezvék, ha szabályaik, mellyek szerint eljárnak, indítványoznak, tanácskoznak, czélszerűek, ha feladatukat helyesen tűzik ki s tapintatosan teljesítik: tekintélyük, súlyuk, befolyásuk az eredményekre nem maradhat el; mert a nemzeti jogi öntudat valódi képviselőinek fognak tekintetni.

E szempontból indulva, találtam én illő s korszerűnek, hogy itt az akadémia második osztályának kebelében is, melly egyebek közt a jogtudományt is magában foglalja, melegen üdvözljük a társulati működésnek a jogtudomány terén fellépett első nagyobb közegét, a magyar jogászyülést.

Azonban ismétlem, hogy ezen gyűlések *nagyobbszerű*, üdvös hatása csak azon feltétel alatt várható, ha szervezetük

s eljárásuk olyan, mellynél fogva ők a magyarországi jogi közvélemény, a nemzeti jogi öntudat valódi s hamisítatlan képviselőinek tekinthetők.

Kérdés tehát (mert ettől függ tekintélye, szavának súlya és hatása): Magyarország jogi közvéleményének, a nemzeti jogi öntudat hű képviselőjének tekinthető e az ekkorig megtartott jogászyűlés, miként azt a két első ízben megalakulva láttuk?

Nem mernék *határozottan* igent mondani. —

Igaz, hogy a jogászyűlések elég népesek voltak, s ezt kétségkívül jó részben azon czélszerű alapszabálynak köszönhetni, hogy a jogászyűlések állandó székhelyévé a főváros jelöltetett ki, s az ezzel ellenkező indítvány megbukott. Ide mindenki örömezt eljő, megnézni egyúttal az amerikai gyorsasággal létre jövő haladásokat, nagyszerű új építkezéseket; sok embert, a jogászyűlésbeni részvételen kívül, egyéb érdek is vonz; a szükséges segédeszközök, könyvtárak s a t. itt található csak fel. Ha a jogászyűlés vándorgyűléssé alakúina, mint a természetvizsgálók, s orvosok, és mint a történetbuvárok gyűlései: nehéz lenne valamelly kisebb városban, az ország egyik vagy másik zugában, népesebb gyűlést összehozni, pedig a jogászyűlési enunciatiók súlya s fontossága nagy részben attól is függ, hogy a szám, mellytől azok keletkeznek, jelentékeny s tekintélyes legyen. Az ellenkező mellett pedig semmi ok sem szól, mint a természet s történet-tudósok vándorgyűléseinél, kik egyes vidékek természeti viszonyait óhajtják szemmel látni s tanulmányozni, vagy a levéltárakat, családi s közhelyi oklevélgyűjteményeket szeretik megvizsgálni, s tudományuk érdekében kizsákmányolni.

Igaz az is, hogy az alapszabályok alkotásánál figyelem fordítottat arra, hogy éretlen rögtönzések meggátoltassanak, s az indítványok csak kellő megfontolás után válhassanak a jogászyűlések nyilatkozataivá. Tárgyalás alá csak olly indítványok kerülhetnek, mellyek a gyűlés megnyitása előtt legalább három hóval küldettek be a központi bizottsághoz, s ez által megbíráltattak, kinyomattattak s a tagoknak előlegesen megküldettek, hogy ezek a tárgyakkal megismerkedhessenek, azokat tanulmányozhassák, felettük elmélkedhessenek s a vitat-

kozására előkészülhessenek. Továbbá a teljesülésben csakolly tudományos tartalmú indítványok vétethetnek tárgyalás alá, melyek a szakosztályokban! érdemleges tárgyaláson már átmentek. E bölcs szabályok azonban csak egy oldalról lehetnek üdvös hatással, a mennyiben t. i. rögtönzött határozatok, kellő előleges megfontolás s megvitatás nélkül nem hozathatnak, azért igen helyes volt a szabályokba igtatott azon újabb javítás, hogy a központi állandó bizottság hatása ne csak negatív legyen, a tárgyalásra alkalmasaknak nem talált indítványok visszautasítása által, hanem egyszersmind pozitív is, t. i. gondoskodása arra is kiterjedjen, hogy az egyesek által nem indítványozott, elfelejtett, azonban már teljesen megérett jogi kérdések szőnyegre kerüljenek, s maga a központi bizottság által, indokolva s véleményezéssel kísérve, napi rendre tűzessenek. E javítás nélkül nem volna biztosíték arra nézve, hogy a jogászyűlés, feladatához képeest, mindig a legfontosb kérdésekkel, az égető szükségekkel foglalkodjék s munkálataiban arányos, öszhangzatos, az étellel összefüggő s egyenlépést tartó rendszert kövessen, a mit tekintélyének megsemmisítése nélkül el nem mellőzhet. Ezentúl tehát a vezető központi testületnek feladata lesz az egyesek által mellőzött indítványokat pótolni, s a reformtörekvéseknek harmonious irányt és arányt adni.

A jogászyűlések tehát népesek voltak; azonban a megjelentek névjegyzéke azt mutatja, hogy a nagy számban túlnyomó volt a pesti s vidéki fiatal ügyvédek eleme, s a tanácskozásokban, néhány tudós egyetemi s akadémiai tanáron, s a jogirodalomban már ismertebb néven kívül, ezen elem játszotta a főszerepet, a mi az illetőknek kétségkívül becsületükre válik, de tekintve az egyetemi jogászyűlések fentebb vázolt főfeladatát, hogy t. i. azok a magyarországi jogi *közvélemény* lehető leghívebb s egyszersmind *legtekintélyesb* képviselői legyenek, még sem előnyös körülmény. Az első magyar jogászyűlésre aláírt tagok száma 1687, a másodikon 1568 volt, s ezek közt majdnem egy harmada budapesti lakos; kik közül a szakosztályokba mintegy 5—600-an íraták be magokat, de természetesen ezek is csak mérsékeltebb számmal voltak jelen a döntő szakosztályi gyűlésekben, mely-

lyek véleménye a teljes ülésekben már ritkán módosul. — A főtörvényszéki bírák nagy része be volt ugyan írva a tagok közé, ez által tanúsítani kívánván a jogászyülés eszméjének s czéljának méltatását; de, igen kevés kivétellel, éppen nem vett részt a tanácskozásokban; nem vett részt ugyanazokban a legtekintélyesb s így legelfoglaltabb ügyvédek igen nagy része. — Az öregebb, nagy tapasztalású vidéki jogászok közül kevesen jöttek el; ezek már nem örömet hagyják oda tűzhelyeiket; a Pesten lakók is, főleg a bírák, gátolva voltak a tetteges részvételben, hivatalos óráik összeesvén a gyűlések óráival, mert nem volt gondoskodva, hogy vagy törvényszéki szünidő engedessék e néhány napra, vagy a jogászyülés ülései ne tartassanak egyazon órákban a bírák hivatalos üléseivel; mert így, ha ezek talán szakaszthatnának is néhány délutáni órát a részvételre, nem fognak erre élénk kedvet érezhetni, miután a tanácskozásokban csak az vehet részt alaposan és termékenyen, a ki azoknak fonalát kezdettől fogva végig figyelemmel kíséri s kezei közt tartja. — Néhány pesti vezértagon kívül tehát leginkább fiatal vidéki jogászokból állt a gyűlés, kik örömet ragadják meg e kedvező alkalmat, hogy néhány napot a fővárosban tölthessenek; s ezeknek élére állott néhány beszédesebb egyéniség, s egy két előkelő tanár, kik körül csoportosultak hű tanítványaik. — Már lehet e olly gyűlést, mellyben bíró alig-alig volt látható s az az egy kettő is, ki ott olykor megjelent, inkább csak a statista szerepét vitte, — hol tehát a legtekintélyesebb, a döntő jogász-elem, a bírák testületé, alig-alig vett részt s éppen nem nyilatkozott, — Magyarország jogi *közvéleménye* nyilatkoztának mondani? lehet-e illy gyűlések enunciatumnak olly súlya s tekintélye, mint lenne azon gyűlésé, mellyen a bírák, a decisiók teremtői, a pótló törvényhozók, nagy mértékben vettek volna részt? — Az eddigi jogászyűléseken, a naplók szerint, csak igen keveset szóltak, — a legfontosabb kérdésekben, milyen p. o. a szóbeliség, a halálbüntetés kérdése, mondhatni, éppen nem nyilatkoztak az ország legtekintélyesb gyakorló juristái s jogtudományi írói; hiányzottak számosán a legtekintélyesb nevű s múltú ügyvédek közül; jelen voltak ugyan, mint elnökök, de nem vettek részt a tanácskozá-

sokban, hanem csak parádé-beszédeket tartottak a döntő szavú vezérek; s így, egy két tudós egyetemi tanáron s ezek néhány jeles tanítványán, s egy két pesti notabilitáson kívül, kiket pedig senki sem fog, minden alapos és tiszteletre méltó tudományuk mellett is, Magyarország jogi *közvéleménye* kizárólagos képviselőinek mondhatni, főképp néhány vidéki nevezetesség vitte a szerepet, s érvényesítette több kevesebb bölcseségét.

Így lévén a dolog, az eddigi jogászgyűléséről, minden előszeretettel mellett ezen üdvös kezdeményezés iránt, lehetetlen még azt állítani, hogy már most *teljesen* megfelelték ama nagy czélnak, mellyre hivatvák, hogy t. i. a hazai jogi közvélemény valódi képviselőinek tekintethessenek, s mint ilyenek, a törvényhozásra s kormányra is erősebb hatást gyakoroljanak.

Ehez járult az alapszabályokban fekvő azon már említett nagy hiány, hogy a gyűlés minden tagja minden rendszer s összefüggés nélkül, szeszélye és ötlete szerint, tarkánál tarkább indítványokat tehet; a központi bizottmány fel van ugyan ruházva azon joggal, hogy a nem alkalmasnak talált indítványt visszautasíthassa, de mindenki gondolhatja, hogy ezen jogával nem egykönnyen él, mert végre is minden egyes reform-indítvány magában jó és üdvös, a legtisztább jó szándékkal tétetik, s nehéz azt csupán azért, mert van még jobb és sürgetőbb szükségű, visszautasítani a nélkül, hogy a bizottmány önkénykedéssel ne vádoltassék, s haragot ne vonjon magára, s különben is mindenkinek jogában áll a visszautasított indítványt kinyomatni, kiosztatni s annak tárgyalását kívánni. Az indítványozás illy szabad tetszés és szeszély szerinti korlátlansága mellett azomban mégis érezhető volt a nagy baj, mellyen csak a második jogászgyűlésen lett, czélszerűbb új rendszabály által, a jövőre nézve, segítve, hogy míg egy részről, e szabad indítványozás útján, mellytől egyes tagokat megfosztani nem lehet, s mellyet csak az egyének eszélyessége s illemérzete korlátozhat, felesleges vagy nagyon is korai indítványok kerülhetnek szőnyegre, — a mi elég sajnos, időrabló calamitas; más részről mégis nem volt biztosítva, hogy azon eszmék s indítványok, mellyek

megvitatására s megérlelésére legnagyobb szükség van, el ne mellőztessenek. E két tényező, t. i. az indítványozási korlátlanlás, s az egyesek részéről mellőzött fontos és czélszerű indítványok pótlását eszközlő gondoskodás hiánya szülte azon rendszeretlenséget s tarkaságot, melly az eddigi jogászyüléseken feltűnik.

Az első jogászyülésre bejelentett s annak három napján, a négy szakosztályban tárgyalt indítványok, következők:

I. Az első szakosztályba sorozottak, hová a magánjog tartozik:

1) indítvány a törvénytelen gyermekek jogi állapotának rendezésére;

2) a polgári házasság tárgyában;

3) az osztrák polgári törvénykönyv ideiglenes visszaállítására;

4) a vasúti vállalatok kártérítési kötelezettsége iránt.

II. A második szakosztályba tartozók, mellynek köre a váltó- s kereskedelmi jog, tengerjog s nemzetközi jog; hová azomban a nem szorosan ide tartozó csődtörvény is sorozva lett:

5) indítvány a váltó s kereskedelmi jog egyenlősítése s

6) hiteltörvényeinknek cosmopolitanicus szellemben leendő átalakítása iránt;

7) újonnan alkotandó csődtörvény tárgyában.

III. A büntető jog s eljárás és börtönügygel foglalkodó harmadik osztályba tartozó

8) indítvány a halálbüntetés megszüntetése tárgyában; végre

IV. A negyedik szakosztályhoz utaltak, hová a bírósági szervezet, a polgári törvénykezési eljárás, jogtanulmány, jogtörténelem, és törvénykezési statistika lettek beosztva:

9) indítvány a közjegyzőség honosítása tárgyában,

10) az ügyvédség rendezése iránt,

11) a békebíróság honosítása tárgyában,

12) a szóbeliség és közvetlenség behozatala tárgyában, s

13) az egyetem s jogakadémiák rendezése tárgyában,

tehát 13 tudományos indítvány! megdöbentő szám, nem azért, mert a babonás 13, hanem mert e tizenhárom

tárgy egyenkint olly fontos s nagy horderejü a maga nemében, hogy mindegyik egy maga elegendő a jogászgyűlés egész idejét s erejét igénybe venni, s megretten az ember a gondolattól, hogy mind e tárgyat rövid három nap folytán, előbb a szakosztályi, majd a teljes ülésekben ki kelljen meríteni, irántok alaposan határozni, a határozatokat gondosan indokolni, s azzal, a mi eredményül mutatkozik, az európai tudomány piaczn pirulás nélkül fellépni; — e 13 tárgy háta mögül, mellyek mindegyikéről egész könyvtárak vannak megírva, mellyek bármellyike egy egész törvényhozási idénynek megfeszített munkásság tárgyaül szolgálna, azon rémkép bukkan fel, hogy nagyon sokat markolva, keveset szorítva, a szigorúbb ítézet szemei előtt alig lesz kikerülhető az elhamarkodás és felületesség kudarca.

Menjünk tovább.

A második jogász gyűlésen még több, ú. m. 16 indítvány gördítették a tanácskozásnak e teher alatt fájva nyikorgó asztalára és ugyan:

magánjogiak:

- 1) a jogi személyekről,
 - 2) arról, hogy az adósnak munka- vagy szolgálatbére a hitelező részére csak akkor vétethessék foglalás alá, ha a munka vagy szolgálat már teljesítve lett, s a bérfizetés napja lejárt;
 - 3) az eskü mint bizonyítéknak, úgy a polgári mint büntető eljárásban, mellőzéséről;
 - 4) ezzel ellenkezőleg, indítvány az iránt, hogy a bíróság a kifogást tevő vagy bizonyítani akaró félnek esküt Ítélhessen oda arra nézve, hogy a kifogással, vagy felajánlott bizonyítékkal nem a per elhúzása céljából él;
 - 5) a törvényes örökösödés külön szabályozásáról,
 - 6) ismét, a tavalyi eziránti indítványt felmelegítve: a törvénytelen gyermekek jogi állapotának rendezése iránt;
 - 7) a hitbizományi intézmény eltörlése, s végre
 - 8) a jelzálogi egyetemlegesség s a fő-és mellék) elzálogi intézmény megszüntetése iránt;
- kereskedelmi jogi:
- 9) indítvány az iránt, hogy részvénytársulatok alapításához államhatósági engedély ne kívántassék;

büntető jogiak:

- 10) indítvány a törvényszéki orvosok iránt,
- 11) esküdszéki eljárás honosítása iránt politikai s főbenjáró bűnügyekben;
- 12) a büntetőjogi elévülés szabályozása s
- 13) a büntetőjogi illetőség tárgyában,
- 14) a iránt, hogy a büntetbeni marasztalásnak semmi egyéb joghátránya ne legyen, mint a mi az ítéletben kimondatik;

a törvénykezési szervezet s eljárás köréből:

- 15) a közjegyzőségi kényszernek, mint jogtalannak s czélszerűtlennek, mellőzéséről, s
- 16) az egyes bíróságok illetősége tárgyában.

Nagy részint kevésbé fontos, kevésbé általános érdekű tárgyak, mint az 1870-iki gyűlés nagyszerű indítványai; de a szám ismét ijesztő, — mert, — eltekintve attól, hogy ezek közt is vannak olly óriások, mint az esküdszék, a törvényes örökösödés kérdése, — sokkal több, mint a mennyit a jogászyűlés szellemi gyomra három négy nap alatt megemészthet.

És azután milly tarkaság, milly mozaik, a mint kinek kinek éppen eszébe ötlött, olvasás, vagy napi foglalkozás közben, vagy fennforgó érdeke által parancsolva! —

Váljon mit szólott volna ehez a teendők sorrendére olly nagy súlyt helyező bölcs Széchenyi István gróf, ha történetesen most élő jurista lett volna? hogy p. o. indítványok tétetnek s tárgyaltnak a jogi személyekről, a törvényszéki orvosokról, az országbírói értekezletnek a törvényes örökösödésre vonatkozó egyes szabálya megváltoztatásáról, a törvénytelen gyermekek jogi állapotának rendezéséről, a büntetőjogi illetőség- s elévülésről, a készülöben levő polgári s büntető törvénykönyvek egyes kiszakasztott s éppen nem különösen sürgős és égető pontjaira nézve, midőn még általában nincs olly perrendtartásunk, melly mellett gyors, olcsó és alapos igazságszolgáltatás lehetséges lenne; nincsenek büntető törvényünknek, vagy inkább gyakorlatunknak olly rendelkezései, mellyek mellett kormányozni s a rendet fenntartani lehetne; nincs törvényünk, melly a rágalmazók által szabadon marcangolt becsületet megvédené sat. sat.

Mindezen említett indítványokban el kell ismernünk a tiszta jó akaratot, a szabadelvű, nemes irányzatot, s azok tárgyalásánál a szorgalmat, és sokak részéről az alapos szak-tudományosság kitűnő nyilatkozatait; de míg az indítványo-zások- s tárgyalásokban indokolt sorrend nem követetik, folyvást nyomni fog bennünket az aránytalanság, a harmónia-hiány kellemetlen érzete.

El kell ismernünk azt is, hogy a nagyszámú indítványok tarka során sok nem csak divatos, hanem divat alá nem es-hető tiszta aranyeszme is, — mint: szóbeliség, eskütszék büntető ügyekben, ügyvédreform, közjegyzőség, halálbüntetés eltörlése, s a t. szinte szőnyegre hozattak; de nem lehet eltitkolnom azon tapasztalást, hogy e nagy kérdések, kevés kivétellel, azon meddő általánosságban tárgyalattak, melly jó alkalmat ad a phrásisok embereinek mondókáik feltalálá-sára, de vajmi kevés életrevaló gyümölcsöt terem. Fellépett sok fiatal szónok, s a magyar szónoklati hajlam elég nagy mértékben áradozott; az elemek, mellyek az országgyűlésen nem érvényesíthetik ékesszólásukat, örvendve ragadták meg az alkalmat e kis jogászi országgyűlésen kitűnhetni! s őszinte örömmel láttuk, hogy sokat tanultak, egyes tár-gyakra alaposan elkészültek, hogy általában sokkal többet tudnak, európai mértékkel mérve, mint boldog emlékezetű jurátusaink s a régi rókaprémés táblai ügyvédek segédei; de tagadhatlanul lehetett hallani, a mutatkozó kitűnőbb te-hetségek során, sok üres, meddő szereplést is, s főleg olly ál-talános igazságokat, miket már minden gyermek tud. — Igaz ugyan, hogy a jogászgyűlések szokásos feladata, főképpen nagyobbserű jogi elvek kinyilatkoztatásában fekszik, mi ál-tal az illy elvekuek azután olly súly s tekintély adassék az összes jogi értelmiség támogatása folytán, hogy ennél fogva bizton lehessen remélni, hogy e nagy és üdvös elvek, a tu-domány s irodalom terén elismertetve s a gyakorlat emberei által is szentesítve, az életben, a törvényhozás terén is elis-merésre fognak találni. Ez azonban, véleményem szerint, nem azt jelenti, hogy ezen elvek csak meddő általánosságban, formulázás s hazai viszonyainkra alkalmazás nélkül, mondas-sanak ki. Illy eljárásnak kevés haszna lenne. P. o. csak ennyit

mondani ki: szükséges a békebíróság! kívánatos a szóbeliség! — kévéssel több, mintha semmit se mondanánk. Ellenben azt mondani ki: Magyarország viszonyai közt is, a fentálló nehézségek daczára, behozandó, mert üdvös eredményeket ígér, a békebíróság, a szóbeliség, így vagy amúgy szabályozva, formulázva, ez és amaz tényezőkkel együttesen, vagy azok nélkül is, s ez alakban tehet azt, a hazai viszonyok közt is, veszély nélkül életbe léptetni s a t. — ennek azután van haszna s értelme. — Véleményem szerint tehát nyereségnek nem tekinthető az aféle általános nyilatkozat, hogy a törvénykezésben a szóbeliség és nyilvánosság rendszere ajánlatik; hogy szükséges a békebíróság! intézmény, hogy a törvénykezési épület betetőzése s megkoronázása az ügyvédreform s több eféle. Ezeket már mindenki hallotta, olvasta, a ki egy kévéssé jogász, sőt csak általában műveit ember is, ki a közügyek iránt némileg érdeklődik. A megfejtendő nehézség, az alaposan s minden oldalról megvitatandó kérdés abban áll: hogyan kelljen mindezen, másutt üdvösöknek talált intézményeket hazai viszonyainkra alkalmazni, hogy e soknyelvű, sok népfajú, pártokra szaggatott, sajtáságos viszonyok közt élő hazában is olly jótékony eredményeket idézzenek elő, mint azon idegen országokban, hol más viszonyok közt áldást-árasztólag díszlenek. — S ez az, a mit a jogászgylési tárgyalások nagy részében nélkülöztünk, a mit a magyar jogászgyléstől különösen követelünk; s ha némelly tárgyak, (mint p. o. a halálbüntetés, a polgári házasság kérdése, s at.) hazai viszonyainkra különös vonatkozással tárgyalattak is, mások ismét, mint p. o. a szóbeliség behozatalának nálunk annyi aggodalmat keltő kérdése olly könnyeden suhant át a magyar gyűlésén, mintha Széher Mihály tisztelt barátomnak a Pesti Napló 1871-iki folyamának 100—103 számaiban gyakorlati szempontokból előadott nehézségeiben, mellyek megczáfolásában Rudnyánszky Béla éppen most fáradozik a Jogtud. Közlöny hasábjain, éppen semmi sem volna felvilágosítani s megczáfolni való. —

így tehát az eddigi jogászgylések eredményeid ezút tál leginkább csak azt emelhetjük ki, hogy az üdvös kezdeményezés megtörtént, a termékeny eszmecsere megkezdett,

az ország minden részének jogászai, kiket egymástól Duna s Tisza, Tátra és Mátra választ el, ismerkedtek egymás al; fiatal vagy eddig ismeretlen tehetségek kifejtésére s megismerésére alkalom nyújtatott: a magyar jogügy e gyűlésekben állandó közeget nyert, mely úgy a tudomány mióta gyakorlati élet kívánalmait időnként hangsúlyozhatja; a jövő magvai tehát elhintettek, s nem kétlem, hogy gondos ápolás alatt fel fognak virágozni és majdan érett, és zamatos gyümölcsöket hozni. — Azon magas cél, hogy az egyetemes jogászyűlésben kifejezett hazai jogi értelmiség zöme, tekintélyes nyilatkozatai által, kellő befolyást nyerjen a kormányra, a törvényhozásra, a jogi reformok életbe léptetésére, — a mit az elmélet embereinek, a tanárok s íróknak a gyakorlat embe-reivel, a bírák- s ügyvédekkel egyesülésétől méltán lehet várni, — hogy döntő hatással legyen az irányok kijelölésére, s mintegy útmutatást adjon világító toronyként a jobbiztonság kikötőjébe igyekező, hányatott hajónak, — e nagy és magas cél még csak ezután kell elérnie, ha majd e, kellő szervezettel ellátandó gyűléseken az ország főbirái, a hazai ügyvédek legtehtélyesbjei, s az egyetem és jogakademiák összes kitűnő tanárai viendik a vezérszerepet; s ha egyesek szeszélyéből vagy fontoskodási viszketegéből kiindult, terv nélküli indítványok mellőzésével, központosított vezetés alatt megfontolt bölcs sorozat egymásutánja szerint, azon eszmék fognak a kellő világosságba állítatni, melyeket a kor s a szükség megérlelt, és pedig nem csak általános szempontokból tekintve, hanem hazánk különös és sajátos viszonyaihoz alkalmazva, melyeket a törvényhozásnak figyelmen kívül hagyni sohasem szabad, ha alkotásait azon veszélynek ki tenni nem akarja, hogy az elültetett növény csak nyomorult s rövid üvegházi díszlésnek örvendjen, de életerős gyökeret, a neki nem való talaj és éghajlat mostoha befolyása miatt, sohase verhessen. Mert az országoknak meg vannak saját,geográfiai fekvésükben s történeti múltjokban alapuló viszonyaik, s a nemzeteknek is valóban meg van saját, önfentartási ösztönük által táplált génusuk, bármint mosolyogjanak ez utóbbi felett, magasra vont szemöldökkel, azon cosmopolita tudós urak, kik már nem csak a váltó s kereskedelmi jogot akar-

ják cosmopolitai szempontból reformálni s általánosítani, a mi igen helyes s dicséretes törekvés, — hanem a családi s örökösödési jogot is, a mi már, alázatos véleményem szerint, egyáltalában nem óhajtható.

Mielőtt ezen általános észrevételeket befejezném: kénytelen vagyok még sajnálkozásomat nyilvánítani azon gondatlanság felett, melly a jogászgyűlési indítványok, s némelly, pedig tekintélyes gyűléstagok nyilatkozatai egy részénél, a használt nyelvnek nem csak szabatosága és díszessége, hanem éppen grammatikai helyessége s érthetősége tekintetében is, felütlő volt. — Csak egy két idézetet ennek bizonyítására, a mint az évkönyvet éppen felütöttem.

„Hazánk ügyvédi karának rendezésénél alapfeltételül kitűzteni hajtánám az ügyvédségnek függetlenségét, szak-képzettségét, önállóságát és a szabad gyakorolhatási jognak élvezetét; ezek nélkül indítványomnak czélirányos keresztül vitelének törvénykezésünk életmezejébe foganattal sikeres beplántálását nem képezem.“ (1870-tki évk. 3. füz. 248. 1.)

„E mellett nem akarnám korlátoztatni az önjogú személyek szabad szerződésképességét, és e szabadságot kiterjeszteni még az úgynevezett és a gyakorlatban kivihetetlen maradt de quota litis szerződésre is.“ (ugyanott 249. 1.)

„Tapasztalásból merítve a tudomást, hazánkban az ügyvédi állás nem szép színben tüntettetik elő; ez szomorú; nézünk az életet ábrázolni szokott színpadra, a magyar ügyvéd szerepe nem irigyelendő, holott a francia mindig mint jellemes egyén szerepel s a t. (ugyanazon 250. 1.)

„Nyilvánvaló, hogy az eddigi kivételes, mesterséges s *találmányszerű* (?) s csupán formális bizonylatokra fektetett *egyoldalú* (?) Írásbeli eljárás megszűnván, ennek helyébe egy természetesebb s oly rendszer lépne, mely kapcsolva a bírónak azon jogával, hogy az előterjesztett alaki bizonylatokon túl, még az illető feleknek saját személyeiket látván, élő szavát hallván, egyúttal az arcz kifejezését s a tagok jellemző s a fennforgó ősz- vagy nem hangzó mozdulatait is szemléltetné s ugyanakkor, midőn az illetők saját ügyökben és saját ügyök által leginkább érdekelvék.“ s a t. (1870-iki évk. 1. füz. 27.1.)

„Nem szükséges túlhajtott képzeletekben a nyilvánosságot egy általános gyógyszer gyanánt minden bajok ellen tekinteni; a nyilvánosság mellett sem léssen hiány közönyös bírák és *káros* ügyvédekben.“ (Ugyanott 30. 1.)

tekintve, hogy a magánjogi peres és nem peres, továbbá a büntető jogügyek törvénykezési első folyamodási ellátása végett a hazai kormány részéről hozatott javaslatba Magyarország és Erdélyre nézve csak 136 királyi törvényszék s a t. (ugyanott 31. 1.)

a mennyiben ezen teendők ellátása napjainkban terhes munka, mellyet az illetők aránylag kevesen, de fizetésért teljesítik“ (ugyanott.)

„a m. jogászgyűlés jelentse ki, miszerint kívánatosnak tartja, hogy az eskü a polgári ügy a fenyítő eljárásban mellőztessék, és az igazságnak bemondása a polgári becsület *kezességén bizonyosíttassék* (1871-ik évk. 1. füz 7-ik 1.)

az erkölcsi tökéletesedésrei törekvésnek szempontjából az igaz- és valóságot az igazságért magáért szabadon és őszintén csakis a polgári becsület kezességén lehet bemondani, az eskünek elkötelezése alatt soha. (Ugyanott 8-ik 1.)

„ezen indítvány irányában azon netáni észrevétel vagy kifogás ellen, hogy különösen a hitelintézetek elvonják kezüket oly idegen tőkére szorult gazda elől, azon tapasztalásból merített tényt hozom bizonyosságul fel, hogy mindazon egyetemleg adósok, kik sanyarúságukban valaha ilyen ügyletbe bocsátkoznak, tökéletesen hitelnélkülivé válva, nagyobb részben tönkre jó vagy terjed, mert nem csak magával van baja a folyó fizetések iránt, de mindig találkozó adós társainak hanyagsága vagy esetleges egyéb balsorsa őt az egyetemlegesség szoros kapcsánál fogva részesévé teszi, mi különben őt más állapotban nem érintené s a t. s a t. (1871-iki évk. első füzet 20. 1.)

Mit szól ezekben a Nyelvőr? mit szólna, ha vezérszerpet vivő francia jogászok így írnának vagy beszélnének francziául, a nyelv tisztaságára és szabatoságára annyira kényes francia nemzet? — E nyelvészeti csodabogarak, ezen s még sokkal több elkövetett bűn a magyar nyelv szelleme ellen, illy művelt és tudományos körben, újabb szomorú

bizonyosága annak, hogy mindinkább tompul s veszendőbe megy nálunk a helyes nyelvérzék; s illy gyarlóság, ha némi mentségét találja is abban, hogy jogászaink, saját magyar jogirodalmunk szegénysége mellett, leginkább idegen nyelvű, különösen német könyvekből merítik tanulmányaikat, legalább azoknál, kik neveik után ítélve született magyarok, csakugyan komoly megrovást érdemel. S én itt az akadémia kebelében, melynek fő feladata a magyar nyelv tisztasága felett őrködni, azon reményemnek adok kifejezést, hogy jövőben a magyar jogászgűlés indítványai — s indokolásaiban, melyek külömben sem a naponként több hasábot megtöltő journalista mohó sietségével s ideges zaklatottságával iratnak, hanem a mellyeknél elég idő marad a szavak s kifejezések megfontolására, nem csak illy irgalmatlan tépázása a nyelvnek fog kikerülteim, hanem a jogászhoz, a szóbeliség óhajtott rendszerének küszöbén álló ékesszóló jogvédhez illő szabatosságra, kerekdedségre sőt díszre is kellő gond fordittatik. —Míg azonban roszalnom kellett ezen feltűnő gondatlanságot a nyelvtisztaság s nyelvcsin irányában: dicsérettel kell kiemelnem azon higgadt, pártatlan szellemet és tárgyilagos felfogást, nielly ment volt minden személyeskedéstől, s méltó azon komoly testület fértias jelleméhez, melly a tudomány és igazság embereiből alakult. S ebben kétség kívül nagy érdeme volt a tanácskozásokat bölcsen vezető, s az ügyrendet tiszteletben s érvényben tartó elnökségnek, melyet mindkét ízben a jogászvilág egy-gy első rendű kitűnősége (u. m. *Pauler Tivadar* és *Horváth Boldizsár*) foglalt el.

Szándékom a jogászgűlések eljárásának s eredményeinek ez általános jellemzése után, rövid szemlét tartani a két gűlés összes tárgyai felett, az érdekesbeket pedig bővebben is kiemelni. Ámbár pedig itt csak eszmékkel, nem pedig nevekkel lehet dolgunk: meg fogok mégis nevezni többeket a jogászgűlés nevezetességei közül, hogy az akadémia figyelmét a jogtudomány e buzgó, részint még ismeretlen művelőire fordítsam.

II. Az 1870-iki első jogászgűlésen felmerült indítványok során, legalább reám nézve, legérdekesbnek voltak a negyedik osztály, vagyis: a törvénykezési szervezés s eljárás

körébe tartozók, úgymint: a közjegyzői, s békebíróági institutiók, az ügyvédség rendezése s a nyilvános szóbeli eljárás; egyenkint nélkülözhetlen alkatrészek az igazságszolgáltatási épület teljes befejezéséhez, az utóbbi pedig az egyetlen valódi, alapos, mélyen ható, s végre is minden sophismák és szűkeblű aggodalmak daczára kikerülhetlen reform az igazság szolgáltatás terén, az éltető szellem és isteni ige ama befejezett épületben. —

Elseje volt ez indítványoknak, s kétségtelenül egyike a legfontosabbaknak a közjegyzőségi intézménynek hazánkba behozatala, vagy helyesebben, miután ez üdvös intézmény nálunk idegen hatalom által, törvényhozáson kívül, felállítva, már 1861 előtt bár tökéletlen és fenn nem tartható alakban, már életben volt, annak jobb és czélszerűbb módon leendő újra felállítása iránti indítvány, mellyet *Pósfai Károly*, a kir. Ítéltő tábla bírója, több jogtudományi munka s értekezés derék szerzője, s a hannoveri jeles perrendtartásnak magyar nyelven ismertetője, hozott szőnyegre, s mellyel összefüggésben, az 1871-iki jogászygyűlésen, azon részletesb indítvány tétetett *Környei Ede* pesti ügyvéd által, hogy a közjegyzőségi kényszer, mint jogtalan s czélszerűtlen, mellőztessék. — *Pósfai Károly*, ki e tárgyról már a felügyeletem alatt megjelent Jogtudományi Szemle 1869. évi első kötetében értekezett, a közjegyzőségre vonatkozó formulázott indítványát, igen alaposan és kimerítőleg indokolta. Véleményt adott az indítvány felett *Bogdány Lajos* pesti ügyvéd, ugyanazon szakértő, kit a volt igazságügyminister e fontos tárgynak tanulmányozására külföldre küldött, s kinek e tárgybani jelentését a szaklapok közölték. E tárgy nem volt már sem az életben, sem az irodalomban ismeretlen. A szorgalmas Szokolay már régebben egész könyvet irt róla, jogtudományi lapjaink pedig kimerítő értekezéseket hoztak, s miután a ministerium kebelében a közjegyzőségre vonatkozó törvényjavaslat elkészült s köztudomásra hozatott, a hazai ügyvédegyletek sorban előadták felőle véleményeiket. A hazai meggyőződés teljesen megállapodott s megérett már arra nézve, hogy az önálló s a bíróságoktól teljesen független közjegyzői institutio, kellő hivatási hatáskörrel ellátva, egyike a leglényegesebb jogi re-

formoknak, mert nélkülözhetlen a perek kevesbítésére, s ezzel összefüggőleg a gyorsabb igazságszolgáltatásra, a bitéi emelésére, sőt tovább menve az eredmények vizsgálatában, még a nép jogi nevelésére s az abban, a nálunk hosszas ideig uralkodott törvénykezési anarchia s mostoha viszonyaink folytán nagyon is elgyengült, majdnem kihalt jogérzet felélesztésére és szilárdítására. — Azon ellenszenv, melly nálunk ezen üdvös intézmény ellen, nem önmagáért, hanem azért mutatkozott, mivel alkotmánykízüli, idegen hatalom által s igen tökéletlen alakban volt életbeléptetve, azon ellenszenv, melly az országbírói értekezlet megállapodására is döntő befolyással volt, midőn ez a közjegyzői intézményt nem kijavíttatni, hanem megszüntetni javasolta, az irodalom felvilágosító fáklyafénye s a köz szükségérzet által teljesen le van már győzve, s ha az országbírói értekezlet 1861-ben, a régi magyar törvények visszaállítására rohamosan törő élénk vágy nyomása alatt czélszerűnek látta kimondani, a mi felett valóban csak sajnálkozni lehet, hogy ezen intézmény a hiteles helyek által egészen fölöslegessé tétetik, hogy megszüntetése által a magánérdekek legkevesbbé sem sértetnek, s indokai közé felvette azt is, hogy ezen intézmény a magyar nemzet rokonszenvével sohasem találkozott, s ezen nyilatkozata s indokolása által azt tanúsította, hogy a közjegyzői intézmény valódi lényegét vagy nem ismeri, vagy a külföldi, különösen pedig a gyűlölt osztrák intézmények elleni elfogultság szemüvegén keresztül tekinti: — jelenleg már ezen elfogultság teljesen le van győzve, s mindenki átlátja ezen intézmény üdvös voltát, ha az czélszerűen szerveztetik. — A perek óriási elszaporodása, mellyet ijesztő arányokban nevelt az ismételt rendszerváltozások s provisoriumok által okozott ziláltság, anarchia s meglazult jogérzet, a zugírások által összetákolt okiratok, szerződések tökéletlensége, mellyek folytonos zavarok s bonyolt és boszantó perek forrásául szolgálnak a helyett, hogy azokat megelőznék; a bíróságok rendezetlensége s mindenféle olly teendőkkel is terheltetése, mellyek szorosán véve nem bírói teendők, s a t. elrémítette az embereket, s mind élénkebben éreztette olly rendszabályok szükségét, mellyektől a féregként tenyésző jog viszály ok kevesbedése

várható. Mindenki átlátta, hogy gondoskodni kell módokról, mellyek által a bírák a perenkívüli s végrehajtási teendők roppant tömegétől megszabadulván, saját bírói hivatásuknak a kellő gyorsasággal s egyszersmind alapossággal tehessenek eleget; módokról, hogy a jogügyletek hibátlanul végeztessenek, az azok felől felvett okiratok szabatosan, s perekre alkalmat szolgáltató kétségek kizárásával, nyelv és lényeg, alak és tartalom tekintetében tökéletesen szerkesztessenek, s az illy okiratok azután olly törvényes erővel ruháztassanak fel, hogy azok alapján azonnal, minden per nélkül, végrehajtást s bekeblezést lehessen eszközölni. — Mindenki átlátta, hogy a bíróságok túlhalmozottságából eredő bajokon, az igazságszolgáltatásbeli gyorsaság s alaposság tapasztalt hiányán, az eljárás lankadtságán s felületességén, az évekre húzódó perekon, az ezerekre menő hátralékokon nem segíthet egyedül a bírák számának szaporítása, mert ennek egyrésről a pénzügyi tekintet is szűkebb korlátokat szab, s mert végre is a túlságos számszaporítás csak a minőség rovására történhetik; sőt a bajt még a bíróságok jó szervezése s olly rendszabályok életbeléptetése sem orvosolja egészen, mellyek a gyors és alapos igazságszolgáltatást lehetőleg biztosítják, mert minden csak utólagos rendszabály, s ha gyökeres orvoslást keresünk, oda kell törekedni, hogy minél kevesebb per keletkezzék, hogy a jogügyletek tökéletesen, minden kétséget kizárólag köttessenek, a szerződések szabatos, világos szerkezetben készüljenek, hogy belölök perek ne származhassanak s illy alakban azután olly erővel ruháztassanak fel, hogy bírói Ítéltre szükség ne legyen. — A műveit külföld példája meggyőzött mindenkit, hogy a jól rendezett közjegyzőség e ezélra leghatályosabb tényező, mert a körültekintés azon eredményt tüntette fel, hogy olly országokban, hol a jogviszonyok s üzletek száma, a társaság, ipar s kereskedelem fejlettségéhez képeest sokkal nagyobb mint nálunk, a perek száma mégis hasonlíthatlanul kisebb. És így igen helyén s idején volt: a magyar jogászgyűlésnek is, mihelyt erre alkalmá nyílt, kimondani a felőli meggyőződését, hogy a czél szerűen szervezett közjegyzői intézménynek behozatalát egyik leglényegesb jogi reformnak tekinti.

A jogászgyűlés e tárgy körüli vitái tehát nem is azon kérdés körül forogtak: váljon a közjegyzői institutio hasznos üdvös és hazánkban életbe léptetendő-é? — mert ebben az összes jogászgyűlés egyetértett, s élet és irodalom, kormány és a nemzeti jogi közvélemény kezét fog már egymással — hanem inkább a formulázásra, s különösen a közjegyzői hatáskör s kényszer kérdésére vonatkoztak. — A Pósfai-féle eredeti indítvány így hangzott: „Mondja ki a magyar jogászgyűlés, hogy jogbiztossági állapotnak javítását eredményező egyik lényeges jogi reformképp, valamint a forgalom élénkítésére s a hitel emelésére, a népünkben elgyengült jogérzet szilárdítására, a társadalmi rend és józan szabadság gyámo-lítására is irányadó hathatós befolyást gyakorló segédeszköz-képp is, a czélszerűen szervezett közjegyzői intézetnek, mint önálló és a bíróságoktól teljesen független egyik állami jog-hatósági intézetnek, olly hivatási hatáskörrel hazánkba tör-ténendő behozatalát tekinti, miképp a közokiratok intézmé-nyének, és egyáltalában a magánjogi téren szükséges jogbiz-tossági előintézkedéseknek összes teendői, a behozandó köz-jegyzői intézet kizárólagos hivatási hatáskörébe Boroztassa-nak, nem különben, miképp a közjegyző által kiállítandó közokiratoknak végrehajtó, és kizárólagos telekkönyvi be-keblezési jogerő tulajdonitassék.“ — Az indítvány stylje neln mondható szerencsésnek; ez azomban, kevés kivétellel, általános hibájuk a jogászgyűlési derék indítványoknak. Annál dicséretre méltóbb a komoly s körültekintő gond, melly a dolog lényegére fordítottatott. Az indítványozó kitün-tette a közjegyzőség szervezésénél irányadó alapelveket is, mellyeket a törvény szerkeztésénél figyelembe vétetni óhajt, úgymint: hogy a közjegyzők ö felsége által, az igazságügyi minister előterjesztésére neveztesse, hogy elméleti s gya-korlati képzettségüket igazolják; hogy mértékeit (3—6000 frtnyi) biztosítékot tegyenek le; hogy a közjegyzői állás az ügyvédivel összeköthető ne legyen; hogy a közjegyző saját hivatási hatáskörében a bírótól teljesen független legyen, s hogy irányában az állam kormánya, felügyeleti jogát ne a bíróságok, hanem az államügyészség által gyakorolja; hogy minden elsőbírósági székhelyen legalább egy, különben pe-

dig minden 10 ezer lakos után egy-egy közjegyzői állomás szerveztessék; hogy az általuk kiállított közokiratok túlságos alakszerűségekkel, s a közönséges okiratokénál nagyobb bélyeggel ne terheltessenek, hogy a felek, okirataik felvétele végett, lakásuk közjegyzőjéhez kizárólag kötve ne legyenek; végre, hogy a jegyzők részére az igazságügyministerium méltányos díjjegyzéket állapítson meg. — Az indítvány feletti véleményezéssel megbízott tag, bár némelly részletekben eltérve az indítványozó nézeteitől, méltán mondhatta el az indítványról s azt kísérő lelkiismeretesen kimerítő indokolásról, hogy: „indítványozónak, indokolása által, sikerült megoldani a kérdést: váljon szükségesnek tartható-e nálunk s viszonyaink közt a közjegyzői intézmény meghonosítása, sikerült továbbá, az általa indítványozolt közjegyzői hatáskörben, ezen intézménynek olly alakot s lényegét adni, inelly a kitűzött cél elérésére elegendő garantiát nyújt, s mellytől ezen intézmény felvirágzása bizton remélhető“. — A véleményező azonban tovább akart menni, mint az indítványozó, és célszerűnek vélte a ha nem is általános, de némelly fontosabb s kényesebb természetű ügyletekre alkalmazandó közjegyzői kényszert, vagyis annak kimondását, hogy a teekönyvi jogokra vonatkozó s még ezeken kívül a házassági, és a gyámok s gondnokok által kötendő szerződések is csak úgy tekintessenek érvényeseknek, ha közjegyző előtt jönnek létre; indokolván ezt ezen szerződések kiváló fontosságával, s azon rendkívül káros és messze kiható következményekkel, melylyek származhatnak abból, ha illy szerződések nem szabatosan szerkeztetnek, s kellően meg nem őriztetnek.

A szakosztályi ülésben az elv maga, hogy t. i. „a közjegyzői intézményt hazánkban honosítani szükséges“ határozattá emeltetvén, a részletezésben annyifelé ágaztak a vélemények, hogy végre is az indítványozó, látván, hogy részletes tételeinek megvitatására s keresztülvitelére az idő rövidsége, s ezáltal okozott lázas nyugtalanság mellett, nem lehet kilátása, indítványától, annak részletezett alakjában, önmaga elállít s csak a *Halmost Endre* ministeri tanácsos indítványa szeriut módosított következő szöveg lett határozattá: „A magyar jogászyülés kimondja meggyőződéséeként, hogy:

törvénykezési rendszerünk korszerű átalakításának szükségképpen követelménye, hogy a közjegyzőség, mint a bíróságtól és ügyvédségtől teljesen elkülönített önálló közintézmény szerveztessék, hogy a közjegyzők, működésükben csak a törvénynek legyenek alárendelve, és hogy az általuk hatáskörükön belől felvett okmányok közokirati erővel bírjanak. Ezen formulázás a teljes ülésben is elfogadtatott. — A közjegyzői hatáskör meghatározása tehát, a kérdésnek magva és lényege, melly az indítványban gondosan formulázva volt, az első gyűlés által elmellőztetett; a közjegyzői kényszer kérdése, a hatáskör ezen achillesi sarka, megoldatlan maradt, s az a mi határozatotok, nem sokkal volt több, mint meddő általánosság, melly a kormány s a törvényhozás eljárásának irányt nem adhatott. Közjegyzőség van itt is, amott is, van Franciaországban, Olaszországban, Németország különböző részeiben, s volt már nálunk is néhány éven át idegen hatalom által importálva; azomban ez intézmény különböző országokban annyiféle, homlokegyenest ellenkező elvekre vau alapítva, s olly különféle hatáskörrel s teendőkkal felruházva, hogy ha az alapelvek s hatáskör részletesen nem formuláztnak, a névnek kikiáltás is még egy pár szinte csak igen általánosan tartott jellemvonás hozzá adása által egyáltalában nincs elérve azon eredmény, melly et a jogászgy üléstől méltán megvárhatni. — Én részemről éppen nem lehetek azon véleményben, mellyet a teljes-ülési előadó hangoztatott, hogy a jogászgyülésnek egyedüli hivatása megállapítani, hogy szükséges e a jelenleg nálunk nem létező közjegyzőség behozatala, — nem pedig az alapelvek kijelölése s a rendszer kidolgozása, melly a törvényhozás teendője; sőt ismételve kijelentem, hogy hitem szerint a jogászgy ülés hivatása igen is sovány és meddő volna, ha az csupán olly általános igazságok kikiáltására szorítkoznék, mellyeket már mindenki elfogadott, hanem feladata éppen abban áll, hogy olly pontokat jeleljen ki s vitasson és állapítson meg, mellyek iránt még teljesen tájékozva nincsen a közvélemény; — nem hivatása ugyan §-usokba szedett törvényjavaslatokat készíteni, s formaszerint codificálni, de igenis hivatása részletes alapelveket, vezércszmékét mondani ki a meghonosítandó jogi intéz-

ményekre nézve, s főleg a „miként“ kérdésével foglalkodni. — Ebben fekszik eljárásának fő érdeme. A közjegyzőség felteti csonka és nem kimentő tanácskozás s abból kinövő tökéletlen eredmény az első jogászggyűlésen pedig szembeszökő bizonyítványa annak, hogy az évenként egyszer összejövő jogászggyűlés Háromnapos kerete nem lehet elegendő annyi fontos és nagy terjedelmű indítvány tárgyalására, mennyi évenként feltálatlatik a sokoldalú buzgóság által, s hogy éppen azért nagyon szükséges a kellő sorrendet biztosítani s a kevésbé fontosat visszaléptetni a fontosabb elöl. A közjegyzőség kérdése egy maga untig elegendő lett volna a jogászggyűlés összes idejét s erejét igénybe venni; pedig az első gyűlésen még a békebírótság, ügyvédi rendezés, halálbüntetés, szóbeliség s a t. is előkerült; egyenkint olly nagy márványdarab, mellyből pár nap alatt a legihletettebb művészek se faraghatnának olly szobrot, melly Themis egyházának ékessége legyen.

A közjegyzőségi kérdés ezen ki nem merítő megoldásának következtése volt, hogy az első jogászggyűlésen fennforgó tárgy a másodikon xíjx-a felmelegítettett *Környey Ede* pesti ügyvédnek azon indítványában, hogy „a közjegyzőségi kényszex-, mint jogtalan s majdnem a kivihetlenségig czélszerűtlen, mellőztessék, azaz: a honosítandó közjegyzőségi törvénybe fel ne vétessék aféle rendelkezés, miszerint valamely jogügylet azért érvénytelen, mert az arróli okmányt nem a közjegyző szerkesztette és hitelesítette.“ A véleményező *Bróde Lipót* pesti ügyvéd az indítvány ellen nyilatkozott, s világosan és szépen szerkesztett véleményében kijelentette, hogy a jegyzői kényszert, mellynek ingatag fogalmát szabatosan meghatározta, sem általában jogtalanak, som czélszerűtlennek nem tekintheti, nem gondolván azzal — valamint én sem gondolok — hogy e miatt azok részéről, kik tudományos jogi kérdések eldöntésénél is szenvedély által hagyják magokat ragadtatni, szabadelvűség hiányával fog vádoltatni. Az indítvány indokolásánál, úgy a szakosztályi mint a teljes ülésben az lett hangsúlyozva, hogy az államnak nincs sem joga, sem oka a jegyzői kényszert, ezen a polgárok rendelkezési szabadságát megszorító rendszert, megállapítani; s hogy hazánkban e nélkül is lehet kellő vagyonsbátorság s közhitel. En-

nek ellenében, a más véleménynek részéről indítványozva lett, hogy ha nem is minden szerződés, de legalább az ingatlanokra vonatkozó dologbani jogok iránti ügyletek, továbbá a házastársak közti szerződések, s a siketnémák és vakok szerződéseinek érvényessége jegyzői okirat felvételétől feltételeztessék. Többen, és pedig tekintélyes szavazatok, mint a már fentebb dicsérve említett *Halmosy Endréé*, s a közjegyzői kérdésben külföldi tanulmányozás nyomán is specialis tekintélyű *Bogdán Lajosé*, *Pósfai Károlyé* s a t. e. nézet mellett nyilatkoztak, míg más nem kevésbé kitűnő jogászok, p. o. a hir'api cikkei után férfias igazmondásáról ismert, s a minis-
téri enqueteekben többször alkalmazott jeles ügyvéd *Bitsbach Péter*, *Apáthy István* egyetemi tanár, s a jogászgűléseken buzgó tevékenysége és szálló tehetsége által magát kitüntett nagyváradi ügyvéd *Tdeszki István* a Környeyléle indítványt pártolák. Végre ez utóbbinak módosítványa fogadattott el, mihez képest kimondta a jogászgűlés, hogy a jegyzői kényszer azon értelemben, miszerint valamely jogügyletnek érvényessége, vagy dologbani jog szerzése az okiratok közjegyzői felvételétől vagy hitelesítésétől tétessék függővé, mellőzendő. — A jogászgűlés többsége tehát, a szükséges különböztetések megtétele nélkül, a közjegyzői kényszer mellőzését támogatta szavazatának súlyával, azon szempontból indulva, hogy az egyéni szabadságnak a magánjog terén, különösen a szerződésekre nézve, minél tágabb tért kell engedni. — A tárgy felőli meggyőződésemet, tekintettel a ministen előadói javaslatra s az annak megbirálása végett összehívott igazságügyministeri enquete véleményére, valamint az ügyvédi egyletek nyilatkozataira, s az irodalomban felmerült pártoló, és ellenző nézetekre, külön értekezésben szándékozom a t. osztály elé terjeszteni, ez alkalommal csak futólagos szemlét akarván tartani a jogászgűlések munkássága s eredményei felett; annyit azonban ezúttal is kimondok, hogy én, viszonyaink közt, a kényszer elvét tartom helyesebbnek, millyet a ministeri enquete is elfogadott; de ezen elvet a jegyzői hatáskör nem minden teendőire, hanem csak a nagyobb felelőséget, s óvatosságot igénylő némelly fontosabb s kényesebb ügyekre terjeszteném ki olly szigorral, hogy a

nem közjegyző előtt létrejött jogcselekvény már ennél fogva érvénytelen legyen; egyéb ki nem jelölt ügyekben pedig a jegyző szabadon versenyezhesse az ügyvéddel. A feladat nehézsége éppen abban fekszik, hogy e két rendbeli ügyek közt a választó határvonal élesen, s a kellő tapintattal legyen megállapítva; ennek részletezése azonban ezúttal igen messze vezetne.

III. Fontosságra nézve méltó társa az éppen tárgyalt indítványnak a *békebírósi* intézmény honosítását tárgyazó indítvány, melyet *Környei Ede* nyújtott be, s *Pórfai Károly* kísért véleményével; s melly szerint: „mondja ki a magyar jogászgyűlés abeli meggyőződését, hogy a békebírósi intézményét, törvénykezési és közbiztonsági ügyek körüli hatáskörrel, hazánkban honosítani szükséges.“ — Az indítványozó azon esetre, ha indítványa elvben elfogadtnék, nyolcz pontba foglalva formulázta a felállítandó békebírósi hatáskörét kiterjesztve azt nem csak a törvénykezési körre, azaz: peres ügyekbeni egyeztetésre, és pedig ismét nem csak magánjogi ügyekben, hanem büntető jogi ügyekben, midőn a bűnvádi eljárás nem hivatalból, hanem csupán a sértett fél kérelmére indítható meg; s különösen a becsületsértési esetekre, hol ezen eljárás a legerősebben van indicálva; — de a közbiztonság s közbéko fenntartása körüli intézkedésekre is, mindig díjmentes eljárással. Indítványozó előtt nem a frauczia törvénykezési rendszerben elfogadott, a forradalom rajongóinak képzeletében egyedüli üdvhozó panacéának tekintett, az életben s gyakorlatban pedig meglehetősen gyarlónak mutatkozott „*ju-ges de paix*“ intézménye, hanem az angol békebíróknak a britt alkotmánnyal párhuzamban, történetileg fejlődött s annak egész testén Átszótt életerős képe lebegett; úgy mezon nemes eszme, melly az igazságügyminiszteriumnak az országgyűlésen megbukott javaslatában is kiindulási ponttól szolgált, hogy t. i. ezen teendőre, a közrend s béke, a személy- és vagyonbiztoság megőrzése- s fenntartására, s egyszersmind a honpolpárok közti magánbéke s egyetértés eszközzésére is minden egyes vidék tekintélyes, vagyonos, közbizalmat érdemlő lakosai vállalkozzanak, kik ezen ügyekben tiszta hazafiságból, ügyvéd s közbenjáró és díjak igénylése nélkül, pa-

triarohális atyáskodással s hatalommal járjanak el, különben is az illy vagyonos és műveit polgároknak állván főleg érdekükben, a közrendet s békét, a személy- s vagyonbiztonságot fenntartani. — Indítványozó azon rózsás reményben élt, hogy az ország minden részében bőven fognak találkozni illy vagyonos és művelt hazafiak, kik mind lelkes jó akarat- tal, mind pedig elegendő szabad idővel bírnak a békebírói szent tisztt betöltésére, nem számítva nemes munkájuk egyéb jut tímára, mint a mellyet az állásukkal együtt járó tekintély-, bizalom-, tisztelet- és bálában találnak fel; s hogy éppen azért, mert e munkára hihetőleg igen sokan vállalkoznak, annak teljesítése nem fog jární egyeseknek túlságos terhel tetősével. — Az indítványozónak e vérmes, szép reményében már előbb is többen ringatták magokat, nevezetesen az igazságügyministerium codificátorai közöl is. Milly szép lenne a derék magyar középosztályt, azon független kisebb birtokosok osztályát, melly 1848 előtt, táblabírói minőségben, annyit s any- nyjféle alakban szolgált ingyen s jóakaró hazafiságból a köz- ügynek, de a melly szólta, a mostoha viszonyok hatásai közt elvesztette régi befolyását s tekintélyét, ez úton ismét rehabi- litálni, s újra környezni a régi tisztelet s tekintély nymbuszá- val! milly kecsgetető kép, midőn az angol megyék vagyonos, független, s a közügy iránti érdekeltséggel s munkára kész honszeretettel buzgó földbirtokosai kikelnek otthonos park- jaikból, kandallóik nyájas tüze mellől, s elmennek ingyen fáradozni a közügyek előmozdításában, polgártársaik apróbb ügyeinek atyai elintézésében, a közbékezők bűnös törek- véseinek meggátolásában! milly jól esik ezekkel párvonalba tenni, ezekhez hasonlónak képzelni a magyar középosztály tagjait, a volt nagy tekintélyű táblabírákat! — s ez valóban igen kedves és lélekemelő kép, egészen más valami, mint a rongyos francia béke-bíró arczképe, ki nem egyéb, mint igen rosszúl fizetett, s többnyire tudatlan és nem éppen biztos jel- lemű kormány hivatalnok, s bagatellügyekben silányul bírás- kodó rendes bíró, ki csak annyiban viseli a békebíró ne- vet, mert feladásai közé tartozik a békéltetés megkísértése is, ha a perlekedőnek kedve tartja színe elébe járulni, és nem inkább azon néhány frankot fizetni le, mellyet a bé-

kebíroság elmellőzéseért fizet az, ki ezen kísérlettel vesződni nem akar. —

De ezen vérmes remények- s kedves ábrándokban, a nagy többséggel együtt, legalább illy nagy kiterjedésben, nem tudott osztozni az indítvány felett véleményt adó jogtudós, ki bár a békebírosági intézmény behozatalát szinte üdvösnek ismerte el, de a fennforgó tényleges hazai viszonyoknál fogva nem várhatta, hogy az országban mindenütt s kellő számmal találkozzanak képes és jó akaratú férfiak, kik illy terjedelmű békebírói teendőkre ingyen vállalkozzanak, s így méltán tartott attól, hogy az indítvány valósulása hazánkban legyőzhetlen gyakorlati akadályokba fog ütközni. És valóban aggodva kérdjük magunktól: vannak e itt olly független, vagyonos, elegendő idővel rendelkező, s egyszersmind képes és művelt férfiak, kik a fentebb említett nagy terjedelmű békebírói hatáskör betöltésére alkalmazhatók lennének? váljon azok, kik független állással s jelentékenyebb vagyonnal bírva, idejükkal szabadon rendelkezhetnének, fognának e vállalkozni, nyugalomuk s élvezeteik feláldozásával, e terhes teendőkre, s ha élne is bennük e jóakarat, bírnának e a kellő képességgel? — azok pedig, kiket mérsékelt vagyon mellett az élet gondjai, a kenyérkereset munkái foglalnak el, a legjobb akarat mellett is, vállalkozhatnának e arra, hogy idejük nagy részét, melly nekik tőkájük, a közügyek díjtalan szolgálatára fordítsák, becsület- s tekintélyért, melly végre is bármelly szép jutalom a nemesebb kebelnek, a család szükségéit nem fedezi, s rász szokásaink szerint, nem is éppen olly biztos következménye a közszolgálatra szentelt fáradoalmaknak, mellyeket gyakrabban az irigység s rágalom sárral dobálása követ, érdemlett polgári koszorú helyett! — A véleményező azomban, bár eféle aggodalmait határozottan kifejezte, a békebírosági intézménynek ezen angol szellemű felfogását részben szinte magáévá tévén, az indítványt csak a békebíroság hatáskörére nézve módosította, a mennyiben ezt csupán a törvénykezési ügyekre és ezek közt is csupán a 300 frt értéket meg nem haladó tárgyú, sommás eljárás alá tartozó magánjogi ügyekben, és itt csupán az illető felek kérelmére, s büntetőjogi olly ügyekben megkísérlendő egyezte-

tésre, kívánta kiterjeszteni hol a büntető eljárás nem hivatalból, hanem csak a sértett fél kérelmére indítható meg; különösen pedig a becsületsértési ügyekre olly módon, hogy a békebíróság bizonyítványa nélkül, miszerint az egyesség megkísértett, a rendes bíróhoz járulni ne lehessen. Tagadhatlan azonban, hogy ugyanazon nehézségek, bár kisebb mértékben, illy formulázás mellett is fennállanak, s az illy megszorítottabb hatáskör betöltésére se lehetne egy könnyen nálunk egyszerűető s egyszersmind képesített ingyen önkénteseket elegendő számmal találni.

Ezen meggyőződés vezette az előadó *Zlinszky Imre* kir. táblabírót is (kinek velős czikkevei a jogtudományi szaklapok hasábjain gyakran találkozunk) midőn a békebírói intézmény szükségességét elvileg elismerve, azt egészen más alapon s alakban indítványozta életbe léptetni, t. i. hogy a békebírák 6—800 frtig terjedő fizetéssel láttassanak el, s mint rendes fizetéssel ellátott hivatalnokok megyénként, 8—10000 lélekszám után egyet-egyet számítva, ugyanazon lakosok által választassanak, kik az országgyűlési képviselők választására feljogosítvák, s feladatuk legyen a felek kibékítését a perek megkezdése előtt mindenkor megkísérteni, s így a pereket megelőzni, és a rendes bíróságok teendőit kevesbíteni de egyszersmind csekélyebb jelentőségű ügyekben bíraskodni is. Ez tehát a francia rendszer, mellytől azonban lényegesen megkülönbözteti az itt fő-vezérelvül kitűzött, maga a nép által gyakorlandó szabad választás, minthogy a békebíróban legfőbb kívántatóság a nép bizalmát bírni, mellynek kifejezése: a megválasztás. A másik rendszertől pedig, melly a békebírósból csupán becsülettel és hazafiúi öntudattal díjazott, tiszteletbeli hivaltal csinál, a hivatalos fizetés különbözteti meg. — Ez utóbbi tekintetben, szerinte, nem lehet attól félni, hogy az államnak különben is megviselt és korlátolt pénztárára elbíratlan teher fogva ezáltal nehezedni, mert az, a mibe a békebírák kerülnének, az ezeknek békéltető s permegelőző működése által tetemesen megkevesbitett rendes bírói teendők folytán, más oldalról megtakaríthatnák; — de attól sem kellene tartani, hogy vidéki helyeken a csekélynek látszó, azonban viszonyaink közt még sem megvetendő,

mérsékelt fizetésért becsületes és képes egyének elegendő száma ne találkoznék a békéltetés és könnyebb s egyszerűbb bíráskodás munkájára. —

A jogászggyűlés szakosztálya, a mennyire át volt hatva a békehírei intézmény egy vagy más alakbani felállítása szükségességének érzetétől, épp annyira telve volt aggodalmakkal a kivihetőség szempontjából. Voltak kik időelőttinek, s ez idő szerint kivihetlennek, s ismét mások, kik nem csak kivihet - lennek, de viszonyaink közt cél és okszerűtlennek is mondták a külön békebírótságot. Sem egyik, sem másik alakzat nem találtatott megnyugtatónak, s végre is csak az lett a szakosztályi viták eredménye, hogy Környey indítványának általános része, hogy t. i. a jogászggyűlés „a békebírótságot intézményét, törvénykezési és közbiztonsági ügyekre vonatkozó hatáskörrel, szükségesnek tartja elfogadtatott ugyan — azonban a szakosztály a felett, a mi a kérdés megoldandó csomóját képezi, hogy t. i. a békebírótságot az angol vagy a francia rendszer mintájára szerveztessék e tiszteletbeli önkéntes vállalat, vagy fizetéses hivatal legyen-e, s annak hatásköre csupán törvénykezési ügyekre, és e téren ismét csak az egyeztetésre, vagy egyszersmind bíráskodásra is, s ez utóbbi esetben minő ügyekre terjedjen ki, semmit sem nyilatkoztatott; mire ismét csak a már annyiszor ismételt refraint kell hangoztatnom, hogy illy meddő általánosságok nem sokat érnek, s a megnyugvás ismét csak annak tudatában rejlik, hogy ezen gyűlések legnagyobb s valódi haszna nem annyira a hozott határozatokban van, mellyeket a tudomány kérdéseiben úgy sem csalhatatlan többség hoz, hanem a vitatkozások közt kifejlő termékeny eszmeeserében, mellynek során a szőnyegre került tárgy minden oldalról felvilágosittatik, s felbonczoltatik, (feltéve, hogy ez csakugyan megtörténik) s a többség és kevesebbség érvei a nyilvánosság fóruma, a nagy közvélemény s a kormány és a törvényhozó test elé kerülnek, melly olykor épen nem a határozatalkotó többségnek, hanem a kisebbségben maradt résznek ad igazat, s utóbbinak nézetét emeli érvényre. —

A teljes ülésben megújultak az érdekes viták, mellyekben *Zlinszky Imre* előadó a maga fenntebbi indítványát, az

ékesszólló s tudós *Szilágyi Dezső* képviselő a igazságügyi tanácsos pedig az angol rendszert, az önkormányzati tevékenység szempontját, védelmezte, míg *Pulszky Ágost*, társai-val, az egész indítványozott institutiót, mint nálunk czélszerűtlent s kivihetlent, mellőztetni kívánta, — s inellyek után az elfáradt gyűlés, bár csak négy szavazatnyi többséggel (57 — 52 ellen) napi rendre tért, azaz: az indítvány iránt semmit se határozott, miután azt olly alakban, mint előkerült, magáévá tenni nem akarta. A békebírószági intézmény fontos kérdései feletti határozás tehát, melly az országgyűlésen is hasonló sorsban részesült, a jogászgyűlésen ezúttal mellőztett. Reményleni akarjuk, hogy az, újabb megfontolás után, s újabb és kielégítő szerkezetben, ismét szőnyegre kerül, mert olly égető szükség, mellyről, egyéb orvosszerek során, szinte gondoskodnunk kell, ha perek tengerébe fuladni nem akarunk.

Külön s önálló békebírószágok felállítását, és pedig az apró ügyekben gyakorlandó bírói hatósággal is felruházva, egyáltalában mellőzhetlenek fogjuk találni, ha meggondoljuk, hogy a nélkül az igazságszolgáltatás, legalsóbb s legtöbb emberre kiterjedő rétegében, sem olcsó sem gyors nem lehet. A rendes bíróság helyén, vagy ahoz igen közel, nem mindenki lakhatik, s azokra nézve, kik távolb laknak, apróbb peres ügyeik rendbehozása lehetetlenné válik az azzal járó nagy idővesztésé miatt; inkább lemond a jámbor meggyőződése szerinti jogáról, mintsem a távollakó rendes bírósághoz járulva, drága idejét s pénzét vesztegesse csekély eredmény miatt. Továbbá, a rendes bíróság előtti eljárás alakiságokkal van összekötve, mellyek többé kevesebbé költségesek is; ott közbenjárók, ügyvédek kellene, mi az igazságszolgáltatást drágává teszi. A rendes bíró előtti eljárás tehát sem elég gyors, sem elég olcsó nem lehet, ha csak minden faluban rendes törvénytudó bíróságot nem állítunk fel, a mi ismét pénzügyi tekintet miatt lehetetlen. — A rendes bíró, végre, nem is alkalmas a pereket megelőző egyeztetések sikeresítésére; ő, a ki nem bizalmi férfiú, a ki a törvénytudó helyén kívül nem igen érintkezik a felekkel s nem ismeri azok viszonyait, a ki egyéb teendői miatt nem is szánhat az egyeztetési kísérletekre elég időt, s a kinek feladatával, — minthogy ő egész szigorral a

törvény szerint tartozik ítélni — roszúl is fér össze az egyeztői szerep: — sohasem járhat el ezen nemes munkában olly sikeresen, mint a különösen és főképpen e czéllal foglalatostkodó, minden figyelmét, erejét s buzgalmát arra öszpontosító békebíró. Azon intézkedés tehát, melly szerint e tisztet rendes bírák gyakorolják, — mire nálunk is utasítva vannak a sommás, de nem az írásbeli eljárásnál, s miként ezt Németországban többnyire találjuk, aránylag csak csekély eredményekre vezethet, s a külön békebírósnak igen silány pótléka. —

S ha a rendes bíró békéltetői szerepe a valódi, külön békebírósnak illy rász helyettesítője: igen csalódnak azok is, kik a méltán rász hírben levő községi bíraskodás útján gondolják e czélt elérni. Polgári törvénykezési rendtartásunk, mellynek készítői távol tartották magokat minden gyökere-sebb reformtól, a községi bíraskodásban akartak némi pótlé-
kot állítani a békebírósnak helyett; czikória- pótkávé az illa-
tos mokka helyébe. — Békebírósnak, valódi telivér békebíró-
snak kell nekünk, mellynek egyedüli, vagy legalább fő célja
legyen a kiegyeztetés, melly az ugyanerre megbízott rendes
bíráknál csak mellékes teendő lehet; a közbizalom emberei-
ből álló, ingyen s gyorsan működő, minden perczen megta-
lálható, minden czifra és költséges alakiságot nélkülöző, a vi-
dék népét alaposan ismerő, nem magasra vont bírói szemöl-
dökkel, hanem jó akaratú tanácsadóként fellépő, egyszerű és
természetes de egyszersmind képes és alkalmazatos békebíró-
snak, mellyhez könnyen hozzá juthasson, mellyet öröme-
st megkeressen a nép, melly a pereket megelőző egyeztetést tekint-
vén főteendőjének, elegendő időt s figyelmet fordíthasson a
részletes, lelkiismeretes kihallgatásra, kitanításra, rábeszél-
ésre, pszichologiai alapú működésre, s a melly által létre ho-
zott egyességek végrehajthatók legyenek, mint a bírói Ítéle-
tek, de semmibe se kerüljenek. Ezen tulajdonok egy része
meg van ugyan a községi bíróságnak, de más, és leglénye-
gesb része hiányzik.

És ha valahol, bizonyosan nálunk, s különösen a ma-
gyar fajnál szükséges, perlekedő hajlamunk, de ismét a ve-
lünk bánni tudó embernek ingünket is oda adó természe-

tünk mellett, az előleges egyeztetés megkísértése, mielőtt a felek, a per folyamában, orvosolhatlan fokig el nem keseredtek egymás iránt, s rongáló költekezésbe nem merültek; ha valahol, itt szükséges, hogy ne csak alkalom s kedv nyújtásék az egyenkedésre azoknak, kik egyezkedni óhajtanak, hanem maga az állam ösztönözze polgárait, közegei segítségével, a békére, azon előnyök által, mellyeket biztosít a jó akaratnak; sőt bizonyos esetekben kényszerítőleg is hasson a perlekedőkre, a mennyiben, legalább bizonyos fajú pereket, ne engedjen rendes bíró elébe vinni, mielőtt az egyességmeg nem kísértetett. Meg vagyok győződve, hogy a nép bizalmát magának megnyerni tudó békebíró, éppen nálunk, igen nagy sikerrel működhetik, s üdvös működése által a perek számát nagy mérvben kevesbítheti, s idővel ez intézmény a fajunknál kórállapottá fajult perlekedési viszketeg csökkentésére is hatással lehet. —

Megvallom azt is, hogy noha átlátom a fenntebb felhozott aggodalmak fontosságát, nagyon szerelmes vagyok a békebíróóság felállításának azon módozatába, mellyet az angol institutiók baráti javasolnak, a mi alatt nem azt értem, hogy a békebírák hatásköre nálunk is mind azon teendőkre kiterjedjen, melyekre az a britt birodalomban, ennek ősi törvényei és szokásai szerint, az önkormányzat szellemében, kiterjed, hanem csupán azt, hogy a békebíróóság ne legyen fizetéses kormányhivatal, hanem arra szabadon vállalkozó, független, vagyonos, közbizalomra méltó férfiak által gyakoroltassák, kik azomban a felvállalt teendőkre, képességek felőli kellő meggyőződés után, a kormány által hatalmaztassanak fel, s kik közöl az ügyes bajos felek, bizalmuk sugallata szerint, szabadon választhassák ki azon egyént, kire ügyöket bízni óhajtják. Nem lehet mellőzni a szükséges ellenőrzést, hogy a vállalkozó békebírák, a vagyonosságon, függetlenségén s pusztán jó akaraton kívül, kellő képességgel is bírjanak; ezért kell, hogy az önként ajánlkozók a kormány által erősítessenek meg; a bizalom tekintetéből pedig, melly nélkül sikerrel nem működhetnének, nem kellene s polgárok azon jogát korlátozni, hogy a felhatalmazott nagyobb számú egyének tiszteletre méltó koszorújából éppen s egyenesen azt vá-

laszthassák ügyeikben közbejáróul, ahhoz járulhassanak egyeztetés megkísérlése végett, a ki iránt, személyes ismeretség, vagy jó hírneve után különös bizalmat éreznek. Tartunk tőle, hogy nem lesznek elegendő számú képes és munkás önként vállalkozók; de miért ne tennénk illy kísérletet? — ha ez nem sikerül, ha igazuk van azoknak, kik fajunk önkormányzati életrealóságától keveset várnak, kik azt hiszik, hogy korunk anyagisága végképp kioltotta ama sok százados nemes táblabírói szellemet, melly ingyen dolgozott a közügyért: ám mindig át lehet térni a másik módosatra, hogy t. i. a békebírák fizetessenek, vagy napi díjakkal láttassanak el, — mi által azután, természetesen, az institutiónak egész szelleme s jellege lényegesen változni fog. —

IV. A törvénykezési szervezethez tartozó *harmadik* fontos és nagy kérdés volt *Szentléleky Gyula* kassai ügyvédnek a kassai ügyvédegylet nevében is tett indítványa, az ügyvédség rendezése tárgyában, miszerint: mondja ki a magyar jogászgűlés, hogy „egy olly ügyvédi rendtartásnak a törvényhozás útján leendő behozatalát, a hazai jogszolgáltatás érdekében halaszthatlanul szükségesnek tartja, melly a szabad ügyvédkezés elvének alapján, az ügyvédi szakképzettségről kellőleg gondoskodjék, s mely a fegyelmi hatalomnak az ügyvédi kar kebeléből választott önálló s csupán a legfőbb törvényszéknek alárendelt közegek általi gyakorlatát, nem különben egy díjszabályzat alkotását, szóval az ügyvédség önkormányzati jogainak s függetlenségének összes követelményeit biztosítsa.“ — Az indítvány a kijelölt előadó *Siegmund Vilmos* ügyvéd, a „Themis“ jogtudományi folyóirat szerkesztője részéről, ki e tárgynak a pesti ügyvédi egyletben is előadója volt, melegen ajánlatvén, minden bővebb s behatóbb eszmecsere nélkül, elfogadtatott. — Az ügyvédség rendezése a kormánynál is tanácskozás tárgya, s legközelebbi időben a törvényhozás asztalára kerülendő lévén: helyesen tette a jogászgűlés, hogy a törvénykezési épület ez oldalröli kiegészítésének szükségét szinte kiemelte; s miután éppen e tárgyban a különben elég szerény magyar jogirodalomban s különösen ezen m. akadémia kebeléből kiindulva is, már bővebb előmunkálatok léteznek, miután a főtörvényszékek s a hazai

ügyvédegyletek, valamint a szaklapok is ugyanaz iránt bővebben nyilatkoztak s a kormányi javaslatot beható bírálat alá vették: a jogászgűlési tárgyalás felötlő soványsága nem árthatott az ügy is már eléggé ismert ügynek, miután az alapú vett elvek csakugyan egésségeseknek mondhatók, t. i. hogy míg egy részről az ügyvédség szigorú feltételekhez, a kellőleg bizonyított jellemépség s szakképzetség garantiáihoz legyen kötve, más részről a már belépettek részére olly szabadság, függetlenség s önállóság biztosíttassék a jól rendezett önkormányzat, szabad szerződés, a chablonszerű munkákra nézve pedig határozott díjszabályzat által, melly azt idővel az angol barristerek s francziai avocatok tisztelt s tekintélyes magasságára emelje.

Nekem, tisztelt szakosztály! csak a legőszintébb örömet lehet éreznem a felett, hogy azon eszmék, mellyek védelmére nekem volt szerencsém ezelőtt évtizedekkel, a legmelegebb ifjú buzgalom, irodalmunkban majdnem először, fellépni, s miután az akadémia maga is méltónak tartotta az ügyvédi reform kérdését törvénytudományi osztálya részéről pályázás és díjazás tárgyául tűzni ki, ezen jutalmat „Ügyvédreform“ czimű pályamunkámmal elnyerni, — most, midőn az én szerény törekvéseimet az újabb nemzedék már elfelejtette — általános érvényre jutottak, s közel állanak a megvalósuláshoz; — s a tisztelt akadémia, melly, mint említém, a törvénykezési reform e fontos ágát szintén figyelmére méltatta egykor, s az e körüli eszmék tisztázásához maga részéről is lényegesen járult ösztönzése által, méltán osztozhatik azon örömben, hogy a kezdeményezés, mellynek előbb vite lére ő is áldozott, végre, évtizedek után, érett gyümölcs lett már s belép az életbe. — Fenntartom magamnak az ügyvédreform kérdését, a kormányi törvényjavaslat, s a bíróságok és ügyvédi egyletek véleményeinek tekintetbe vételével, legközelebb e helyütt bővebben ismertetni.

V. Egyike a legérdekesb s nálunk éppen most legkorszerűbb kérdéseknek, mellyek az első jogászgűlés szellemi étlapján felsoroltattak, a nyilvánosság, szóbeliség s közvetlenség behozatala törvénykezésünkben; nap és szabad lég a sötét barlangban, éltető sugár s tenyészto meleg eső a száraz, rideg puszt-

taságban! élet és ruganyosság a halálos dermedtségben! mosolygó, lelkes kép az acták poros papírváza mellett! — Elégé ismert, s úgy irodalmunkban, mint országgyűlési, megye is ügyvédegyeleti tanácskozásainkban, és itt az akadémiában is több ízben jobban, szebben s kimerítőbben tárgyalt kérdés, mint ahogy előadatott s tárgyalatott a jogászygyűlésen. Nem volna kívánatos, hogy ezen indítvány, miként az a jogász gyűlés elébe került, idegen nyelvekre lefordíttatván, a magyar jogtudomány mai állását jellemző adatként szerepeljen Európa előtt; mert az indítvány, miként az formuláztatott, azt bizonyítja, hogy az indítványozó, dicséretre méltó jó akarat mellett, a szóbeliség rendszerét s alapelveit nem eléggé ismeri. A kifejezéseiben foglalt állítások ugyanis — a mi egyébiránt talán csak a rögtönzött s eléggé meg nem gondolt szerkezet hibája — szemközt ellenkeznek a szóbeliség alapelvei ve, s lényegével, miként az európa szerzte el van fogadva, miszerint t. i. a szóbeliség rendszerében a bírói határozat alapját mindenkor csak a szóbeli tárgyalás adja, még akkor is, ha az, az iratokban feljegyzett előadásoktól eltér; az Írásbeli feljegyzések pedig csupán, részint a szóbeli tárgyalás előkészítésére, részint a megállapodások constatálására, mintegy leszegezésére szolgálnak, de az ítélethozatalnál döntő súllyal soha nem bírnak. Az indítványozó, ezen alapelvvel egyenes ellentétben, elég vigyázatlan volt így nyilatkozni indítványának kifejtésében: „a fő mozzanatoknak írásbani letétele egyik nélkülözhetlen kelléke az eljárásnak, csakhogy *nem csupán* az Írásban felvettek és letettek, azaz: nem csak az „quod in actis“ hanem az *is*, a mi a felek avagy képviselőik - keli közvetlen és szóbeli érintkezés által vált a bíróság meggyőződésévé, képezze úgy a tárgyalás, mint a bírói határozat együttes és összes tárgyát.“ — Ugyanezen hamis tant ismételve is vallja és terjeszti az indítvány, midőn másutt megint azt mondja: hogy „az írásbeli szükséges feljegyzésekre, mint alapra fektettetvén az eljárás, teljes és valódi kiegészítését a közvetlen előadás által fogja nyerni“ és ismét másutt, hogy „a szóbeliséghez szükséges, hogy minden a bírói határozathozatalhoz megkívántató fontos tény, körülmény és adat ne csak írásban megemlítsék p. o. jegyzőkönyvileg,

hanem az illető érdekeltek által *tetleg* (!) avagy szóval is előterjesztessek.“ Ezen egész stylizálás, az abban mindenütt előforduló „is“ világosan oda mutat, hogy indítványozó nem a szóbeli eljárást tartotta (reméllem, azolta jobbra tanított), a bírói határozat kizárólagos alapjának, sőt nem is a főbb tényezőnek. — Másik a tárgy nem helyes felfogását bizonyító állítása volt indítványa kifejtésében az, miszerint indítványozó akkor, midőn a szóbeliség rendszerének a polgári törvénykezésben leendő behozatala szükségéről beszél, kiváló fontosságot tulajdonít azon szempontnak, hogy a bíró a perlekedő felek saját személyét láthatja, azok arczkifejezését, mozdulatait szemlélheti, miáltal az anyagi valóság s igazság kipuhatólása nagyban elősegítettik; holott ezen, fontosnak inkább csak a bűnügyeknél tartható körülmény a polgári ügyeknél, hol a felek személyesen nem is tartoznak, és nem is szoktak megjelenni, hanem rendszerint megbizottak által képviseltetik magokat s ezt a dolog természete szerint és saját érdekükben nem is igen mellőzhetik, s hol a bíró, mint a véleményező tag igen helyesen mondá, habár kérdéseket szabadon intézhet, s tágabb körrel bír a tényállás kitisztzásában, de inquisitorrá még sem váltatik s a felek elismeréseit és bizonyítékait, bárminő arczkifejezés és testmozdulatok kíséretében adassanak is elő, csakugyan tekintetbe venni köteles, s polgári bíró létére mindig csak alaki igazságot szolgáltatathat, — fontossága legnagyobb részét elveszti. Nem akarom, ezen nagy tévedések mellett, mellyek maga a dolog lényegére nézve tűntek fel, a styl tökéletlenségét bővebben kiemelni, miután e tekintetben nem csak ezen, hanem egyéb indítványokra nézve is már előbb elmondtam észrevételemet. — Illy lényeges, és ismét stylusbeli hibák szolgáljanak jövőre figyelmeztetésül, hogy a ki az országos jogászyülés s így az egész ország színe előtt indítványokkal akar fellépni, s pedig a legfontosabb életkérdésekben, kellőleg fontolja meg, a mit ir és mond.

Miután azonban az indítvány e gyarlóságait az a felett véleményt mondó tagtárs, — a nyilvános és szóbeli polgári peres eljárás elveiről még 1866-ik évben kiadott jeles munkája, valamint számos egyéb alapos dolgozata által ismert nevű

Halmosy Endre minist. tanácsos s képviselő kellően kiemelte s helyre igazította: csak örülni lehetett annak, hogy az első magyar jogászgűlés legelső teendői közé sorozta ezen első rendű s legfőbb fontosságú kérdésben, melly nálunk éppen napirenden van, kinyilatkoztatni, hogy „a törvénykezés terén a szóbeli és nyilvános eljárás mielőbbi behozatalát szükségesnek tartja“ — noha éppen e tárgynál háromszorozva kell ismételnem hangoztatását azon már többször kifejezett meggyőződésemnek, hogy az illy általános kinyilatkoztatásoknak, mellyekre sokan a jogászgűlés feladását szorítani szeretnék, semmi gyakorlati értékük sincs, főleg ha a határozathozást megelőző eszmecsere s tanácskozás is olly sovány, mint ez alkalommal e nagy tárgyban volt. Hogy a nyilvánosság azon éltető nap, mellynek sugaraiban minden jó él és tenyészik, s a sötét ség minden madara és férgé kipusztul, hogy a szóbeliség s közvetlenség rendszere az írásbeliség felett végtelen előnyökkel bír, s hogy ezen egyedül üdvös, egyedül életerős rendszernek behozatala törvénykezésünkbe, a mennyiben az a meglevő tényezőkkel s az adott viszonyok közt lehetséges, mindenek felett óhajtható: ezen hit már jóformán megérett s majdnem általánossá lett hazánkban; mellette nyilatkoztak az ügyvédi egyletek, kevés kivétellel az összes jogi irodalom; ezen elv nyomán készült (jól vagy rosszúl e? azt ezúttal vizsgálni nem akarom, miután a kérdésre vissza akarok térni) a legújabb törvényjavaslat az igazságügyministerium codificáló osztályában. Nem az elv maga, hanem a „mikor s miként“ kérdése az, a mi e soknyelvű, e bőbeszédű, e perlekedési viszketegben szenvedő országban érdeket gerjeszt; — az aggályok eloszlátása, mellyek e rendszer ellenében nálunk, viszonyaink közt felmerülnek, mellyek olly kitűnő jogász s codificatornak is, mint Horvát Lajos, kebelét eltöltik, melylyektől a logikája erejéről s legtisztább jóakarataról egyaránt tisztelve ismert jelen igazságügyminister s a Curia bíráinak nagy része sem ment, miként amaz ezt a képviselőházban interpellatio folytán tett nyilatkozatában kijelenté, ezek pedig minden alkalommal hirdetik; s melyeknek a múlt év folytán Széher Mihály, e nagy tapasztalású, higgadt ítelető, köztekintélyben álló jurista adott a Pesti Napló lapjain

élénk kifejezést, — ez aggályok eloszlatása a nagy feladat, melynek megoldása nélkül hiába hirdetjük az egyszerű szent ígét: „szóbeliség s közvetlenség rendszere! jöjjön el a te országod!” — E rendszer nagy becsét, óriási előnyeit, elvben s elméletben, — mint említém — csak igen kevesen tagadják már; s valóban, az élő szó életerős melegét szemközt állítva a türelmes papiros halvány hazugságaival; a közvetlen előadás s kikérdezés igazságderítő hatalmát, a felek képviselőivel s tanúival közvetlenül érintkező bírót, hasonlítva a száraz, életlő referádával, a silány perkivonatokkal: ki ne látná át amannak előnyeit, 3 emennek nyomorúságát? — A jogászyülésnek tehát, ha e nehéz tárgyba bele harapott, s azíránt nyilatkozni szükségesnek tartotta, feladata lett volna közelebről kifejtetni, hogy ezen egyedül üdvös és életerős rendszert hazai viszonyaink közt is, noha rendszeres codexel még nem dicsekedhetünk, az igazságszolgáltatás minden veszélyeztetése nélkül, ősi szokásainkkal egybehangzólag, s az 1836: 20,1840: 11,1868: 54 törvénycikkekben megkezdett út szükségképpi következményeként, már most is életbe lehet léptetni, — természetesen, azon tényezők együttes felállítása mellett, mellyek azt támogatják, s mellynek azonnali életbe léptetése különös nehézségekbe nem ütközik s így azonnal kivihető, de semmi esetre sem várva el azon valószínűleg még nem éppen holnap beköszöntő időt, midőn készrendszeres kódexeink lesznek, — s nem tekintve e reformot az épület betetőzésének, hanem inkább alapnak, mellyre az épület többi részei rakassanak, mellyhez azok idomítassanak, s erőteljes elhatározással, bátor lélekkel kitörve azon circulus vitiosus békóiból, miszerint: azért nem lehet a szóbeli eljárást életbe léptetni, mert nincsenek az ezen ren 'szer által nagyobb mérvben igényelt jó bíráink s ügyvédek, s az ezen rendszer óhajtott sikerét biztosító szokásaink s hajlamaink, s ismét, megfordítva: azért nincsenek kitünőbb bíráink s ügyvédek, mert nem létezik iskola, a nyilvánosság és szóbeliség nagy iskolája, melly ilyeneket képezzen, s a rászajlamokat és szokásokat lassankint megszüntesse.

Nem lévén idő e nagy kérdést ez alkalommal bővebben szellőztetnem: szinte fenntartom magamnak, arra, a t. ösz-

tály engedelmével, majdan egy külön órát szentelni, addig is kijelentve, hogy: a szóbeliség, közvetlenség és nyilvánosság rendszerének, ezen minden szabad nép, s természetes józan eszéből rősz szokások által ki nem forgatott, vagy ahoz szomorú tapasztalásai után ismét visszatért minden nép által elfogadott s meleg ragaszkodással szeretett rendszernek feltétlen híve vagyok, de hangsúlyozva egyszersmind azon meggyőződésemet, hogy ha a nyilvános szóbeli eljárás életbe léptetését, mint az anyagi igazság felderítésének legjobb módját, s az egyedül gyökeres igazságszolgáltatási javítást, komolyan óhajtjuk, s azon tagadhatlan nehézségeket, melyekkel annak behozatala nálunk együtt jár, díjából elhárítani akarjuk: mind azon eszközöket alkalmaznunk kell egyidejű gondoskodással, melyek által a perek száma s anyaga kevesbedjék, s a szóbeliség elleneinek azon aggodalma, hogy e rendszer alkalmazása mellett az elintézetlen ügyek roppant tömegre fognak szaporodni bőbeszédű hajlamaink s az ezekkel együtt járó nagy időpazarlás miatt, legalább részben eloszlattassék. A ki tehát nálunk őszinte barátja a szóbeliség rendszerének, kell hogy barátja legyen a közjegyzői s békeherői intézménynek, s a világos és határozott törvényeknek is, mellyek a perek kevesbedésének leghatályosb tényezői, kell, hogy barátja legyen az ügyvédség rendezésének s ezzel együtt járó emelése-s nemesítésének. Mindezen intézkedések harmóniája s összehatása, kétségkívül lényeges feltétele a szóbeli eljárás óhajtott sikerének. — A szóbeliség behozásának főakadálya, mely azt az ideigl. polgári törvénykezési rendtartás létrejötte idején lehetetlennek mutatta, a még akkor nem létezett rendszeres bírói szervezet hiánya volt; azolta a bírói hatalom gyakorlásáról s a bírói felelősségről szóló törvény, a bíraskodásnak a közigazgatástól elkülönzése, a bírói függetlenség s bírói képesség törvényes biztosítékainak felállítása, s az első folyamodásé bíróságok végbement szervezése által ezen legfőbb nehézség meg van már szüntetve; a közjegyzőség s ügyvédség rendezése küszöb előtt állanak; jó bírák s jó ügyvédek nevelésének egyébiránt legjobb eszköze épen maga a nyilvánosság és szóbeliség, mely a jog bajnokait szellemük összes erejének kifejtésére vezeti, a silány ra-

bulistikát, a tények eltagadását s elferdítését, a közszemérem aegise alatt, lehetlenné teszi, s a visszaélőket, sőt a hivatásuknak megfelelni nem képes gyarlókat is a térről kétség kívül leszorítja. — A mi továbbá a hazai nyelvbábelből merített aggodalmat illeti, ez nem kevésbbé áll fenn az írásbeliség rendszere mellett, s czélszerű törvény által füláncját veszti. Az amerikai szabad államok ezen nehézség miatt bizonnyal nem mondanának le a nyilvános szóbeli törvénykezés áldásairól. — Azt végre, hogy coditicált, világos, határozott törvényeink mai napig sincsenek, sohasem tartottam elegendő oknak a szóbeliség azonnali életbe léptetése ellenében, mert bíránk eddig is ítétek ugyanazon hiányos törvények szerint, mellyek alapján a szóbeliség rendszerében egyelőre Ítélni fognának; azokat tehát ismerniük kellett eddig is, mint kelleni fog ezentúl, sőt a szóbeliség s nyilvánosság ellenőrző s lelkesítő hatása legjobb sarkantyú lesz bíránkra nézve is a létező törvények lelkiismeretes tanulmányozására, összes szellemi erejük megfeszítésére; sőt kényszeríteni fogja erre azokat is, kik most a henyeség párnáin szunyadoznak; s mert rendszeres codexe Angliának sincsen, a szóbeliség behozatalát megelőzve Franciaországnak s több más államnak se volt, mégis ott a szóbeliség s közvetlenség rendszere él és uralkodik, s a nemzetnek oly kincsét képezi, melytől megválni semmi áron sem akarna, valamint ahoz Németországnak a francia eljárás szerinti törvénykezéssel boldogított rajnai részei, bár elég alkalmuk lett volna, ha akarják, tőle menekülni, tett tapasztalásaik után a leghívebb szeretet melegével ragaszkodnak, sőt a melynek már a kancsukával kormányzó hideg északi hatalom is, felől vadva meghódolt. És ezen általános ragaszkodás a szóbeliség rendszeréhez mindazon népeknél, mellyek annak jótéményeit megkóstolták, a legfényesebb ajánló levél e rendszer számára.

Mindezeknél fogva engemet az említett aggodalmak nem bántanak, s reményteljes szívvel nézek a nyilvános és szóbeli eljárás vidám, életerős, napsugárral környezett képe elébe, mellyel a legközelebbi jövőndő biztat. Csak egy bátor (éppen nem vakmerő) férfi kell az ügyek élére, a ki szembe

szálljon a nehézségekkel, s a mély meggyőződés melegével győzze le azokat.

VI. A bírói szervezet a polgári törvénykezési eljárás körébe tartozó indítvány volt még a második jogászyűlésen Dr. Weisz Lajos temesvári ügyvédé, az egyes bíróságok illetősége tárgyában. Kívánta kimondatni, hogy a jó igazságszolgáltatás egyedül társas bíróságok által érhető el; az egyes bíróságok pedig csupán, mint czélszerűség tekintetéből túrt kivételes bíróságok tekintessenek, s ezek hatásköre lehetőleg szűkre szabassék.

A véleményadó Hodossy Imre országgyűlési képviselő nem tartotta ezt a tudományban ekkorig eldöntött kérdésnek, sőt, Szilágyi Virgillel együtt, jó anyagi s alaki törvények mellett, előnyt adott az egyes bírónak, ki épp olly helyesen s alaposan, s minden esetre gyorsabban s olcsóbban szolgáltathat igazságot, s ki mellett a személyes felelősség garantiája szól, a melly, társas bíróságoknál, hol egyik bíró a másikkal takarózhatik s mintegy annak háta mögé búvliat, egyáltalán lehetetlen. Indítványozva tehát, hogy miután a felállított té telnek megállapított s kétségfeletti tudományos becse nincsen, — miután a társas bíróság rendszere nem egyáltalában, s nem elvileg, hanem csak a jó igazságszolgáltatás egyéb kellékeinek hiányában, bizonyos körülmények közt, mint szükséges rősz fogadható el, s főleg, miután nálunk ez idő szerint a bírói szervezet külömben is az indítványozó elvével őszhangzólag van felállítva: az indítvány, mint sem kétségtelen becsű, sem nem időszerű, egészen elmellőztessék. — S indítványozó csakugyan hiában védelmezte s ajánlotta a gyűlésnek, Zlinszky Imre előadó által támogatva, szőnyegre nem a kellő időben hozott nézetét; most, midőn a kérdést már a törvényhozás is egyelőre eldöntötte, senki sem akart azzal időt tölteni; s véleményem szerint is az érdekes kérdés megvitatásának az első jogászyűlésen lett volna jobb helye s ideje, midőn még nem volt el döntve a fontos kérdés: hogy az új bírósági szervezet főképpen a társas- vagy az egyes bíróságok rendszerére alapítás-sék e, s hogy ez utóbbinak illetősége mennyire terjesztessék? — s midőn e tárgyban a szorongatott igazságügyi miniszternek támogatásra lett volna szüksége. Idő közben e kérdés

íránt az összes főtörvényszékek s ügy védegyletek nyilatkoztak. Milly illő lett volna a magyar jogászszyüléshez az igazságszolgáltatásnak ezen egyik életkérdése felett *annak idejében* mondani szabad és emelkedett szellemű véleményt, — mennyivel időszerűbb lett volna ez, mint p. o. a törvénytelen gyermekek sorsával vesződni. — Napi renden volt a törvényszékek kerületeinek beosztása s a székhelyek kérdése. Milly időszerű lett volna az együttlevő jogászszyülésnek érelyesen hangoztatni, hogy a törvényszéki területek felosztása ne a hagyományos, elavult alapra, a megyék egyenetlen határaitra fektetve, hanem a forgalmi szükségnek, a nép kényelmének, a gyors s ölesé igazságszolgáltatás igényeinek megfelelőleg eszközöltessék, s miután a történeti alapot egész teljességében fenntartani (p. o. minden kis rottenboroughnak saját törvényszékét meghagyni) úgy sem lehet, a megyei particularismus önző vágyaira, fontosb érdekekkel szemközt, figyelem ne fordítassék. Ideje lett volna tiltakozni az ellen, a mi azolta megtörtént dologgá vált, hogy a törvényszékek beosztásánál, csupán Erdélyt kivéve, hol a képtelenség óriási arányokban mutatkozott, minden elfogadható ok nélkül, — ha csak a finaciális szempont nem volt irányadó, mellynek az igazságszolgáltatás legmagasb érdekei előtt háttérbe kellene szorulni — majdnem egészen az eddigi, legnagyobb részében még Szt. István korabeli megyei területi felosztás vétett alapú, s így p. o. most, még egyik törvényszék területének kiterjedése csak 18—20 négyszeg mérföld, a másiké 110—120, nem kisebb különbségek állván fenn a lélekszámra nézve; s nem egy helyen fordul elő aféle bántó aránytalanság, hogy a törvényszék, sőt a járásbírótság székhelye, egy egész napi járó földre sőt még távolabb is fekszik a terület szélétől, holott a bíróság helyének, a teendők végzésére szükséges időt is bele számítva, legfeljebb egy nap alatt kellene megjárhatónak lenni; némely megye 20 mérföldnyi hosszú, s csak 3—4 mfd. széles, s a törvényszék helye annak legkülsőbb szélén fekszik, s az attól alig egy órányira fekvő községek már más törvényszékhez tartóznak, holott 15—20 mföldnyi távolságra fekvők, mert ugyan azon megye történeti határán belől vannak, az alá Boroztattak. Mindezen esetekben

az országos érdek, a gyors és olcsó igazságszolgáltatás tekintette alárendeltetett az önző s előítéletes particularismusnak, a hagyományos megyei fogalmaknak, s legfeljebb azon szűkeklű pénzügyi tekintetnek, mely a törvényszékeket okvetlenül a meglevő jobb s rosszabb épületekbe akarta dugni; mert a Justitia nálunk — mint már többször emlegettem — bár a bélyegek s illetékek jövedelme nem megvetendő összeget hoz a közkonyhára, ekkorig még szegény, didergő, rosztól öltöztetett, mostoha gyermek. — Mindezek már megtörténtek, s a hibákon egyhamar segíteni aligha lehet; hiszem, hogy úgy is megtörténtek volna, ha a jogászgyűlés ellenkező irányban felszólal, de mégis illett volna e testülethez bátor s felvilágosodott szavazatát annak idejében mérlegbe vetni éppen azon oldalra, honnét valamely jogi képtelenség fenyegető torzképe mutatkozott.

VII. A büntető jog terén felmerült, fenntebb felszámolt indítványok között, az első jogászgyűlésen a halálbüntetés eltörlésének kérdése, a másodikon pedig az eskütszéki eljárásnak politikai s főbenjáró bűnügyekre nézve leendő életbe léptetése voltak a legnagyobb érdekűek s horde-rejük, a mennyiben mind két indítvány egyszersmind nagyobbserű közjogi s politikai fontossággal is bír.

A halálbüntetés eltörlésének sokat vitatott s Beccaria és Filangieri olta egész irodalmat teremtett kérdése felett beszéltek az első jogászgyűlés tagjai, az összes fennforgó tárgyak között, legtöbbit s legélénkebben, itt ott a valódi szónoklat erejével s hevével; mindent elmondva, a mit csak valaha olvastak s tanultak e nagyon kimerített, de nagyszerű érdekességénél fogva örökifjú tárgyról, melyről mind a mellett, hogy egész könyvtárak vannak felőle megírva, s a világ minden törvényhozó testületében, s jogászgyűlésében időnként bőven tárgyalatott, s minden oldalról megvitattatott, mégis p. o. Lucas Károly a francia institut tagja, ezen nemes eszmének legbuzgóbb öreg apostola, annyira új s meglepő szempontokat tudott felállítani Bismark német birodalmi cancelárhoz s Van Lilaar hollandi igazságügyministerhez írt, nagybecsű leveleiben, mellyeket annak idejében a Jogtudományi Szemlében én is közöltem. A jogászgyűlésen újat nem hal-

lőttünk, de hallottunk sok jó és alapos nézetet, egy oldalról állván az eszme lelkesült emberei, más oldalról a magyarországi állapotokat hidegen fontoló, s a halálbüntetés eltörlését, mint magas eszményképet, elvben ugyan elfogadó, de annak kimondását még koránló hazafiak; s meglepő jelenet volt, hogy éppen a lelkesülésre hajlóbb fiatalb nemzedék közül sokan az eltörlés ellen nyilatkoztak. Azonban a gyűlés (bár nem nagy) többsége a halálbüntetés eltörlése mellett nyilatkozván, csakugyan olly határozatot hozott, melly az öreg Lucas Károly arezára a megelégedés mosolyát fogja felidézni, sőt azok is, kik az emberi haladás e nagy vívmányának elfogadását Szent István koronája alatt még koránlották, a halálbüntetést politikai büntetésekre éppen nem, s csupán csak az alávaló indokból elkövetett gyilkosságra, s ez esetben is csak a lehető legnagyobb biztosítékok (bírák egyhangúsága, teljes bizonyíték s a t.) mellett kívánták alkalm azni, valamin t a halálbüntetés végrehajtásának módjára nézve is a humanitás követelményeit szem előtt tartatni. Megvallom, aggódva kísérem a lapok tudósításait e tanácskozás folyamáról, mert annyira szívemhez van növe nekem is e nemes és keresztyén tan, annyira megvagyok győződve annak helyességéről emberiségi s bölcsészeti, jogi valamint történeti s tapasztalati szempontokból, hogy vigasztalhatlan lettem volna az ellenkező eldöntés felett. — Engert Tivadar pestvárosi ügyész tette az indítványt, hogy „a halál, mint büntetés, az új büntető törvénykönyv alkotása alkalmával, mellőzendő“. — Brode Lipót, e kitűnő képességű ügyvéd, tette, mint véleményező, az ellenindítványt, ki addig míg czélszerű börtönrendszer nem léphet nálunk életbe, a halálbüntetés megtartását szükségesnek tartotta. A harmadik szakosztályban három napig tartott az élénk vita; az indítványt Friedmann Bernát, mint választott előadó, s a nevezetesb tagok közül tisztelt akadémiai tagtársunk *Csatskó Imre*, kit e tárgyban már e helyen is hallottunk, — az öreg, de minden szépért s jóért ifjú hévvel lelkesedni tudó *Nagy József* nagyváradai ügyvéd s egykori képviselő; dr. *Dárday Sándor* szerkesztő s még többen melegen pártolták, míg az ifjú *Pulszky Ágoston Várady Mihály* torontáli törvényszéki elnök s ismert jogtudományi cikkk-

író a szaklapokban, ki e kérdésben monographiát is tett közzé (Pest, 1871, Kocsi Sándor nyomdájában, 90. l.), *Mátyus Arisztid*, ez ékesszóló ügyvéd s képviselő s a t. az ellenvélemény mellett nyilatkoztak. Megújult az érdekes vita a teljes ülésben is, hol a szakosztályi többség véleményét *Ritóok Zsgmond* nagyváradai ügyvéd, a kisebbségét pedig *Mátyus Arisztid* kitűnően képviselték s erős mérkőzés után végre 105 szavazat, 80 ellenében, kimondta a halált a halálbüntetésre, a diadalmas többség zajos éljenei közt.

Az első jogászyűlésnek ez lévén egyedüli tárgya a büntető jog köréből, a harmadik szakosztály kizárólag ennek megvitatására fordíthatta egész idejét, s valóban e tárgy minden oldalról kimerítőleg lett megvitatva, megerősítéseiül azon óhajlás helyességének, hogy „nem kell a gyűléseket egyszerre csoportosan felhalmozott nagy fontosságú tárgyak özönével elárasztani, mellyek mindegyike egy maga elegendő volna az egész jogászyűlés összes idejét s figyelmét és erejét igénybe venni, ha ki akarja kerülni azon vádat, hogy a legfontosb legéletbevágóbb nagy kérdéseket csak felületesen, futólag tárgyalja, s czifrálkodik a ragyogó indítványokkal, valódi haszon s eredmény nélkül. —

Lássuk, röviden megpendítve, az eszméket, mellyek nem csupán jogtudományi, hanem egyéb, a jogászyűlés körébe már nem olly szorososan tartozó, de ezen kérdésnél melőzhetlen, politikai s humanitási szempontokból felhozattak.

Elmondattott egy részről, hogy e kérdésnél nem a szívnek, az érzelemnek, az érzelgős philanthropiának, hanem az észnek s államférfiúi belátásnak kell határozni, különösen a jogászyűlésen, hol érvekkel, nem pedig szép phrasisokkal kell harczolni; hogy gonosztevők irányában el lenne vesztegetve a nemesszívűség; hogy a halálbüntetés eltörlésének vagy további fenntartásának kérdésére nem adható mindenütt egyenlő s általános felelet, hanem annak minden egyes országban a különös viszonyok s előzményekhez képpeszt kell eldöntetnie, s hogy előbb ezen előzményeket kell előteremteni, — hogy a halálbüntetés eltörlése nem tartozik egyazon szempont alá a botbüntetés eltörlésével, melly tisztán humanisticus és alsóbbrendű kérdés, míg amaz az állami jogbiz-

tonság sokkal nagyobb jelentőségű kérdése, mely jogbiztonság a büntetés legfőbb célja, s ennek pedig legalkalmas eszköze a büntetéssel fenyegetés s ezáltal elrettentés, és visszatartás olly cselekvényektől, mellyek a jogbiztonságot veszélyeztetik, s főképp a halálbüntetéssel fenyegetés, melly minden büntetésnemek közt a legvisszariasztóbb. Ha e cél el lehetne érni a fogságbüntetés által: úgy a halálbüntetést el lehetne törölni, de míg a börtönök állapota hazánkban olly tökéletlen, s a börtönre ítétek menekülése éppen nem lehetetlen: addig a halálbüntetést kéntelen fenntartani azon állam, melly felelős mindazon büntettért, mellyet a menekült bűnös netalán újból elkövet. — Elmondattott, és pedig Mittermaier tekintélyére hivatkozva, jogi szempontból, a mi itt leginkább van helyén, — hogy a halálbüntetés nem jogtalan, valamint nem jogtalan a büntetés más neme, s ha az állam, melly nem adta a polgárnak szabadságát s azt mégis elveszi a börtön büntetés alkalmazásával, erre jogosultnak mondható, — éppen úgy nem lehet azt jogosulatlannak mondani a halálbüntetés alkalmazására azon okból, mert nem adta a polgárnak életét; hogy éppen a büntetéseknek a büntettekhez mért szükséges fokozatossága, mellyet a fokozatokra nem osztható halálbüntetés ellenesei egyik érvül szoktak felhozni, vezet azon következményre, hogy a halálbüntetés, mint a büntetések legsúlyosb neme s mintegy tetőpontja, alkalmaztassák a legelvetemültebb bűntevőkre; — hogy azon szempont, melly a halálbüntetés eltörlése védőinek legerősbb érvelése, miszerint t. i. a netalán ártatlanul halálra ítélt ember, a végrehajtott halálbüntetés után, előbbi állapotba vissza nem helyezhető, mert fel nem támasztható, kellelénél többet és így mit sem bizonyít, mert az előbbi állapotba visszahelyezés arra nézve sem lehetséges, ki börtönbüntetését, mellyre ártatlan létére ítéltetett, egészben vagy részben kiállotta, a ki ezáltal egészében, becsületében, keresetében szenvedett s a t.; hogy az ártatlanok elítéltetése, jó bírák s jó eljárás mellett, csak igen ritka eset lehet, törvényalkotásnál pedig nem a kivétel, hanem a szabály veendő figyelembe; — hogy végre a halálbüntetés nem csak jogos, hanem főképpen célszerű is, mert legnagyobb elrettentő hatállyal bír, s hogy az

ellenkező állítás, miszerint a tapasztalás azt bizonyítaná, hogy a cél a halálbüntetés fenyegetése által el nem éretik, biztos statisztikai adatokkal nincsen támogatva, s általában erkölcsi számítások mezején nem létezik s nem is lehetséges a kellő bizonyosság. — S az illy nézetűek által az ellennézet bivei azzal is vádoltattak, hogy csak a szív gyarló sugallatát követik, sőt éppen, hogy olcsó népszerűséget keresnek.

Előadatott más részről, hogy a halálbüntetés, melly az elrettentés elméletén alapszik, azon elméleten, melly az önmagában cél embert mások elijesztésére szolgáló eszközzé aljasítja, nem jogos, mert határozott ellentétben áll az ember rendeltetésével. Kiemeltetett különösen bár kevesebb nyomatékkai, mint érdemli, azon fontos jogi szempont is, hogy az állam néhány gonosztevővel szemközt soha sincs azon önvédelmi állapotban, melly az emberélet kioltását egyedül igazolhatná, mert az elfogott s megkötözött gonosztevő nem lehet többé veszélyes reá nézve, s így bekövetkezik az önvédelmi jog mérsékletének stádiuma; a lefegyverzett embert, kit más módon is tehet ártalmatlanná, nincs sem oka, sem joga megölni, valamint nincs joga a már veszélyen kívül levő magánegyénnek, hogy a már lefegyverzett gyilkost megölessen. — Itt már megszűnik a jogos önvédelem s helyébe lép a bosszú. — Ha az állam más módon nem tudná fenntartani a közbiztonságot, mint halálbüntetések által, ha nem találná meg s nem létesitené annak eszközeit jó rendőrség, megelőző szabályok, biztos és czélszerű börtönök felállítására, s főképpen a mind inkább terjesztett s minél jobban rendezett népnevelés által, — ha, Lucas szerint „a bakó pártfogására szorulna“: nem érdemelné meg a polgárosult állam nevét. Sőt ha, — miután az államnak csakugyan sok esetben joga lehet a polgáréletéhez, — a halálbüntetés nem mondhatnák is éppen jogtalannak (a mi különben is meddő szempont, mert az állam arról, ha bár jogtalan volna is, le nem mond mindaddig, míg azt czélszerűnek és szükségesnek tartja), — ha tehát, feltéve de meg nem engedve, jogos volna is, de nem czélszerű és nem szükséges. Főtekintet, hogy nem czélszerű, s ha nem czélszerű, akkor nem is lehet szükséges. Nem czélszerű pedig, mert nem bír a büntetés kellékeivel; nem arányosítható a

büntett nagyságához, nem mérhető ki igazságosan, kizárja a javulhatást, a magába térést; ha egyszer alkalmaztatott, helyre nem hozható; nem is bír a sokat emlegetett elretentő erővel, mert bekövetkezése, éppen az Ítéelő bírák s a megkegyelmezésre hajló fejedelmek természetes iszonyánál fogva ezen vérfagyasztó és kebelrázó büntetéssel szemközt, nem biztosan várható, holott az elretentés a büntetésnek nem annyira szigorúságában, mint elmaradhatlan s kikerülhetlen bizonyosságában fekszik; sőt a halál legtöbb esetben büntetésnek sem tekinthető; nem büntetés azokra nézve, kik az életet, p. o. a lelkiismeret furdalásaitól gyötörtetve megunták s attól inkább menekülni vágnak, s nem büntetés többnyire azokra nézve sem, kik az élethez ragaszkodva a haláltól irtóznak, mert ezeket a végrehajtás többnyire önkívületes, a büntetést már nem érző állapotban találja. — Elmondattott, ezen állításokat részletezve s kiszínezve, hogy miután tíz vagy csak egy gyilkosságért csak egy halállal lehet bűnhődni, miután a gyilkosnak csak egy élete van elvenni való, s miután a halálbüntetésnél, a mai fogalmak szerint, mellyek a kínzást, a kerékbe törést, keresztre feszítést, s az ó és középkor egyéb rémalakjait kizárják, fokozásnak helye nem lehet: a büntetés e neme nem elégíti ki a jogérzetet s nem szül megnyugvást a büntető igazság eljárásában, míg ellenben a börtönbüntetés súlyát végtelenül lehet fokozni vagy enyhíteni; — hogy a javulás útját a halál végképpen elvágja, s a kivégeztetést megelőzőleg olykor mutatkozó bűnbánat is ritkán őszinte, de ha az is, a sír mélyébe temetve mit sem használ a polgári társaságnak, mellynek élő és gyümölcsöző javulásra van szüksége, míg ellenben a börtönbüntetését kiállott rab olykor még hasznos tagjává válhatik a hazának, s magában a börtönben is hasznosan munkálkodhatik; — hogy az ártatlanokat halálra ítéelő tévedések ellen nincs sehol és semmiben teljesen megnyugtató biztosíték; bírák, szakértők, tanúk, feltéve, hogy kivétel nélkül a leglelkiismeretesbek is, és hoszú, szenvedélyek s érdekek által soha sem vezetettek, mégis gyarló emberek lévén, mindenkor ki vannak téve a szomorú lehetőségnek hogy tévedjenek; ki vannak téve, mint számos példa bizonyítja, még akkor is, ha a vádlott önbeismerése alapján

mondták ki a halálos ítéletet, s e tévedés azután örökre helyrehozhatlan; hogy ezen helyrehozhatlanság s a jóvátételnek ezen lehetlensége, ha áll is kisebb mértékben a szenvedett börtönbüntetésre nézve, távolról sem hasonlítható azon iszonyatosságához, melly az ártatlannak kivégeztetésével jár; mert míg a halálbüntetés egy perez alatt végrehajtatik, s a halott többé fel nem támadhat, és a megsemmisült ember ártatlanságát kutatni csak ritkábban lesz valakinek kedve és érdeke: addig a börtönbüntetés mellett az ártatlanság kiderítésére lehetőséget s kedvet ad a folyó idő úgy az elítéltnak magának, mint a hozzá tartozó érdekelteknek. — Elmondattott, hogy nem csak a halálbüntetés, hanem a szigorú börtönbüntetés is bír elrettentő hatással, sőt gyakran nagyobb, mint amaz, mert a nagy bünteteket elkövető nyers és vad egyének megszokták szemébe nézni a halálnak, s a távoleső és bizonytalan halálbüntetés kevésbé ijeszti őket, mint kedvelt szabadságuk elvesztése s unalmas és kínos élet az élethosszig tartó fogság örömtelen magányában s végtelenségük által rettentő gyötrelmei közt, ha e börtönbüntetés bizonyos és elkerülhetlen; — hogy a halálbüntetés czélszerűtlen, éppen a tőle várt elrettentés szempont jából azért, mert a már említett okból nem olly bizonyosan várható, mint a büntetés más neme, mellytől a bíró, az eskütszék, a fejedelem lelkiismerete s emberi érzelme vissza nem riad; — hogy éppen azért a közbiztonsági állapotok története bizonyítja, hogy a felállított akasztófák, s a szerencsétlen bakók, kik nem hogy a közbiztonság tiszteletre méltó őrei — s a törvény szentségének végrehajtoiként becsültténének, sőt általános megvetés és gyűlölet tárgyai, mert nem a jogos önvédelem jogát s kötelességét teljesítik, sőt felriasztják a lelkiismeretet az emberiség durva megsértése által, — a büntettek eseteit éppen nem ritkítják, s halálbüntetés alá eső büntettek ugyanott s ugyanakkor követtetnek el, midőn a nép egy-egy Zöld Marczi ünnepélyes kivégeztetéséhez tolong, a gonosztevőt hősnek tekinti, s reá a részvét könyeit s koszorúit pazarolja; végre, hogy éppen a halálbüntetés gyakoribb alkalmazása nem hogy szelídítene, de sőt elvadija a kedélyeket. —

Igen távol vagyok attól, hogy azoknak méltatlan vádját, kik minket, a halálbüntetés eltörlésének híveit, jószívú, de gyenge agyú érzelgőknek gúnyolnak, — noha e vád azokat kik a rövid perc alatt minden szenvedésnek véget vető halál helyett a holtig tartó börtön büntetését akarják alkalmaztatni, alig érheti, — sőt a kik minket olcsó népszerűség vádászataival is vádolnak, afélével akarjam viszonzni, mi ellen a véleményező jogászgyűlési tag is óvást tett, hogy ők meg, a halálbüntetés fenntartásának pártolói, szívtelen, hideg emberek, a szabadelvűséghez hirtelenek, sőt éppen hazaárulók, kik Magyarországot a külföld előtt compromittálják. — A legbecsületesebb meggyőződés s tiszta igazságszeretet torrásából fakad mind a két vélemény, s azért tiszteletre méltó egyik úgy, mint a másik. — Mi, kik az erkölcsi s társadalmi rendnek e nagy postulátumát már érettnék tartjuk a valósításra, teljesen tudjuk méltányolni az ellen vélemény üek komoly aggodalmait, de ismét megvagyunk győződve, hogy véleményünk alapja nem pusztán az érzés s philanthropia, hanem az ész és a czélszerűség. És mi teljes megnyugvást találhatunk abban, hogy a jogászgyűlés tagjai közt éles elvi különbség nem igen mutatkozott, s eltérés inkább csak a szükségesség, az időszűrség kérdésében volt, — a miből reményt meríthetünk, hogy ha eljő az idő, mellyben azon feltételek, mellyekhez ellenfeleink a halálbüntetés megszüntetésének lehetőséget kötik, bekövetkeznek: ők is egyesülni fognak az eltörlés apostolaival, kik ennek szükségességét már most vélik jelen lenni. — Külömben pedig csak örülni lehet, hogy e fontos kérdés a magyar jogászgyűlésen mind két oldalról megvitattatott s felvilágosított, s én részemről nem lehetek azon véleményben, hogy e küzdelem csak tudományos tekintetben bírhat érdekel, de a halálbüntetés eltörlése, mint tisztán gyakorlati tárgy, s a törvényhozási politikának kérdése a jogászgyűlés nyilatkozatainak körébe nem tartozik; sőt azt hiszem, hogy a jogászgyűlés igen helyesen tette, midőn szavazatának bármely kis súlyával, szinte gyámolította azon nagy mozgalmat, melly a halálbüntetés eltörlésére irányozva, s mind erősebb erősebb viszhangokat keltve a polgárosult államokban, évenként előre halad, tért foglal, s közelít magas célja felé, melly a vérpad s akasztófa végleges eltörlése s az emberi

élet sérthetlenségének szentesítése, (kivéve mindig a jogos önvédelem esetét); midőn a büntető codex elkészülésének s életbe léptetésének küszöbén mellőztetni kívánta a visszatorlás szomorú rendszerét, a hiba helyrehozhatásának s a javulásnak lehetőségét kizáró vad rendszert, melly egyáltalán összeférhetlen a mai büntető törvényekben alapul veendő penitentiárius rendszerrel, a javítás szelíd rendszerével, mellyet az emberiség s keresztyénség nemes szelleme épített fel a talio véres tanának romjain. —

VIII. A büntető eljárás köréből vett fontos és nagyérdékű vita-tárgy volt még, a második jogászyülésén, az „eskütszéki eljárásnak politikai és főbenjáró bűnügyekre nézve hazánkban is leendő meghonosítása.“ Az indítványozó dr. Friedmann Bernát pesti ügyvéd abból indáit ki, hogy a bűntények felett nem annyira a törvények szerint, mellyeket az idő meghalad s elavít, mint a nép jogéretének sugallatához képpes lehet jól határozni; hogy a bűnösség felismerése nem szorítható merev szabályok közé, s az e részbeni igaz és való megtalálására nem a törvény által előszabott bizonyítási szabályok vezethetnek, hanem a szabadon működő s gondolkodó ész, a körültekintő éber figyelem s fogékony kedély, mellyek a praxisban elfásult rendes törvénytudó bírónak nem lehetnek olly mértékben sajátai, mint a józanészű, egyszerű közpolgárnak, kinél az ész működése megszokott formák békóiba verve nincsen; és így a büntető igazságszolgáltatás legjobb orgánuma maga a nép, vagyis: annak szabadon választott, független kifolyása: az eskütszék. — Az egyik véleményadó *Ritoók Zsigmondé*, nagyváradi ügyvéd, bővebben ismertette az eskütszéki intézmény különféle szervezeteit s feltételeit, mellyektől függ a kedvező eredmény, s annak jogi, politikai s erkölcsi oldalait, szükségesnek tartotta, hogy a jogászyülés ne csak azon egyszerű s a semminél alig többet mondó formulában nyilatkozzék, miszerint „az eskütszéki intézmény elfogadását szükségesnek tartja“ hanem jelölje meg azon vezérelveket is, mellyek szerint azt alakíttatni kívánj a; egyébiránt az intézmény fényoldalait kiemelve s az ellene sokakban élő kételyeket s aggodalmakat czáfolva, nem csak az indítvány szűkebb körében, hanem azontúl is, minden bűn-

ttre s az összes politikai és sajtóvétségekre kívánta azt kiterjeszteni. A másik véleményező *Illés Károly* pesti tiszti ügyész, nem rettenve vissza attól, hogy az eskütszéki intézmény ellenzése, minthogy ezen intézmény a haladó kor követelményének s a szabadelvűség és polgárosultság egyik feltételének s majdnem legszebb virágának szokott tekintetni, — könnyen a szabadelvűség hiánya s elmaradottság vádját vonhatja maga után, ámbár elismerte, hogy az eskütszéki alapeszméje, vagy más szóval: a nép jogosult befolyásának a büntető igazságszolgáltatás gyakorlásánál kellő biztosítása, kifogás alá nem eshetik, határozottan ellenszegült az eskiütszékek most divatozó rendszerének, mellytől az igazságszolgáltatás érdekeire nézve jó szolgálatot nem vár, ha valamely nép-nél hiányoznak a szükséges előfeltételek, mellyek nélkül az czéljának meg nem felelhet; ezen feltételeket pedig nálunk fel nem találja. Illy feltételek: a miveltég s politikai érettség előhaladottabb foka, a népben élő erős jogérzet s törvény tisztelet, szerencsés politikai viszonyok s politikai és vallási pártszenvédelektől ment közélet; kiképzett bírói kar, s jó büntető törvénykönyv. Ezen, véleményező tehát az indítványt mellőztetni óhajtja, s minthogy mégis a nép befolyását egészen kizárni nem akarja, azon közéletet hozza javaslatba, miszerint „a büntető igazságszolgáltatásnál hazánkban a kinevezett törvénytudó bíróságok mellett a nép által választott, s a törvénytudókkal egy testületben bíraskodó bizalmi férfiak is alkalmaztassanak“ de a tudományosan képzett bírák mellett számszerinti kisebbségben álljanak. — A szakosztályi élénk vitában dr. *Dárday Sándor* előadó figyelmeztetett a szükséges megkülönböztetésekre és a szabatosabb formulázás szükségére, melly a rögtönzöttség jellegét viselő indítványban sajnosán nélkülöztetik, mellyből csak az sem tűnik ki, hogy mi az indítványozó szándéka tulajdonképpen; az e, hogy a mostani eskütszéki intézmény, melly csupán a sajtóügyekre nézve áll fenn, azonnal kiterjesztessék a politikai s főbenjáró bűnügyekre is, a mi mostani írásbeli bünyfenyítő eljárásunk mellett lehetetlen, vagy hogy arra csak a majdani codificationál legyen tekintet? melly utóbbi esetben ismét az eskütszéki intézménynek szűkebb kör jelöltetnék ki az indítvány szerint mint millyet a

törvényhozás talán kijelölni szándékozik. Figyelmeztette különösen a gyűlést, hogy a politikai bűnügyeknek eskütszékek elébe utasítása az intézménynek éppen legkényesebb oldala, kiváltképpen nálunk, ha a politikai pártszenvédélyeket, s a nemzetiségi viszátkodást szemügyre vesszük. Igen helyesen emelte ki az előadó, ki egyébiránt az eskütszéki intézménynek meleg barátja, hogy az eskütszékek behozatalánál arra, hogy azoknak óhajtott üdvös hatásuk legyen, bizonyos előfeltételek, p. o. Mittermaier szerint is jó büntető törvénykönyv és jó büntető perrendtartás, kívántatnak, s hogy különösen ezen intézménynek a politikai büntettek alkalmazásánál a legnagyobb óvatosság szükséges. Nálunk ezt, speciális hazai viszonyaink közt, még most lehetetlenek tartja s kimondja, hogy ott, hol politikai pártszenvédélyek dúlnak, az elvakított nép bíraskodása veszélyesebb lehet még a roszneví cabineti bíraskodásnál is. Az indítványozó formulázásában tehát meg nem nyughatik, s azt nem kívánja tanácskozás tárgyává tétetni. — A vélemények többféle nyilatkozatai után, mellyek hullámozásában Csukássy Károly tiszti ügyész nem csak a mi saját társadalmi viszonyaink közt, hanem általában is tagadta az eskütszék czélszerűségét, mások, és pedig igen tekintélyes férfiak, mint Várady Mihályi, Nagy József, Gyarmathy .Sámuel, Kormos Béla pedig különösen nálunk nem találták fel annak szükséges feltételeit, a kellő jogérzületet s kifejlett polgári öntudatot, törvénytiszteletet, pártszenvédélyektől mentességet, az ország megállapított törvényes rendéhez való általános ragaszkodást, jó büntető kódexet s eljárást; s felemlítették a soknyelvűséget, a nemzetiségi viszályt, a hivatottak hanyagságát, a szomorú tapasztalásokat; mások ismét, mint Jakabfalvy Gyula s Mátyus Arisztid s a t. nem féltek az ügy ezen árnyoldalaitól, mellyeken a törvényhozás segíthet, s nem látták hazánk lakosainak képzettségét jellemét s jóakarátát olly sötét színben, mint amaz óvatosabbak; — a szakosztály végre is abban állapodott meg minden bővebb formulázás nélkül, hogy „az eskütszéki intézmény minden büntetetre s politikai és sajtóvétségre nézve hozassék be;“ mit a teljes ülés is, hol Mátyus Arisztid volt a szakosztály előadója, szinte ugyan ezen meddő átalá-

nosságban magáévá tett, a nélkül, hogy tekintetbe vette volna azoknak figyelmeztetését, kik illy pusztá phrásist a semminél alig többet érőnek bélyegeztek.

Véleményem szerint is, a tett tapasztalások után éppen nem lehet csodálni, ha azon meleg rokonszenv, melyly a bűnügyekre s különösen politikai és sajtóügyekre nézve eskütszékek behozatala után epedezett s rajongott, s ezen intézmény kizárólagos czélszerűségét, jóságát, szabad államban nélkülözhetlenségét tagadásba nem vehető axiómaként állította a becsületes meggyőződés oltárára, sokaknál nagyon is meghűlt s elcsüggedt. Látni, hogy sokszor az esküitek teljes számát alig lehet, büntetés fenyegetése nélkül, összegyűjteni; hallani, hogy ugyanazon esküitek, kik az előttük felolvasott hírlapi cikkben rágalmat s becsületsértést láttak, azon kérdésre, hogy e cikket ez és ez írta e? igennel feleltek, s azon harmadik kérdésre mégis, hogy tehát ez és ez követett é el büntetésre méltó rágalmat, ne mm-el válaszoltak, s a gaz rágalmazót felmentették s diadalmasan hagyták a nyilvánosság színe előtt haza menni Íróasztalához, hogy a rágalmazást büntetlenül folytassa; — tapasztalni a polgártársak eféle valóban elszomorító s elcsüggesztő érzékhányát a becsület szent ügye iránt, — és mégis szilárdul megmaradni azon rajongó hitben, hogy az eskütszék, a nép bíraskodása, nálunk legjobb biztosítéka a személyes bátorlétnek, a becsület sérthetlenségének, erre valóban fanatizmus kívántatik, melyly kedvencz rögeszméihez ragaszkodik, s melyly csak azon hit által menthető, hogy a kellő jogérzetet s érettséget és törvénytiszteletet éppen az eskütszéki intézmény fogja lassankint kifejleszteni, s az, a mi most kezdetleges és tökéletlen, a gyakorlat által megnemesedik s jobbra fejük. — Ha megkérdéznék azokat, kik elméleti érveik nyomán, jelenlegi hazai viszonyaink közt, az eskütszékek általános és mindennemű büntető ügyre kiterjedő hatáskörét pártolják, váljon volna é kedvük olly helyen, hol p. o. a népesség ultramontán szellemben van fanatizálva, vallásos meggyőzések vagy előítéletek körébe vágó szóért vagy tettért eskütszék elébe állani, vagy ott, hol a lakosság Miletits, vagy román rajongók ékesszóllásának varázsa alatt áll, magyar életét mócz vagy panszláv eskütek szabad, tetszés sze-

rinti, semmivel sem indokolandó, semmi törvény által sem korlátozott önkényére bízni? — kétlem, hogy a kérdésre igennel felelnének, s a martyrságra olly könnyen és szívesen mennének, mint a milly könnyen s örömet elmondják szabadelvű szónoklataikat. — Illy viszonyok közt én nem érhetem másképpen a jogászyülés általános és határozatlan nyilatkozatát, mint úgy, hogy az eskütszék majdan, a büntető eljárás codificálása alkalmával, kellő, minden oldalú megfontolás után, és ovatos formulázás mellett, szorosán körülírt hatáskörrel s eljárással, és a vezérlő bíróságnak adandó olly hatalommal léptetessék nálunk életbe, melly képes legyen a lehető veszélyeket meggátolni, s milyennel Angol országban az assiseken elnöklő bírák sok tekintetben felruházva vannak. —

IX. A büntető jog köréből még néhány indítvány részesült azon szerencsében, melly a magánjog körébe tartozó indítványokat ezúttal nem érte; nevezetesen Boór József indítványa folytán Csukássy Károly előadó ajánlatára, kimondatott, hogy „a jó igazságszolgáltatás érdeke megkívánja önálló és felelős törvényszéki orvosok intézményének életbeléptetését“; dr. *Melicher Ferencz* indítványára, dr. *Friedmann Berndt* véleményező és dr. *Schnierer Aladár* előadó által ajánlva, kijelentetett, hogy „a büntetőjogi elévülés büntető rendszerünkbe felveendő“ végre dr. *Csukássy Károly* indítványára, *Ritoók Zsigmond* előadó támogatása mellett, a fenytető illetékesség tekintetében hazai törvényszékeinknél észlelt eltérések s ellentétes eljárások megszüntetése czéljából, elfogadtatott azon elv kinyilatkoztatása, hogy „a majdan behozandó büntető eljárásban a büntetőjogi rendes illetőség első sorban a büntett elkövetésének helye, s csak második sorban irányuljon a tettes lak- vagy tartózkodási helye szerint.“ — Mind ezen indítványok, mellyek legalkalmatossabban majd csak összes büntető jogrendszerünk kimerítő szabályozásakor lesznek figyelembe veendő, így elszigetelten nem nagy érdeket gerjesztettek, bár meg kell vallani, hogy mind e mellett is dicséretes részvétellel s készülettel tárgyaltak; egy negyedik szinte fontos büntetőjogi elvet tartalmazó indítványt, hogy t. i. a büntettben marasztalásnak semmi egyéb joga hátránya ne legyen, mint a mi az ítéletben

magában van kimondva, maga az indítványozó dr. *Friedmann* visszavette. Látszik a büntetőjogra vonatkozó indítványok ezen bőségéből, hogy fiatalabb jogászaink közül többen foglalkodnak a jogtudomány ezen érdekes, sőt a jogphilosóphiára nézve minden egyébnél érdekesebb ágával, melly a humanitás, az emberi méltóság, s a polgári szabadság magas érdekeivel olly szoros összefüggésben áll. S mindezek, alaposan megvitatva, elég becses anyagok a jövődő codificatiónak, de most még senki által se számláltattak azon égető szükségek közé, mellyeken első sorban kellene segíteni.

Én úgy vélem, hogy ha a majdan létesüendő büntető codexből, mellyhez olly hatalmas előmunkálatot birunk az 1843-iki országos választmány remek, bár azolta egyes részeiben a korszerűségletek s a fejlődő tudomány által már túlhaladott munkálatában, egyes tárgyakat előlegesen ki kell ragadni s már a teljes nagy munka befejezése előtt különös gondoskodás tárgyává tenni, ezen tárgyak főleg: az „*erectio contra statum publicum regni*“ a veszélyes izgatás s lázadásnak azon esetei, mellyeket a mostani hiányos törvény mellett kellőképpen korlátolni és elnyomni nem lehet, ha csak a kormány, a „*salus reipublicae supremo lex esto*“ elvéből kiindulva, alkotmány- s törvénykivüli eszközökhöz nyúlni nem akar, a mi pedig nem igen fog megtörténni, míg a kormányrudat nem valamely az alkotmányos scrupulusokon magát könnyen túltevő Bismarck-féle érczmarkú erély, hanem valóban alkotmányhü s törvénytisztelő ministerium tartja kezében. — A régi törvényt, melly az említett *erectio* eseteit a hűtlenség bűnei közé sorozza, s a legszigorúbb büntetéssel sújtja, úgy látszik, elavitotta az idő, s megbénította maga a törvényhozó test, midőn az 1848-ik évet megelőzőtt, s az akkori szabadelvűség hősei ellen irányzott önkényes bécsi kísérletekkel szemközt olly magyarázatot adott annak, miszerint hűtlenség büntetése alá vonható felkelést az ország közállapota, alkotmánya s törvényei ellen csak „tettleges erőszakkal, fegyverrel a kézben“ lehet elkövetni. Illy lázadási törvény mellett, s okos egyesülési törvény nem létében, erélyesen s egyszersmind alkotmányosan kormányozni, és a közrendet s csendet, a törvények tiszteletét fenntartani s meg-

örizni alig lehet. Ha tehát valami, bizonyosan a büntető törvényjavaslatnak ide vonatkozó fejezetei lennének kivételesen s az egész törvény életbeléptetését megelőzve, behozandók. — Másik, nagyon is élénken, gyakran kínos-fájdalmasan érzett hiány büntető törvényünkben a kis basák önkényeskedésének nagyon is kitett személyes biztosság, és ismét, a megtámadott becsület védelmének, a rágalmazók kellő büntetésének hiánya. A becsületlenítésnek százforintos büntetése aligha fogja a sárral hajigálni szerető roszakaratot vagy pajzánságot visszariasztani, s a rágalmazás legtöbb esetében még ezen nevetséges törvény sem alkalmazható; — a sajtótörvény csak sajtó útján elkövetett rágalmakra szab büntetést, s az eskütszékek tapasztalt eljárása, a polgártársak akár becsületérzékhiánya, akár könnyelműsége és szeszélyessége e büntetés alkalmazását is gyakran megghusítja. Nyíltan kimondhatjuk, hogy a becsület szentsége, ezen az életnél is becsesebb kincs, Magyarországon a méltatlan támadások ellen megvédve nincs, s a ki a vad és nyers bántalmakat martyri türelemmel elviselni, vagy vigasztalását öntudata tisztaságában feltalálni s rágalmazóját azon méltóságos nyugalommal megvetni nem tudja vagy nem akarja, mellyel az ég tiszta mezején úszó hold az irigy ebek csaholását tekinti: kéntelen a boszú, a visszatörítés törvénytelen fegyveréhez nyúlni s vagy életét koczkáztatni gyakran olly ember ellenében, ki saruját megoldani sem méltó, vagy kiüríteni azon keserű poharat, mc Ilyet a szomorú tapasztalás nyújt, hogy az ellene szórt rágalmából, bár azt kézzel foghatólag megczáfolta is azok előtt, kik magánügyét figyelemre méltatták, „semper aliquid haeret.“ — Gyakori szomorú tapasztalások; sérelmek, mellyeket mai napig senki és semmitem orvosolt, s mellyek ellen az illetők csak öntudatuk tisztaságában s a közvélemény megnyugtató és emelő nyilatkozatában találhattak némi vigasztalást, érzetik velem illy élénken az e téren orvoslásnak sürgető szükségét. Mert a mi megtörtént egyszer—két-szer, egyen vagy máson, megtörténhetik többször, sokszor és bárki fia is. Azért tartottam volna a jogászgűlés egyik legelső, legsürgősb hivatásának, a hazafiak becsületét a törvényhozás oltalmába ajánlani, s késedelem nélküli gondosko-

dást kérni arra nézve, hogy legszentebb vagyunk biztosítva legyen oly könnyelmű, sőt bűnös merények ellen, miilyenek még a nemzet házában is büntetlenül fordultak elő. — Válgjon mit jósoljunk azon nép jövendőjéről, mellynek színe előtt s még éppen a képviselői testület szent és sérthetetlen kebelében is büntetlenül úzheti vad és nemtelen játékát a becstelenség szándék, és tartózkodás s pirulás nélkül garázdálkodatik a pártszenvédélytől ittas rágalom nyelve, a büntetlenség reményében elbizakodott gonoszság? Én úgy vagyok meggyőződve, hogy ha a jogászyülés tekintélyes szava kellő eréllyel szállal fel ezen legégetőbb ügyben, a becsület ügyében: a döntő hatalmak közönye felolvad e szózat melegségén, s *azonnal* fog gondoskodni e nagy seb lehető gyógyítása iránt, mert a nemzet oszolhatik ugyan pártokra politikai vélemények külömbsege szerint, de a nemzet erkölcstana csak egy lehet s pártokat nem ismer; a nemzet, bár organumainál sok esetben megdöbbentő tompaság s fásultság mutatkozott a becsület ügye iránt, nincs még annyira megromolva, hogy képes legyen nézni a becsület méltatlan sértegetését melly napi renden van, s melly ellen a mostani törvények mellett nincs orvosszer. A kik szükségesnek találják előlegeesen gondoskodni a vasúti károk megtérítéséről, az anyagi érdekekről, a pénzbeli tartozások pontos behajtásáról, a botbüntetés eltörléséről s a t. s a t. nem fogják é hasonló, vagy még sokkal égetőbb szükségnek találni a becsület megvédését, mellytől egyesek és családok nyugalma, sokszor életszerencséje, s a társadalom erkölcsisége s ezen alapuló jólléte függ, melly jóra való ember előtt életnél és vagyonnál magasb becsű, legszentebb tulajdon? —

X. A polgári magánjog köréből kiszemelt nagyszámú indítványok elseje a törvénytelen gyermekek viszonyainak rendezésére vonatkozott s dr. *Wenzel Gusztáv* tisztelt társunk által hozatott szóba, mint oly tárgy, melly hazai jogunknak egyik ügyelemre méltó hiányát képezi. Az indítványozó kimondatni kívánta, hogy „a törvénytelen születésű gyermekek jogi állása minél előbb határozott s a XIX-ik század szellemének megfelelő törvény által szabályoztassék, s öt részletesb kérdést formulázott, mellyek szerint az indítvány meg-

vitattassék. — A gyűlés többsége azonban — általános elismerése mellett, hogy a törvénytelen gyermekek jogi helyzetét szabályozni szükséges, a miben senki sem kételkedik, — a szabályozás elveiről ezúttal nyilatkozni nem kívánt. — Ugyanezen indítványt felmelegíté a másodikjogászgyűlésen *Katona Mór*, ezúttal hat pontban, (sajátképpen, mivel az első pont csak értelmezést foglal magában, csak öt pontban) terjesztvén elő a szabályozás főbb elveit, t. i. hogy az atyasági keresetnek, a „concubitus plurium virorum“ kifogásának fenntartása mellett, helye legyen; hogy a törvénytelen gyermekek, eltekintve egyes, a családi jogból folyó kivételtől, személyes állapotukra nézve semmi megszorítást ne szenvedjenek; hogy az élelmezésen s nevelésen kívül még törvényes örökész is illesse őket, nem csak anyjuk, hanem apjuk után is, és pedig teljes, ha törvényes gyermekek nincsenek, s bizonyos hányadig terjedő, ha olyanok léteznek, a fiscust pedig feltétlenül kizáró; végre, hogy jogaik biztosítása végett hatósági gyámok pártfogásában részesüljenek. — Kimerítő véleményt adt k e kérdés felett *Bozólczy Alajos* nagyváradi jogtanár, és *Györy Elek* kitűnő tudományos készütségű pesti ügyvéd, kiemelve azon magas erkölcsi s állami érdekeket, mellyek a törvénytelen gyermekek jogi állapotának megfejtéséhez fűződve vannak, s megvi atva az alapelveket, mellyeket ezen állapot szabályozásánál szem előtt kell tartani, hogy egy részről az ártatlan szülöttek ne lakóijának szülőik hibájáért; más részről a törvénytelen gyermekek elszaporodása maga a törvény által elő ne mozdittassék, s hogy ekként az emberiség követelményei az állam érdekeivel kellő egyensúlyba hozassanak. A véleményezők a törvénytelen gyermekek örökösödési jogára nézve nem vélték czélszerűnek annyira menni, mint az indítványozó, s különösen *Györy Elek* nem helyeselte, hogy a törvénytelen gyermekek, atyjaik után is törvényes örökösödéssel bírjanak, miután ezen törvényes öröklésnek alapja egyedül csak a férj és nő közti állandó kapcsolatot képező törvényes házasság lehet, mellyből származott gyermek az apa családjának tagjává lesz, holott azon viszonyból, hogy az atya a törvénytelen gyermek létét okozta, csak a tartás és nevelés kötelessége ered. — A gyűlés végre is, *Hoff-*

mann Pál tisztelt tagtársunk indítványát fogadta el, miszerint ezúttal az örökösödési kérdés elhalasztatván, csupán annyi mondatott ki, hogy az atyasági keresetnek, a „*conebitus plurium virorum*“ kifogása mellett, helye legyen. — A vita, melyben kitűnő erők vettek részt, elég tanúságos volt, s majdan, a polgári törvénykönyv ide vonatkozó részének megalkotásánál, használható anyagi fog szolgálni; az ezúttali kijelentés azonban nem olly fontos, hogy méltó eredményeül tekintethessék azon tudományos apparátusnak, mellyel tárgyalatott.

XI. Másik magánjogi indítvány volt az első jogászgyűlésen: a vasúti vállalatok kártérítési kötelezettségének kérdése, mellynek alapos és kimerítő megvitatásában az indítványozó *Stillei Mór* pesti ügyvéden, a véleményező *Weisz Lajos* temesvári ügyvéden, s a szakosztályi előadó *Schnierer Gyula* tanácsoson kívül élénk részt vettek *Hoffmann Pál*, ki a kérdésnek a teljes ülésen előadója volt, *Halmossy Endre*, *Vavrik Béla*, dr. *Ságlyi Gyula*, dr. *Brode*, s a t. a gyűlésnek olly tagjai, kiknek szakértő fejtegetései a kérdésre minden oldalról bő világot árasztottak, úgy hogy ezen tárgy a gyűlésnek legalaposabban kifejtett tárgyai közé sorozható. A vasúti forgalomnak nálunk is mindinkább nevedő terjedelme s fontossága, a birodalom túlsó részében létre jött törvénynek minket is e téren gondoskodásra hajtó előzménye, a tapasztalás, hogy törvény hiányában magok a vasúti vállalatok által megállapított szabályok mindig csak saját előnyüket veszik kiindulási ponttul, s a közönség érdekeivel keveset törődnek, eléggé indokolják az élénk buzgalmat, melly ez indítvány körül mutatkozott; érezvén mindenki, hogy a vasúti kártérítésre nézve törvényesen életbe léptetendő igazságos szigor, melly szoros összefüggésben van a vasúti forgalom biztosságával, s az e tekintetben irányadó tudományos elvek megállapítása, mellyek a törvényhozás előtt vezérfákyául szolgáljanak, egyike az égető szükségeknek olly országban, meilyet most s a legközelebbi jövőben már minden irányban vasútak sze'delnek s maholnap egészen behálóznak, s hol a pontosság és gondosság éppen nem tartozik a honos erények közé. Az indítvány, ezen tekintetekből, határozatok

kívánta kimondatni, hogy a vasúti vállalatok azon károk s veszteségekért, mellyek a nekik szállítás végett átadott tárgyakon és személyeken vagy maguk, vagy szolgálati s hivatalnok-személyzetük által szándékosan vagy a legnagyobb óvatosság mellőzésével ejtettek, vagy az üzletrend vagy üzletfelszerelés hiányossága folytán estek, a károsultaknak s jogutódaiknak teljes kártérítéssel tartoznak s hogy a vasutak részéről az illető felekkel kötött minden ellenkező tartalmú szerződés érvénytelen; — és végre, hogy ezen kártérítési felelőség csak akkor szűnik meg, ha a vasúti vállalatok bebizonyítják, hogy az esett károkat vagy magok a károsultak vagy a károsult tárgy minősége, vagy felsőbb hatalom (force majeure) okozták. Ezen indítványnak némi tekintetben túl szigorúsága, más részben hiányossága ellenében többféle módosítás került szőnyegre, különösen a kártérítési kötelezettség csökkentésére vonatkozó előleges szerződések tekintetében, mellyeket némelyek, különösen a véleményező, nem óhajtottak illy általánosságban érvénytelenekké bélyegezni; — s végre a római jog, s a német általános kereskedelmi törvény elveinek, a „locatio conductio operis“ című szerződés, a vis maior s a véletlen eset (casus) jogi természetének, a dolus és culpa fogalmainak tudományos megvitatása után, melly jogászainknak e tárgyban alapos készült-égét bizonyítá s több órát vett igénybe, következő szerkezetben állapított meg a jogászgyűlés nyilatkozata: „A vasúti vállalatok azon károkért, mellyek a szállítás végett elfogadott dolgokon történtek, vagy személyeken esett sérelemből származtak, a károsultaknak és jogutódaiknak felelősek. Ezen teljes kártérítési kötelezettség csak az által szűnik meg, ha bebizonyítatik, hogy a szenvedett kárt vagy magának a károsult egyének hibája, vagy az illető dolog minősége, vagy elháríthatlan nagyobb hatalom okozta. A vasúti vállalatok részéről az illető felekkel kötött minden előleges szerződés, melly ezen kártérítési kötelezettséget csökkenti, hatálytalan“

XII. A magánjogra vonatkozó harmadik indítvány, melly az első jogászgyűlésen előfordult, az 1861-iki országbírói értekezlet által, a telekkönyvi intézményre vonatkozó rendelkezések egyedüli fenntartásával, a magyar igazságszolgáltatás

termeiből kizárt osztrák polgári törvénykönyv ismét behozatalát illette. *Hódossy Imre* országgyűlési képviselő ezen indítványa minden esetre az erős meggyőződés függetlenségére s bátorságára mutat, millyennel az országgyűlési értekezletnek az akkori közvélemény nyomása alatt megpuhult tagjai — köztök én magam is — nem bírtunk. De most már ez indítvány, mely 1861-ben helyén lett volna, elkésett, s megbukott, mint érdemelte. Senkisé akarta, 1870-ben, megérteni, hogy micsoda okok vezethessék hazai törvényhozásunkat akkor, midőn magának új codexet készíthet, vagy ha készet akar átvenni, a zürichi, a szász s a t. minták után, jobbnál jobb legújabb codexek közt válogathat, arra, hogy egy régi, s jó részben már eredeti hazájában a Lajthán túl is elavult és lényeges változtatásokat igénylő törvényt, a mely ugyan egykor a maga nemében igen jeles volt, de azolta a tudomány fejleményei s más államok jobb törvényszerkezetei által messze túlszárnyaltatott, — s még e felett olly törvény^ mely jogi felfogásainkkal és nemzeti géniusunkkal (igenis „nemzeti géniusunkkal!“ hangsúlyozom e szót, melyet sokan olly kegyeletien cosmopolitai gúnnyal fogadnak) sok tekintetben merőben ellenkezik, nálunk, ismét csak ideiglenesen, meghonosítani akarjon, egyedül azért, hogy a birodalom másikkal felével néhány éven át egyazon polgári törvénykönyvük legyen, a mi, magánjogi érintkezéseinkre nézve tagadhatlan könnyebbség lenne ugyan, de más és magasb szempontok miatt nem is igen látszik csábító előnynek. Én részemről a családi s örökösödési jog tekintetében nem akarok cosmopolita, hanem speciális magyar lenni, s a magyar nemzetiségi s faj fenntartási érdekeket nem szeretném szem elől téveszteni a mire még bővebben visszatérek.

XIII. Az első jogászyűlés negyedik magánjogi indítványa a „polgári házasság“ nagyszerű kérdése volt, melyet nem is lehet egészen magánjogi kérdésnek nevezni, s mely ismét egy maga elegendő egy egész gyűlés idejét s erejét igénybe venni. Azonban ugyanezen kérdés a VIII-ik német jogászyűlést is foglalkodtatá, hol annak előadója a nagynevű *Gneist* tanár volt, és pedig hasonló alakban s kiterjedésben, mint azt nálunk dr. *Löw* indítványozta; t. i. hogy

„a polgári házasság a házasságkötés *szükségképi* alakjául tekintendő, s hogy a valláskülönbőségből folyó házassági akadály eltörölendő, mit Löw így fejezett ki: „a házassági jog jelen állapota hazánkban, a valláskülönbőség szerinti szétzaggatottság s az állami törvényhozás kizárása folytán, jogilag tarthatlan; s a *kötelező* polgári házasság behozatalával, valamint a valláskülönbőségből származó házassági akadály teljes mellőzésével lehet egyedül házassági jogunk olly rendezését létesíteni, mely a jog követelményeinek eleget tesz.“ — A kérdésnek, egyéb oldalain kívül, kétségkívül jogi oldala is van, s így a magyar jogászgyűlés, követve a németnek példáját, hivatottnak érezte magát a tárgyat jogi szempontból vita alá venni, melly alkalommal természetesen annak egyéb oldalai sem voltak egészen elmellőzhetők. Az indítvány folytán, *egyetértőleg* kimondatott a polgári házasság életbeléptetésének szükség-; és pedig (egyetlenegy szavazatot kivéve, melly a vallásszabadság és lelkiismereti nyugalom érdekében a facultativ alakot ajánlotta) *kötelező* alakban; jeleül, hogy ezen eszmét a magyar jogászvilág nagy része már teljesen elfogadta, ha az országgyűlés még nem tartotta is eléggé érettnek az életbeléptetésre, vagy nem hitte, viszonyaink közt, ezélszerűnek, azt még most törvénybe iktatni. A jogászok e nyilatkozatának hazánkban, az egymással folytonosan érintkező sokféle hitfelekezetek e tömkelegében, szemközt a jelentkező ultramontán törekvésekkel, kétségkívül kiváló fontossága van, a midőn annyiféle hitfelekezethez tartozó több száz jurista, egyetlenegy ellenmondó hang nélkül, kimondja ebbeli határozott véleményét, az Univers sem állíthatja, hogy ez csak a vallástalanok és forradalmárok véleménye.

A polgári házasságnak kényszerítő alakban behozását tárgyazó indítványt, visszapillantással ezen ügynek történeti fejlődésére, s az egyház és államközi ide vonatkozó kényes viszonyok hullámzatos alakulásaira, az alapos képzettségű fiatal jogász úr *Löw Tóbiás* hozta fel, s ajánló véleményét tisztelt társunk *Wenzel Gusztáv* hallatott a felett. A kimerítő javaslat s véleményezés fölöslegessé tette, hogy a tárgyról sokat beszéljen a jogászgyűlés; azonban dr. *Bozóky, Stiller, Simon Florent*

s a t. az indítványozót pártolták, s *Hoffmann Pál* is meleg rokonszenvét nyilatkoztatta az eszme iránt, midőn a szakosztály elnöki székéről kijelenté, hogy azon napot, mellyen e nevezetes határozat kimondatott, élte legszebb napjai közé számítja. A *kötelező* polgári házasság majdnem egyhangúlag fogadtatott el mint a szakosztályban, úgy a teljes ülésben. Mint már említém, nem annyira az volt az érdekes kérdés — mert e tekintetben már nem is volt véleménykülömbőség, — hogy a polgári házasság behozatala általában kívánatos-e vagy nem? hanem: hogy annak formái közül a szükségbeli, a facultativ, vagy a kötelező forma érdemel e elsőbbséget? s hogy, különösen hazai viszonyaink közt, ajánlandó e a polgári házasság s annak kötelező formája? — Az egymástól független szabad egyház és szabad államnak a házassági jogra alkalmazod tana, miszerint t. i. a házasság, mint polgári ügylet, az állami törvények alá esik s annak érvényessége szabályait és föltételeit, saját magas érdekei s céljai szempontjából, csak az állam törvényhozása határozhatja meg, az egyház pedig annak csupán erkölcsi, és római katolikus szempontból, szentségi oldalára lehet befolyással, hogy tehát egyedül az állam törvénye szabályozhatja a polgári társadalom érdekeinek megfelelőleg, a házasságkötés feltételeit s alakzatát, hogy ezen törvényes feltételek megtartása mellett minden állampolgárnak szabadságában kell állania házasságot kötni, és az így kötött házasság, bármit szóljon is ahoz saját szempontjából az egyház, érvényesnek tekintendő s minden, bár honnét jövő támadás ellen megvéendő, hogy ezen elvek megvalósítása tekintetéből az államnak úgy joga mint kötelessége is saját közegeit felállítani, mellyek a házassági jogot kezeljék s e jog következményeit megvédjék: — mindez kétségbe vonhatlan s már vita alá sem eshető jogi axiómának tekintetett a jogászgűlés által; a kérdés érdekesb részét annak kifejtése s megvitatása képezte, hogy az állam ózdiának a csak szükségbeli, mint az 1668 oltá az osztrák tartományokban behozatott, és a csak facultativ, t. i. a házasság felek szabad tetszésére bízott polgári házasság meg nem felel, s hogy különösen hazánkban, hol az újabb szabadelvű törvények szerint több egyenjogú vallásfelekezet létezik, csak

a kötelező polgári házasság formája ajánlandó, nem csupán azért, mert elvileg egyedül ez indokolható helyesen, hanem mert politikai és oportunitási szempontok is ezt tanácsolják, a mennyiben a szükségbeli és facultatív polgári házasság éppen annyira kelti fel a vélt jogaira féltékeny egyháznak saját szempontjaiból kiinduló ellenszegülését, mint a kötelező polgári házasság, s általa a cél még sem érhető el teljesen; sokkal jobb tehát, ha az állam ebeli jogát, tekintet nélkül az e részben célra nem vezető kíméletességre, egyszerre teljes mértékben s kiterjedésben érvényesíti s a folytonos zűrzavarokra s összeütközésekre vezető anomáliákat egy csapással teljesen megszünteti, s ezen, az állam és család alapját képező legfontosabb institutiót más tényezők befolyása alul egészen felszabadítja, az ellenkező eljárás azon orvoséhoz lévén hasonló, ki a beteg tagot nem egyszerre, hanem darabonként vágná le, roszú! alkalmazóit kíméletességből. A magát sértve vélt egyház ellenmondása, az ultramontán harag így is amúgy is fennmarad; azzal minden esetre meg kell küzdeni az állam hatalmának s törvényhozásának, és ha már a kívánt egyetértés kölcsönös meggyőződés útján el nem érhető, sokkal tanácsosabb azon módot választani, melly elvű, következetes, alapos, mélyre ható, és mindazon akadályokat s jbotrányokat, mellyek a vegyes házasságoknál előfordultak, s fájdalom, az új törvény daczára még ma is előfordúlnak, végképpen s gyökeresen megszünteti. Az ultramontán ellenszegülés, az egyházi anathema ereje, melly a szükségbeli s facultatív polgári házasság mellett még nagymérvben hatályos lehetne, a mennyiben csak a házassulók csekélyebb töredékével kellene megküzdenie, hatályát teljesen elveszti akkor, ha a házassulók egész tömegével, minden házassulóval áll szemközt; — az összes házasságokat, mellyek nem kedve szerint kötöttek, nem bélyegezheti olly könnyen az ágyasság undok nevével, mint bélyegezne egyeseket, kik csak szükségből, vagy ön tetszésükből léptek polgári házasságra, s így az állam törvényes hatalma előtt kéntelen lesz lerakni eltompult fegyvereit, mellyeket ritkábban s csak kivételesen előforduló esetekben merészen villogtatna. — A nem általánosan kötelező polgári házasság, hogy Gneist szavait használjam „a kivételes jog gyűlöletes jellegét viseli, az

állam a egyház közti összütközést nem hogy megszüntetné, sőt élesbíti, a nyílt sebeket feltünteti, melyek ezen összeütközésből erednek, s végre lealacsonyítja a házasságkötés polgári tényét, mi az államhatalom méltóságával ellentétben áll.“ — Az általánosan kötelező, vagy kényszerítő alak tehát egyedül, melly a célnak megfelel, mint az Franciaországban, Belgiumban, Hollandban, az új olasz államban, behozva van, s az előbb említett országokban már régi, erős gyökereket vert, — s mint az a német alapjogok javaslatában is felvetett, bár Németországon még, a reactio által gátoltatva, életbe nem léphetett.

Kiemeltetett különösen, hogy hazánkban, hol több válásfelekezet bir a törvény által biztosított egyenlő jogi állással, kiválólag van indokolva a kényszerítő polgári házasság behozatala, mert a gyakran előforduló vegyes házasságok ollynemű rendezése, melly az állam céljának megfelelően s az állampolgárok lelkiismereti nyugalma fenntartása, egyedül ezen formában eszközölhető, s ott, hol ennyi vallásfelekezet él, melly önmagára hagyatva nem képes arra, hogy a házasságot a haza polgári s vallásos érdekeinek egyaránt megfelelőleg rendezze, csupán az állam törvényhozása állapíthat meg, a polgári házasság kötelező behozása által, olly általános formát és módot, melly. kivéve a vakbuzgókat, mindenkit teljesen megnyugtat, mindenkinek szabadságában állván polgári házasságának egyházi felszentelését, ha lelkiismerete vagy ízlése úgy kívánja, az oltár előtt keresni, s az alispán vagy polgármester prózai functiójára az egyházi áldás mennyei költészetét borítani. — Illy határozott jellemű s hazánk viszonyait kellő figyelembe vevő enunciatiók azok, melyek az egyetemes jogászyűlés méltóságához illenek.

S ugyan miért némelyeknél ama visszaborzadás a polgári házasságtól, azon dühös harag az államéletnek e természetes fejleménye ellen, mellyet nem csak hatalomra vágyó egyháziaknál, hanem egyéb jámbor híveknél is tapasztalunk? A középkorban, midőn az államélet még fejletlen és hiányos volt, a házassági jog kívánatos egységét csak az akkor hatalmas egyház létesíthette, s igen természetesen, kizárólag az uralkodó egyház ragadta kezébe a házasság ügyét, s ez azon

vad és nyers korban, az akkori viszonyok közt, igen jól történt így; de azóta a viszonyok lényegesen átalakultak, s azon erkölcsi tekintetek, mellyeket akkor csak az egyház juttathatott érvényre, most már a polgári törvényekben is teljes elismerésre s kellő védelemre találnak; a házassági jog egységét pedig jelenleg, midőn több egyházfelekezet, a kivított egyenjogúság paizsa alatt, békésén akar egymás mellett megélni, nem az egyház, hanem csupán az állam egységes törvényhozása eszközölheti, s e mellett igen jól fennállhat a házasság erkölcsi méltósága, s a családi élet tiszteletreméltó szentsége. — A polgári házasság „mint Gneist helyesen mondá indokolásában“ éppen nem tekinthető a házasságkötés egyházi alakja megtagadásának, hanem csak a dolog természetéből folyó szétválasztása a házasság jogi s erkölcsi oldalának; megadja az államnak, a mi az államé, de e mellett meghagyj a az egyháznak is, a mi az egyházé. Az egyházi esketés s áldás mindenkor helyet foglalhat a polgári összeadás mellett, s a tapasztalás úgy mutatja, hogy ezt rendesen követni is szokta úgy Francia s Olaszországban, mint a protestáns államokban Gneist statisztikai adatokkal is bizonyítja e tapasztalást; említvén, hogy p. o. a bajor Pfalzban háromszázezer protestáns lakosság közt öt év alatt csak 16 tiszta protestáns s 24 vegyes házasság történt egyházi áldás nélkül, Oldenburgban pedig 6600 házasság közt csak 28. De a polgári házasság lehetősége, melly érvényes házasságot enged kötni egyházi áldás nélkül is, bármilly kevesen éljenek is ezen lehetőséggel, megmenti az állam polgárait mindazon kellemetlenségek — s botrányoktól, mellyeknek e szabadság nélkül ki lehetnének téve a hatalmával netalán visszaélő egyház részéről, s mellyeket, fájdalom, hazánkban is megértünk, s oda vezeti az egyházat, hogy önkényes és az állam czéljaival ellenkező feltételekhez ne kösse az állampolgárok házassági összeköttetését, miután tudja, hogy ez esetben ezeknek módjukban áll masukat a kényszer alúl felmenteni, s az oltár mellőzésével, az állam polgári tisztviselője előtt érvényes házasságra lépni. — Más részről pedig csak őszinte örömet érezhet az egyház, ha a hívek, a nélkül hogy erre a törvény által kényszerítve lennének, kebleik bennső sugallatát követve, mégis az oltárhoz járulnak s a pap

áldását kérik, mert így az egyház esketésének s áldásának kikérése a szabadon s önként teljesített lelkiismereti kötelesség jellegét viseli, s valódi és magasabb s nemesebb jelentőséget nyer. — Kik a polgári házasság behozatalát követelik, távol vannak attól, hogy hitbéli s lelkiismereti sérelmet akarjanak okozni bárkinek, tiszteletben tartják a házasság szentségi természetét, az egyházi esketést, papi áldást, (s a stólákat is), és minden egyházi dogmát; készen elismerik azt is, hogy a polgári házasságban talán kevesb költészet van, s az egy lépésnek tekinthető az anyagiság országútján — nem is örülnének neki, ha egyházi áldás után nem vágyódnának a házasság polgári kötelével összekötött keresztyének, — mind e mellett c^oak azt óhajtják, hogy az államhatalom legyen a jogrend szabályozója a házasságokra nézve is, a mi mulhatlan feltétele az egyazon államban élő különféle vallásfelekezetek békés együttlétezésének, s ez fontosabb szempont, mint a költészeté, melly irtózik attól, hogy a házasság áttétesfék a templom félhomályos, andalító, tömjénfüstös szentélyéből a zajos, szennyes városházára, hol szerződészek felett alkudoznak s ítélnék, s rabok lánczai csörögnek; hol a menyasszony élénk képzeletének úgy tetszhetik, mintha megvennék, mint valami árút. Mert tekinteni kell a lapnak másik oldalát is, hova szerető szivek megtörése van feljegyezve, kikre nézve vallásos előítéletek lehetlenné teszik a törvényes egyesülést, s hol tragoediák vannak megírva mindazon szomorú dolgokról, mellyeket a vakhit e téren előidézett. —

XIV. A második jogászgyűlés a törvénytelen gyermekek jogi viszonyaira vonatkozó felmelegített indítványon kívül még hét különféle magánjogi tárgyat vont vitatkozása körébe, mellyek közt érdekesebbek *Teleszky István* nagyváradai ügyvédnek a törvényes örökösödés szabályozására, s *Murinyi Endrénék* a hitbizományok eltörlésére irányzott indítványaik.

Teleszky István anyagi törvényeink egyik legnagyobb hiányát látja a magyar polgári magántörvényeket visszaállító országbírói értekezletnek, vagyis ideiglenes törvénykezési szabálynak, különösen ennek első része 9—12 §-ainak azon rendelkezéseiben, mellyek szerint a leszármazó örökösök hiányában örökösödésre hivatott apa és anya azon értékrejég örököl, melly

tőlük vagy águktól az örökhagyóra hárult, az apai ágról származott vagyon az apára, az anyai ágról eredt az anyára szállván vissza, s a már nem élő apát és anyát az illető apai s anyai ágon leszármazott oldalrokonok képviselvén, mellyek szerint továbbá a szerzeményi javakban, ha leszármazó egyenes örökösök nincsenek, hitestárs örököl, a szülék kizárásával. Indítványozó ezen elvben s következményeiben az új és régi elvek szerencsétlen vegyes házasságát, az eltörlött ősiségnek életre galvanizálását látja, minek fenntartása törvényhozási bűn lenne s kimondatni kívánja, hogy a törvényes örökösödés, be nem várva a magánjogi törvénykönyv megalkotását, külön törvény által ideiglenesen szabályoztassék, s ezen szabályozásban vezérelvül szolgáljon az öröklött és szerzett vagyon közti különbségnek teljes mellőzése s az örökhagyó vélelmezett akaratának lehető érvényesítése, s a túlélő házastárs törvényes öröklési joga is ezen különbségre való minden tekintet nélkül határozotassék meg.

Az indítvány, melly olly nagy súlyt helyez aféle bajra, melly miatt Magyarországon bizony igen kevés embernek fáj a feje, hogy annak orvoslását, a coditicatiót megelőzőleg akarja, mint valamelly csak perczekig is elviselhetlen, kínos betegségét, eszközöltetni, a „tudomány európai színvonaláért“ rajongó ifjúság által, többek alapos ellenvetései daczára, újongva fogadtatott el. Én nem kételkedem e helyen kimondani, hogy a kisebbség megbukott véleményét teszem magamévá, s nem tudok elegendő okot találni, miért hogy ezen egyáltalán nem égető kérdés a polgári codexből előlegeztetés, s az örökösödési rendszerből kiszakítva, elkülönözve döntessék el; sőt, tovább menve, a polgári törvénykönyv alkotása alkalmával sem fognék arra szavazni soha, hogy a családi s örökösödési törvényben nemzeti jellemünk, szokásaink, sajtóságaink és külön érdekeink, szóval nemzeti géniusunk, e sokat gúnyolt génius, figyelembe ne vétessenek, s a váltó- és kereskedelmi jogban, vagy akár az összes szerződési jogban annyira kívánatos cosmopolitai egyenlőség a családi s örökösödési jogban is alkalmaztassák

Nagyjogászunk, Frank Ignác, felejthetlen tanárom, e helyen egykor igen szépen kifejtette, hogy mi volt célja az

örtség úgynevezett eltörlésének s mik annak szükséges következősei? — elmondta, hogy az ősiség, keresztül fonva összes viszonyainkon, nemzetgazdasági természetű ártalmi miatt lett az ellene intézett, s végre eltörlésére vezető irodalmi izgatás s törvényhozási elítélés tárgya, a mennyiben, a megerőtlenítési pereknek a birtokló feje fölött függő Damokleszkardja által a tulajdont bizonytalanná, a javításokat s beruházásokat lehetlenekké tette, a forgalmat gátolta, a szerzési kedvet lehangolta, s ezáltal a javak értékét lenyomta; de senkinek se jutott eszébe káros következéseket látni a régi magyar örökösödési jognak azon bölcs, az emberi természetben gyökerező s hazai sajátosságos körülményeink közt, mellyek semmi más nemzetéihez nem hasonlíthatók, a józan politika által is ajánlott alapelveiben, mellyek szerint az öröklött és szerzett vagyon közt az örökösödésben külömbiség tétetik. — És én ma is úgy vagyok meggyőződve, s e meggyőződésemet osztja azon egész politikai iskola, melly a modern, sok részben igen kétes szabadelvűség s a magyar nemzetiségi érdekek összehitközésében ez utóbbiak hátrányára soha sem alkuszik, hogy a nemzeti génius ösztönszerűleg, t. i. az öfenntartás ösztönetől vezetettve, szavaz a mellett, hogy a magyar nemzet zöme és jáva, a vér zománcza, — ha már az élők közt átruházások korlátlan szabadságát gátolni nem lehet is, legalább illy irányú örökösödési törvények által lehetőleg conserváltassék. — Sajnálom, hogy sok hazámfiánál csak gúnyos mosolyt idéz elő ezen „nemzeti génius“; hogy mindenütt s mindenben a külföld bölcseségét szeretik importálni, elmondván a csattanós phráríst, hogy csak ez vagy amaz eszme áll az európai tudomány színvonalán, — de ha teljesen figyelmen kívül hagyunk a törvényhozásban minden szempontot, melly a magyar faj létalapjának conserválására szolgál, lassankint azt érjük el, a mit már most is ijjezedeve sejtünk, a mit a jósköltő megénekel, hogy „elborít a külföld árja s a meleg vért általjárja“ hogy lassankint elvész a vér zománcza, s lesz itt egy nagy nép- és erkölcs-zagyvalék, egy valódi olla potrida, melly fölé hiába borúi majd az úgynevezett civilizatio idegen szabású köpönyege s elmondhatjuk ismét a költő Garayval, hogy: „szörnyen megcsonkult az ő család.“ Igenis, átlátom

én, mint bárki más, a reformok szükségét, dolgoztam is azok létrehozásán ernyedetlenül, mint bármely más közlegény nap-számosa a hazának; jól tudom, hogy a régi Magyarország a demokratiai eszmék általános diadalma, s a világ összes arczulatának megváltozása után meg nem élhet többé régi törvényeivel, szokásaival: de nem látom át, hogy családi s örökösödési jogában, a jognak ezen részében, melly a nemzeti étellel annyira össze van olvadva, s fennmaradásunk egyik feltételét képezi, miért ne járhasson saját útján, mint jár a bölcse angol; miért kelljen okvetlenül a római vagy francia alakzatokat módosítás nélkül elfogadni, miért kelljen azon szempontokat, mellyek az egyes családokból álló nagy nemzet család conserválására befolyással lehetnek, mi ilyen p. o. a „paterna paternis, materna maternis“ elv, teljesen elmellőzni csupán azért, hogy örökösödési joga egyforma legyen a franciaéval, németével, hogy megüsse „az európai tudomány színvonalát“ mellynek kétes becebe iránt még egyáltalában nincs is általános megállapodás.“

Így lévén meggyőződve, én valóban elhamarkodottnak tartom a jogászgűlés azon enunciátumát, miszerint a polgári törvénykönyvet megelőzve, s ezen kérdést, melly egyáltalában nem égető, az egésznek összefüggéséből mohó sietséggel kiszakasztva, kimondta, hogy az örökség tárgyát képező vagyonok minőségének különbségére nem tekintve, az öröklött és szerzett vagyon külön természetére nem ügyelve, a törvényes öröklés rendje mindennemű vagyonra nézve egyformán határozottassék meg. Nem hiszem, hogy e kérdés már annyira érett volna hazánkban, hogy elvi kijelentés tárgyává tétethetnék, sőt én is úgy tapasztaltam, hogy a hazánkat lakó nép jogi felfogását, öntudatát, szokásait, ösztöneit tekintve, e nép az öröklött és szerzett vagyon közti különbséghez erősen ragaszkodik, s a nyakunkra tolt osztrák jogból éppen az örökösödési tant egyáltalán nem akarta elfogadni s megemészteni, és pedig midőn ezt mondom, nem az aristocratiáról, a nemességről beszélek csupán, hanem a volt jobbágyokról „a földbirtokos nép nagy zöméről is, melly az ellenkező felfogást vérebe felvenni nem tudta, nem akarja. Miért akarják tehát jogászai ez ellenszenves tant reá eröl-

tetni? s ha a mi annyiszor volt hangsúlyozva, a törvényes örökösödési jog a vélelmezett végrendeletet pótolja, miért a törvényes örökösödés elvéül olly valamit állítani fel, a mitől a nép, ha, végrendeletet alkot, idegenkedik? — Hibásnak tartom azon érvelést, hogy ha a vérközösségre alapított jogközösség csakugyan nemzetünk jogi öntudatában s ízlésében fekszik, melly a nemzetség fogalmához, az ősi családi fészekhez olly melegen ragaszkodik patriarchalis szokásaival, akkor hát vissza kell állítani az egész ősiséget, minden kinövésére! s veszélyével; mert, mint már megjegyeztem, az ősiség hátrányai egészen másban állanak, s a magyar jog ősisége, melly et okunk volt korlátok közé szorítani, rokon eszme ugyan a családisággal, de koránt sem ugyanaz. — Minden a helyes formulázástól s attól függ, hogy az észszerű vonalon s határon se túl ne lépjünk, se innen ne maradjunk. A nagyon eredetére épített megkülömböztetés eszméje, mellyet az országbírói értekezlet az örökösödésben elfogadott, az élők közti forgalomban s a szabad végrendelkezés korlátozásában, a mennyiben t. i. az adásvevési szerződéseket s a végrendeleteket ez alapon meglehetne támadni, mint a régi magyar jog invalidatorius perei által, nemzetgazdasági tekintetből veszedelmes, mert a jobbiztosságra s közhiteire nézve káros hatású volna, de ugyanezen eszmének a törvényes öröklésre alkalmazása semmi eféle kárral s veszéllyel nem fenyeget, s ha tekintünk azon évtizedre, melly alatt az országbírói értekezlet üldözőbe vett §-ai fennállanak, azok káros hatását hazai hitelünkre senkisésem tapasztalta, s nem is állíthatná, mert a körültekintés ellenkezőt fogna bizonyítani. — En tehát a mellett maradok a magyar örökösödési törvény vezéreszméi iránti véleményemben, a mit a költő így fejez ki: „Fény, dics árad Árpád nemzetére,

Ha megérti vére érdekét.“

És e vélemény a tudomány európai színvonalán álló jogászggyűlés tagjai közt is többek által pártoltatott. Azok közül, kik az indítvány felett hivatalosan véleményeztek, tisztelt társunk *Wenzel Gusztáv*, bár az indítványnak élesebben ellene nem szegült, s az eszmék minden oldalról megvitatását szükségesnek tartotta, nem titkolta el rokonszenvét a régi

magyar jog alapeszméi iránt s kimondta, hogy az indítványozó szempontja nem az a szempont, mellyből ő a hazai jog kérdéseit fejtegetni szokta; dr. *Vida Lajos*, ez éleseszü s mélyre ható jogász, határozottan az indítvány ellen nyilatkozott, nem csak annyiban, hogy a törvényes öröklést szabályozó §-usoknak a polgári codex egyéb részeit megelőző, mielőbbi elkészítését égető szükségnek s e miatt a sürgetőbb szükségeket p. o. a szerződési jogot háttérbe szoritandónak nem tartotta, mivel a hiányos öröklési törvények mellett a felek végre sem vesztenek, hanem csak nem nyernek el valami ollyat, a mi úgy sem az övék, — nem csak annyiban, hogy az öröklési jogot a codex egyéb részeivel, nevezetesen a családjoggal olly szoros és elválaszthatlan összefüggésben látta, hogy azt ezektől elkülönözve tárgyalni nem is lehet, s így az indítvány tárgyának novella alakjában életbe léptetése lehetetlen; hanem az indítvány lényegére nézve is kifejezést adott azon aggodalomnak, hogy a vagyon eredetének az öröklésben mellőzése idegen elemeket ültet az ősi fészkekbe, helytelennek tartotta a cosmopolitáskodó szabadelvüsködést ott, hol az a családi vagyon csorbítására vezethet, csupán azért, hogy nivelláljunk, s a codex néhány törvényszakasszal rövidebb legyen; szóval határozottan azt kívánta, hogy ideiglenes novella az örökösödés tárgyában ne alkottassák, s hogy a vagyon eredetének mint egyik alapeszmének tekintetbe vétele az öröklésben ne mellőztessék; — egy harmadik véleményező dr. *ScJtreiner Károly* a mai jogtudomány szempontjából méltányolja ugyan az indítvány elveit, mint a mellyek a természeti jogon s méltányosságon alapúinak, de viszonyaink közt nem tartja helyesnek és czélszerűnek ezen elvek életbeléptetését, melly Magyarországon, főleg a magyarajkú népfajnál és pedig úgy a miveltebb mint az alsóbb rétegekben, a legnagyobb ellenszennvel találkozánk, mert fajunknál feltűnő jellemvonás a vérek iránti előszeretet s a törekvés azok fenntartását a vagyon visszaháramlása által biztosítani, egyébiránt pedig kikerülteim óhajt minden ideiglenes intézkedést s változtató kísérletet, mellyek által csak a nép jogérzete s törvény tisztelete gyengítettik, és be nem láthatja az örökösödés, különösen pedig a törvényes öröklési

rend ideiglenes szabályozásának, főleg pedig annak szükségességét, hogy ez utóbbi a még sokkal nagyobb jelentőségű végrendeleti örökösödéstől elkülönítve rendeztessék, s annak elfogadásától semmi sikert nem vár; a negyedik véleményező dr. *Hoffmann Pál* igen feldicsérte ugyan a szellemdúsnak mondott indítványt, de részéről is elsőbbséget adva az egységes és egyöntetű rendezésnek, aggodalmát fejezte ki a toldozások s experimentálások ellenében, s az illy nagyon is speciális törvényhozási intézkedést czélszerűnek nem tartván, a szabályozás ideiglenessége ellen határozottan nyilatkozott, s az örökösödési törvénynek akképpen végleges szabályozását óhajtotta, hogy sz új szabályzat a polgári törvénykönyvbe majdan változatlanéi felvehető legyen; — az ötödik véleményező *Snmarjay Károly* az elvek vitatását mellőzve, az egész örökösödés rendjét kívánta kidolgoztatni s a törvény életbe léptetését az országgyűlésen szorgalmaztatni, minél az indítvány korszerű elvei, szerinte, becses anyagú szolgálhatnának. — A szakosztályban s teljes ülésben *Vida, Czenthe, Pósfay* ellenében, s másoknak, kiknek szava súlyos lett volna, határozatlan fellépése mellett, — mert, úgy látszik, az ár ellenében úszni kevés embernek van kedve — s *Busbach Péter* ellenében is, ki bár nem a Teleszki-féle, hanem a Hodossy-féle indítvány feletti vita alkalmával szinte határozottan kimondta, hogy „nem minden emberre illik egy ruha“ s hogy „a jog családi és örökösödési részeit, mint a magyar nemzetiség védpajzsait továbbra is szükséges fenntartani“ hogy „a magyar örökösödési törvény mentőleg lép közbe, megakadályozva a hazai fekvő javak idegen kézre jutását“ s a t. más részről befolyásos hangok, *Gyűry Elek* előadóé, *Vavrik Béláé, Bozóky Alajosé, s Vajkay Károlyé*, az egyetlen legfőbb törvényszéki bíróé, ki a tanácskozásban némi kis részt vett, az indítvány mellett szállaltak fel, s elmondván, hogy a vagyon eredetére való tekintetnek az öröklésben fenntartása annyi, mint az ösiség gyűlölt rémképének visszaállítása, életre galvanizálása, hogy a nemzeti génius nyilvánulása nem a népnél, hanem a jogászgyűlésben keresendő, hogy az öröklött és szerzett vagyon közti különbségtétel nem felel meg a szabadelvűségnek, s a tudománynak, melly nivellirozást, s moz-

gósítást követel, s hogy a mellett észszerű érvet fel sem lehet hozni: az eredmény az lett, hogy a gyűlés, indítványozó szerint, magasb szempontra emelkedett, s nem ment vissza oda, hová némelyek (s köztük ime én is) vezetni akarják, az „ősí fészekbe“ hanem igyekezett abból örömujongva kirepülni; hadd üljön bele az idegen kakukk! —

XV. Nagy fába vágta fejszójét *Murinyi Endre* ügyvéd úr is, s indítványa nyomán a jogászgyűlés, midőn amaz indítványozta, ez pedig proclamálta, hogy a hitbizományi intézmény Magyarországon eltörrendő, mivel csupán hely- és időszerinti viszonyokhoz képest bírván czélszerűségi, nem pedig jogi alappal, hazai viszonyaink közt már elveszte főállhatásának egyedüli alapját. Elmondattak a politikai s nemzetgazdászati sőt erkölcsi okok is, mellyek ezen régi institutio ellen felhozatni szoktak, hogy az egyenlőtlenséget szül az állam tagjai közt, (a mit ugyan nem egyedül tesz, hanem tesz csak úgy, mint a nagyobb birtok általában, s a nagyobb töke, nagyobb ipar a kisebb birtok, töke s ipar ellenében, politikai tekintetben pedig éppen nem tesz, mert külön kiváltságokat nem nyújt), hogy a kizárt családtagok irányában igazságtalanság követtetik el (ezt a végrendelkező különben is megteheti); hogy a culturállamnak nem lehet hivatása egyes családok anyagi léte s fénye felett gyámkodva örködni (hát Anglia nem culturállam?) hogy a hitbizományi vagyon forgalmon kívülévé tétetik s annak termelőbb módon használhatása, javítása lehetlenítve van éppen úgy, mint az ősiség által, s így nemzeti vagyonosodás tekintetében káros és veszélyes; (a hitbizományokat okosan szabályozó törvények e bajon nem segíthetnek é?) hogy végre a hitbizományokat élvező nagy urak nem ritkán here és hálátlan tagjai a nemzettestnek (de nem ritkán igen derék tagjai is, mire éppen úgy szolgálhatunk példákkal, mint az ellenkezőre.) — A véleményező *Dózsa Dániel* marosvásárhelyi királyi táblabíró, ezen szive és szelleme mélyéig magyar telivér törvénytudó, az ő magyar jogelméletnek ez alapos ismerője s buzgó védelmezője, a legmagasb szempontokra emelkedve állítá fel és sán-czolá körül érveinek szikláival az ellenkező nézetet, s pontról pontra megczáfóla az indítvány gyengeségeit. E tárgyban

adott véleménye a magyar jogászggyűlés szellemi termékei közt valódi fénypontot képez a felfogás nagyszerűsége s az általános elveknek, hazai viszonyainkra, találó alkalmazása által. Érvelésének, melyly zamatos rövidségben meríti ki a fontos kérdést, rövid tartalma: hogy a hitbizományi intézményt — melyly a szerzett vagyon feletti szabad rendelkezésnek kifolyása, s a végrendekezési jognak az egyén szabad akaratából eredő következménye, mélyebben ható indokok nélkül, eltörülni nincs is jogában egy jogállamnak; hogy továbbá a szabad akaratot korlátozó illy szigorú rendszabálymagyar hazánk jelenlegi érdekei s magasb céljai által egyáltalában nem indokolható, és így, hogy a hitbizományi intézmény továbbra is fenntartandó, a törvényhozás feladata egyedül az lehetvén, hogy czélszerűen szabályoztassék, s eleje vétessék annak, hogy további fejlődése az állam valódi érdekeinek hátrányára szolgáljon, s a mireny, melyly kellő adagba hatályos gyógyszer, ölü méreggé ne váljék. — A hitbizomány alapja, úgy nálunk, mint egyebütt, nem a czélszerűség, hanem a szerzőnek szabad rendelkezési joga, az egyénnek magánjogi szabadsága; egyenlőtlenséget nem másképp s nem nagyobb mértékben teremt, mint egyéb társadalmi tényezők; igazságtalanságot a családtagok irányában nem foglal magában, mert ez csak azon történhetik, ki jogában sértve van, a szerzőnek szabad rendelkezése által pedig senkise sértetik, mert ez a maga szerzeményét nem köteles Péterre vagy Pálra hagyni, sőt életében is elköltheti, kockára teheti a nélkül, hogy bárki jogát sértené; — az állam gyámkodásáról szólni nem lehet, midőn a hitbizomány kezelését ellenörzi, sőt csak az egyénnek tesz szolgálatot, ki őt felhívta, hogy szabad rendelkezését, és szerzett vagyonát ezen szabad akaratá értelmében védje meg; nem gyámkodik tehát, hanem csak kötelességet teljesít, s inkább akkor gyámkodnék, ha az egyéni szorgalom vagy szerencse által szerzett vagyonnak a szerző akaratá szerinti hova fordítását gátolná vagy irányozná; — a birtok forgalmának a hitbizományok általi gátoltatásából vett nemzetgazdasági érv sem áll, mert a hitbizományi birtok nem holt test, mint a papi birtok, sőt a hitbizományi birtokosnak legfőbb érdeke, ösztöne, kötelessége

van azt családja javára jól művelni, miután éppen csak a jövő-
 velem az ő és gyermekei tulajdona, s nagyobb, mintaszerű
 művelés éppen a nagy erővel rendelkező nagy javakon, az ál-
 lammak ez irányú felügyelete pedig éppen a hitbizományi
 javakon lehetséges; különben pedig a birtok valódi rendeltetése nem is a gyakori forgalom, sőt, minthogy az nagyobb
 beruházásokat később eredmények fejében követel, éppen a
 stabilitás; s a t. Ezeket és még többet, sokkal jobban és
 szebben elmondva, foglalá magában Dózsa Dániel véleménye,
 — azonban sem ennek érvei, sem másokéi rá nem bír-
 haták a modern eszmékbe szerelmes gyűlést, hogy el ne fo-
 gadja az indítványt és pedig nem dr. Pulszky Agost módosított
 formulázásában, ki t. i. a jelenleg fennálló hitbizományok
 eltörlését, mint forradalmi rendszabályt, nem óhajtván, csak
 azt kívánta kimondatni, hogy „a hitbizományi intézvény az
 alkotandó magyar magánjogi törvénykönyvből kihagyandó“
 hanem az eredeti alakban, miután dr. Sággy Gyula nem
 akarta fenntartani a Pulszky indítványa által fennhagyott
 kibúvó ajtót, hogy t. i. a hitbizomány, ha a törvénykönyvből
 kimarad, netalán külön törvénnyel szabályoztassék, mintp. o.
 Zürichben. A jogászgűlés, 3 tagja kivételével, kimondta a
 hitbizományi institutio eltörlését, s így e roppant fontosságú
 tárgyat, melly ha valami, bizonyosan a legnagyobb hord-
 erejű, s ezért a legbehatóbb s legalapnsb megvitatásra érde-
 mes, melly a nemzet életébe olly mélyen hat, mint csak ke-
 vés egyéb gondolat, nagy hirtelenében oda dobta a szemetes
 kosárba az eltörlött vérdíjak, homagiumok, s egyéb lom közé.

XV. A többi magánjogi indítványok tárgyalására, mel-
 lyeket fenntebb megemlítettem, nem maradván már fenn ele-
 gendő phisikai idő, azok a jövő jogászgűlésre halasztattak

A magánjog azon részéből, melly a hitelre s kereske-
 delemre vonatkozik, az első jogászgű ülésen két ikerindít-
 vány merült fel, t. i. *Nagy János* kún kapitányé »egy európai
 congressus iránt a váltó és kereskedelmi jog egyenlősítése
 végett“ s *Apáthy Istváné*, melly más szavakkal ugyanoda
 czéloz, hogy t. i. mondja ki a jogászgűlés hiteltörvényeink
 gyökeres átalakításának égető szükségét, s hogy kívánatos-
 nak tartja, miszerint alkotandó hiteltörvényeink cosmopoliti-

cus jellegűek legyenek, a minek indítványozásában őket egyébiránt Zsoldos Ignác tisztelt társunk, a legfőbb ítélő szék egyik legérdemesb bírása előzte meg, ki eziránti nézetait a Jogtudományi Közlöny 1868-ik évi, s a Pesti Napló 1870. évi folyamában tette közzé. — E kérdések eldöntésénél csakugyan a cosmopoliticus irány volt uralkodó, a mi itt már nagyon is helyén van, mert az ipar s kereskedelem érdekei világszerte hasonlóak és természetessé teszik az óhajtatást, hogy bár mindenütt, világszerte ugyanaz lenne a kereskedelmi, sőt általában a szerződési jog is. E téren semmi ok sincs, hogy nemzetieskedők és sajátságosok akarjunk lenni, s ezáltal magunkat az üzletvilágtól elzárni s elkülönöznünk; sőt minél gyakoribbak az érintkezések, mellyek a mind nagyobb tökélyre fejlődő közlekedési s forgalmi eszközök, a Mont-Cenis és Simmeringet átfűvő s megnyergelő vasutak, gyors gőzhajók, a sok száz mérföldnyi tengerhullámok alatt is működő telegráf, s jól rendezett posták segítségével nem csupán a közelben cső szomszéd, de az egymástól távol lakó s előbb egymás előtt alig alig ismert nemzetek közt is létre jönnek: annál élenkebben kell éreztetni a szükségnek, hogy az ez érintkezéseket szabályozó törvények különbségei megszűnjenek, mellyek megtanulásának nehézsége s az innét eredő bizonytalanság csak ártalmára lehet a hitelnek, s forgalomnak, valamint nehezíti ugyanezt a súlyok, mértékek s pénzürtékek különbözősége is. — Az indítványokban foglalt eszméket *Zsoldos Ignác* és dr. *Schmierer Gyula* véleményezők ajánlották, ez utóbbi indítványba hozván, hogy ideiglesen is, míg t. i. az óhajtott egyenlőség létrehozható lenne, a német kereskedelmi s váltójog szabályaihoz alkalmazott törvény alkottassék. — Erős viták után, dr. *Gerloczy Gyula* előadó indokolt módosítása ellenében, ki a különböző nemzetek különböző viszonyainál fogva lehetlennek, s elérhetlen eszménynek tartja a kereskedelmi jogban a teljes egyenlőségét, s azt csak a váltótörvényre kívánja éreztetni, s a német törvény elfogadásában minmagunknak kiállított szegénységi bizonyítványt lát, — az indítvány egészen dr. *Schierer Gyula* formulázásában fogadtatott el, melly szerint „a jogászgyűlés kívánatosnak tartja, hogy az összes kereskedelmi és váltótörvények európa

szerte nemzetközi congressus által megállapítandó egyenlő alapelvekre fektetessenek, és hogy addig is míg ezen általános jogelvek megállapítanak, a Magyarországra nézve mielőbb alkotandó s hatályba léptetendő kereskedelmi és váltótörvény fővonásaiban s alapelvei tekintetében a német kereskedelmi törvénykönyv szabályaihoz alkalmaztassék.“ — A vitában jelentékeny erők vettek részt, s az indítványt módosító vélemény védelmében különösen kitüntette magát dr. Gerlóczy Gyula, kimutatván egy nemzetközi általános congressus tartásának csupán üres idővesztegetésre vezető sikeretlenségét s a nemzetek közt jelenleg fennálló erkölcsi, politikai, s nemzetgazdasági válaszfalak és saját speciális viszonyaik által indokolt eltérő s különböző érdekeik mellett, azon eszménykép valóságának kivihetlenségét, hogy a kereskedelmi jogra nézve egy általános európai codex jöjjön létre, mellyet nem csak szerkeszteni, hanem a különféle érdekű államok törvényhozó hatalmai által elfogadtatni is kellene; — s ezért elegendőnek tartván kereskedelmi s hiteltörvényeink saját nemzetgazdasági érdekeinknek megfelelő haladéktalan átalakítását olly óhajlás kifejezésével szorgalmazni, hogy e munkánál a külforgalom igényei lehetőleg számba vétessenek, s mindazon viszonyokban, mellyek mindenütt egyenlők, a külföld törvényhozására is figyelem fordítassék.“ — Azomban a dr. *Scknierer Gyula*, dr. *Sághy Gyula* s társaik által védett, szélesb terjedelmű cosmopolitai irányú gyűlés nagy többsége által pártoltatott, s az illy értelemben kimondott határozat nagy örömmel s meglelégedéssel fogadtatott. — Természetesen, a Gerlóczy által kiemelt lehetlenségek ezen nemes törekvéseknek határt szabnak. —

Volt szó, új korszerű csődtörvényről is dr. *Held Kálmán* indítványa folytán, melly azomban, bár némely alapelvek rövid kijelölésével, de mégis a kellő formulázás nélkül nyújtatván be, ezúttal elhalasztatott. Csupán annyit mondani ki, hogy „új csődtörvény életbeléptetése szükséges“ a mit minden kereskedő legény igen jól tud, nem tartatott méltónak a jogászyülés tekintélyéhez; részletes, de még sem kimerítő egyes elveket pedig, mellyek szerint az ríj csődtörvény szabályozandó lenne, az egésznek összefüggéséből ki-

kapva, 8 az idő rövideje miatt rögtönözve, megállapítani nem látszott célravezetőnek. Noha tehát tagadhatlan, hogy tökéletlen csődeljárásunk mielőbbi javításra vár, hogy ezen tárgy is azok közé tartozik, melyet igen kívánatos volna azon országok törvényéhez hasonló alapon rendezni, melyekkel ipari s kereskedelmi érintkezésben élünk: az első joggyűlés ez indítvány felett napirendre tért, a mit csak helyeselhettünk, — a második pedig elmulasztotta azt felmelegíteni.

E körbe tartozott még dr. *Hertzka Emilnek* azon indítványa, hogy részvénytársulatok s ezekhez hasonló intézetek alapításához az államhatóság különös engedélyezése ne kívántassék. Az indítványt dr. *Schnierer Gyula*, vizsgálva a kérdésnek jogi és közgazdászai oldalait, főleg azon tekinetet bőví, hogy az állam folytonos gyámkodása s avatkozása a közönség tettejét elaltatja s az egyéneket gyáva lemondásra és tétlenségre szoktatja, ajánlóikig terjesztette a gyűlés elé, de szükségesnek tartotta azt körülbástyázni azon törvényes biztosítékokkal, melyek a közönséget a kockázató vállalatok s szédelgések károsításától megóvják; miszerint t. i. az állam kormánya ne avatkozzék ugyan a törvényes formák megtartása mellett szabadon keletkező részvénytársaságok alakulása — s kezelésébe, de felügyeljen ama törvényes formák megtartására, s a törvényben gondoskodva legyen a részvénytársaságok ügykezelésének teljes nyilvánosságáról, mely a visszaélések legjobb akadályozója, s a kezelők szigorú felelősségéről. — A korszerű indítvány, idő rövideje miatt, ezúttal kiszorult.

XVII. Végre még nagy szóbőséggel, s főleg a tanártagok részéről nagy előszeretettel tárgyalatott dr. *Dárday Sándor* indítványa, mely az említett körökön kívül eső általános érdekű tárgyra vonatkozik, t. i. az egyetem s jogakadémiaik rendi zésére vonatkozó indítvány, mely szerint a gyűlés emelje fel szavát a mellett, hogy a jog és államtudományok egymástól elválasztva taníttassanak, mi a szaktanítás s munkafelosztás hasznából merített érvekkel támogatott, s hogy a kisebb jogakadémiaik megszüntetvén, az egyetemen kívül még néhány egyenjogú jog- s államtudományi facultas szerveztessék az országban, mi mellett azon tapasztar-

lás hozatott fel, hogy az újonnan felállított vagy már előbb is létezett jogakademiák, (mellyenek: a kassai, váradi, posonyi, győri, zágrábi, kolosvári, szebeni királyi, az egri érseki s a pécsi püspöki, az eperjesi, debreczeni, pataki, pápai, kecskeméti s mármaros-szigeti protestáns, összesen 15 jogakademia s joglycoum) minőségre nézve a czélnek meg nem felelnek. Az indítvány felett többen adtak véleményeket, dr. *Hoványi Lajos* nagyváradi jogakademiai igazgató tanár, dr. *Hoffmann Pál*, egyetemi tanár, dr. *Ury József* egri ügyvéd, *Szűcs István* debreczeni vegyes bírósági bíró, és dr. *Lindtner Gusztáv* szebeni jogakademiai igazgató tanár. Hoffmann kivételével a többi véleményező mind ellene nyilatkozott az indítványnak, s annak második részét illetőleg elégnék vélte, hogy a jogakademiák kellő, a czélnek megfelelő módon rendeztessenek s elegendő tanerőkkel láttassanak el. — Hosszas és élénk viták után az indítványozó visszavéven indítványa első részét, a fennálló jogakademiák kárhoztatását illetőleg kimondatott, hogy a jogtudomány érdeke megkívánja, hogy jogiskolákat csakis az állam állíttson fel, hogy a vidéki jogiskolák az egyetem jogi s államtudományi facultásaival egyenlősíttessenek, s alsóbb minőségű jogiskolák az országban ne türessenek.“ — A nélkül, hogy a hitfelekezeti autonómia ez alkalommal szinte megérintett szempontjára akarnék állani, — mert megvagyok győződve, hogy a hitfelekezetek autonomiájával, mellyel a jogtanításnak semmi köze, igen jól megfér azon felfogás, hogy az állam vegye kezébe a jogtanítást, — én valóban át nem láthatom ezen nagyfokú haragot a vidéki és protestáns jogakademiák ellen, melly éppen auyira megy, hogy ezek eltörlését követelje, s czélszerű rendezésüknél meg ne állapodjék. At nem láthatom azon hasonlat találó voltát, hogy valamint nem lehet szekérből gözmozdonyt csinálni, úgy nem lehet e szegény jogakademiákból valami tökéletesbet faragni, hanem azok helyébe csupa egyetemeket kell állítani. Ez azon helytelen és fennhéjázó elv, miszerint vagy minden, vagy a legjobb, vagy éppen semmi; én azorban úgy vélem, hogy sokkal jobb a valami mint a semmi, s hogy az erőnkhez képpest lehetőleg jól felszerelt, s azon tanerőknek, mellekkel szegénységünkben rendelkezhetünk, lég-

javával ellátott kisebb jogtanító intézetek, ha heidelbergi s berlini sőt a pesti egyetemekkel nem versenyezhetnek is, körükben elég sok jót eszközölnek, s a „silány“ epithetont, melyet egyébiránt a jogászgyűlés méltányossága is kitörült, egyáltalában nem érdemlik. — A kisebb jogtanító intézetek sőt a pesti egyetem fogyatkozásai is tagadhatlanok, de váljon honnét töltenénk be a felállítandó több egyetem tanszékeit kitűnőbb tanerőkkel? nincsenek-é az akadémiákon is az egyetemiakkal versenyző jeles tanárok? s ha egymás mellé állítunk p. o. egy debreczeni vagy eperjesi jogvégzett ifjat, kire ottani tanárai két vagy három év alatt kitűnő egyéni gondot fordítanak, a mi az ifjak kisebb száma mellett inkább módjukban áll, s ki e kevesebb számú évek alatt szorgalmasan tanúit, ismételt, colloquált, vetélkedett társaival, — és egy a pesti egyetemnél négy éven át a jogászi rózsás pályán mulató, kevesebb gondban részesült ifjat, ki e négy év jó részét a kávéházakban tölté, váljon melyik részére fog a mérleg lebilenni? — Nincs tehát ok túlságos felbuzdulásra e tekintetben, s elég annyit követelni, hogy erőnkhez képest követtessék el minden a jogtanítás tökéletesbítésére, minek fő feltételei a tanszabadság, szabad verseny, a magántanulóság nem túrése, s a jogtanárok qualitatiójának s a tanrendnek az általi megállapítása.

De befejezem rövid szemlémet, mellyel nem volt egyéb czélom, mint az ekkorig megtartott két magyar jogászgyűlés buzgó működését teljes telkemből méltányolva, így elmeztetni némelly tényezőkre mellyektől ezen életre való közegnek minél dúsabb s hatalmasabb kifejlését reményiem; kiemelni néhány jellemző vonással a fény- de főleg, az árnyoldakat; nevezetesen azt, mit boldogult philosophunk Szontagh Gusztáv a fiatal irodalomról mondott egykor, s a mi a fiatal jogászgyűlésre is igen jól illik, t. i. hogy nem volt még eléggé tájékozott s öntudatos, nem bírt eléggé önmagával, nem volt képes magát kellőleg korlátozni, honnét azon aránytalanság s mértékhiány eredt, melly az egyszerre felölelt s gondosan nem rendezett tárgyakban mutatkozik; mégis-

mertetni az akadémiával több, az irodalomban ekkorig ismeretlen, de kitűnő jogtudományi erőt; s a mennyiben szerencsém nem lehetett a jogászgűléseken a beiratáson kívül részt venni, indokolt szavazatot adni néhány ott előfordult érdekes] kérdésben, melly ha itt-ott a jogászgűlési többség véleményétől eltérő is, tisztelettel ismeri el az ellenvélemény őszinteségét, s az abban lakó jóakaratot, valamint ezt maga részére is kölcsönösen követeli. — A megkezdett nemes működés, férfivá növe az embryóból, nem kétlem, sokat s nagyot fog lendíteni, sok jót előteremteni, áldásthózálag hatni zilált jogi állapotainkra, s erős karokkal tisztázni a gazdag talajú tért, melly most olly szemetes, olly elszomorító! valódi Augias-ól, melynek kitisztítására Hercules kell! Hiszem és reméllem, hogy ezentúl gond fordíttatik a rendszerességre, s az időszerűségre, s hogy a jogászgűlés nem fogja sajátjául ismerni azon eljárást, melly egy lobogó langoló nagy szellemnek egy másik, practicusabb nagy szellemmel (Kossuthnak Széchényi vélj szemközt egy alkalommal mondott nyilatkozatában jelöltetik: „bizony, a nemzet senki kedvéért sem fog élni systematice“ — sőt ellenkezőleg, a teendők sorrendét kítűzve s megtartva, rendszeresen fog haladni szép pályáján. És hogy e száraz, s félek hogy unalmas előadás végét nagy költőnk lelkes és lánggra gyűjtő szavaival fűszerezem, kívánom, hogy évek múltán az erejét s hatását mind inkább kifejű magyar jogászgűlés is elmondhassa:

Mi dolgunk e világon? küzdeni
 Erőnk szerint a legnemesbekért;
 Előttünk egy nemzetnek sorsa áll,
 Ha az kivívtuk a mély sülylyedésből
 S a szellemharczok tiszta sugaránál
 Ollyan magasra tettük mint lehet:
 Mondhatjuk, térvén őseink porához:
 Köszönjük élet! áldomásodat,
 Ez jó mulatság, férfimuuka volt.

A MODERN ALKOTMÁNYOS

MONARCHIAI INTÉZMÉNYEK

A KÖZÉPKORI ÁLLAMOKBAN.

LADÁNYI GEDEON,
LEV. TAGTÓL.

(SZÉKFOGLALÓ ÉRTEKEZÉS.)

Olvastatott a M. T. Akadémia 1872. november 11-ki ülésén.

PEST, 1873.

EGGENBERGER FERDINÁND M. AKAD. KÖNYVÁRUSNÁL.
(HOFFMANN ÉS MOLNÁR.)

Pest, 1873. Nyomatott az »Athenaeum« nyomdájában

A MODEM ALKOTMÁNYOS MONARCHIÁI INTÉZMÉNYEK.

A KÖZÉPKORI ÁLLAMOKBAN.

L A D Á N Y I G E D E O N

lev. tagtól.

Tekintetes Akadémia! Legelsőbbben is bálás köszöne. temet jelentem ki azon nagybecsű kegyért, a melyet csekélységem iránt tanúsított, midőn díszes testületé tagjai közé fölvenni méltóztatott.

Továbbá tiszteletteljesen megjegyzem, hogy értekezésem tárgyává épen ezt azért választottam, hogy nekem is lehessen egy parányi részem azon jeleseink munkájában, kik az eoyimnél nagyobb készütséggel és sikerrel fáradoztak, s fognak fáradozni a külföld azon előítéletének elosztatásában, miszerint ignorálni szokták Magyarország múltját. Szándékom kimutatni, mennyire nincs igazságuk a külföld azon nagy historikusainak, kik, midőn a parlamentáris kormányforma történetét tárgyalják, egy szóra sem méltatják a régi magyar alkotmányt, holott ez, a modern intézmények régiségét illetőleg, ha nem is épen a legelső, de minden esetre az első között áll.

Értekezésem nem terjeszkedik ki általában a középkori államéletre; csak annak kimutatására szorítkozik, hogy a modern alkotmányos monarchiái intézmények a középkor mely államaiban, és mily időszakban tünnek föl egymás után. Éhez képest vagy teljesen mellőzöm, vagy csak legfőbb vonásaikban érintem a modern intézményeket megelőző időket. És mivel a kérdéses intézmények bölcsője a pyrenaei félsziget, Angol- és Magyarország; ezekről szölok;

Olasz-, Német- és Franciaországot illetőleg csak röviden említem meg, hogy ezekben amaz intézményeket vagy éppen nem, vagy oly körülmények kapcsán találjuk, melyeknél fogva a fentebb említett államokhoz nem hasonlíthatók.

A modern alkotmányos monarchiái intézmények bölcsői a pyrenaei félsziget, Angol- és Magyarország, azon megjegyzéssel, hogy egyik intézmény itt, másik amott régibb; és hogy a fejlődés gyorsasága vagy czélszerűsége nem áll arányban a kezdet régiségével.

Mind Aragónia, mind Castilia királysága örökösödési természetű volt ugyan: de a született király nem lehetett tettelegesen is királyá addig, míg a cortes előtt le nem tette az esküt az ország törvényeire.*) Ezen államok alkotmányosságáról csak röviden említem meg, hogy ezekben a törvényhozás egész teljessége meg volt osztva a királyok, és nemzetgyűlések közt, és hogy e jogelmélet nem egyes királyok chartáin alapult, hanem egyidős az államok alakulásával. „A mi országunkban — mondja az aragoniai cortes 1285-ben — soha sem volt absolut hatalom, soha sem is lehet, hanem csak a törvény, a jogok, s szokások birhattak érvénnyel.“ (Haliám II. 46.) Ezen általánosságnál nagyobb figyelmet érdemelnek az alkotmány biztosítására szolgáló intézmények. Ilyen volt p. o. a

Jus resistendi, a melyről, mint nem modern intézményről csak annyit mondok, hogy nem volt egyforma a két államban. Aragóniában annyira ki volt szélesítve, hogy ha a király a nemzet szabad tagjaiból álló szövetségnek bármelyik tagját megsértené törvényes jogában, a többi is feloldozottnak tekintheti magát a király iránti hűség alól. Castiliában pedig nem volt ugyan így élére állítva: de az megvolt, hogy a nemességnek nem csak joga, de erkölcsi kötelessége az el-lenszegülés. Nevezetesen (a X. Alfonz korabeli szövegezés

*) Hallam: View of the State of Europe during the Midd Ages. II. 32. (A pyrenaei félsziget államaira vonatkozó adatokat mind Hallamból vettem.)

szerint) „Az alattvalóknak királyuk iránti kötelességük parancsolja, hogy királyuknak ne engedjék meg az esküszegést és így elkárhozást; ne engedjék, hogy a király és családja gyalázatba essék s kárt hozzon az országra. E kötelességet kétféleképen lehet teljesíteni, u. m. jó tanács, és tettek által megátolván öt vesztébe rohanni“ stb. De fontosabb különbség e tekintetben a két állam közt az, hogy Aragóniában 1348-ban, előbb ugyan IV. Péter király győzelmes fegyvere, majd ugyanezen évben magának a cortesnek is beleegyezése megszüntette a fegyveres ellenállási jogot; Castiliában pedig csaknem egy egész évszázaddal utóbb töröltetett el 1445-ben, hasonlóképen a cortes által,

Azonban a fegyveres ellenállási jog eltörlése előtt is volt már ezen államokban az alkotmányos szabadságnak más, olyan biztosítóka is, mely a modern intézmények közé sorozható, u. m. a nemzetgyűlések befolyása a kormányhatalomra. E tekintetben sem egészen egyenlő a két állam helyzete. Nevezetesen Aragóniában 1118 óta kétségtelenül meg volt azon intézmény, mely szerint a király és a rendek közt fölmerülhető viszályokban közbenjáró, s ha szükség, bíró az ország főbírája, a kit a király és a nemzetgyűlés közösen választottak, Aragónia 1287-ben nagy lépést tett a modern intézmények felé. Nevezetesen noha még ekkor meghagyta a fegyveres ellenállás jogát; de, hogy erre minél ritkábban legyen szükség, törvényt alkotott, mely szorint a király a cortessel együtt válassza maga mellé a tanácsosokat; azon esetre pedig, ha még így is történének jogsértések, s ellenszegülések, a főbíró hatalmaztatott föl annak megítélésére, vajjon az ellenszegülés jogos volt-e, vagy nem? A mi e törvénynek a tanácsosok választási módozatára vonatkozó részét illeti: Haliám nyíltan megvallja, hogy Aragónia e tekintetben jóval megelőzte Angolországot; mi pedig hozzá tehetjük, hogy Magyarországot is. Mert van ugyan nekünk egy ennél régibb törvényünk 1231-ből de ez csak egy tanácsosnak, u. m. a nádornak választására ad a nemzetnek oly befolyást, hogy más nádor kinevezését kérelmezhesse. A mi ide vonatkozó későbbi törvényeink, p. o. a III. András korabeliek — úgy

hiszem, — nem az angol, hanem az aragoniai intézmények utánzása.

Aragóniában, mint fentebb említtem, eltöröltetett ugyan a fegyveres ellenállás joga 1348-ban: de pótoltatott egyfelől a tanácsosok választására való befolyás jogának fentartásával; másfelől pedig azzal, hogy a történhető visszaélések esetére a főbírónak hatalom adatott, melylyel a király által törvényellenesen befogottakat kiszabadíthassa, a maga őrizete alá vitethesse, s részrehajlatlan vizsgálatot tartván, vagy teljesen főlsszabádjtsa, vagy megbüntethesse; végre a főbíró, hivatalából elmozdíthatlanná nyilvánított.

Midőn ekként a főbírói hivatal pótolta a fegyveres ellenállási jogban rejtett garantiát, természetes, hogy e hivatalnoknak felelősnek kellett lennie. És bár ez nincs világosan kifejezve ama törvényben: Hallam állítása szerint, világos példák bizonyítják, miszerint valósággal az volt. Majd midőn Aragónia királyait is elszédítette a kor szelleme, u. m. a korlátlan hatalomra vágyás, a főbíroság szerkezetének megváltoztatása által akarták elérni céljokat. Nem támadták ugyan meg magát a hivatalt: hanem magoknak is felelőssé akarták tenni a főbíró, s a hivatal holtig tartóságát akarták megszüntetni. Ama tekintetben engedett is a nemzetgyűlés, midőn 1390-ben úgy szabályozta a felelősséget, hogy a nemzetgyűlés válasszon 8 egyént, ezek közül a király nevezzen ki 4-et, s ezeknek legyen joga Ítélni afölött, van-e ok, vagy nincs felelősségre vonni a főbíró. Ezen rendszer 1460-ig állt fenn; ekkor ismét csak a nemzetgyűlésnek tétetett felelőssé a főbíró. Az elmozdíthatlanságon pedig úgy akart segíteni a király, hogy némelyik főbíróval megígértette, miszerint, „ha a körülmények úgy fogják kívánni, le fogja tenni hivatalát.“ És midőn ennél fogva V. Alfonz király korában oly dolgok történtek, a melyek kockáztatni látszottak a felelősségben rejlő garantiát, 1482-ben törvény alkottatott, mely szerint minden ilyes lemondási Ígéret érvénytelen.

A főbírói hivatal ezen szerkezeténél gyakorlatibbat s a modern intézményekhez hasonlóbbat is talál Hallam Aragóniában. Nevezetesen, határozottan állítja, hogy törvényes szó kás volt — de nem mondja meg, hogy mióta — nevezni ki

az országgyűlési szünetekre egy választmányt, a melynek feladata volt ellenőrizni a főkormányzatot, s támogatni a főbíró. (Hallam: i. m. II. 57.)

Castiliában is elismerték az elvet, hogy a cortesnek joga van öröködni a törvények végrehajtása fölött. A XIV. század elején pedig, II. János király alatt, e joggyakorlatnak módozata is meghatározott. Nevezetesen a király rendes tanácsosai mellé a cortes is válasszon 4 egyént, a kik mindig az udvarnál legyenek, s vigyázzanak a törvények végrehajtására. De ennek nem felelt meg a gyakorlat, sőt nem is felelhetett, mert már ekkor nagyon alá volt ásva a castiliai alkotmány, s ennek oka a cortes szerkezetében történt nagy változás.

Aragónia, és Castilia országgyűlései hasonlítottak egymáshoz annyiban, hogy eredetileg mindenik a főpapságból, nemességből, és a városok képviselőiből állt, és pedig úgy, hogy a király által függött mindenik rendből annyit, és azokat hívni meg, a mennyit, és a kiket akart. Aragóniában alsóbb rangú nemesek is hivatottak meg; és hogy itt a városi elem nincs oly erősen képviselve, mint Castiliában. A mi különösen a városokat illeti, figyelmet érdemlő körülmény, hogy egész Európában itt legrégebb a városok országgyűlési képvisellete, u. m. Aragóniában 1133, Castiliában 1169 óta; és hogy a modern alkotmányok e fontos intézményének bölcsője Aragónia volt.

Noha Castilia is birt egy szabad alkotmánynak ama korban képzelhető minden kellékével: megjegyzendő, hogy itt hamar föllépett a királyság korlátlan hatalmi vágya. És ennek meglehetősen kedveztek a körülmények. Ilyen körülmény volt p. o. az egyházzal való benső viszony. Köztudomású tény, hogy Castilia lakosai szent harczokat folytattak az arabok ellen, a miért ők „az egyház harczosainak“ szereték nevezni magokat. És a pápák szívesen átadták „az egyház harczosai királyának“ hatalmuk egy részét, a melyet aztán ezek úgy használtak, hogy, ha érdekek kívánta, akár magokat, akár hivatalnokaikat feloldozták a törvények alól. Másik ilyen körülmény volt az, hogy, mivel csak a királyoktól függött. kiket hívjanak meg a cortesbe: időnként oly mérvben

mellőzték a papságot, és nemességet; s megfordítva, oly arányban szaporították a városi képviselőket, a mely mérvben bántotta őket a főrendek merészsége; és a mint tetszett nekik a városi nép hajlékonysága. Európában sehol sem volt a városi elemnek a közszabadságra oly kártékony hatása, mint Castiliában. Mert ezen ország királyai gyakran teljesen elmellőzték a főpapságot, majd a nemességet, néha mind a kettőt; ellenben a városi elemet mérték fölötti arányban részesítették a törvényhozásban. Így p. o. az 1299, és 1301. évi országgyűlésekre egy papot sem hívtak; 1315-ben 90 városnak volt 192 képviselője; 1370, 1373-ban sem papokat, sem nemeseket nem, hanem csak városokat hívtak a cortesbe. A kezdet sikere annyira fölbátorította a királyokat, hogy XV. században már teljesen elmellőzték mind a papságot, mind a nemességet, egyedül a városok képviselőiből állították össze az országgyűléseket. Sőt ezek számát is nagyon alászállították, annyira, hogy p. o. az 1445. évi országgyűlés, a mely a fegyveres ellenállási jogot eltörölte, csak 17 város küldötteiből állt. Sokat tett e fordulatra az is, hogy, mivel az országgyűlések fő tárgya gyakran az adóajánlás volt; és minthogy az adóban nem vett részt a papság, és nemesség; e kiváltságos rendek nem sokat gondoltak az országgyűlésekkel; sokkal többet adtak szabadságuknak a fegyveres ellenállási jogban rejlő biztosítékára.

Első tekintetre látható, hogy a castiliani alkotmány erejének oly mérvben kellett alább szállania, mint a hogy felbomlott az alkotmányos rendek súlyegylene. Alá is szállott annyira, hogy a királyok, noha elvben nem mérték megtagadni az alkotmányt, tetteleg minden hatalmat magoknak vettek az adóajánláson kívül. Es e rendszeréktől csak forradalmi időkben tértek el, a milyenek azonban itt gyakran előfordultak a trónviszályok miatt. Innen érhető, hogy mikor Aragóniában már némileg kifejtették az alkotmányt biztosító intézmények, már akkor Castiliában nem volt az alkotmánynak egyéb maradványa, mint az önadóztási jog.

De az aragoniai alkotmánynak is volt egy ehez némileg hasonló gyöngéje. T. i. valamint Castiliában csaknem ki-

zárólag democraticussá: úgy itt csaknem kizárólag aristokraticussá vált az alkotmány, a mennyiben hova tovább inkább mellőztetett a városi elem, annyira, hogy végre csaknem teljesen kimaradt, s ekként az országgyűlés csak főpapokból, és nemesekből állt, még pedig ezeknek is a hihetlenségig kevés számából. Így p. o. 1395-ben 35, 1412-ben pedig csak 33 emberből állt az orsaággyűlés. Es mivel a papság és nemesség nem képviselet, hanem személyes meghívás folytán ült az országgyűlésben: tisztán aristokraticussá lett az alkotmány. Ezen alkotmánynak is oly mérvben kellett gyöngülnie, a mily mérvben apadt az azt védők száma. Ferdinánd király inquisitioja pedig oly csapást mért rá, a melyből nem lehetett többé teljesen felépülnie.

Az angol és magyar alkotmány történeti kifejlődésének összehasonlítását a chartáknál kezdem, noha tagadhatatlan, hogy e két államnak a charták előtti helyzetében lényeges különbséget alkot az, hogy Angolország normán királyai, hatalmuk érzetében, törvénynyé tették a zsarnokság rendszerét; ellenben Magyarország királyai és főurai az általok is elősmert érvényű törvények ellenére forgatták föl a közszabadságot.

Az angol és magyar államrendszer hasonlít egymáshoz annyiban, hogy mindenkiben sarkalatos intézmény a királyság. Azonban a két ország királysága közt figyelmet érdemlő különbséget alkot az, hogy a királyi méltóság nálunk választással vegyes örökösödési, Angolországban pedig, a XIII. század végétől fogva tisztán örökösödési természetű. E különbségből folyt, hogy a két nemzet dynasticus kegyelete nem egyforma volt. Szembetűnő nagyítás, sőt, mondhatnám, tévedés történéseink azon állítása, hogy mióta megszilárdult nálunk a királyság, azóta a magyar népet egy nép sem múlta felül a királya iránti tiszteletben. Mert az angol nép felülmúlta. Világosan bizonyítja ezt a történelem. P. o. noha az angol chartában is megvan a fegyveres ellenállási jog; és noha még azt is előre megszabja, hogy kik szervezzék a fegy-

veres fölkelést: mégis világosan megmondja azt is. Hogy a fegyveres támadás nem terjeszthető ki a király, a királynő, és a királyi gyermekek személyére. A mi arany bullánkban pedig ilyes megkülönböztetésnek semmi nyoma. Összefügg ezzel az, hogy Angolországban nem sokára végképen elesik a fegyveres ellenállási jog; nálunk is elesik ugyan 1231-ben: de Lajos alatt 1351-ben visszaállítatik. Másik világos bizonyosság az, hogy az angol nemzet, midőn 1399-ben mulhatlanul szükségesnek látja Richard király letevését, ezt megteszi ugyan: de ekkor sem mulasztja el elégtételt szolgáltatni az örökös királyság elméletének, midőn R'Chárdot nem egyszerűen leteszi, hanem erőszakosan lemondítja. Mert azt kétségtelennek állítja Haliám, Hogy ekkor valószággal felolvastatott a parlamentben lemondási nyilatkozata (i. m. III. 82—3.) Ezt csaknem nyomban követi nálunk a Zsigmond esete. Kétségtelen, hogy azon oligarchák, kik Zsigmondot letették, nem voltak ilyen óvatosak. Igaz ugyan, hogy az Angolországban nem sokára bekövetkezett belharczok alatt egymást érték az erőszakos trónváltozások: de ezek nem döntenek meg amaz elméletet. Mert midőn IV. Henrik személyében a dynastiának egy oldalága ült a trónra, a most támadt viszályban mind a Lancaster, mind a York-ág nem pusztán a fegyver erejére, hanem a maga örökösödési jogára alapította igényeit. Ellenben nálunk, opportunitási szempontból megsértetett az Alberttel 1439-ben kötött örökösödési szerződés; hasonló volt a Mátyás, és Frigyes közt kötött szerződés sorsa is.

A magyar és angol alkotmány intézményeinek további párvonalát két fő szempont alá foglalom, u. m. szólok a két nemzetgyűlés jogairól a királylyal szemközt; és azon intézményekről, a melyeknek czélja e jogok biztosítása volt. Ezen összehasonlítást is a chartáknál kezdem.

A két charta két lényeges pontban különbözik egymástól. Egyik az, hogy az angol charta, a régi angolszász szabadsághoz képest nagyon keveset ad. Nevezetesen a modern alkotmányokban is helyet foglalható jog csak kettő van benne, u. m. a személyes szabadság biztosítása, és EZ, hogy az án-

gol király, a feudalismus természetéből folyó terheken kívül bármely más terhet csak az országos rendek megegyezésével vehet ki. A modern alkotmány más kellékeiről, p. o. a törvényhozás jogának a király és nemzetgyűlés közti megosztásáról, egy szó sincs benne. A mi pedig a mi chartánkat illeti, noha pontjainak nagy része a már hozzánk is elhatott feudalismusból folyt visszaélések megszüntetésére vonatkozik: de a bevezetésben, és az első pontban visszaadja a nemességnek a régibb királyok törvényeiben gyökerező egész szabadságát. Szándékosan mondok régi szabadságot, mert a nemzeti büszkeség sem tesz oly elfogulttá, hogy a bullában már modern alkotmányos intézményeket keressek; de azt ismétlem, hogy benne van a törvényhozás jogának a király és nemzet közti megosztása. Hogy ez valósággal benne van, azt magyar tudományos férfiak előtt mutogatni nem kell. Sőt — úgy hiszem, — hogy a külföldi jogtörténetbúvároknak is el kell ezt ösmerniök, ha a mi chartánk első pontját összehasonlítják III. Honorius pápának a magyar főpapsághoz intézett azon levelével, a melyben nagy sajnálkozását jelbeti ki a fölött, hogy András királynak a tömeg szab törvényt. (Fejér Gy. Cod. D. I. 390.)

Másik nagy különbség az angol és magyar charta közt az, hogy amaz, a mi keveset ad, azt nem csak a papságnak, és nemességnek, hanem a nemzet minden szabad tagjának adja, világosan kijelentvén, hogy a mivel a király, mint legfőbb hűbér úr tartozik a maga vasallusainak, ugyanazzal tartoznak ezek a magokéinak. Sőt a nem-nemes szabadokat is biztosítja bárkitől jöhető törvényellenes bántalom ellen. A mi chartánk pedig csaknem kizárólagosan a kiváltságos papság és nemesség védelmével foglalkozik. És e különbség kétség-telenül a magyar charta hátrányára üt ki.

Ha már, mint fentebb mondtam, az angol charta nagyon keveset adott, természetes, hogy az angol nemzetnek későbbben kellett megszereznie azon politikai jogokat, a melyek már akkor is úgy tekintettek, mint az alkotmányos Szabadság kellékei; a melyekkel már akkor birt a magyar nemesség alkotmánya. És tulajdonképen ez az egyik főkülönbség az angol és magyar alkotmány múltja közt; a másik pedig az,

hogy noha még a XIII. század folyamában kétségtelen előnye van a magyar alkotmánynak az angol fölött: a XIV. és XV. században nemcsak utólérte az angol a magyart, hanem túl is szárnyalta némely igen lényeges dolgokban. Lássuk ezt valamivel körülményesebben.

Angolországban nem előbb, a mint XIV. század közepén lett törvénynyé, hogy a király köteles minden évben összehívni a parlamentet. (Alpheus Todd: Die parlamentarische Regierung in England. Berlin II. 19) Nálunk pedig egy egész századdal előbb megoldták e kérdést II. András bullái, IV. Béla, és III. András törvényei. Épen ily előnyös helyzetben van a régi magyar alkotmány a nemzetgyűlések hatáskörének kérdésében. Már említettem, hogy a mi bullánk kétségtelenül megosztja a törvényhozás jogát; ellenben az angol csak az adókievetést hagyja a parlamentnek Mielőtt e fonalon tovább mennénk, vessünk egy pillanatot az angol parlament önadóztatási jogára.

Noha elismerem, hogy az alkotmányos intézmények történetének előadásában nem lehet rendszerré keresztelni a visszaéléseket, a melyekben a mi alkotmánytörténetünk is nagyon bővölködik: mégis szinte lehetetlennek látom meg nem említeni, a mit a szabadelvű Hallam is elősmer, t. i. hogy az angol feudalismus rendszerének bonyolódottsága mellett a charta is igen tág tért hagyott a királyoknak az önkényes adóztatás folytatására; és hogy a királyi önkény ezen útját csak az 1298, illetőleg 1333. évi törvény zárta el, és hogy még a most mondott 1333. évi parlamentben is III. Eduárd király azzal a ruganyos kifejezéssel ösmerte el a rendek önadóztatási jogát, hogy „nem fog más adót szedetni, mint a milyet elődei is szedetni szoktak.“ (Haliám: III. 3, 43.)

Még nehezebben ment az angol nemzetnek a többi alkotmányos jogok megszerzése. 1224-ben panaszkodik ugyan a parlament, hogy a király vesztegeti a pénzt: de bár e tény világosan tanúskodik a parlament önadóztatási jogáról: mégis, a XIII. század egész folyamában szó sincs arról, hogy az angol parlamentnek, a törvényhozásnál, nem mondom a királyéval koordinált hatósága, hanem abba csak bele szólása is lehetne. II. Eduárd király alatt, 1309-ben történik először

annyi, hogy a parlament, midőn az adót megajánlja, bátorságot vesz magának, panaszt emelni némely jogsérelmek ellen. Ezen ténynél nem kevésbé érdekes a hang, a melyen most az angol parlament szól. „A királyságnak e parlamentben egyesült hű népe kéri a mi Urunkat a királyt, hogy ha neki úgy tetszik, vegye figyelembe szegény alattvalóit, a kiknek nagyon fáj, hogy nem úgy kormányoztatnak, mint a hogy kellene, mert megszegetnek a charta pontjai; kéri tehát a királyt, hogy orvosolja ezt, ha neki úgy tetszik.“ (Hallam III. 40) Nálunk pedig jóval előbb megvan a nemzetnek az a törvényes joga, hogy panaszt emelhessen. Nevezetesen, ha az első bullának ezen kifejezése: „a nádor hallgassa meg nevünkben az ügyeket“ talán még nem jelentene is ilyet: de kétségtelenül ide vonatkozik a második bullának ezen helye: „ut ibi querimonias suas possint exponere.“

Noha kétségtelenül igaz, hogy az 1309. évi angol parlament sérelmi panasza, bármily alázatos kifejezésben is, fontos alkotmánytörténeti mozzanat: de az is igaz, hogy e panaszemelés még nem egy jelentésű a törvényhozásra való befolyással. Ugyanezen II. Eduárd alatt „magának a tulajdonképeni törvényhozás jogának is részesévé lett az angol parlament.“ (Todd i. m. II. 17.) De e részvét még korán sem olyan, mint a melyet nálunk már a XIII. században mutatnak III. András törvényei. Nevezetesen Angolországban 1322-ben alkotott törvénye úgy fejezi ki a dolgot, hogy „a királynak, és az országnak minden fontosabb ügye a parlamentben tárgyalassék, és határozassék el, a király, az ország főpapjai, bárói, és a királyság köznépe által.“ (Creasy: History of the Constitution of England; 236; Guizot: Hist. des origines du gouvernement: représent: dél' Europe II. 337). Ugyde e törvény, ily szövegezéssel, még nem oldotta meg azon kérdést, a mely, mint más államokban, úgy Angolországban is folytonos viszály magvát képezte, t. i. hogy melyek azon fontosabb ügyek, a melyeknek mulkátlanul a nemzetgyűlésben kell elintéztetniök. Angolországban e kérdés III Eduárd alatt oldatott meg, a ki a francia háborúkra évről évre segílyt kéregetve, lassankint teljesen elősmerte a parlamentnek

az övével koordinált törvényhozói jogát, sőt ennél is többet tett; nevezetesen, egy alkalommal megkínálta a parlamentet a királyi praerogatívák egy részével is, midőn a parlament elé terjesztette, kössön-e békét, vagy folytassa tovább a háborút? És mielőtt az angol parlamentnek e kérdésre adott érdekes válaszát elmondanám, párvonal kedvéért megemlítem a mi 1298. évi decretumunk 6-ik cikkét, melyben az áll, hogy: „András király, ha látná, hogy a maga, és az ország erejével nem győzheti le a féktelen urakat, szabad legyen neki a külföldtől is kérni segílyt.“ E magyar törvény értelmezésénél nem megyek oly messze, hogy ebben azt látnám, mintha nálunk már okkor szabatosan meg lett volna határozva, meddig terjedhet a király hadindítási joga: de úgy hiszem, minden erőltetés nélkül ki lehet belőle olvasni annyit, hogy az 1298. évi magyar országgyűlés úgy volt meggyőződve, hogy ebbe is beleszólhat. Egészen más felfogásra mutat az a válasz, a melyet az angol parlament, fél századdal későbbén adott III. Eduárd királynak imént említett kérdésére. „Mélyen tisztelt királyi urunk! a mi e háborút, és a rá való költségeket illeti, mi oly tudatlanok, és együgyűek vagyunk, hogy nem tudunk ebben tanácsot adni, de hatalmunk sincs rá; minélfogva kérjük Felsőgedet, mentsen föl minket ez alól; értekezzék magas állású, és bölcs tanácsosaival, s rendelkezék úgy, a mint mind a maga, mind az ország érdekében jónak látja; és a mit felsőged, tanácsosaival együtt megállapít, azt mi kötelező törvénynek fogjuk tekinteni.“ (Halliam: III. 53.) E történeti tény kapcsában azt jegyzi meg Halliam, hogy Eduárd királynak e tárgyban nyilvánult előzékenysége nem alkotmányos érzületének kifolyása, hanem csselfogás volt, a melylyel a parlamentre akarta hárítani a háborúérti felelősséget. Egyébiránt természetes, hogy oly király, a ki, bármily okból, a parlamenttől kértett tanácsot a háború vagy béke kérdésében, nem térhetett ki a parlament törvényhozói jogának elősmerése elől. És ezt világosan elősmerte, törvénynyé tevén 1345-ben, hogy „a törvényeknek mind megalkotására, mind megváltoztatására a parlament mindkét házának megegyezése kívántatik.“ (Todd. i. m. II. 19. Hallam i. m-III.50-51.)

Ezek szerint az anglo-norman királyság parlamentjének törvényhozói joga nem előbb, mint 1345-ben lett alkotmányosan biztosítva.

Van az angol parlament jogainak fejlődése történetében egy oly érdekes kérdés is, a mely a magyar alkotmánytörténetben nem fordul elő, legalább a középkorban nem, u. m. a szó lá s s z a b a d s á g. A magyar alkotmánytörténetben mi sem mutatja, hogy ez nálunk valaha csak kérdésbe is jött volna. Ellenben az angol parlamentben nagyon is kérdéses volt, még pedig sokáig. Noha Richárd egyikért azért tétetett le 1399-ben, mert e tekintetben nagy önkénykedést engedett meg magának: mégis az ő megbukása után sem oldatott meg e kérdés. „Az angol királyok egy alkotmányos jogot sem engedélyeztek oly nehezen, mint ezt. Innen érthető, hogy IV. Henrik alatt, a helyett, hogy e tárgyban világos törvény alkottatott volna, az jött gyakorlatba, hogy a gyűlés megnyitáskor megkérte az elnök a királyt, hogy engedjen szólás-szabadságot. E gyakorlat folyamában történt, hogy 1411-ben azt felelte a király az elnöknek: nem bánja, beszéljenek úgy, a hogy a régi parlamentekben beszélni szoktak; de ujitást nem tűr, s ragaszkodik régi jogaihoz.“ (Creasy i. m. 251.)

Most áttérek a nemzetgyűléseknek a kormányra való befolyásra, s fölteszem a kérdést: hol régiebbek a parlamentaris kormány csirái, nálunk-e, vagy Angolországban?

E tekintetben sem az angol, sem a magyar charta első kiadásában nincs semmi, a mi bármelyik nemzet dicsekedése tárgyát képezhetné. Mert a mindenikben meglevő fegyveres ellenállási jog nem ilyen. A magyar bullában megvan ugyan, hogy „a nádor vigyázzon, miszerint az írás tartalmától sem a király, sem más el ne térjen:“ de ez még nem mondható intézménynek, részint azért, mert ekkor még egyedül a király nevezi ki a nádort; részint mert a bullában egy szó sincs arról, hogy a nádor miképen oldja meg ezen feladatot. De ha egy lépéssel tovább megyünk, találunk két érdekes különbséget. T. i. az angol chartának legelső új kiadásából kimarad azon 24 báró, a kiknek joguk, sőt feladatuk volt szervezni a

fegyveres fölkelést. Ez annyiban fontos, hogy ezen kihagyás által egyszerűen elesett Angolországban a fegyveres ellenál-lási jog elmélete, még pedig a nélkül, hogy helyébe valami más intézmény tétetett volna, Nálunk is elesik ugyan a bul-lának második, u. m. 1231. évi kiadása szerint, de pótoltatik két érdekes dologgal, u. m. az egyházi átokkal, (a mihez az angolok 1297-ben folyamodtak) és a mi ez átoknál fontosabb, a nádorságról alkotott világos törvénnyel. A mi 1231. évi nádortörvényünk valóságos intézmény; olyan, a melyhez ha-sonló sincs még ekkor az angol alkotmányban. Az 1231. 3. t. cz.-ben kötelezi magát András király, miszerint, ha az or-szágyűlés panaszt tenne, hogy a nádor nem a kellő módon viszi hivatalát, tartozik helyette mást nevezni ki. És mivel nálunk a nádor a legfőbb kormányhivatalnok vagy tanácsos: úgy hiszem, nem esem túlzásba, ha e törvényt a parlamen-taria kormány csirájának, s a magyar alkotmánytörténet főfő büszkeségének nevezem.

Es Angolországban hogy állott a dolog? Itt 1244-ben a parlament panaszodik, hogy a király vesztegeti a pénzt. Mondanom sem kell, hogy ez nem hasonlítható a mi nádor-törvényünkhöz. Ellenben 1248, és 1257-ben oly tényeket lá-tunk az angol történetben, a milyenek nálunk még ekkor nem fordulnak elő. Nevezetesen 1248-ból említi egy krónikás (a párisi Máté), hogy a parlament kívánta, miszerint a főbíró, cancellárt, és kincstárnokot a parlament megegyezésével vá-lassza a király; és hogy e kívánatot a régi gyakorlattal indo-kolta. A másik tény az 1257. évi királyi tanács. T. i. III. Henrik király, a fija nápolyi királysága érdekében kölcsön-zött nagy összeget a parlament által kívánván megfizettetni, ezzel ingerültségbe hozta a parlamentet, annyira, hogy ez el-határozta, miszerint ezután a kormánytanács tagjainak felét a parlament válassza, másik felét a király nevezze ki, és e fele részt tetteleg meg is választotta. Noha ekét tény fejlettebb fokon levőnek mutatja az angol parlament befolyását a kor-mányra, mint a milyenen az ekkor Magyarországon állt: de ez csak látszat, s bizvást állítható, hogy Angolország még ekkor nem előzte meg Magyarországot. Ugyanis

A mi az 1248. évi angol parlamentnek fentebb említett

kívánatét, s a régi gyakorlatra hivatkozását illeti, erről azt mondja Hallam, hogy ez egészen alaptalan; mert az egykorú történeti okmányokban semmi nyoma, a későbbi történetek egész folyama pedig határozottan ellene mond annak, hogy az angol parlament 1248 előtt oly jogot gyakorolt volna, a melyre, mint praecedensre hivatkozni lehetett (i. m. II. 332)

A mi pedig az 1257. évi tanácsot illeti, igaz, hogy ez megtörtént tény: de az is igaz, hogy ez soha sem vált, sőt nem is válhatott praecedenssé. Hogy miért nem, mindjárt kifejtem bővebben; most csak annyit említek meg, hogy magok az angol alkotmánytörténészek is nem itt, hanem jóval később keresik az angol parlamentáris kormány csiráit.

Mielőtt e kérdés történetébe bocsátkoznám, elösmérem, hogy az angol nemzet politico-socialis viszonyai mellett, ezen intézmény Angolországban sokkal practicusabb irányban fejlődött, s inkább megfelelt a czélnek, mint nálunk. Azonban még sem hallgathatok el két megjegyzést. Egyik az, hogy az 1257. évi angol tanács az egész angol alkotmánytörténetben elszigetelten áll. Azt értem ezen elszigeteltség alatt, hogy épen ezen tanács létrejötte miatt polgárháború, forradalom támadt, a mely úgy eltemette ama tanács elméletét, hogy normális időkben, soha szó sem volt többé nem csak ennyiről, de kevesebbről sem; azaz szó sem volt arról, hogy a tanácsosokat valaki más is nevezhetné ki a királyon kívül. A mit e tárgyban későbben történni látunk, az nem az 1257. évi eset folytatása, hanem egészen új. Ellenben a mi 1231. évi nádortörvényünknek folytatása is van, mert III. András 1291, és 1298. évi tanács törvényei minden kétségen kívül az 1231. évi törvény elméletének tovább fejlesztése. Másik előleges megjegyzésem az, hogy Angolországban, midőn a III. Henrik alatti forradalom után rendszeresen megindul a kormányra való befolyásnak, mint intézménynek, fejlesztése, e befolyás sokáig csak egy tárgyra irányoztatik, u. m. arra, hová keltenek a parlament által ajánlt pénzüsszegek? Ellenben a mi ide vonatkozó törvényeink a kormányzatnak nem csak egy ágát, hanem egész teljességét felelelik; és a parlamentaris befolyás tanának elméletét már a XIII. század végén oly fejlettségi fokon mutatják, a melyet még ezután sokáig nem mu-

tatnak az angol törvények. Elméletet mondek, mert mi magyarok sem tagadhatjuk azt, hogy ezen elméletnek nálunk sem felelt meg a gyakorlat. Lehetetlen eltagadnunk, hogy az 1231-évi nádortörvényt sem II. András, sem IV. Béla nem hajtotta végre. Azonban az is igaz, hogy e törvény nem töröltetett el, nem szűnt meg törvény lenni; és a végre nem hajtás épen úgy nem enyészttette el a magyar nemzetnek ama törvényes jogát, mint az angol nemzet önadóztatási jogának törvényes erejét nem szüntették meg az angol királyoknak, a charták daczára gyakran ismételt önkényes adóztatásai.

Most már áttérek annak bebizonyítására, hogy III. András 1291, és 1298. tanácstörvényei az 1231. évi nádortörvény folytatása, és hogy ezekben sokkal világosabban van kifejezve az országgyűlésnek a kormányt ellenőrzési joga mint Angolország ekkori törvényeiben. A mi 1291. évi törvényünk két fontos dolgot tartalmaz. Egyik az, hogy a nádor, országbíró, tárnok, és cancellár választására törvény es befolyást ad az országgyűlésnek; másik az, hogy a fő tisztviselőket a szó teljes értelmében felelősekké teszi az országgyűlésnek. Nevezetesen: „az országgyűlés évenként vizsgálja meg az összes ország helyzetét, a bárók magukviséletet, hogy közülök mindenik miképen járt el tisztében, hogy tartotta meg az ország törvényeit; hogy ott rögtön elvehessék érdemeik jutalmát, vagy bűneik büntetését a király és tanácsosai által hozandó ítélet szerint.“ (1291: 31. t. ez. Endlicher: Monumenta Arpadiana.) Az 1298: 23. pedig így rendelkezik: „Hogy királyi urunk udvara minél tisztességesebben kormányoztathassék, elhatároztuk, hogy királyi urunk vegyen maga mellé minden három hónapra két-két püspököt, egyiket az esztergomi, másikat a kalocsai érseki kerületből; és az ország nemesei nevében 2 nemest, a kiket most magunk választottunk. Es ha királyi urunk elmulasztaná ezt végrehajtani, érvénytelen legyen mind az, a mit ezen ily módon mellé rendelt tanácsosok tanácsa nélkül tenne, akár a jelentékenyebb adományok és hivatalok osztogatásában, akár bármely más dologban.“ (Kovachich: Supplem. I.)

Az angol alkotmányban mi van a XIII. században olyan, a mi a parlamentnek ily jogáról tenne bizonyoságot?

Felelet: Volt az 1257. évi királyi tanács, a melynek felét a nemzetgyűlés választotta, de a mely tanács, mint fentebb elmondám, rögtön elenyészett mindenestől, úgy, hogy soha többé föl nem támadt. De a XIV. század elején már van valami, a mit a mi 1231. évi törvényünkkel lehet párvonalba tenni. Nevezetesen az angol parlament 1313. évi jegyzőkönyvében az áll, hogy Lankaster herczeg a főministeri hivatalt oly föltétel alatt vállalta föl, hogy ha a király a maga, és államügyeit nem az ő, és tanácsos társai véleménye szerint intézné, szabadságában álljon neki visszalépni; viszont, ha ő, és társai a királynak rősz tanácsot adnának, a király el fogja őket bocsájtani a következő parlament alkalmával. (Todd. i. m. II, 22.) Itt már tagadhatlanul van valami a ministeri felelősségből; de az is világos, hogy itt még nincs a parlamentnek oly befolyása a rősz ministerek eltávolítására, mint a melyet a magyar országgyűlésnek ad az 1291. törvény; továbbá itt szó sincs arról, a mit a mi törvényünk nagyon kiemel, hogy a parlamentnek szava lenne a tanácsosok megválasztásában; végre itt nincs oly világosan kimondva, mint nálunk, hogy a király köteles magát a tanácsosok véleményéhez alkalmazni.

Fontosabb lépést tett az angol parlament 1343-ban, midőn a III. Eduard király által kért adót csak azon föltétel alatt ajánlta meg, ha ki fog neveztetni egy bizottmány, a mely számot kérend a közpénzek kezelőitől, továbbá ha a király miniszterei, és a főbíró esküt tesznek a magna chartára; végre, ha ezen tisztviselők a parlamentben fognak választatni. A király pedig azt felelte e kívánatra, hogy a fő tisztviselők, s tanácsosok kinevezésének jogát semmi szín alatt nem osztja meg a parlamenttel; de azt nem bánja, ha ezek felelősek lesznek azon esetben, ha ellenök panasz emeltetik. (Hallam: III. 51.)

E szerint Angolországban 52 évvel későbbben mint nálunk, lett törvénynyé a miniszteri felelősség. Igaz ugyan, hogy a mi törvényünk sem ment át az életbe: de, minthogy törvényesen nem töröltetett el, törvény maradt. Ellenben az angol felelősségi törvény a papíron is csak két évig élt. Mert előbb a király törölte el törvényellenesen, pusztán hatalomszavával, mint olyat, a mi sérti a királyi tekintélyt; utóbb pedig, u. m.

1345-ben. maga a parlament is Ekkor az a helyzet állt be hogy az angol parlamentnek ismét egészen elől kellett a dolgot kezdeni. És elől is kezdte. Nevezetesen:

1373-ban arra kérte a királyt, hogy ne nevezzen papot sem cancellárrá, sem kincstárnokká, sem más főhivatalnokká; a király pedig azt válaszolta, hogy úgy fog tenni, a mint tanácsosai javallani fogják. (Hallam III. 54) Szerencsésebb volt az 1376. évi parlament. Ez arra kérte a királyt, hogy zaporítsa meg tanácsát 10—12 egyénnel, a kik közül legalább 4-nek tanácsa nélkül semmi fontosat ne tegyen; mostani tanácsosai közül pedig bocsássa el azokat, a kik okozták az épen akkor fenforgott visszaéléseket. És a király elbocsátott ugyan két tanácsost: de a kérelem többi pontjait illetőleg azt válaszolta, hogy igenis megszorítja tanácsosait, de annak világos kijelentésével, hogy ezen tanácsosok ne avatkozzanak a cancellar, kincstárnok, és főpecsétőr teendőibe. (Todd i. m. II. 23.) Mondani sem kell, hogy ezen engedmény a ministeri felelősség intézményétől nagyon távol áll.

Azonban II. Richárd kiskorúsága, majd a megújult francia háborúk nagyon jó alkalmul szolgáltak az angol parlamentnek arra, hogy újra megszerezze a ministerek megszámloltatásának jogát. Noha a Richárd kiskorúsága alatti régensséget nem lehet egészen normális állapotnak tekinteni: mégis nagy figyelmet érdemel itt az, hogy a régensséget a parlament szervezte; és hogy a regensek, a király nevében, beleegyeztek, hogy a míg tart a regenség, a parlament válassza az ország főhivatalnokait. E regenség alatt nem egy alkalma nyílt a parlamentnek kieszközölni egyik másik főhivatalnok elmozdítását, és a mi legfőbb, rendszerré tenni a pénzkezelők megszámloltatását; vagyis, miut Guizot mondja „Richárd uralkodása első felében már parlamentarisanak mondható az angol kormányzat annyiban, hogy a parlament szellemében intézteitek az ország ügyei, bár ez teljességgel nem tetszett a királynak, és kegyenczeinek.“ (i. m. II. 390.) Azonban ki kell emelnem, hogy mihelyt megszűnt a regenség, teljesen elesett a parlamentnek az a kívánsága, hogy király tanácsosai kinevezésében részt vehessen.

Nem szólok a Richárd alatti forradalmi időkről, a me-

lyekben mint a parlament, úgy a király is gyakran átsapott a szélsőségekbe; s csak azt emlitem meg, hogy Richárd bukása után, az alkotmánynyal együtt új életre ébredt a parlament befolyása is a kormányra. Nevezetesen, noha kérdésbe sem hozott többé, hogy a tanácsosok kinevezése tisztán királyi jog: de a királyság is meghódolt a parlament befolyása előtt. Így p. o. IV. Henrik 1403. évi parlamentje kérte 4 tanácsos elmozdítását, és a király engedett, nem csak, hanem kijelentette, hogy ezután is így tesz azon hivatalnokaival, akik népének nem tetszenek. Még nagyobb haladást mutat az 1406. évi parlament, a mely kinyerte a királytól, hogy tanácsosait elbocsátván, nevezzen ki 16 újat, s ezek többségének véleménye ellen semmit se tegyen; a cancellár, és főpecsétőr semmi törvényellenes rendeletet alá ne írjon, és meg ne pecsételjen; mikor a tanács nem ül együtt, senki se vihesen a királyhoz folyamodványt; a főhivatalnokok és tanácsosok esküdjenek meg általában minden törvényre, s különösen erre; a király egy ministert, vagy tanácsost se bocsásson el büneset nélkül, ezeknek pedig szabadságukban álljon visszalépni, ha a király nem az ő tanácsuk szerint rendelkezék. (Hallam III. 94. Todd. II. 23.)

E szerint a XV-ik század elején lett Angolországban újra törvény által biztosítva a parlament befolyása a kormányra, ha bár e befolyás valamivel kevesebb is a ministeri felelősség nyílt kimondásánál. És, a kivételeket nem tekintve, ezen elvek szerint ment az angol állam kormányzata Vil ik Henrikig.

Hát a magyar alkotmányban hogy fejlett tovább az országgyűlés befolyása ezen 100 év alatt? Felelet: úgy, hogy e fejlemény nem áll arányban sem saját múltjával, sem az angol parlament nagy haladásával. Es épen e szempontból mondám fentebb, hogy az angol alkotmány fejlődése túlszárnyalta a miénket. A helyzet ezen változásának oka azon nagy különbség, a mely a két nemzet politico-socialis viszonyai között volt. Nevezetesen:

Angolországban a fő- és köznemes, továbbá a nemes és nem nemes osztályok közt sokkal méltányosabb viszony volt, mint nálunk. Ebből folyt aztán az a nagy különbség, a mely az

angol és magyar országgyűlések szerkezete között volt. P. o. Angolországban mindjárt a XIII. század közepe után megvan a képviselő, későbbben ugyan, mint a pyrenei félszigeten, de korábban mint nálunk. E tekintetben kettős előnye van az angol alkotmánynak a miénk felett. Egyik az, hogy az angol alsó ház nemes tagjait nem csak a nemesek, hanem a birto-
kos nem nemesek is választották; másik az, hogy Angolországban a városok törvényhozói joga is korábbi mint nálunk. A mi az elsőt, u. m. a nem nemes lakosság választói jogát illeti: nálunk is ilyen formát akart IV. Béla 1267. évi törvénye. De ezen törvényről is áll az, a mit az 1257. évi angol tanácsról mondtam, t. i. hogy elszigetelt volt. Azt értem ezen elszigeteltség alatt, hogy nem csak végre nem hajtott, hanem forma szerint eltörültetett 1291-ben, a midőn a képviselő elmélete úgy eltemtetett, hogy csak egy század múlva támadt föl, Mária alatt. A városok törvényhozási jogát illetőleg pedig, noha vannak némely figyelmet érdemlő jelenségek, a melyek arra mutatnak, hogy 1298-ban már nálunk is történt valami kezdeményezés: mégis kétségtelen, hogy nálunk nem előbb, mint 1405-ben lett intézménynyé a városok törvényhozói joga. Szóval a mi alkotmányunk ezen pontja nem állja ki az összehasonlítást az angollal.

A társadalmi viszonyok különbözőségéből folyt az a másik nagy fontosságú körülmény is, hogy az angol nemesség adót fizetett, a miénk pedig nem csak maga nem fizetett, hanem jobbágysági adómentessége fölött is gondosan őrködött. Nagy fontosságú körülmény ez. Mert még a XIV. század sem ösmerte a politikai tanok mind azon részleteit, a melyekből alakult a modern alkotmányos monarchiák kormánygépze-
te. Akkor még a kormányhatalom ellenőrzésére alig volt más indok, mint a személyes szabadság, s az erszény védelme. Következésképen a kormány ellenőrzése az adómentes magyar papságot és nemességet távolról sem érdekelté úgy, mint az angolt. Köztudomású tény, hogy Magyarországnak az Andrások alatti törvényeit a kormány rendszeres fosztogató-
tásai tették szükségessé. Róbert Károly önkényes uralmát nyugodtan tűrte a nemesség, nem mondom, csak azért, hanem nagyrészt azért, mert a nemesség erszényét nem bántotta.

Azon alkotmányos demonstratio, a melyet a magyar főpapság két ízben megkísérlett Károly ellen, nagyon szorosán összefügg a pénzzel, tudva lévén, hogy a főpapságnak leginkább az fájt, hogy különböző címek alatt adóznia kellett. Lajos is nagyon keveset adott az alkotmányra, mégis népszerű király volt, nem mondom csak azért, de főleg azért, mert tiszteletben tartotta a nemesség adómentességét. Ellenben félt a nemesség Lajostól a miatt, hogy a külföldi hadjáratokban önkéntesen tett hadi szolgálatai, a megszokásnál fogva, majd tartozássá válnak. És nem mulasztotta el biztosítani magát ez ellen az arany bulla ríj kiadása által; és a személyes szabadság nagyobb biztonsága végett a fegyveres ellenállási jogot is újból megerősítette; azzal pedig nem gondolt, a minek szükségét nem látta. Bátran állíthatni, hogy Károly, és Lajos, ha szerettek volna is tartani országgyűléseket, és ha gyakran tartottak volna is, az ő országgyűléseik nem sürgették volna az Andrások tanácstörvényeinek felújítását, föltéve hogy a királyok folyvást kim Ilik a nemesség erszényét. Ellenben az angol nemesség, minthogy maga is adózott, természetesen indítatott vigyázni, hogy hová költetnek az adók; természetesen volt kényszerítve oly intézmények föltalálására, a melyekkel elejét vehesse a túlságos adóztatásoknak s a visszaéléseknek. Innen van, hogy az angol alkotmány fokozatos fejlődése elválhatlan kapcsolatban áll a rendek közös adózásával, annyira, hogy az angol történetírók nyíltan elösmérik, hogy az ő alkotmányuk pénzen szereztetett.

Noha elösmérem, hogy a mi Anjou királyaink absolut uralmi hajlamuknál fogva mellőzték II. és III. András törvényeit: mégis ismételve hangsúlyozom, hogy e mellőzésnek a királyok absolut uralmi hajlamánál ha nem nagyobb, de nem is kisebb oka az, hogy a mi nemességünk, mint adómentes, nem törődött az alkotmánynak azon kérdésével, a mely őt tulajdonképen nem érdekelte; amely, mint az ángolok példája mutatja, nem kevésbé fontos, mint a törvényhozás joga.

Azonban Zsigmondnak korán megkezdődött pazarlásai nálunk is újra szükségessé tették a vigyázást És a magyar nemesség újra gondoskodott olyan törvényekről, a melyek-

kel megelőzhesse a fenyegető bajt. Ilyen volt a Mária fogsága alatt 1386-ban tartott gyűlésnek az a határozata, mely szerint: „A király tanácsosai közé fölvetett főpapok és bárók esküdjenek meg, hogy tanácsadásaikban nem csak a király és önmagok, hanem az ország javát is figyelembe veszik; a királyi fölség pedig lelkiösmeretesen ígérje meg, hogy az ily jó tanácsokat követni fogja, ha pedig valaki rossz tanácsot adna, csúfosan zárassék ki a királyi tanácsból, és oda többé ne vétessék vissza.“ (Szlemenics: törvényeink története a ve-gyes házakbeli királyok alatt.) Első tekintetre látható, hogy azon álláspont, a melyet e gyűlés is elfoglal a királylyal szem-közt, sokkal hasonlóbb a III. Eduárd, és II. Richárd korabeli angol parlamentek, mint a III. András alatti magyar ország-gyűlések álláspontjához. Ennek oka minden valószínűség szerint az, hogy a magyar nemesség, adómentességi kiváltsá-gánál fogva, nem volt és nem is lehetett a kormány ellen-őrzésében érdekelve oly részletek iránt, a melyek nem tar-toztak reá. De midőn 1395-ben beállt a rendkívüli adók szük-sége; és midőn már bizonyos volt, hogy Zsigmond, embereinek megválasztásában, nem oly lelkiösmeretes, mint Lajos volt: szigorúbb eszközöz nyúlt az 1397. évi országgyűlés, s alko-tott a királyi tanácsról oly törvényt, a melyben egyesül a két András tanács-törvényeinek tartalma. T. i. „A nádor, ország-bíró, bánok, és várispánok, a kik a király által rájuk bizott hivattalal visszaéltek, ha ez rájuk bizonyosodik, az ország-gyűlés színe előtt fosztassanak meg méltóságuktól.“ (Az 1397. évi országgyűlés. Közli Knauz N. Magyar történ. Tár. III. 191.)

Látni való, hogy e törvényben ismét megvan a tanácsosok felelőssége legalább is oly mérvben, mint Angolország-nak ide vonatkozó törvényeiben.

Es tulajdonképen eddig tart az angol és magyar Par-lamentarismus fejlődésének párhuzamossága. Mert az angol parlament töle telhető gonddal örködött a már kivívott jogok megvédésén, sőt tovább fejlesztésén: nálunk pedig — mond-hatnám — korszakot alkotó megállapodás, sőt visszaesés tör-tént az 1439. évi országgyűlésen.

A mi parlamentarismusunk e megállapodása, sőt visz-szaesése lényegesen különbözik az Anjouk korabelitől Mert

az Anjou királyok, a körülmények kedvező voltának tudatában, önkényesen mellőzték a kérdéses törvényeket; most pedig maga az országgyűlés rontotta le csaknem mind azt, a mit elődei másfél század alatt építettek. Tudjuk, hogy ekkor nem a királyság aratott diadalt az alkotmányosság fölött, hanem a főnemesség a köznemesség fölött. Az e tárgyban most alkotott törvények célja a főuri osztály érdeke volt. És hogy e cél eléérések, egyszerűen elejtetik a király tanácsosainak, s más hivatalnokainak a nemzetgyűlés által megszámloltatása. Az 1439. évi decretum 2, 3, 15. cikkéi, és a rendek által kiadott példány berekesztése úgy vannak kombinálva, hogy megsemmisítsék a felelősséget. A 2-dik pont a nádorságról szól, s két nagyon lényeges dolog van benne. Egyik az, hogy visszaadja a nemzetnek a nádorválasztást; másik az, hogy a király, és nemzet közt netalán fölmerülhető visszály okban a nádort teszi bíróvá. Első tekintetre úgy látszik, hogy e törvény nem csak nem csökkenti, sőt emeli az országgyűlés befolyását a kormányra, midőn magát a királyt teszi felelőssé a nemzetgyűlés által választott nádornak. De ez nincs így, és pedig nem csak azért, mert a nádor felelősségéről nincs intézkedés, hanem mert a többi pontok, ha nem mondják is ki világosan a felelősség eszméjének eltörlését, mégis eltörlik azt. Nevezetesen a 3-ik pont így szól: „az újítások és ártalmas szokások eltörlöttenek, megsemmisítetnek.“ A 15-dik pont pedig azt szabja meg, hogy a nádoron kívül, minden más főhivatalnok kinevezése tisztán királyi jog, annak kiemelésével, hogy ezen jogot minden tanács közbenjövete nélkül gyakorolja. Arról pedig hogy az országgyűlésnek joga legyen megszámloltatni akár a nádort, akár a többi tanácsosokat, egy betű sincs az egész decretumban. Sőt éppen az ellenkezőre kell következtetnünk, ha az újítások, és ártalmas szokások eltörléséről szóló pontot összehasonlítjuk a berekesztés azon passusával, a melyben a rendek nagy innepélyességgel kötelezik magokat, hogy: „Ő felségének ezen mostani engedményeivel úgy meg vannak elégedve, hogy megígérik, miszerint ezeken kívül soha, és semmit nem kívánnak ő felségétől; az ország régi jó szokásain kívül semmi új találmányú törvény

vagy engedmény adására, s az országos törzények közé iktatására nem kérendik, sőt joguk se legyen ilyet kérni. Úgy hiszem, nem kell mutogatni, hogy az itt úgy nevezett „újítások, új találmányú törvények“ alatt III. András és Zsigmond azon törvényeit értik, a melyek a tanácsosoknak, s fő tisztviselőknek az országgyűlés által megszámloltatásáról rendelkeznek. Ezen új törvényben két dolog érdemel kiváló figyelmet. Együk az, hogy igen nagy hatalmat ad a nádornak; másik az, hogy a jövőben is lehetetlenné akarja tenni e most inaugurált politika megváltoztatását. A mi az elsőt illeti: az 1439. évi nádorság tagadhatlanul hasonlít némileg az aragoniai főbíróshoz, a mennyiben miud a kettő bíró, a király cs nemzet közt lehető perekben. De e hasonlat nem teljes, mert az aragoniai főbíró felelőssége minden kétséget kizáró világosságba van helyezve; a magyar nádoréról pedig egy betű sincs. A mi pedig a jövő változtatások lehetetlenné tevését illeti: e törvény mind a magyar nemesség geniusával, mind a magyar alkotmány eddigi fejlődésével sokkal élesebb ellentétben állott, semhogy ezt nyugodtan eltűrhetne volna a nemesség. Föl is zúdult ellene mindjárt a következő évi országgyűlésen, és ki is vívott annyit, hogy újra megerősítette III. András 1298. évi decretumát, s ekként — papíron — ismét érvényt szerzett András törvényének. De csak is papiroson, mert a főurak is résen álltak, ők is kivívták, hogy ugyanezen alkalommal Lajos decretuma megerősített, még pedig föltétlenül, András decretuma pedig ezen záradékkal: „a mennyiben azok az ország javára szolgálnak; különösen pedig Lajos decretumát elfogadjuk, és megerősítjük.“ Úgy de, ha figyelembe vesszük, hogy Lajos decretuma sok részben merő ellentéte Andrásénak, és hogy mily hatalmas volt már most a főnemesség: nem csudálkozhatunk azon, hogy teljesen elesett a kormányzó hivatalnokok felelőssége.

De, hogy ne fáraszam már sokáig a tekintetes Akadémia türelmét, csak rövid általánosságban említem meg, hogy ezután ha nem halt is meg a gyermek, de aludt. Hunyadi kormányzóságában van ugyan törvényünk a tanácsról, de a felelősségről nincs, V. László korában is csak egyszer, akkor is a Hunyadi elleni irigység befolyása alatt látjuk rövid időre

felújítani a felelősséget. Nevezetesen, az 1454. évi országgyűlés választott a király mellé tanácsosokat, és nevezett ki egy választmányt az állami számadások megvizsgálására. Mátyás uralkodása pedig teljességgel nem volt kedvező a kormányzók felelősségének, s csak II. Ulászló uralkodása alatt lett ez ismét világos törvényben kifejezve.

Olasz-, Német-, és Franciaország intézményeit csak röviden érintem.

Olaszországban volt ugyan két modest intézmény, a királyság, és városi municipalitás: de amaz a kellőnél sokkal kisebb, ez pedig sokkal nagyobb arányban, annyira, hogy épen ezen aránytalanság tett lehetetlenné minden egészséges monarchiái életet. Mert mióta a német királyok ragadták magukhoz az olasz koronát, oly gyűlöltté vált e királyság, hogy a nagyszámú városok a municipalitásban kerestek vigasztalást, és ezt annyira fejlesztették, hogy az olasz városok a XII-ik század hajnalán már nem annyira municipiumok, mint inkább csaknem teljesen független köztársaságok voltak, a melyekben feloszlott az olasz királyság.

A német királyság intézményei voltak: a császárkirályság, még pedig tisztán választási alapon; továbbá a birodalmi gyűlések, kapcsolatban a „Landeshoheit“-al, és a választó fejedelemségek.

A német császárkirályság valóságos irónia: Mert a császári korona hozta a királyt oly gyarló helyzetbe, a melyben nem csak nem volt, de nem is lehetett királyi hatalma. E korona tette a szent széket a császárság engesztelhetlen ellenévé, s a szent szék volt leggyakrabban a német hercegek lázítója.

A birodalmi gyűlés, noha elméletben az egészre kiterjedő törvényhozó testület lett volna: de ezen elméletet kiájtáztotta a „Landeshoheit“, részint az által, hogy a törvényhozás nagy részét a „Landtagok“-nak juttatta; részint az által, hogy mióta a „Landeshoheit“ kiképződött, azóta csak a „Landesfürst“-ökből, és a birodalmi szabad városokból álltak az országgyűlések. És így első tekintetre látható, hogy

csak a városi elem volt az, a melynek nem állt érdekében rendszeresen aláásni a királyi hatalmat.

A német városoknak az országgyűlésen képviseltetése 1255-ben már kétségtelen, törvényes intézménynyé pedig 1344-ben lett.

Ámbár a német birodalom szerkezete mellett nem volt nagy szükség oly intézményekre, a melyek ellenőrizték a királyság hatalmát: mégis voltak ilyenek. Nem volt ugyan betűszerinti értelemben vett fegyveres ellenállási jog: de volt ennél veszélyesebb; t. i. az, hogy ha a király bármily jogsérelmet ejt az ország nagyjain, a hercegek, a pfalzi gróf elnöklete alatt törvényszéket tartanak fölötte, és ha jónak látják, letehetik. Ilyenné vált a választó fejedelemségek intézménye is. Mert ezek közül 3 pap, és így a sz. szék befolyása alatt áll, s a világiak közül csak egyet kell megnyerni, és a király nem király többé, ha csak rendkívüli fegyveres ereje nincs, mert „a kik királylyá tették azok le íb tehetik.“ Majd, midőn az arany bulla az állam minden»fontosabb ügyében a választóknak adta az indítványozási jogot, és midőn a választók személyét épen olyan szentnek és sérthetetlennek nyilvánította, mint a királyét: csak árnyékká lett a német királyság.

Franciaországban csak egy intézménye van, u. m. az absolut hatalmú királyság; azon szelidítő megjegyzéssel, hogy ha a francia királyság újjászületését II. Filep korára tesszük, a királyság alakulásával nem épen egykorú az absolut királyi hatalom. II. Filep korában még csak egy intézménye van a jövő királyságnak, u. m. a királyság örökösödési természete, a mely az ő korában lett kétségtelenné. Későbbi intézmény a nemzetgyűlés 1302. óta. De a francia nemzetgyűlés olyan, a melynek nincs egyéb joga, mint az adóajánlás; a törvényhozáshoz semmi köze. Ez IV. Filep kora óta tisztán királyi jog. Másik intézmény 1444. óta az állandó zsoldos sereg, a mely egész Európában itt legrégebb. Végre a királyság absolut hatalmát némileg mérséklő párisi parlament.

EMLÉKBESZÉD

RAU KÁROLY HENRIK

AKAD. KÜLFÖLDI LEVELEZŐ TAG

FELETT

KAUTZ GYULA

RENDES TAGTÓL.

(Olvastott a M. T. Akadémia 1872. december 23-ki ülésén.)

BUDAPEST, 1873.
EGGENBERGER-FÉLE AKAD. KÖNYVKERESKEDÉS.
(Hoffmann és Molnár.)

Pest, 1873. Nyomatott az Athenaeum nyomdájában.

EMLÉKBESZÉD

Rau Károly Henrik külföldi levelező tag felett

KAUTZ GYULA
akadémiai rendes tagtól.

Azon sok és súlyos csapás közt, melylyel a kérlelhetlen halál az utóbbi években testületünket több elsőrangú jelesének az élők sorából kiszólitása által érintette, nem legkevésbé érzékeny az, hogy társadalom-tudományi osztályunk egyik legkitűnőbb külföldi tagja, a heidelbergi nagy *nemzetgazda*, *Rau tanár* is sorainkból kiragadtatott; s vele egyikét azon fénylő ékköveknek veszítettük el körünkől, kiknek hirnevea két művelt világrészen elismerésben és tiszteletben részesült!

Szomorú, de parancsoló kötelességnek vélek megfelelni, ha, mint egyik igénytelen munkás a nagy szakember által műveit tudomány terén, a tisztelt Akadémia figyelmét ez ünnepelt tagtársunk életére és munkálataira felhívom, s néhány rövid emléksorban megkísértem lehetőleg hű képét szem elé állítani az elhúnytak, a kit úgy, mint Európa majdnem valamennyi tudományos akadémiája, mi is, mint külföldi levelező tagot 1858 óta *) a miénknek vallottunk.

Rau 1792. november hó 23-án Erlangenben született, hol atyja egyetemi liittanár volt. A már gyermekkorában rendkívüli tehetségeket tanúsított ifjú felsőbb irányú neveltetését, valamint tudományos kiképeztetésének első alapjait szülővárosában nyeré, hol az egyetemi tanárok akkori időben maguk közt szövetkezve, gyermekeiknek kölcsönösen magánoktatást adának, s az avatott vezetés mellett különösen a

*) Rau ugyanis a fentemlített évben december 16-kán választott meg Akadémiánk által.

fiatal Rauban a komolyabb vizsgálódási hajlam korán felébresztetek. — Tanítói pályára szánván magát, 20 éves korában az erlangeni egyetemen az akkor úgynevezett „*kameráltudományok*“ magántanáraként lépett fel, s miután 1814-ben a göttingai tudós társaság által kitűzve volt egy nagyobb pályakérdést sikeresen megoldott, s egyéb tudományos értekezések által alapos szakképzettségének bizonyosságait nyújtotta volna, 1818-ban rendkívüli, s később az összes állam- és közgazdaságtani szakok rendes tanárává neveztetett ki, 1822-ben pedig ugyanily minőségben a heidelbergi egyetemhez helyeztetett át, a hol azóta egészen haláláig, mint egyik elsőrangú szaktekintély, író és tanár a legsikeresebb tevékenységet fejtette ki, s egyike lett a nagytekintélyű főiskola legvonzóbb tanári egyéniségeinek.

Rau ifjúsági évei jellemzésére szolgálhat egyebek közt az, hogy vagyontalan szülői korán elhalván, már 14 éves korában egészen magára hagyatva, tudományos foglalkozással tartotta fenn magát; matematikából és bölcsészettanból adott privát-leczkék után élt; s 15-ik évétől fogva négy éven át, mint egyetemi tanuló rendkívüli szorgalom és előmenetel által annyira magára vonta tanítóinak figyelmét, hogy számos kedvezményekben részesítettet, a kormánytól utazási ösztöndíjakkal látatott el stb.; míg másfelől annyira ment önkiképzési buzgalma, hogy még tanár korában is több tisztársának előadására (azok legszorgalmasb hallgatóival vetélykedve) eljárt; pár éven át egyidejűleg egyetemi docens és gymnasiumi tanárként működött; s olyformán, mint nagy elődje és előképe, a nemzetgazdaságtan megalapítója, *Smith Adám*, egyszerre tanár és tanuló, bölcsész és státuszgazda, író és búvár vala!

Rau tudományos épügy, mint publicistikai működésének színhelye Heidelberg, illetőleg második hazája, a kis *bádeni* herczegség vala. — Ebben és ennek érdekei szem előtt tartásával fejtett ki a szerény, de ünnepezt tudós, egy hosszú, közel ötven éves közpályán majdnem bámulatra ragadó mérvű tevékenységet, s szolgáltatta hangosan szóló tanúbizonyosságát annak, hogy elméletet és gyakorlatot helyesen egyesíteni tudó szakemberek mily jótékony hatásúak lehetnek

a közéletre, s hogy a szellem zajtalan, de folytonos és megfeszített munkásságával sokszor jobb és maradandóbb szolgálatok tételnek az emberiségnek, mint nagy hatásokra számított s államokat és társadalmakat mélyeikben megingató tevékenységgel!

A mi Raut *mint tanárt* illeti, előadásai a heidelbergi egyetem jogi és bölcsészeti karában számos s nagy fontosságú tanszakra terjedtek ki. — így, tulajdonképeni főszakmáján, a nemzetgazdaság- és pénzügytanon kívül, (melyet évenkiut több kisebb-nagyobb collegiumokban tárgyalt) előadásai felkarolták a statistikát, államtudományok encyclopiádját, rendészettant, technológiát és a kereskedelem elméletét; úgy, hogy alig volt egykorú tanár, a kit e tekintetben is eléje lehetett volna helyezni! — Előadásai ugyan formai tekintetben nem voltak egészen megfelelők, a könyvein észlelhető szárazság és némi feszes pedantismus leczkéiben sem hiányzott, úgy, hogy nem szenved kétséget, hogy e téren nagy versenytársát, az éleselméjii *Hermann*t, *) a bécsi szaktanárt *Steint*, vagy a geniális *Roschert* utói nem érte. Azonban másfelől kiváló érdeme volt Raunak mint tanárnak: a legnagyobb lelkiismeretesség, a teljes odaengedés tisztjének, a tárgy mindenoldalú beható elemzése, a tudomány haladásainak gondos szemmeltartása és értékesítése; valamint az is, hogy gazdag műveltsége és rendkívüli olvasottságánál fogva minden nagyobb feladványt a történelem, a statistika, vagy egyéb tanszakokból merített példák és adatokkal tudta mindenkor megvilágosítani és élvezhetőbbé tenni.

Mint író: Rau a német nemzetgazdák egyik elsőrangú, termékeny s legolvasottabb képviselőjük! Nem mintha művei meglepő eredetiség, genialitás, vagy formatökély által tűnnének ki, hanem annyiban, hogy munkás szellemének minden egyes terméke a feladványát mindenoldalulag megvilágosító bűvart, a tárgy minél alaposb kimerítésére törekvő systematikust, a szakát hévvel felölelő és képviselő tudóst mutatja; kinek összes tevékenységében csak egy nagy cél lebeg

*) A szintén legújabbban elhalálozott nagyhirű *müncheni* tanárt és államtanácsost.

szemei előtt, tudományszakát rendszerezni, a kor színvonalára emelni, terjeszteni, és hatássá tenni.

Rau első, 1820-ban megjelent nagyobb munkája *Storch Henrik: „Cours de L'Economie Politique“* ez. művének németre fordítása és jegyzetekkel ellátása vala; *) mely munka eredetije az ifjú orosz császári hercegek számára tartott magán-előadásoknak szolgált alapul, az irodalomban nem dicstelen helyet foglal el, Rau átdolgozása által azonban mind alakilag, mind tartalmilag igen sokat nyert, s mint ilyen még ma is kiváló becsű kézikönyvet képez. **) — Majdnem egyidejűleg e munkával tette Rau (1821-ben Lipcsében) közzé (talán valamennyi művei legszellemdúsabbikát) az „*Ansichten der Volkswirtschaft*“ ez. dolgozatot, mely könyv a nagy *Humboldt Sándor* egyik hasonló jellegű geográfiai értekezése mintájára íratott, több igen fontos (részint elméleti, részint gyakorlati) feladványt tartalmaz, ***) s újabb időben Roschernek szintén ily címet viselő remek dolgozatában talált mintegy folytatásra és kiegészítésre. — 1821-ben jelent meg Rautól, tekintettel az akkortájtban sokat vitatott kereskedelem-válsági kérdésre: „*Malthus und Say, Über die Ursachen der jetzigen Handelsstockung*“ (Hamburgban), másfelől (1823—1825-ben) „*Grundriss der Kameral-Wissenschaft*“, — és „*Über die Kameral-Wissenschaft*“ cz. kisebb vezérfonalai, melyekben az addig homályos fogalmakat a „kameralistikai“ tanszakok felől tisztázni és helyesebben megállapítani iparkodott. — Ifjabbkori művei közül dicséret említést érdemelnek még az 1814-ben díjkoszorúzott „*Über die Nachteile des Zunftwesens*“ cz. dolgozata ****); egy 1816-ban közzétett latin értekezés „*az államtan fogalma és fejlődése*“ felől; egy önálló tanulmány

*) A munka 3 kötetben (Hamburgban) jelent meg, s Rau jegyzetei az utolsó kötetnek felénél jóval nagyobb részét képezik benne.

**) *Storch*, e munkájában a szellem-erkölcsi javak belevonása által a nemzetgazdaság-tudományba némi *elméletét a civilizációnak* akarta adni, a mit azonban sikerültnek nem lehet mondani.

***) Például *Aristoteles* és *Xenophon* nemzetg. nézeteiről: az ipar fejlődéséről, a kereskedési mérlegről; a hely viszonyoknak a gazdaság alakulására való befolyásáról, a kis jószágok gazdasági természetéről stb.

****) Melyben azonban igen jelentékeny concessiókat tesz még a csehrendszernek.

a fényűzésről (Über den Luxus) 1817-ben; egy szintén pályanyertes értekezése a „szegénység okairól,“ melyet 1820-ban a harlemi tudományos társulatnak nyújtott be. Míg a közelebb lefolyt évtizedekben közzé tett kisebb művei sorából az 1845-ben megjelent „Geschichte des Pfluges,“ az 1852-ben közzétett „Die Krízis des Zollvereins im Sommer 1852,“ az 1853-ban kiadott „Bericht Hier die landwirthschaftlichen Geräthe der Londoner Weltausstellung;“ egy classikus bírálati értekezés *) List Frigyes nemzetgazdasági rendszere felett az általa alapított s több éven át kitünően szerkesztett „Archiv der Politischen Oekonomie und der Polizeiwissenschaft“ 1843-ki folyamában; végre számos kisebb dolgozat ugyanezen folyóiratban**), meg az 1844. óta (részben az ő közreműködésével szerkesztett s ma is) fennálló, „Tübinger Zeitschrift“ für die gesammte Staatswissenschaft“ egyes kötetiben.

Legnagyobb s legmaradandóbb becsű muukája azonban Raunak 1826-ban először, s negyvennégy éven át ismételten sok kiadásban megjelent, s ezer meg ezer példányban elterjedt: „Lehrbuch der Politischen Oekonomie“ czimii tan- és kézikönyve ***), melynek első kötete „Grundsätze der Volkswirtschaftslehre“ (legújabb vagyis 8-ik kiadásban 1869-ben) ez. alatt a nemzetgazdaságtan általános elveit, a második, vagy „Grundsätze der Volkswirtschaftspolitik, mit anhaltender Rücksicht auf bestehende Staatseinrichtungen“ (először 1828-ban, 5-ik kiadásban 1863-ban) az ipari- és forgalompolitikát, az utolsó pedig, (mely 1832-ben először s 1865-ben ötödik kiadásban jelent meg, most pedig Raunak szellemdús tanítványa, a berlini tanár Wagner Adolf által 6-ik kiadásban tétetik közzé) a pénzügytant tartalmazza; s az első rendszeres kimerítőbb kézikönyv volt nemcsak a német, hanem az

*) Két cikkben, mely a tudományos bírálat igazi mintaképeül tekinthető, s egész sorát a legfigyelemreméltóbb észrevételeknek és igazságoknak foglalja magában.

**) Például: »Über das Minimum eines Bauerngutes« az 1851-ki évfolyam 145. s köv. lapj.

***) A munka első kiadásai Heidelbergben, a későbbiek Heidelberg és Lipcsében adattak ki. — Ugyancsak Heidelbergben jelentek meg a fentérintett többi értekezések és dolgozatok is.

összes európai irodalomban, mely az állam- és nemzetgazdaságtan elveit szoros didaktikai módszer szerint fejtette ki, s tanulóknak és praktikusnak, államférfiúnak és törvényhozónak, tisztviselőnek és üzletembernek a tudomány széles mezején egyaránt biztosan tájékoztató kalauzul szolgált; mire nézve e helyen még csak azt tartom kiemelendőnek, hogy Rau e munkája nemcsak hazájában találkozott a legnagyobb elismeréssel, úgy, hogy a főtanodákon majdnem kizárólag követett vezérfonallá vált, hanem a külföldön is oly tekintélyre emelkedett, hogy 1839-ben *Kemmeter* genti tanár által „*Traité d' Economie nationale*“ ez. alatt *francia*, 1852-ben *Conticini* sienai tanár által „*Corso di Economia politica*“ ez. alatt *olasz*, 1851—1853-ban *Zukits Kosta* (Kau egykori tanítványa, utóbbi időkben *szerb* pénzügyminiszter) által „*Narodna Ekonomija*, *Ekonomi polizija és Financia*“ cím alatt *szerb* nyelven bocsátatott közre; azonkívül pedig még *Bergfalk* upsalai tanár által a *svéd* nyelvre, sőt legújabban már az *orosz* és *görög* nyelvre is lefordított*); a minnek folytán joggal mondható a különben példás szerénységű agg tudós magáról, hogy tankönyve az újabb nemzedék egyik szakbeli kalauza, s számos fiatal celebritás e könnv által vezetettet be az államgazdaságtan szentélyeibe!

A mi *azon tanokat* és *elveket* különösen illeti, melyekre Rau imént felsorolt munkáiban találunk, erre nézve röviden a következők szolgálhatnak tájékozással:

Rau felfogása szerint a nemzetgazdaságtan a *népek anyagi érdekeivel* foglalkozó, s ugyanazért csak a szorosán úgynevezhető *testi* (materiális) javak**) előállítására, forgalmára és fogyasztására tüneményeinek vizsgálatára hivatott tudomány. E szempontból különösen figyelem fordítandó az úgynevezett *sarkfogalmak* (jav, érték, vagyon, ár, gazdaság stb.) kifejtésére, mely irányban Rau annyiban törekszik is megfelelni önkitalizte feladatának, hogy a gazdasági javak értelmezését élesebben határozza meg; az érték elméletében az

*) Annál fájdalmasabb, hogy hazai nyelvünkre való áttételére a jeles műnek senkise vállalkozott.

**) Raunál és követőinél: *Sachgüter*

abstrakt és a *concret* érték közti különbséget először hangsúlyozza; a vagyon, a gazdaság, ár, termelés, jövedelem stb. definitióját pedig szintén elődeinél jobban iparkodik megállapítani. — A tudományt magát két részre osztja, az egyikben, melyet „Volkswirtschaftslehre“-nek nevez, úgy tüntetvén fel a népek gazdasági életét és viszonyait, a mint azok *államon kívül s állami befolyás nélkül* alakulnak és jelentkeznek; a másikon pedig, melyet „Volkswirtschaftspolitik“-nek címez, úgy vizsgálván a társadalmi ipart és forgalmat, a mint az kizárólag állami intézkedések s *kormányzati rendszabályok mellett* fejlődik, és ölt bizonyos alakot és formákat. A dogmatörténeti és *irodalmi* momentumot mindig és mindennütt nagy figyelemre méltatja, s innen van, hogy kevés író létezik, a kinek könyve egyúttal teljesb tájékoztató s mondhatni megbízhatóbb kalauz volna, mint ép Rau munkája. Ép így dicsérendő vonása Rau némely értekezésének, hogy anyagi alapirányzata mellett a társadalmi élet *erkölcsi alapjai és feladványairól* sem feledkezik meg, és (például legutolsó tanulmányában a nemzetgazdaság és erkölcsan viszonyáról) egyenesen azt vitatja, hogy *gazdasági moráltan* is létezik, a melynek szabványai kő vettettek és követendők. Az ár és pénz elméletében Rau leginkább *Herman* és *Ricardo* elveit követi; a földjáradék és a népességtan tekintetében *Ricardo-Malthus* iskolájához szít; a jövedelem és fogyasztás tanait alapnézetéhez híven mindig csak az *anyagi* javak szempontjából méltatja; a vállalkozói nyereséget az angol s francia szakférfiaktól eltérve egy külön s önálló jövedelem, nemnek tekinti; a forgalmi válságokat illetőleg pedig a *Say-féle* felfogáshoz hajlik, mely a „generalglut“ lehetőségét tagadja. — A *különleges* részben, vagyis az általa ligennevezett „közgazdasági politikában“ Rau a főbb társadalmi iparágakat és foglalkozásnemeket vizsgálja; azok alapjait, természetét és hatásait ismerteti; s egyidejűleg azon intézmények és utak s módokra utal, melyek által a közhatalom amaz iparágak fejlődését és felvirágzását előmozdítani képes és hivatott. Egyes főbb nézeteit illetőleg kiemelendő egyebek közt az, hogy a mezőgazdasági politikában a szabad *földfeldarabolás* és mobilizáció mellett nyilatkozik; a kis jószágok nagyobb jövedelmezőségét

vitatja; a bányaművelést és az erdészetet a nemzeti foglalkozások közt való kitűnő fontossága szerint méltányolja, stb., — míg a *műipari* és a *kereskedelmi politikában* a forgalom és munka teljes szabadsága mellett szól; a czékeket elveti, a védvámrendszer alapjainak és eredményeinek visszas hatásait hangsúlyozza; a kereskedelmi mérleg tanát egészen az angol felfogás szellemében fejti ki, a vasutakra nézve az *államvasúti* rendszer előnyös voltára utal; a bank- és *hitelügyi* politikában pedig legalább a continentális államok tekintetében az államilag szorosb ellenőrzet alatt tartandó bankok rendszerének ad elsőbbséget. — *Pénzügytani* elveit végre illetőleg, Rau egyebek közt határozott ellenzője az állam *priváttermeszetű* üzleteinek; az illetékeknek visszas hatásaira utal; a jövedékeknek és egyedáruságoknak igen részletes elméletét adja; a sűregált elveti; az adótkoriában a polgárok *létfentartási* (subjectiv) szükségletének levonása után megmaradó tiszta-jövedelmet kívánja adóalapul elfogadtatni; a hozadéki adók mellett egy külön kiegyenlítő *jövedelem-adót* nem tart indokoltnak; a telekadónál a jószágon fekvő jelzálogterhek kamatainak beszámítása ellen van; — az indirekt, illetőleg *fogyasztási* adókat pedig, mint szintén szükségeseket és nélkülözhetleneket terjedelmesen indokolja és fejtegeti; — az ipar- és kereseti adó kivetése és beszedésére nézve pedig tüzetes javaslatokat teszen. — Az *államhitel* és adósságügy elméletében végre Rau, bár figyelemmel viseltetik az újabb szakemberek eszméi és búvárlatai iránt, a régi iskolához ragaszkodik; az adósságok halmozását veszélyesnek mondja, s egészben véve nagy kortársának és földijének, *Nebeniusnak* e tárgyban írt classikus művében, „über den öffentlichen Credit“ foglalt tanokat követi. *)

De nemcsak mint tudósról és íróról, hanem *mint publicistáról* és a nyilvánélet emberéről is lehet szólani Rau felől. Természete és egész életirányánál fogva ugyan inkább theoretikus, a békés vizsgálódás és tanulmányozás embere volt,

*) Rau tudom, nézeteit és az ezek alapját képező *Smithianismus* egész rendszerét tüzetesen ecsetelte *értekező:* Geschichtliche Entwicklung der Nationalökonomik und ikrei-Literatur czimű (1860-ban megjelent) munkája 404—633. lapjain.

kit a közpálya izgalmi nem igen vonztak, s kire a tribüné, a fórum, vagy a bureau-hatalom ingerei befolyást sohasem gyakoroltak. Ennek daczára azonban Rau, a viszonyok által utalva, ez utóbbi irányban is buzgó, sokoldalú és üdvös tevékenységet fejtett ki. Így nevezetesen 1831-től 1839-ig mint tagja a badeni első kamarának, kitűnő törvényhozói munkásságról ismeretes, a mennyiben az ez időben foganatba vett nagyobb szerű *közgazdasági reformok*, például a tized-el-törlés, vasutak meghonosítása, vámegylet-alapítás, községi rendszer átalakítása stb. körül a tárgyalásokban legélenkebb részt vőn, sőt azt mondhatni, hogy Ralinak, mint az illető országgyűlési bizottság előadójának, igen nagy része volt abban, hogy a még jobbára absolutistikus érzelmű főrendiek és nagy földbirtokosok ellenkedése a szabadelvű párt által legyőzetett, és a feudalismus és patrimonialismus szószólóinak minden erőlködése daczára a *haladóparti* felfogás az ország javára érvényre jutott. Hasonló szabadelvű irányban szólott és hatott Rau az 1848-ik évi nagy mozgalmak és törekvések közepette. Az úgynevezett előparlamentbe ugyanis megválasztva, egész bensőséggel csatlakozott a nagy feladványok megoldását liberális alapon czélbavevő tisztársaihoz, s egyebek közt oly alakulását óhajtotta hazája politikai jövőjének előmozdítani, a mely a nemzeti nagyság és szabadság követeléseinek egyaránt megfelelőjen, és a németiséget az őt megillető hatalomsúly és tekintély polczára helyezné.

E politikai tevékenysége mellett Rau még *hitfelekezeti egyházügyi dolgai* körül, valamint a társadalmi téren is buzgó munkásságot fejtett ki. Nem említve jelesül, hogy a két utóbbi bádeni nagyherczegnek államtudományokban tanára volt, a heidelbergi egyetem gazdasági hivatalának elnökségét évtizedeken át fényes sikerrel viselte, s különféle közhasznú egyletek és társulatok munkálódásaiban szakadatlanul kiváló részt vett: tagja volt Rau a protestáns *egyháztanács*, kerületi választmány és tartományi zsinatnak, s mint ilyen, kiváló befolyást gyakorolt az illető vallásfelekezet összes belügyei vezetésére; egyike vala továbbá a „*Protestanten-Verein*” és a *Gusztáv Adolf*-alapítvány létesítőinek, melyek

körül mint igazgató és mint választmányi tag hosszú évek során át soha nem lankadó buzgalmat és áldozatkész tevékenységet fejtett ki.

Hogy ennyi érdem, ily eredménydús tevékenység és önfeláldozás elismerés és jutalom nélkül nem maradt, talán fölösleges is mondanom. Rau ugyanis nemcsak az egyetem egyik dísze és ünnepeltje, nemcsak fejedelmétől (a ki őt nem egy fontos esetben tanácsul hívta, s titkos tanácsosi ranggal is feldíszítette) és tiszt-, meg tanártársaitól kegyelt és keresett tanár volt, hanem Európa egyik leghírnevesb *szaktekintélyévé is lón*, kit majdnem valamennyi tudományos testület és Akadémia (a párisi úgy, mint a brüsszeli, a bécsi úgy mint a úórenczi és a pesti, továbbá a szent pétervári, a moszkvai és kazáni egyetem) tagjává választott; a párisi statisztikai társulat, a természettudósok császári Lipót-Károlyi Akadémiája, az orosz közgazdasági minisztérium dominiál-joszági osztálya és a brüsszeli statisztikai bizottság levelező és tiszteleti tagjai sorába felvett; míg másfelől több fejedelemtől fényes rendjeleket nyert s jelesen a badeni oroszánrendnek, a porosz veres sas és az orosz szent Auna-rendnek jelvényeivel díszített fel.

Magánéletét illetőleg Rau személye és házi köre hosszú időkön át középpontja volt a legélénkebb érintkezéseknek; daczára ugyanis roppant terjedelmű s éjjel-nappal vas szorgalommal űzött tanulmányainak, Rau tanárnál számtalan tanítványa, barát és idegen, magas és alacsony rangú ki- és bejárt s a legszívélyesebb fogadtatásban részesült. Tudományos és *irodalmi összeköttetései* egész Európára kiterjedtek; s *hazánkat* illetőleg megemlítendő, hogy Akadémiánk tagjává lett megválasztására mindig kiváló súlyt helyzeti, a nemzetgazdaság tudományának nálunk való terjedése és művelése iránt a legmelegebb érdekeltséget tanúsította, s magyarországi volt hallgatóiról mindig örömmel és büszkeséggel emlékezett meg. — E mellett *Rau* nem volt egyoldalú irodalom-ember, hanem meleg barátja a *művészeteknek* is, melyek közül festéssel és zenével tetteleg és sikerrel foglalkozott; míg a *költészet* iránti érdeke felől az tanúskodik, hogy az angol, francia és olasz költői irodalom némely

remekei külön tanulmánya tárgyát képezék; sőt másfelől a *classikai litteratura* alapos ismeretével is dicsekedhetett. *) Életének utolsó szakában, midőn a különben edzett testű s aczélos idegzetű férfiú az aggkor súlya alatt görnyedni kezdett, előadásokat már csak kivételesen tartott, ellenben gyakori kirándulásokat tett az általa ifjúsága óta különös előszeretettel tekintett Alpeselekbe, hol mindig néhány hetet tölteni szokott.

Az 1862-ki márczius 19-én nagy ünnepélyességei ülte meg *ötvenéves tudor-felavatási jubileumát*, mely alkalommal őt Heidelberg városa díszpolgárává választván, a megfelelő okmányokkal egy ünnepélyes küldöttség által tiszteltetett meg. Egy másik, hasonjelentőségű ünnepet ült meg Rau 1868. október 7-én, a midőn ugyanis a város összes lakosságának szerencsekívánatai közt arany-esküvőjét tartá; végre ugyanezen év decemberhava 6-án, mely rendes tanárrá történt kineveztetésének ötvenedik évfordulati napja vala. — Ez időtől fogva azonban hirtelen beállott és elmérgesedett szívbj kezdé az agg tudóst gyötörni, ugyannyira, hogy előadások tartására képtelenné lett, s csak írói működését folytathatta még, a minek egyebek közt egy a „tübingai államtudományi folyóirat“ 1870-iki évfolyamában közzétett jeles értekezése a „*Nemzetgazdaságtan viszonyáról az erkölcsstanhoz*“ tesz tanúságot. Ez volt azonban a jeles férfiúnak hattyúdala, mert február 27-én (az érintett évben) súlyos betegségbe vettetvén, márczius 18-án egy erős fulladási roham életének véget vetett; — egy életnek, melynek kiaduláival egyike a legfénylűbb csillagoknak hullott le a heidelbergi alma mater égeről. ***)

*) A mit egykor saját arczképe alá irt „haec studia adolescentiam alant, senectutem oblectant, secundas rés ornant, adversis perfugium ac solatium praebent, pernociant nobiscum, peregrinantur, rusticantur“ — volt egész életén át liiven követett jelszava, melynek igazsága épen rajta teljesedett be egész mértékben.

**) Czíme: Bemerkungen über die Volkswirtschafts-Lehre und ihr Verhältniss zur Sittenlehre.

***) A nagy halott temetése márcziushó 20-án a lakosság olláthatlan tömegének legmelegebb részvéte mellett kiváló ünnepélyességgel ment végbe.

Legyen szabad az eddig mondottak kapcsában *Rau állására és irányára nézve a tudomány történetében még némelyeket röviden megjegyezni:*

A XVIII. század nemzetgazdaságtana, mely a nagy skót, állambölcselelő *Smith Adám* által: « Inquiry into the nature and the Causes of the Wealth of Nations » cz. világhírű munkájában alapított meg: ugyan e század és kor összes *iránylatainak és eszmekörének* volt nyilatkozmányja, s mint ilyen, azon alaptételen sarkallott, hogy az emberek természettől egyenlők és szabadok, tetteikben (főleg a gazdaságiakban) az *önhaszon* és *önérdek* által vezéreltetnek, s ez önérdek rendszerint az „*egészre*“ nézve is legelőnyösebb és legjobb következtetésű, tehát az államnak legfőbb feladata az egyesek ama természetes szabadságát, illetőleg a személy- és vagyonbiztosságot megvalósítani, egyebekben pedig az úgynevezett „*laisser-faire* és *laisser-passer*“ elvnek minél szélesb alapon érvényt szerezni; s az ipar, forgalom és birtokszervezet terén a szabad versenynek és a korlátlan érdektusának tért nyitni.

Ezen elvek lassanként a tudomány uralkodó dogmaivá lettek, s egy *J. B. Say*, *Sismondi* *), *Ricardo*, *James Mill*, *Lotz* s mások által tovább fejlesztve, oly tekintélyre emelkedtek, hogy a XIX. század első évtizedeiben alig találunk egy neves szakemberre is, a ki ezektől eltérő tanokat vallott vagy terjesztett volna. — Ez elmélet egyik legkiválóbb s legalaposabb képviselője és szószólója lett és maradt mindvégig Eau tanár is! Xem ugyan azon rideg és absolut értelemben, a mint azt az úgynevezett *új-angol iskola* követőinél, és a *manchesterpárt* embereinél, avagy a ma főleg *Eszak-Németországban* szerepelő *Prince-Smithek*, *Oppenheimek* és *Faucherek* tanaiban találjuk, a mennyiben mind tankönyve, mind „*Ansichten*“-jei, mind *Liszt* feletti kritikája egyfensőbb etkikai felfogásnak bizonyosságait szolgáltatják, s folytonos utalásai Eauuak fenálló intézményekre, *históriai és műveltség-politikai viszonyokra* és követelésekre, a nagy mesternek

*) Irodalmi munkásságának kezdetén, vagyis „*Richesse Commerciale*“ cz. könyvében.

sok másokénál mélyebb és egyetemesb nézletmádjáról tesznek tanúságot: de másfelől az is kétségtelen, hogy Raut kell Németországban egyik vezére- és fejéül tekinteni a tiszta *Smithianismusnak*, vagyis azon iskolának, a mely ott egész a legújabb időkig uralkodott, s tanszékekről úgy, mint országgyűlési tribunekról, meg a journalistikában egész határozottsággal hirdette az elvont természetjogi liberalismus és egyenző versenyszabadság egyedül üdvösöknek tartott igéit; a miért is nem egészen jogosulatlan volt legújabban egy fiatal német szakember e tekintetbeni azon nyilatkozata: „Rau's Lehrbuch war und blieb bis in unsere Tage hinein die gelehrteste Bibel der Smithischen Orthodoxie.“

Ezen Kau által képviselt, sőt mondhatnék: tudományos rendszerbe hozott *felfogás* azonban a legújabb időkben (körülbelül két évtized óta) igen sokat vesztett tekintélyéből; vesztett jelesül annak folytán, hogy alapjainak ethikai és társadalom-bölcseleti szempontból való hiányossága fölismereték, és egy új, az államtan és történelmi tudományok egész apparátusával rendelkező iskola, az úgynevezett, *ethikai-históriai*,“ élén *Roscherrel*, századunk egyik legnagyobb szakemberével, a közgazdaság egy sok tekintetben új, mélyebb, egyetemiesb, és a gyakorlati élet igényeit is jobban kielégítő szemléleti módszerét honosította meg; s egyebek közt kideríté azt, hogy a gazdasági természet-törvényeket (oly értelemben, mint a régi iskola) föltételező felfogás fél-szeg és tarthatatlan; a nemzetgazdaság terén a *megoldások absolutismusa hiú törekvés* az önérdek féktelen uralma és a korlát nélküli versenyszabadság korántsem vezet mindig örvendetes eredményekre; az állam az ipar és forgalmi élet alakulataival szemben a *közönbőség* és *tétlenség* álláspontjára nem helyezkedhetik; minden gazdasági jelenség és fejlemény alapos felfogása csak úgy lehetséges, ha egyidejű összefüggésében az összes nép és műveltségi étellel vizsgáltaik; s az illető tünemények nem magukban, hanem *az egészszel való kapcsolatuk* és az arra való befolyásuk szerint nyomoztatnak és mérlegeltetnek!

Ez *új* felfogással, vagy jobban: *iskolával* Rau mindvégig némi feszült viszonyban vala, s bár nem hiányzanak adatok

arra, hogy az érdem-öszült agg tanár ezen új irány képviselőitől a méltányló elismerést nem tagadta meg, sőt egyben-másban ifjabbkori nézeteit ama befolyások alatt módosította is, kétségtelen, miszerint alapfelfogásához s tanrendszeréhez mindenkör hü maradt; a tudomány fiatalabb művelői által munkái felett kimondott s kevésbbé kedvező ítéleteket zokon vette s nehezteléssel emlegeté; s azon Mieggyőződésben élt és múlt ki, hogy a nemzetgazdaság tudományos rendszerét más módon és más alakban, mint azt mestereinek Smithnek, Saynek, Ricardónak és Millnek nyomain ő tévé, — megalapítani és sikeresen művelni nem lehet. *)

Mindez egyébiránt Raunak sem érdemeiből, sem jogosan szerzett hírnevéből, mely a tudomány történetében maradandó emléket biztosít számára, mit sem von le; sőt azon körülmény, hogy nemcsak iskolájának és módszerének követői, hanem annak ellenzői is fájdalmas megilletődéssel vették kimultának hírét, koszorúkat siettek rakni az elhunyt jeles szakember ravatalára, s fennen hirdették és hirdetik, hogy mennyit tanultak tőle s mennyit vesztett benne a tudomány: hangosan szóló tanúsága Rau eredménydús és mélyenható működésének, — működésnek, melyet, hogy jelen igénytelen emlékszótatomban nem egészen méltatlanul ecseteltem légyen, tisztelt Akadémia, egyedüli óhajtásom.

*) Nem oszthatjuk azért egyebek közt sem *Lasalle*-nek kíméletlen és nyers feleletét, melylyel egy alkalommal Raunak a Lassaleféle tőke- és munkafogalom tekintetében tett észrevételeit vélte visszautasíthatni; sem *Walckernek* ama indokolatlan állítását, hogy Rau nagy kézikönyve nem más, mint egy irányzatos pártdolgozat a német burokrácia érdekében, s hogy pénzügytani teoriájából azon egy tételen kívül, hogy az állam magánüzleti jelleggel bíró vállalatokba ne ereszkedjék, — egy fontos tan sem áll fenn már mai napáig. V. ö. ez utóbbinak »Selbstverwaltung des Steuerwesens« című (1869-ben megjelent) műve előszavát.

A

NEMESSÉG ORSZÁGGYŰLÉSI FEJENKÉNT

VALÓ

MEGJELENÉSÉNEK MEGSZŰNÉSE.

HAJNIK IMRE,

LEV. TAGTÓL.

(Székfoglaló Értekezés.)

(Olvastott a M. T. Akadémia 1873. május 12-iki ülésén.)

BUDAPEST,

EGGENBERGER-FÉLE AKAD. KÖNYVKERESKEDÉS.

(Hoffmann és Molnár.)

1873.

Buda-Pest. 1873. Nyomatott az „Athenaeum“ nyomdájában.

A nemesség országgyűlési fejenként való megjelenésének megszűnése.

Mélyen tisztelt Akadémia!

Nem pusztán a szokás követelte kötelességnek, hanem legbensőbb érzelmeim sugallatának teszek eleget, midőn a széket, mely engem e díszes körben a mélyen tisztelt Akadémia kegyes figyelméből megillet, elfoglalva, köszönetét mondok a kitüntetésért, melyet az reám nézve képvisel, kivált ha mérem azt a tudományos szolgálatok becséhez, melyek jutalmát volna hivatva képezni. Némi megnyugvást csak a tudatban lelek, hogy azon tudományos tér, melynek egyik igénytelen munkása vagyok, még oly kevésbé miveltetik, nyílt kérdése még oly számos, hogy talán szerény tehetségemnek is képes alkalmat nyújtani némi tudományos szolgálatokra a jövőben.

A magyar jog-történelmet értem ezzel, mélyen tisztelt Akadémia, melynek egyik szintén még nyílt kérdését választottam székfoglaló értekezésemül, annak előadását tudniillik, hogy mily tényezők összehatása folytán és mikor váltotta véglegesen a nemesség fejenkénti részvételét az országgyűlésben a megyei követküldés intézménye, és hogy e változás mily mozzanatot jelez alkotmányos életünk fejlődésében.

A középkori nyugat-európai országokban, hol a középporral előhaladó feudalizmus felbontva a közjogi egységet az álladalmi és társadalmi élet szakadozottságát létesítette és ezzel a közhatalom, közszabadság, közélet fogalmai ott egy időre többé-kevésbé elhalványultak, már korán megszűnt, hogy egy-egy ország összes szabad lakosai gyülekeznek ki-

rályuk körül akár igazságszolgáltatás, akár jogalkotás végett. Hazánkban azonban, bol a törzsszerkezetet nem a magán jellemű feudalizmus, hanem nemzeti közszervezet váltotta fel, közszabadság, közélet gyakorlati jelentőségű fogalmak maradván, a középkor még késő századaiban is a teljes szabadokat vagy nemeseket tömegesen látjuk megjelenni a székesfehérvári törvénytánapokon, vagy a királyaink által időnként tartott országgyűléseken. Csak későn és többszörös hullámzás után a közszabadság és közszereplés alapzatait ért változások folytán módosult ez.

A közszabadság ugyanis soha sem volt csak jog, hanem mindig egyszersmind teher is. A középkorban tehát, midőn a nemzetgazdasági élet tényezői közül csupán a természet adományaival vitt hatékony szerepet, munka és tőke még csak alárendelt jelentőségűek voltak, és így a társadalom nemzetgazdasági jellegét az őstermelés nyújtotta, egyedül a fekvő birtok viselhette állandóan a közszabadság és ezzel a közszereplés terheit. Így vált a fekvő birtok, a köztevékenységnek egykor jutalma, ennek forrásává, jelévé; és a birtokviszonyok minden lényegesebb változásához, hosszabb, rövidebb idő múlván, a birtokosok közszereplésének változása is szükségképp csatlakozott a középkorban.

Ily hatása volt a magyar birtokviszonyok azon nevezetes átalakulásának is, mely az Árpád királyok korszakában véghez ment. Az adományrendszernek, mely kiterjedt birtokoknak egyes családok kezében összehalmozását lehetségessítette, terjedése egyrészt, a szabad magánbirtoknak mindinkább eldarabolása másrészt, felbontották a 12-ik, 13-ik századok folyamában a régen te nagyobb mértékben fennállott birtokbeli egyenlőséget és ezzel a nemzet szabad tagjai egyenlőségét a közszereplést illetőleg is. Alig egyesek kiterjedt birtokaikhoz csatolt és ezek segélyével könnyen fentartható hatalom és jogosítványok útján állandóan előkelőbb közszereplésre tettek szert, addig más oldalon a köznemességnek folyvást nevedő részét képezték azok, kik, tekintve birtokukat, a közszereplésnek az álladalmi élet előhaladásával gyarapodó követelményeit csak nehéz áldozatok árán teljesíthették, már az Árpádorszak végével találkozá, kik előnyösebbnek tar-

tották nemesi szereplésüket várjobbágyi állással fölcserélni, vagy kénytelenítették egyházi, világi nagyoknak felajánlani szolgálatjaikat. ¹⁾

A közszereplés e terhes kötelezettségei közé tartozott a székesfehérvári törvényt napokon, az országgyűléseken való megjelenés is. A köznemesség gyér részvétele a székesfehérvári törvényt napokban, mi különben a bíraskodási szervezetet ért változásokkal is függött össze, már IV. Bélát arra indította, hogy az 1267-ki czikkelyekben legalább két vagy három nemesek mindenik megyéből megjelenését sürgesse ²⁾, és III. Endrének 1291-ki törvényhozása már szükségesnek tartotta újólga kimondani a kötelezettséget, az összes nemesség közvetlen részvételét illetőleg, a székesfehérvári évenként megújuló országos gyülekezetekben. ³⁾ IV. Béla ép említett rendeleté foganatba vételének nyomát mindeddig nem találtam, azonban a későbbi Árpád-korszak tulajdonképi országgyűléseinek meg annyi emlékei az összes nemességnek azokon jelenlétéről tanúskodnak és az Anjou-korszakbeli országgyűlési emlékek is még hallgatnak a nemesség képviseltetéséről.

Első példáját annak, hogy a nemességet megyei követekek képviselték az országgyűlésen I. Mária királyné rövid uralkodása nyújtja. Mária ugyanis nápolyi vagy Kis Károlynak az ország jelentékeny része által a trónra történt meghívásával kitért zavarok lecsillapítása érdekében szükségesnek tartotta 1385. november 8-ra Budára országgyűlést hirdetni, de, mond, úgy, hogy az ország mindenik megyéjéből négy előkelőbb nemesnek kelljen a kitézött időre és helyen megjelenni. (Congregationem generálom celebrassemus. Sic videlicet ut de singulis ipsius Begni nostri Comitatus, quatuor potiores Nobiles ad diem, et locum praedictos convenire debuissent.)⁴⁾ Ez intézkedés, mely mint már e szavak is magyarázzák, ujjitást foglalt magában, az ország akkori felhá-

¹⁾ Mindezekről bővebben értekezik »Magyar alkotmány és jog az Árpádok alatt« című művem. Pest, 1872.

²⁾ 1267. 8. cz. Kovachich: Vestigia Comitiorum 110. 1.

³⁾ Különösen az 1291. 25. t. cz.

⁴⁾ V. ö. Kovachich Jós. Nic: Sylloge decretorum I. Kész. 54. 1.

borodott állapotában és gyors eljárás netaláni szükségességében is lelhetné magyarázatát; de a megyei követküldés, tudvalevőleg ekkor először alkalmazva, Zsigmond, Albert uralkodása alatt folytonosan szerepel országgyűlési életünkben, melynek szervezetéből egész a legújabb korig, legalább némi állandósággal, többé nem ejtetett el. — A közviszonyok, de különösen a követeket küldő nemesség politikai szereplése új phasisával kellett ép azért a megyei követküldés gyakorlatba vételének összefüggni. És valóban ilyet jelelt az I. Mária uralkodásával befejezett Anjou-korszak.

Az Anjou-dynastia trónra jutása ugyanis a köznemesség politikai szereplésének szomorú napjaiba esett, midőn az ennek szolgált régi institutiók felbomolva, a helyükbe lépni hivatott újak pedig még eléggé kifejlődve nem voltak, hogy a birtokában megfogyatkozott köznemességnek erőt adhattak volna a hatalmát vele súlyosan éreztetett egyházi, világi birtok-aristokratia ellenében. Az uralmat főleg egyházi, világi nagyok segélyével elnyert Anjou-k alatt a köznemesség megszabadult ugyan garázda nagyoknak az Árpád-korszak végéveit betöltött erőszakoskodásaitól, de politikabefolyását csak kévéssé emelhetette érvényre. A körülbelül nyolcz évtizedre kiterjeszkedő Anjou-korszak csak igen gyéren látott országgyűlést, mint ezt különösen Robert Károly ellenében a római pápának panaszosan említette fel a nemzet, és így a leglényegesebb ügyek kizárólagosan a főpapok és országnagyok tanácsával (cum consilio Praelatorum et Baronum) döntettek el. De az Anjou-korszak, midőn az egyrészt az ősiségi és szent korona-féle elvek törvénybe iktatásával a köznemesség birtok-állományát újabb gyors fogyatkozás ellenében biztosította; másrészt pedig az utolsó Árpádok alatt még csak csirázó megyei intézményt megszilárdította és kifejlesztette, a köznemességnek új erőt adott és politikai tevékenységének új tért nyitott meg, melynek útján hivatva volt befolyását a törvényhozásra meg visszazerezni. A köznemesség politikai súlyának újólagos emelkedéséről tesz tehát csak tanúságot, midőn már Mária, de különösen Zsigmond, Albert gyakorta hívják fel a megyékbe mindinkább beilleszkedő nemességet részvételre a főpapokkal és az ország főtisztviselőiveli tartandó országos

tanácskozmányokban, habár csak általa megyénként küldendő követek útján is, és nevezetesebb országos intézkedések már csak ilyen, a köznemesség részvételével tartott országos gyűlekezetekben létesültek. Igaz, hogy ezzel a régi értelemben vett nemzetgyűlések, melyek külföldi származású fejedelmek nyugat-európai fogalmainak sokkal kevésbé megfelelő törvényhozási testeknek látszhattak, mint sem a főpapok, országnagyok és követek által látogatott gyűlések, ezzel egyidőre egészen kivesztek a gyakorlatból; de a köznemességnek az Anjou-k alatt mellőzött befolyása a törvényhozásra e gyűléseken újból feléledt, sőt ebben vele a nyugatnak példájára városaink is részesítették.

És Zsigmond, hogy különösen a szegényebb sorsú nemesség befolyását a törvényhozásra megóvja, az 1433-ki országvédelmi javaslatban, melyet a megyékhez megelőző tanácskozás alá vétel végett küldött, már erre célzó állandó megyei követválasztási módozatot kívánt megállapítani. E javaslat 23-ik pontja ugyanis rendel: »Hogy mindenik megyében a nemesek és egyáltalában véve a birtokosok bírság terhe alatt legyenek kötelesek összegyülekezni és itt mindenki adjon véleményének kifejezést, melynek nyilvánításában senki a hatalmasabbak közül sem merészelje akadályozni, ezekután pedig az egész nemesi közönség, nem pedig csupán hatalmasabb és gazdagabb tagjai, válaszszon kebeléből néhány nemest, kik a megye szándékáról kellőleg értesítve, ennek haszna eszközésére a főpapok és az országos méltóságokkal határozni képesek legyenek. És így történjék ez minden jövendő időben.« A 24-ik cikkely pedig ezekhez még hozzáveté, hogy mindenki csak egy, általa állandóan lakott, megyének az országgyűlésre vonatkozó tanácskozmányaiban és követválasztásában vehessen részt. ¹⁾ E cikkek nem emelkedtek ugyan törvényerőre, de feltárják a felfogást és a szándékot, mely a megyei követküldésre nézve Zsigmond alatt uralkodott. És az 1397 ki temesvári végzeménynek bevezetése, ²⁾

¹⁾ V. ö). Kovacliich M. J.: Supplémenta ad Vestigia I. 410 és 411. l.

²⁾ Universos Praelatos et viros ecclesiasticos ecclesiastica dignitate praeferentes, írja ott Zsigmond, ac Baroues nostros; Item de quibus-

valamint az 1435-ben alkototté is erőteljesen hangoztatják is az e javaslatban kifejezett képviseleti elvet, midőn különösen az utóbbi »de Praelatorum et Baronum nostrorum, nec non Nobilium Regni nostri, totum corpus eiusdem Regni, cum pleua facultate absentium repraesentantium unanimitate voto, consilio, deliberatione et consensu« mondja czikkeit keletkeztetteknek. ¹⁾

Újjabb fordulat a köznemesség nagyobb részletetésére az országgyűlési tanácskozományokban I. Ulászló uralkodása alatt következett be. Ekkor ugyanis jött kitorásra a köznemesség többségének az egyházi és világi nagyok túlnyomó részétől eltérő azon politikája, mi innét kezdve századokon át állandóan két, habár időnként különböző elnevezésű, pártrajszakította az országot és melyeket talán leghelyesebben kizárólagosan nemzeti és Németországhoz simuló politikának lehetne jellemezni. I. Ulászló trónra emelése az elsőnek lévén diadala, mind a koronáztatása végeit, mind az általa 1444-ben tartott országgyűlések okmányai az azokon jelen volt nemesség feltűnően nagy tömegéről emlékeznek. ²⁾ És I. Ulászlótól innen e néven második királyunkig, habár a megyei követküldés, és pedig megyénként majd négy ³⁾, majd két ⁴⁾, majd ismét határozatlan számú követeknek küldése, rendes jelenség marad is a magyar országgyűlési életben, időnként, a köznemesség politikai befolyásának emelkedésével, már ismét fölmerül a nemesek egyénekenkénti megjelenésének az országgyűlésen köve-

cunque Comitibus Regni nostri singulos quatuor probos et Nobiles viros de plena potestate rectorum consociorum ipsorum fungentes ad f. praes. b. Michaelis Arch. pro congregatione et consilio generali in praemissis facienda huc in Themesvar litteris nostris mediantibus convenire mandassemus.« L. Knauz Nándor értekezését az 1397-ki országgyűlésről a M. Tört. Tár. III. köt. 213. s. k. 1. és v. ö. még a M. Tud. Társas. Évkönyveit II. köt. 80. l.

¹⁾ L. a törvénytárban Zsigmond 6-ik végzése végeztetésének 3. §.-át.

²⁾ V. ö. Kovacicb J. N.: Sylloge Decretorum I. 61 és 75. l.

³⁾ Például az 1419-ii szegedi gyűlésen. Vest. Comitior. 355. 1. v. Stipplem. ad Vestigia II. 176. l.

⁴⁾ Például az 1478-ki budai országgyűlésen, Vestigia Comitior, 399. l.

telménye vagy azoknak ily értelemben meghívása, és elvi jogosultságát a nemesség fejenkénti részvétele az országgyűlésben az egész jelzett korszak alatt megtartotta.

Már az 1443-ik év június elejére Pestre kormányzó választás végett összehívott országgyűlésre a nemesség oly tömegesen jelent meg, hogy a gyűlést nem Pesten, mint szándék volt, hanem a Rákoson kellett megtartani. ¹⁾ És a következő év tavaszával Budán tartott országgyűlés egyik czikkelye az évenként pünkösdkor megújuló országgyűlésekre megannyi nemesek megjelenését rendelte el, azonban a hűz jobbágyteleknél kevesebbel bíró nemeseket fölmentve annak terhe alól²⁾; míg a tudvalevőleg főkép a köznemesség által a trónra hozott Hunyady Mátyás uralkodása kezdetén tartott 1458-ki országgyűlés tizenharmadik czikkelye, c megszorítás elhagyásával, az összes nemességnek fejenkénti részvételre való meghívását az ugyanazon időközökben tartandó országgyűlésekre követeli. ³⁾ Sem az 1447-ki országgyűlés rendelkezése, sem az 1458. 13. törvényczikkely nem vétettek foganatba, és különösen I. Mátyás, kinek uralkodása a nemzeti pártra nézve veszélyt nem képezett és így a köznemesség tömeges részvételét a törvényhozásban nem igényelte, úgy szólván kivétel nélkül megyei követek jelenléte mellett tartotta országgyűléseit. ⁴⁾ Csak midőn a III. Frigyes császárral létesült békének megerősítése és az általa zálogban tartott szent koronának visszaváltása az 1462-ki országgyűlésen tárgyalandók voltak, ítélte Mátyás ez ügyeket olyanoknak, melyekhez az összes nemesség közmegegyezése kívántatik meg, és ép azért a nemességet egyéneukénii megjelenésre hívta fel, de hozzátéve, hogy az elmaradást megbírságolás ne kövesse.⁵⁾

De ha ezek szerint I. Ulászlótól innen egész a tizenötö-

¹⁾ L. Knauz Nándor: Az országos tanács és országgyűlések története 1445—1452. Pest, 1459. 41. 1. és Vestigia Comitior. 253. 1.

²⁾ A 45. czikkelyben Supplem. ad Vestigia. 89. 1. és Knauz id. művében.

³⁾ Corpus juris. Decretuin Michaelis Szilágyi.

⁴⁾ L. a Mátyás-féle végzemények bevezetését és a királyi meghívókat Kovachichnál.

⁵⁾ V. ö. Vestigia Comitiorum. 303. 1.

dik század végéig a nemesség fejenkénti részvételével tartott országgyűlések ritka jelenségek is, és ha csak mindenik megyének nemesi közönsége ott képviselve és oda meghíva volt, az ország, a szent korona egész teste (totiim Corpus Regni, vei S. Regni Coronae) az országgyűlésen jelenlevőnek mondatott ¹⁾: mégis élt az egész korszak alatt a tudat, hogy tulajdonképp megannyi nemesek hivatott tagjai az országgyűlésnek és hogy a megyei követek nem egy külön rendnek képviselői ²⁾, hanem mint »electi Nobiles« csak pótolni hivatvák az országgyűlésről elmaradt nemesek részvételét, ³⁾ és így a megyei követküldés még csak a kisegítő intézménynek természetével bírt. A Hunyady Mátyás után trónra jutott Jagellók alatt pedig hátrózott visszahatást tapasztalunk az összes nemesség közvetlen köteles részvételének az országgyűlésben elve felé.

A köznemesség, mely a Mátyás király által féken tartott nagyok nyomását a nagy király halála óta folyvást súlyosabban érezte, az ország naponként szembetűnőbb romlását, politikájával ellenkező irányba terelését tapasztalta, ezek egyik okát abban kereste, hogy a követküldésintézményének meghonosodása óta a köznemesség szava nem oly nyomatékos többé az országos tanácskozományokban; és így az országos ügyek túlnyomólag a nagyok, a hatalmasok szavazatával döntetnek el. Sürgetésére már az 1495-ki országgyűlésen a 26-ik törvénycikkelyben kimonda-

így II. Ulászló 1195. i. f. Nativ b. Joli. Ba.pt. Budán kiállított adomány levélben Som Józsa részére írja: »In congregatione generáli Regni et Regnicolarum nostrorum pro f. b. Mich. Arch. proxime praeteriti hic Budáé celebrata, coram nobis ac D. Praelatis et Baronibus ac ElectiS Nobilibus ex unoquoque eiusdem Regni nostri comitatu ad eandem congregationem destiuatis, totum scilicet Corpus Regni representantibus exhibita sunt« stb. A gr. Csáky család löcsei levéltáratán Fasc. 3. 17. ez. a.

²⁾ Ép azért a megyei követek csak »electi nobiles«-eknek nevezetnek szemben a többi még jelenlevő »singuli nobilis«-ekkel. Lásd péld. 1453. 2. t. ez.

³⁾ Hogy a proceres, nobiles alatt, kik az electi nobiles-eken kivül a Praelati et Barones mellett még említetnek, az ország azon főtisztviselőit kell érteni, kikről az okmányok záradékai mondják: »qui Comitatus Regni nostri tenent et houores« azt számos országgyűlési iratok tanúsítják. L. többi között Knauz Nándor fentebb idézett művét.

tott, hogy valahányszor a jövőben nevezetesebb ügyek elintézése végett országgyűlést tartani kell, arra nem megyei követek útján való, hanem egyéni megjelenésre hívassanak fel a főpapok és az országos méltóságokhoz hasonlóan az előkelőbb és egyszerű nemesek is.¹⁾ Ez intézkedést az 1498. 1. törvénycikkely azzal egészítette ki, hogy a megállapításához képest a legközelebbi négy évben évenként, később pedig minden harmadik évben tartandó országgyűlésekre megannyi nemesek kötelesek legyenek megjelenni, kivételével az országos vagy magán tisztviselők, a végvárak őrségéhez tartozók, a betegek és nyomorékok, az országból szükségkép távollévőknél és azoknak, kik tudvalevőleg szegények, az osztatlan testvérek közül pedig csak egy és az egy teljes nemesek közül csak minden tizedik legyen köteles megjelenni; ²⁾ az 1500.1. törvénycikkely pedig az országgyűlésről való elmaradhatás kedvezményét még a tanulmányokkal vagy a bíróságoknál elfoglaltakra is kiterjesztő, de úgy, hogy ennek, valamint az országtól való távoliét mentségével csak egyszer lehessen élni. ³⁾ Súlyos bírság terhelte az országgyűlésről elmaradót, 800 arany forint, ha főpap vagy zászlós, 400 ha egyszerű nemes, és míg az első bírsága a királyi kincstárba hajlott, az országgyűlési megjelenésben hanyag nemesek után behajtandó bírságok az 1518-ki bácsi országgyűlés 28-ik cikkelyének rendeletéhez képest a szabályszerűen megjelent szegényebb nemesek segélyezésére voltak fordítandók, a megyei közönségek által meghatározandó arányban ⁴⁾ Gondoskodni arról, hogy mindenik megye nemesi közönsége teljes 6zammal/megjelenjen az országgyűlésen, a fő- és alispánokat illette meg, kik ha ajándékokat elfogadva, vagy megvesztegetve, egyes nemeseket hon maradni engedtek, száz márka bírságot, ⁵⁾ sőt az 1518. 28. törvénycikkely szerint tisztük elvesztése mellett mindenik hon hagyott nemes után négy száz forintnyi bírságot tartoztak fizetni.

¹⁾ L. a törvénytarban II. Ulászló 2. végzeményét.

²⁾ U. o. II. Ulászló III, v. kisebb végzeményét.

³⁾ U. o. Ugyanannak IV. végzeménye.

⁴⁾ U. o. II. Lajos II. végzeményében.

⁵⁾ 1198. Art. 1. 10.

És valóban a II. Ulászló uralkodása kezdetével tartotakon kívül a mohácsi vészig csaknem évenként megújuló országgyűlések, úgy szólván, megannyian az összes nemességet jelen lenni látták.¹⁾ Oly korban, midőn országgyűlési szereplése költségeit mindenki sajátjából tartozott viselni, ez valóban oly teker volt, mely gyakran ismételve a kisbirtokú nemességet vagyoni tönkrejutással fenyegette, mit nem egyszer elismertek e kornak törvényezikkelyei is, midőn írják, hogy sokan az országgyűlési költsékezések végett kénvtelenítettek elzálogosítani jószágaikat vagy örökös jobbágyságra bűlyedni.²⁾ Az oligarchák ép e körülményből gyártottak fegyvert a nemesség függetlenebb része ellen. Későn, uem ritkán csak tizenötöd, huszad napra az országgyűlés kezdetének kihirdetett határnapja után érkezvén a gyűlés színhelyére, késleltették a tanácskozmányok megkezdését és azután is húzták, halasztották azok befejezését, míg a köznemesség jelentékeny része a vele hozott költségekből kimerülve, haza nem tért és így az országgyűlés végzései az ő és a nemességnek tőlük függő része tanácsával és szellemében létesülhettek.³⁾ Ezt korlátozandók, rendelik a törvényezikkelyek, hogy az országgyűlés kezdetének határnapját már egy hónappal megelőzőleg küldessenek szét a királyi meghívók és a fejedelem előlegesen tanácskozzék a főpapok, országos méltóságok és többi tanácsosaival az országgyűlésen szőnyegre hozandó ügyek felett és törekedjék ezek iránt velők megállapodáshoz jutni, ha máskép nem, szavazás útján, melynél a királyi főajtónállómester, titoktartást követelve, mindenik szavazatát kérje ki,⁴⁾ a tekintélyesebb részé döntvén.⁵⁾ Elérkezvén az országgyűlésnek határnapja, negyed napra reá okvet-

¹⁾ L. II. Ulászló és II. Lajos végzeményeinek bevezetését, vagy a királyi meghívó leveleket Kovachich-nál.

²⁾ »Quoniam autem propter continuas diaetarum celebrationes, pauperes nobiles adeo exhausti sunt, ut eorum multi propter nimias expensas, bona sua impignoramlo, in perpetuum devenerint rusticitatem«
ija az 1526-ki rákosi gyűlés 16. ezikke. Vestigia Comitiorum 621. és 22.1.

³⁾ 1492. 108. t. ez. a bevezetésben és 1495. 25. t. cz. 1. és 2. §.

⁴⁾ Tudvalevőleg később is a szavazatok összeszedése a főrendi táblánál a királyi főajtónállómester tiszte volt.

⁵⁾ 1495. 25. t. cz.

lenül meg kell kezdeni a tanácskozásokat és további tizenöt nap alatt azokat befejezni, az országgyűlésen jelenlévők a távolmaradottakat is kötelezőleg hozhatván végzéseket.¹⁾

E cikkek, mint előrelátható volt, csak gyarló fogantatást értek; és különösen II. Lajos uralkodása vége felő midőn királyi és Zápolya pártra oszolt az ország és a pártoskodások a legnagyobb hullámokat vetették, az elszegényedett nemesség alkalmas eszköznek bizonyult azok céljai elérésénél. Sürgettetett tehát ismételve, különösen a Zápolyapárt részéről az összes nemességnek, még az egy telkeseknek is megjelenése, az 1525. 45. törvénycikkely a meg nem jelenőre még a honárulás bélyegét is sűtvén.²⁾ Az 1525-ki és 26-ki pesti, hatvani és rákosi országgyűlések, melyek valóságos nemesi táborok képét tüntették fel, ismeretes története élénken illusztrálja az egyes hatalmasok által kitartott és fizetett elszegényedett nemesség országgyűlési szereplését, és különösen hogy mikép szolgált a Zápolyapárt diadalainak eszközéül.³⁾

Midőn tehát a mohácsi vész és a kettős királyválasztás után e körülmény, mely a nemesség egész tömegét hozta az országgyűlésre, megszűnt és a két versengő párt nem többé az országgyűlési tanácskozmányok terén, hanem a harcmezőn állott egymással szemben; az országnak a Habsburg királyok kormánypálczája alá jutott részében ismét visszatérés történt a megyei követküldés intézményéhez, melyet a trónra jutott új dynsst'ának politikai tekintetek is ajánlottak.⁴⁾ Megannyi királyi meghívók, melyek I. Ferdinánd király korából reánk maradtak, a mennyiben a megyékhez intézvék, ezeket néhány vagy elégséges számú, csak ritkán határozottan majd két,⁵⁾ majd pedig három vagy négy követnek⁶⁾ küldésére

¹⁾ 1492 108. t. cz.

²⁾ L. Kovachich: Sylloge acretorum I. 366. 1.

³⁾ Lásd az ezen országgyűlésre vonatkozó jelentőseket Kovachich és Engelnél és y. ö. Szalay: Magyarország Története. III. kötet, és Pray G.: Epistolae Procerum I. kötet.

⁴⁾ Védelmi tekintetek is az országban helyt fogott törökkel szemben szintén szolgálthattak erre alapot.

⁵⁾ Például az 1535-ki pozsonyi országgyűlésre. Szepesmegye levéltárában a 463. sz. a. okirat.

⁶⁾ Péld, az 1536-ki pozsonyi országgyűlésre. U. o. 464. sz. a. okirat.

szólítják fel, rendszerint hozzá vetvén, hogy e végre alkalmas, rendszerető, kor, tanács és ész által kitűnő férfiak választassanak.¹⁾ Egyedül azon meghívó levelek, melyekkel Ferdinánd Regensburgból 1532. Sz. György napjára Esztergomba hívta meg országgyűlésre a megyéket, szövegeket, szövegeket azok nemességét, fejenkénti (viritim) megjelenésre.²⁾ Hogy ez országgyűlés, a melyen való megjelenéstől János király híveit eltiltotta, azokat részéről Pestre kivan össze,³⁾ valóban ily részvét mellett tartatott-e meg, arról kútfőink hallgatnak;⁴⁾ de Ferdinánd még 1552-ben is, midőn az országgyűlésen a nádorválasztás ügye is tárgyalandó lett volna, csak azért hívta fel a nemességet megyei követek küldésére, mivel, mint írja, nem akarta, a régi szokáshoz képest fejenkénti megjelenését követelve, azt súlyosabb kiadások- és fáradságokkal terhelni az akkori háborús időkben.⁵⁾ És nem is I. Ferdinánd uralkodásával szakad meg véglegesen az összes nemesség fejenkénti meghívásának az országgyűlésre gyakorlata.

Miksa királynak fia, Rudolf, az 1572. február 2-án megnyílt országgyűlésen trónutódnak nyilvánítván, legközelebb a koronát is fejére veendő volt. Miksa ezt különös fényesnek óhajtván, 1572. június 23-án Bécsben kelt meghívó levelével, melynek egy példánya Szepesmegye levéltárában őriztetik ugyanazon év augusztus 15-re olyképp hirdetett Pozsonyba országgyűlést, hogy azon régi szokás szerint a megyék nemessége egyenként, fejenként (viritim et per singula ca-

¹⁾ »Proinde hortamur vos et etiam strictissime committimus, ut ex vobis aliquot, qui aetno, consilio, et prudentia potiores sunt« küldjön Szepesmegye az 1542-ki pozsonyi országgyűlésre, rendeli Ferdinánd (Becs, 1542. oct. 8-án) királyi meghívó levelében. Szepesmegyei levélt.

²⁾ Ferdinand (Eatisponae in Dominica Laetare 1532) Írja Szepesmegyének: »Mandamus idcirco fidelitati vestrae harum serie, ut ad diem et locum praescriptum (scil. dietae) viritim sub salvo et securo conductu nostro convenire debeatis.« A szepesmegyei levéltárban levő eredetiről.

³⁾ L. Vestigia Comitiorum G51-1.

⁴⁾ V. ö. Szalay László: Magyarország története IV. 128. 1.

⁵⁾ »Xolinus enim viritim vos juxta veterem consuetudinem omnes evocandos gravioribus expensis et laboribus, hoc belli tempore gravari« Írja Ferdinánd 1552-ki meghívó levelében. Kovachich: Formulae Solennes Styli XLVXI. 1.

pita) jelenjen meg, és pedig a régi végzeményekben az országgyűlésről való elmaradásra szabott bírságot terhe alatt. ¹⁾)

A régi szokásnak e felelevenítését a megyék nem fogadták szívesen. Legalább Sárosmegye körlevelet intézett a szomszéd, névszerint Abauj-, Zemplén-, és Szepesmegyékhöz, melyben ezeket együttes féltérjesztésre szólítja fel az újítás ellen és a megyei követküldés mellett. »Nem kételkedünk, írja Szepesmegye közönségének, hogy a ti megyétekben is, mint a miénkben, számosak azon nemesek, kik oly szegények és annyira szűkölködők, hogy vagyoni állapotuk csak legnagyobb veszélyeztetésével indulhatnának ily bosszú útra és vájhatnák be, saját költségükön élve, az országgyűlés befejezését. Hozzátok, mint különösen kedves szomszédainkhoz, kiknek, bizonyosak vagyunk benne, hasonló indulás az országgyűlésre lett meghagyva, fordulunk tanácsért, hogy mit tevétek legyünk ily fontos és súlyos ügyben. Nézetünk szerint legcélszerűbb lenne, ha mi kettőnk, továbbá Abauj és Zemplén megyék nevében külön Egyént küldenénk ö császári és királyi Felségéhez azon alázatos kérelemmel, elégednék meg ö Felsége azon szokással, mely hason országgyűlések hirdetésénél eddig követtetett és ne kényszerítse ily hosszú útra indulni a szegény sorsú nemesség tömegét, mely ha a jelen kedvező aratás Isten kegyelméből be nem következik, a múlt évek szűk termése folytán, éhhalállal lett volna kénytelen elveszni; és a régi szokáshoz képest csak bizonyos számú követek küldessenek ez országgyűlésre is.«²⁾) Ily értelemben megbízó levél kiállítására és a felterjesztéssel felküldendő egyén úti költségeinek fedezése céljából tizenkét forintnak átküldésére szólítja fel végtére Sárosmegye az említett megyéket.

Sárosmegye aggodalmaiban az ország több megyéjének osztozkodnia kellett, mert Veráncz Antal, esztergami érsek,

⁶⁾ »Fidelitati itaque vestrae, mond a nevezetes királyi meghívó levél, et vestrum singulis harum serie benignè committhnus et mandamus, ut sub ea poena, quae in Decreto continetur ad dictum fostam Nativitatis b. Virginis Mariae, secundum veterem consuetudinem, *virtitum et per singula capita* Posonium venire et coronationis ipsius solennitati eo ordine et apparatu, qui huiusmodi celebritatem maximè decebit, interessé non neglectis.« Eredetije a szepeamegyei levéltárban. 318. sz. a.

²⁾ A szepesmegyei levéltárban 320. sz. a. levő latin eredetiből.

kancellár és királyi helytartó azon rendeletben, melyet 1572. augusztus 6-án Pozsonyból a megyékhez királyi meghagyás folytán intézett és melyben ezeket értesíti, hogy a közelgő országgyűlés és Rudolf koronáztatása, az elhalasztásukról szállongó hírek daczára, a kihirdetett határon kezdetüket veendik, a megyéket, az addigi szokáshoz képest, csupán követeiknek pontos elküldésére szólítja fel.¹⁾ És ezóta soha sem hivatott fel többé az összes nemesség közvetlen részvételre az országgyűlési tanácskozmányokban.

Így szűnt meg a nemesség óhajához képest fejenkénti részvétele a törvényhozásban és honosodott meg véglegesen a megyei követküldés intézménye. De a megyei követküldés közéletünkben a tizennegyedik század végétől fogva ismerte, a tizenhatodik század második felében nem csak hogy állandósul, hanem egyszersmind új jellemet is ölt magára. Körülbelül egyidejűleg ugyanis a megyéknek ismét országgyűlési követek küldésére való felhívásával szokásba jött a Habsburg-házból királyok alatt, hogy nemcsak a főpapok, az országos méltóságok és a királyi tanács tulajdonképi tagjainak, hanem egyes előkelőbb nemeseknek is, majd nekik osztogatott, utódjaikra is átszállítható címek alapján, majd ismét a nélkül, őket személyes megjelenésre felszólító királyi meghívók küldettek, milyenek nyomát a vegyes házából királyok alatt még nem találtam.²⁾ Ezzel a főpapok és az ország főtisztjei által képezett királyi tanácsból, mely a magyar or-

¹⁾ Eredetije a szepesmegyei levéltárban 321. sz. a.

²⁾ Lásd az ilyen egyes személyekhez intézett Regales-eket már I. Ferdinánd korából Kovachichnál: Vestigla Comitior, 057. l. slb. Azonban előfordulnak ily Regales-ek intézve egyesekhez, kik csak bárói vagy grófi ezimet nyertek, és ilyenekre jogot tartottak mindazok, kik a király által tanácsosai közé felvétettek. Szóval, míg a vegyes házából királyok alatt csak is országos méltóságra visszavezethető főúri osztályt ismertek, és az ehhez tartozókat hívták Earones- vagy Fraceres-eknek is, addig szorosabb értelemben vett, pusztán ezimzetes, mágnás osztály csak a Habsburg-korszakban keletkezett. És ennek a köznemességből rendi tekintetben kiemelkedése, magyar közjogi következményekkel, személy szerinti meghívása által az országgyűlésre eszközöltettek. Így például Zay Ferencz 1500. júl. 1-án Ferdinándtól nyert örökös bárói cím alapján kapott regales-t.

szágyűlésnek mindig egyik külön elemét képezi az akár tömegesen, akár csak követjei útján jelen volt nemességgel (Regnicolae) szemben, ¹⁾ a törvényhozásban egyéni jognál fogva részt venni hivatottnak, vagy mint azt később mondták, a főrendeknek gyülekezete alakult meg, szemben azoknak gyülekezetével, kik a törvényhozásban csak mint másoknak képviselői vettek részt; mi befejezését az országgyűlésre személyük szerint meghivandóknak, az e meghívásoknál előfordult visszasságok elkerülése érdekében, az 1608-diki k. u. 1. törvénycikkelyben történt meghatározásával nyerte. ²⁾

Nem valamely határozott különválasztási tény útján tehát, mint rendszerint állítatik, hanem a Habsburg- királyok alatt régi jellemét és feladatát illetőleg, lényeges változáson keresztül ment királyi tanácsnak a főrendiek gyülekezetévé való tágulásából indult ki a főrendiház, mit ezúttal csak érinteni óhajtottam, a főrendiház keletkezése és története részletes taglalását külön értekezés tárgyául tartván fenn.

A megyei követküldés ezzel megszűnt merő kiegészítő intézmény lenni, milyenek a vegyes házakból királyok egész korszaka alatt ismertük és orgánumává vált egy a törvényhozásban nem többé egyénileg, hanem csak testületekként részt venni hivatott osztály, egy megalakult országos rend országgyűlési szereplésének. A követküldésnek ily formában meghonosodásával ugyanis a köznemes megszűnt, nem ugyan magánjogilag, nem is egészen közjogilag, de igen is sok tekintetben politikailag személye szerint tagja lenni a szent koronának, mely szereplés költségeit elviselni többé képes nem volt és az ő helyét a szent korona életének több nevezetes terén a megyei nemesi közönség váltotta fel. Ep azért egyrészt ezzel fejeződik be a nemesség egykor egységes rendjé-

¹⁾ V. ö. az 1495. 25. t. ez., erről tanúskodnak a hatvani és rákosi országgyűlésekről reánk maradt tudósítások is, valamint igazolja ezt országgyűléseink összes története.

²⁾ A főrendiház tehát a királyi tanács tágításának, nein pedig valamely erőszakos vagy esetleges különválásnak, mint rendszerint állítatik, köszönte keletkezését. L. különösen az 1608. k. u. 1. t. ez. bevezetésének t. §-át.

nek a főpapok, főurak és köznemesekre, a »status et ordines«-re, mint azokat a Habsburg korszak óta nevezik, ¹⁾ osztása, noha a régi egység nem minden szálainak megszakításával, mit a megyei közönségeknek is, melyeket a mohácsi vészig mindig »universitates Nobilium« czímeztek, a Habsburg korszakbau »universitates Praelatorum, Baronum, Magnatum et Nobilium« czímezése is visszatükröz; sőt a megnyílt nemesség és polgárság csak mint rendek, nem pedig tagjaik egész összességével jelentek meg az országgyűlésen, a »status et ordines« vagyis a »Karak és Rendek« elnevezés alatt idővel kiválólag ők értettek. Másrészt pedig csak a megyei követküldés kifejlődésével lévén a megyékre nézve együtt mindazon ismérvek, melyeket a törvényhatóság (municipium) fogalmához a magyar közjog még nem rég követelt, ekkor kezdődik a véglegesen megalakult megyék ²⁾ politikai jelentőségének emelkedése, a nemzet élénkebb municipalis jellemű politikai élete, mi új korszakot nyit meg közjogi életünkben.

³⁾ Hogy a 16-ik és még a 17-ik században is a »status et ordines« kifejezés alatt az országgyűlés megannyi elemei értettek, arra nézve lásd az 1608. k. u. 1. törvényczikkelyt.

⁴⁾ Külön pecsétet is csak 1550-ben nyertek a megyék, az 1550. 26. t. ez. értelmében.

A

RÉSZVÉNYTÁRSULATI ÜGY

TÖRVÉNYHOZÓI SZEMPONTBÓL.

SZÉKFOGLALÓ ÉRTEKEZÉS

MATLEKOVITS SÁNDOR

LEV. TAGTÓL.

(Olvastatott a M. T. Akadémia 1873. október 13-iki ülésén).

BUDAPEST.

EGGENBERGER-FÉLE MAGYAR AKADÉMIAI KÖNYVKERESKEDÉS.
(HOFFMANN ÉS MOLNÁR.)

1874.

Budapest, 1874. Nyomatott az Athenacum nyomdájában.

A RÉSZVÉNY-TÁRSULATI ÜGY

TÖRVÉNYHOZÓI SZEMPONTBÓL.

Székfoglaló értekezés
MATLEKOVITS SÁNDORTÓL.

I.

Midőn a magyar tudományos Akadémia II. osztályába levelező taggá lett megválasztatásom alkalmából hálás köszönetemet nyilvánítva, az Akadémia alapszabályai értelmében székfoglaló értekezésemet tartom: oly tárgyat vált asztottam, mely a jogtudomány és a közgazdaságtan közös határában éppen jelenleg ismét minden oldalról tüzetes vizsgálatnak vetetik alája főkép törvényhozási szempontból és különösen azért, mivel az eddigi törvények nem tartatnak olyanoknak, melyek a közgazdaságot a részvényvállalatok által annyira támogatott szédelgés veszélyei ellen biztosíthatnák.

A részvény-társulatok a jelenkori közgazdaságban és társadalomban a tőkehatalom fejlődése mellett mindinkább nagyobb jelentőséggel bírnak, mert a társulás oly alakját képezik, melyben a tőke legkényelmesebb és sok esetben legbiztosabb elhelyezést és alkalmazást talál, és mely által maga a tőke legcélszerűbb hatáskörbe jut.¹⁾

¹⁾ Will man nicht — und das ist doch schwerlich Absicht — den ganzen Grossbetrieb in der Hand des Staates concentriren, so ist für zahlreiche Unternehmungen, wenn auch freilich nicht für alle, welche sich heute der Actienvereinsform bedienen, die Statthaftigkeit von Gesellschaften mit auf Einlage beschränkter Haftbarkeit aller Theilnehmer unerlässlich. *Goldschmied. Zur Reform des Actiengesellschaftswesens. Drei Gutachten auf Veranlassung der Eisenacher Versammlung zur Besprechung der socialen Frage. Leipzig 1873. 32. 1.*

A törvényhozás ezen oknál fogva legújabb időben majdnem mindenütt gondoskodott is arról, hogy a tőke elhelyezésének ezen előnyös alakja tényleges akadályokba ne ütközzék, és mivel ily akadálnak leginkább az engedélyezés túnt föl, majdnem mindenütt megszünttetett a részvénytársulatok keletkezéséhez előbb megkívánt engedélyezési rendszer, így történt ez az 1862-ki angol,²⁾ az 1867-iki francia ³⁾ az 1870-ki német⁴⁾ az 1873-ki belga törvények ⁵⁾ által, melyek határozottan kimondják, hogy részvénytársulat alakulásához államengedély nem szükséges.

A törvényhozásnak ezen szabadelvű irányulata napjainkban némileg kedvezőtlen felfogással találkozik, és habár csak ritkán hallatszanak hangok, melyek az engedélyezési rendszer ismétli meghonosítását követelnék, mégis sokan veszélyesnek tartják a törvényhozás által elfoglalt azon álláspontot, mely a részvény vállalatoknak lehető nagy szabadságot biztosít. Jele-sül a gyakorlat és a tudomány újabban az engedélyezési rendszerrel mellőzendőnek tartá, és a részvénytársulatok alakulását és működését oly szabályok megtartásához kötö, melyek által mind a közönséget mind a társulati tagokat, mind a társulat hitelezőit e társasági alak visszasságai ellen leginkább vélté biztosíthatóknak, — s ez elv már az 1867-iki francia és az ezt utánzó 1870-ki német törvénynek sarkalatos alapja; — leg-újabb időben az itt fölállított szabályzatokat már nem tartják kielégítőknak és túlszigorú. elveket kívánnak alkalmazni, úgy hogy azon törekvések, melyek egyes kormányok tényleges működésénél, a törvényhozásnál, a napi sajtóban és az elméletben napjainkban nyilvánulnak, a részvénytársulati téren határozottan a reactio jellegét viselik magukon.

Erre mutat a legújabb belga társulati törvény, mely

¹⁾ The Companies act. 1862.

²⁾ Loi sur les sociétés du 24 juillet 1867, promulguée le 29. juillet 1867.

⁴⁾ Gesetz betreffend die Kommanditgesellschaften auf Actien und die Actiengesellschaften vom 11. Juni 1870.

⁵⁾ Loi contenant le titre IX. livre 1-er du code de commerce relatif aux sociétés dir 20 mai 1873.

több tekintetben a részvénytársulatok szabad mozgását teljesen semmivé teszi. Erre mutat a Németországban, különösen Poroszországban Lasker képviselőnek a jelen év február havában tartott harmadfél órás philippicája folytán ⁶⁾ megindult nyomozás, melynek célja különösen az, hogy a vasúti téren a részvény társulati alak kinövései föl dëríttesenek s azok ellen a törvényhozás részéről sikeres intézkedések tétessenek. — Erre mutat az eisenachi socialisták törekvése, kik legközelebbi összeövetelük alkalmával a részvénytársulati ügy tüzetes tárgyalását tűzték ki céljukkal, és különösen a német részvénytársulati törvény hiányait akarták földeríteni, mely végből Németország legjelesebb szakférfiainak jelesül Wiener, Goldschmidt és Behrendnek véleményei kérettek ki. — Erre mutat a német jogászyülés ez évi tárgyalása, melyben vita alá bocsátatott azon kérdés, vajon miáltal hárithatok el a részvénytársulatok alapításánál jelenkező hátrányok. — Erre mutat az osztrák államférfiak folytonos tapogatódzása az utolsó válság kitörése előtt, midón az engedélyezés kényelmes eszköze felett rendelkezve a részvénytársulati szédelgést mindenféle intézkedések által kívánták háttérbe szorítani, de végre is kénytelenek voltak az üzleti élet kívánalmának engedni s a jelen évben kitört válság fejlődését tétlenül nézni. — Hazánkban is ily irány mutatkozik, nem említve a napi sajtóban felmerülő számos tervet, mind a kereskedelmi törvény tervezetében⁷⁾, mind a törvényhozó testület elé Horn képviselő által benyújtott részvénytársulati törvényjavaslatban.

Mindezen törekvések határozott háborút indítanak a szédelgés ellen, és mivel ez különösen a részvénytársulatok által támogattatik, a részvénytársulatok alakulását, működését és általában jogviszonyaikat nehézkes intézkedések által ki-

⁶⁾ Lasker's Rede gegen Wagener und über das Eisenbahnconcessionswesen in Preussen; gehalten im abgeordneten Hause 7. Februar 1873. Nach dem amtlichen stenogr. Berichte. Neunte Aufl. Berlin 1873

⁷⁾ A magyar kereskedelmi törvénykönyv tervezete. Dr. Apáthy István egyetemi jogtanártól. A magyar kereskedelmi ministerium megbízásából. Budapest 1873. 178—266 cikkek.

vánják gátolni, azt hívnék, hogy a szédelgést és káros következményeit száműzni fogják.

Ily viszonyok közt nagyon is alkalomszerűnek tűnik föl azon kérdésnek tüzetesebb vitatása, vajon mily állást foglaljon el a törvényhozás a részvénytársulati ügygyei szemben? különösen czélszerűek-e azon eszközök, melyek legújabbban a részvény vállalati szédelgés ellen indítványoztalak vagy tényleg alkalmaztatnak? és ha nem, mily intézkedései? által lehet a szédelgés kinövéseit e téren gátolni?

Tagadni nem lehet, mert elvitázhatlan tény, hogy újabb időben a közgazdasági viszonyokban a szédelgés rendkívüli szerepet játszik.

Voltak a közgazdasági fejlődés más szakjaiban is egyes, szédelgő korszakok, milyenek például a hollandi tulpománia, a Law-féle rendszer, az angol vasüti, az amerikai bankszédelgés stb., de oly rendszeres következetességgel és mintegy törvényszerűséggel soha sem található az föl, mint épen körülünkben, midőn világválságok minden tizedik évben rendszeresen fordulnak elő, és országos válságok a különböző országok közgazdasági jellegéhez képest kisebb-nagyobb mérvben majdnem évenként észlelhetők. A tőkehatalom kifejlődése az államadóságok és a részvénytársulatok által létesíthető értékpapírok és az azokkal folytatható tőzsdei üzletek, a válságok keletkezését és a szédelgést hatalmasan előmozdítják. De nagyon hibás volna azt hinni, hogy a szédelgést és az azzal járó rendkívüli közgazdasági bajokat törvényhozási úton hatalom szóval el lehetne hárítani, vagy hogy csak egy téren is, jelesen a részvény társulatok terén mutatkozó visszaélések szigorú törvények által az életből kiküszöbölhetők.⁸⁾

⁸⁾ Überaus wichtig erscheint es wiederholt darauf hinzuweisen, dass das Actien-System durch keine Art gesetzlicher Vorschriften so zu regeln ist, dass der Diebstahl en gros und so zu sagen mit Staats-erlaubniss zu verhindern wäre. Es ist einfach eine Thorheit, wenn man jetzt von »Lücken in der Gesetzgebung« sprechen will, nachdem die Erfahrung seit 200 Jahren bewiesen hat, dass dem Actienwesen die Kraft und Tendenz innewohnt, jede, auch die strikteste Gesetzbestimmung zu umgehen und illusorisch zu machen. Das was man den Actiengesellschaften unbedingt erlauben muss, genügt stets, um ihnen

A szédelés olyan mint a járvány, hol kész anyagot, alkalmas táplálékot lel, hiába ott minden óvintézkedés és törvényes rendelet; kitör az, nagyra nő és dül mindaddig míg számos bukás után az általa meghódított tért el nem foglalja a kijózanodás.

auf die Dauer Alles erlaubt zu machen. *Perrot. Der Bank-, Börsen und Actienschwindel. Eine Hauptsache der drohenden socialen Gefahr. Rostock 1873. 119. I.* — Wo man dieses Actienwesen auch anfasst, da ist es faul und nichtsnutzig. Die Actiengesellschaft ist die grösste Institution zur Cumulirung von Capital auf unsittlichen Wegen und im ungeheuersten Massstabe. Sie ist die eigentliche Ursache jener ungesunden Capitalhäufung, deren Quelle die Socialisten im Erbrecht und an andern Stellen suchen, wo sie am allerwenigsten ist. *Perrot. U. o. 76. I.* — Ezzel ellenkező felfogás mutatkozik következő idézetekben:— Ein Prohibitivsystem, geschöpft aus den Erfahrungen einer kurzen Anzahl Jahre und gerichtet lediglich gegen diejenigen Erscheinungen, durch welche sich in dieser Zeit die betrügerische Gewinnsucht Einzelner manifestirt hat, bietet diese Garantie nicht. Es würde nur dem Publicum den gefährlichen Schein einer Rechtssicherheit geben und die Gesetzgebung in der That mit dem Character einer Gelegenheitsgesetzgebung behaften. *Wiener. Zur Reform etc. 3. I.* — Die bekannten Misstände sind wesentlich bereits seit Jahrhunderten in allen Ländern Europa's hervorgetreten, nur in letzterer Zeit mannhafter als früher, entsprechend dem durch Vermehrung der Kapitalien und den Weg geschäftlicher Unsicherheit gesteigerten Associationstrieb. Ihr Wachsthum ist kein qualitatives, sondern ein quantitatives. Der Wegfall der Staatsconcession hat die Vermehrung der Actiengesellschaften, nicht aber die Misstände befördert, höchstens die letzteren in höherem Grade aufgedeckt. *Goldschmidt U. o. 30.* »Roppantul visszaéltek ez utóbbi időben a részvénytársulati intézménnyel; óriási szédelésre szolgált alkalmul; ezer s ezer egyeseket gazul kizsebeltek; a nemzetgazdasági életet felzavarták, mélyen károsították; a társadalom szívéet, esztét megmetélyezték!« Szomorú valóság mindez. De az észszerű társadalomszervezésben, a szabadságos jogállamban már nem szokás az üdvös intézményt kinövési miatt kiirtani, a bajt a beteg kivégeztetésével orvosolni. A tőkeegyesülés talán leghatalmasabb rugója az újabbnak csodaszerű nemzetgazdasági fejlődésének; ennek köszönjük nemcsak a közlekedési, gyári s hasonemű nagyszerű vállalatokat, melyeket még a legdús-gazdagabb egyesek is soha nem mertek volna kezdeményezni, s még kevésbé tudták volna véghezvinni; a hitel általánosabbítását, a mezőgazdaság, az ipar s kereskedelem előrehaladását is, száz és száz alakban előmozdítja a tőkék egyesülése; szükségtelen kimutatnom,

Ha lehetséges volna is az üzleti élet erőszakos elfojtása által a szédelgést egyes üzleti szakaszokból, például a részvényvállalatokból kiszorítani, csak annál nagyobb hévvel törne az ki más oldalon, mindaddig míg a folytonos gyógyítási szándék mellett a hitel alapjai teljesen meg nem semmisíttetnek, s a forgalmi élet, jelen nagyszerűségéből az egyszerű csereüzlet primitív és veszélyt magában nem rejtő állapotába vissza nem süllyesztetnék.

II.

Hogy pedig azon indítványok és intézkedések, melyek újabb időben a részvénytársulati szédelgés megakadályozása czéljából követeltetnek, — a szédelgést meg nem szüntethetnék, ki fog tűnni, mihelyt azokat tüzetesebben megvizsgáljuk.

Újabb időben majdnem általánosan követelik azt, hogy a nem készpénzbeli betétek értékének megállapítása külön alakszerűségek megtartása mellett a társulati közgyűlésnek tartassák fen. Ezen kiváloom azon tapasztalatból keletkezett, hogy a részvénytársulatok alakulásánál az alapítók rendszerint saját vagyonuk egyes részeit, például az általuk eddig kezelt gyárt, vagy telket szolgáltatják át a társaságnak, de oly áron, mely a valódi értéket többszörösen felülhaladja.

A szédelgésnek e neme ellen különböző intézkedések ajánlatnak, jelesül hogy az ily vagyonátvétel az első közgyűlés által megbecsülendő s az így megbecsült érték az alapszabályokba felveendő ⁹⁾, vagy hogy ily vagyon hitelesen

mert kézzelfogható, hogy ezen fejlődés hordereje nem csupán nemzetgazdászati. Tagadhatlan az is, hogy a tőkeegyesülés csodat mivelő intézménye, kitűnő eredményei s roppant kicsapongásai daczára, szerepé még le nem játszotta; főkép hazánkban még nagyon rászorulunk elevenítő, teremtő erejére; még sok jót, hasznost követelünk s várhatunk czélszerűen vezetett közbenjárásától. Akadályt gördíteni a tőkeegyesülés fokozatos terjesztésének elébe, azonos volna nemzetgazdászati fejlődésünk szándékos fennakasztása, majdnem lehetetlenítésével. — *Horn törvényjavaslatának indokolásában.*

⁹⁾ Ha valamelyik részvényes oly betétellel járul az alaptőkéhez, mely nem készpénzből áll, vágj ha az alakítandó társaság valamely telepet, vagy egyéb vagyóságokat vesz át, — a betétei ille-

becsültessék meg; vagy hogy az első közgyűlés egy bizottságot küldjön ki, mely a vagyonrészt megvizsgálja, jelentést tesz s a következő közgyűlés e jelentés alapján határozza meg a vagyonrész értékét.¹⁰⁾

Mindezen intézkedések nagyon gyarlók, mert élelmes alapítók könnyen kijátszhatják, ha általában gátolva látják működésüket általuk. Az első közgyűlések nagyon is az alapítók nyomása alatt állnak, s ha ezek általában külön

tőleg a vagyonságok értékét, az alakuló közgyűlés állapítja meg, egyszersmind meghatározván az átvett tárgyakért adandó részvények számát, vagy azon árt, melyben a kérdéses tárgyak átvételnek. — Az e részbeli megállapodások épügy, mint azon különös előnyök, melyek egyes részvényeseknek biztosítanak, az alapszabályokba felveendő; ellenkezőleg a társaságra nézve kötelező erővel nem bírnak. — A határozat hozatalánál, az érdekelt részvényes, szavazati joggal nem bír. — *Apathy törvényjavaslota 188. cikk.* — Wenn ein Actionär eine auf das Grundkapital anzurechnende Einlage macht, oder wenn Anlagen, oder sonstige Vermögensstücke von der zu errichtenden Gesellschaft übernommen werden sollen, so ist in dem Gesellschaftsvertrage der Werth der Einlage oder des Vermögensstückes festzusetzen, und die Zahl der Actien oder der Preis zu bestimmen welche für dieselben gewährt werden. Jeder zu Gunsten eines Actionärs bedungene besondere Vortheil ist im Gesellschaftsvertrage gleichfalls festzusetzen. *Német kereskedelmi törvény 209. b.*

¹⁰⁾ Lorsqu'un associé fait un apport qui ne consiste pas en numéraire, ou stipule à son profit des avantages particuliers, la première assemblée générale fait apprécier la valeur de l'apport ou la cause des avantages stipulés.—La société n'est définitivement constituée qu'après l'approbation de l'apport ou des avantages, donnée par une autre assemblée générale, après une nouvelle convocation. — La seconde assemblée générale ne pourra statuer sur l'approbation de l'apport ou des avantages qu'après un rapport qui sera imprimé et tenu à la disposition des actionnaires, cinq jours au moins avant la réunion de cette assemblée. *Francia. törvény 4. cz.* — Végérvényesen az alakuló közgyűlés nem határozhat, ha az alaptökének egy része nem készpénzben, hanem valamely telek, telep, vagy más értékességben áll, vagyis midőn az alapszabályok valakinek külön előnyöket biztosítanak. Az alakuló közgyűlés egy külön bizottságot vagy az ideiglenesen megválasztott, illetőleg megerősített igazgatóságot megbízandja az értékesítések s szerződések megvizsgálásával. A vizsgálat eredménye írott és indokolt jelentésben a minél előbb e célra összehívandó második közgyűlés elé terjesztetik, mely végérvényesen határoz. *Horn javaslatának 4. cz.*

érdekeket akarnak érvényesíteni, erre elég mód és alkalom kínálkozik; így a közgyűlésen maguk részére pártot alakítanak, hites becslésnél a netán kisebb érték mellé saját személyes tevékenységük által létesített előnyöket helyeznek, a mennyiben például egy gyár felszerelése mellett még eddigi üzleti összeköttetéseiket is mint matematikailag meg nem becsülhetőket felhozzák “).

Más követelmény a részvények tőzsdei eladására vonatkozó s kívánja, hogy csak bizonyos összeg befizetése¹²⁾ vagy csak az első üzleti év lejártá, vagy általában csak teljes befizetés után legyen az eszközölhető, ellenkező esetben az adásvevés semmisnek tekintetik. Ezen intézkedés által a részvényekkel való üzérkedést, mely különösen a vállalatok kezdeményezésekor nagyon is szokásos és ép akkor nagy jövedelmezőséggel jár, kívánják megszüntetni. — Tőzsdei tilalmak általában oly jellegűek, hogy megtartásuk az üzletezők tetszésétől függ s ha ezek előnyösnek látják a tilalom meg nem tartását, találnak 'módot arra hogy törvényes alak segítségével a törvény által tiltott üzletet foganatosíthassák. De nem tekintve ezt, a tőzsdei eladás számos esetben azon egyedüli út, melyen valamely vállalat részére nagyobb figyelmet lehet kelteni, mely által a vállalat iránt részvét ébresztetik, szóval mely által a vállalat létesülése sok esetben egyedül lehetséges.

A társaság szervezetére nézve gyakran azon megszorítás követeltetik, hogy a választmányi tagok egymással rokonságban ne álljanak, hogy rokon tárgyú vállalatoknál ugyanazon választmányi tagok ne működhessenek,

¹¹⁾ Nun sind aber diese »appréciateurs« und »approbateurs« keine andere Personen, als die Gründungsgenossen selbst. Während ohne dieselben die Gründer wenigstens dem Publicum gegenüber verantwortlich bleiben würden, beiligt sich auf diesem gutgemeinten Wege der Gesetzgeber selbst, den Special-Vortheil der Gründer in deren Interesse von Antastungen der Actiengesellschaft in ihrer späteren Configuration zu befreien und in Sicherheit zu bringen. *Wiener. Zur Lieforjn etc. 8. l.*

¹²⁾ Les actions ou coupons d'actions sont négociables après le versement du quart. *Francia törvény 2. cikk.*

hogy a társaság igazgatója általában kereskedelmi üzleteket se saját se mások javára ne létesíthessen ¹³⁾, hogy a választmányi tagok a társaság érdekéhez biztosíték, különösen társulati részvények letétele által szorosabban tüzessenek ¹⁴⁾ és hogy a választmányi tagok a társulat által kötött üzleteknél se közvetlenül se közvetve részt ne vehessenek, ¹⁵⁾.

¹³⁾ A cégvezető, vagy az, ki kereskedelmi meghatalmazott minőségében egy egész kereskedelmi üzlet vezetésével megbízatik, főnöke beleegyezése nélkül se saját, se más részére nem kereskedhetik. *A magyar keresi., törvény tervezetének 57. cikké.* Az előbbi két czikk intézkedései azokra is alkalmazandók, kik részvénytársaságoknál mint igazgatók, műszaki vezetők, vagy más minőségben, a vállalati üzlet vezetésével megbízatnak. XT. o. 58.

¹⁴⁾ Les administrateurs doivent être propriétaires d'un nombre d'actions déterminé par les statuts. Ces actions sont affectées en totalité en garantie de tous les actes de la gestion, même de ceux qui seraient exclusivement personnels à l'un des administrateurs. Elles sont nominatives inaliénables, frappées d'un timbre indiquant l'inaliénabilité, et déposées dans la caisse sociale. *Franceia törvény 26. cz.* — Chaque administrateur doit affecter, par privilège, un certain nombre d'actions à la garantie de la gestion. *Belga törvény 47. cz.*

¹⁵⁾ Il est interdit aux administrateurs de prendre ou de conserver un intérêt direct, ou indirect dans une entreprise ou dans un marché fait avec la société ou pour son compte, à moins qu'ils n'y soient autorisés par l'assemblée générale. *Franceia törvény 40. cz.* — L'administrateur qui a un intérêt opposé à celui de la société, dans une opération soumise à l'approbation du conseil d'administration, est tenu d'en prévenir le conseil et de faire mentionner cette déclaration ou procès verbal de la séance. Il ne peut prendre part à cette délibération. Il est spécialement rendu compte à la première assemblée générale avant tout vote sur d'autres résolutions, des opérations dans lesquelles un des administrateurs aurait eu un intérêt opposé à celui de la société. *Belga törvény 50. cikk.* — The office of director shall be vacated, if he holds any other office or place of profit under the company . . . if he is concerned in or participates in the profit of any contract with the company. But the above rules shall be subject to the following exceptions: that no director shall vacate his office by reason of his being a member of any company which has entered into contracts with, or done any work for, the company of which he is director; nevertheless he shall not vote in respect of such contract or work; and if he does so vote, his vote shall not be counted. *Az angol*

Az efféle intézkedések nagyon magukon viselik a szűkkeblűség jellegét, és az üzleti élet fejlődése mellett a részvénytársulatok vezetésétől gyakran ki fogná zárni ép azokat, kik arra leginkább vannak hivatva. A rokonsági kötelék alig fűzi szorosabban össze az egyéneket, mint az üzlettársi viszony, mely az anyagi jutalmazás kecsegtető adományai által teszi közös érdeküekké a közös üzletben működőket. A versenyző vállalatoknál való tényleges részvétel kétségkívül gyakran a részvénytársulatok kárára lehet, de gyakran előnyökkel is kínálkozik, azonkívül pedig a társaságnak teljes jogában áll azokat, kiket nem talál alkalmasoknak, választmányi tagokká nem választani, vagy bármikor a választmányi tagok sorából kitiltani, minek tehát itt a törvényhozás útján előre valamit határozni, a minek szüksége legalább is kétes. A vezérlő igazgatót eltiltani kereskedelmi üzletektől teljesen hiábavaló; ha az ily üzleteket akar létesíteni, elég utat és módot talál az üzleti élet tekervényes területén, melyen tetszése szerint szabadon tehet a mit akar, a nélkül hogy valaki rábizonyíthatná törvényellenes cselekvényét. Különben nagyon veszélyes ez elvnek alkalmazása, főképp a kisebb részvénytársulatokra nézve, melyeknek tevékenysége talán csak időszakonként lép föl, pl. egy gözcséplő gépeket kölcsön adó részvénytársaságnál mennyire fölszöktetné az igazgató fizetését a törvénynek oly intézkedése, mely az igazgatót eltiltaná kereskedelmi üzletektől, holott maga a társaság, igazgatójának tevékenységét egészben véve csak az év csekély részében igényli. A biztosíték letétele, nem is említve a biztosíték benső indokolatlanságát, különösen ártalmas volna a részvénytársulatoknál azért, mert ha a törvény ki nem játszatnék, csak vagyonos egyének jöhetnének a választmányba, pedig a részvénytársulatok ügyeinek elintézésénél nem ez képezi a főminősítvényt, hanem igen is a képesség, a tehetség s az ügyesség, — biztosíték letétele mellett ezen minősítvények mellékes jelentőségüekké sülyesztetnének, a mi a részvényvállalatok élönyére éppen nem szolgálna.

törvényhez csatolt »Regulations« for management of a company limited by shares (57. cikk), mely alapszabályok hiányában alkalmazandó.

Ugyancsak a társaság szervezetét illetőleg továbbá azon követelménnyel is találkozunk, hogy a közgyűlések álrésztvényesek (ú. n. Strohmänner) által meg ne hamisíttassanak, vagyis hogy a közgyűlési határozatok akkép és azok által hozassanak, a mint és a kik által azt az alapszabályok követelik.

E célból részint azok büntetettek, kik álrésztvényesekül jelenkeznek, azaz kik résztvényesi jogosítvány nélkül tényleg megjelennek és szavaznak a közgyűlésen ¹⁶⁾; részint azok kik álrésztvényeseket küldenek a közgyűlésre, azaz kik saját résztvényeik kikölcsönzése által nem résztvényeseket oly helyzetbe hoznak, hogy látszólag résztvényesekül szerepelhessenek ¹⁷⁾ azonkívül pedig bizonyos alakszerűségek követeltek, melyek által ily álrésztvényesek könnyen fölismeretnek, pl. azáltal, hogy a közgyűlés előtt néhány héttel a résztvények letétele követeltek s a letevők nevei közöltetnek ¹⁸⁾. Korántsem akarjuk azt állítani, hogy álrésztvényesek segélyé-

¹⁶⁾ Sont punis d'une amende de cinq cents a dix mille francs. . . ceux qui en se présentant comme propriétaires d'actions ou de coupons d'actions qui ne leur appartient pas, ont créé frauduleusement une majorité factice dans une assemblée générale, sans préjudice de tous dommages-intérêts, s'il y a lieu, envers la société ou envers les tiers. *Francia törvény 13. cikk.* Ugyanígy hangzik a belga törvény 131 czikke, mely a büntetést 50—10.000 francra szabja. — Csak a résztvény tulajdonát illetvén a szavazati jog, a ki nem valódi birtokát képező résztvények vagy résztletjegyek alapján bitorolja a közgyűlésben való résztvétel, ezer forintig menő pénzbírságban marasztalható minden jogtalanul igénybe vett szavazatért. Ha ezen, a szavazás meghamisítását célzó mivellet az igazgatóság által vagy tudtával létesítetik, az igazgatóság tagjai egyetemlegesen felelnek mind harmadik személyek, mind a társulat irányában minden ebből eredő kárért. *Horn javaslatának 17. cz*

¹⁷⁾ Sont punis d'une amende de cinq cents a dix mille francs. . . ceux qui ont remis les actions pour en faire l'usage frauduleux. *Francia törvény 13. cikk.* — Ugyanígy a belga törvény 131. czikke.

¹⁸⁾ A szavazási jog gyakorlatára feljogosító résztletjegyek vagy résztvények tíz nappal a közgyűlés előtt letendő a társulatnál, vagy az összehívásban kijelölt helyeken. Az igazgatóság összeállítja és sokszoroztatja a szavazatképes részesek névlajstromát, letéteményezett résztvényeik és az őket illető szavazatok számának egyenkénti kijelölésével; e lajstrom a közgyűlést megelőző harmadik naptól fogva a társulat helyiségeiben mindenkinek kívánatra kiszolgáltatik. *Horn javaslatának 15. ez.*

vel létesült közgyűlések és határozatok czélszerűek vagy épen szükségesek, és hogy álrésztvényesek csak a tőkehatalom egyszerű és természetes következményei, s hogy ily közgyűlések a tőkehatalom szereplésének az alapszabályok által történt korlátozása, jelesül a szavazati jognak megszorítása folytán okvetlenül létesülnek, és így a tőke jogát gyakorolja, ha bármily úton, szavazati jogában korlátozva, jelentőségét álrésztvényesek segélyével érvényre kívánja juttatni. De a törvényhozást nem látjuk elég hatályosnak arra nézve, hogy álrésztvényesek fölléptét megakadályozhassa, és ha mégis teszi azt, oly nehézkes gépezetet fog meghonosítani, mely mellett a résztvények forgalma, tehát legtöbb esetben a résztvények értékének főalapja határozottan meg fog ingattatni. Előmutatóra szóló résztvényeknél—tehát különösen világjelentőségű vállalatoknál — az álrésztvényesek épen nem lesznek fölfedezhetők, mivel ez esetben résztvényesnek az tekintetik, ki a résztvényt bírj a. Névre szólóknál pedig csak az esetben lesz e körülmény érvényesíthető, ha az eladás üres hátírat mellett egészen eltiltatik, vagyis ha a mindenütt honos adásvevési alak, mely a résztvénytet forgalomképesekké teszi, megszüntettetik.

Vannak még ezeken kívül oly követelmények, melyek különösen a résztvényvállalatok üzleti oldalát érintik. Így tiltatik a saját résztvényeknek szerzése, és az azokra nyújtandó kölcsönadás.¹⁹⁾ E tilalom rendszerint két szempontból tar-

¹⁹⁾ Die Actiengesellschaft darf eigene Actien nicht erwerben. Sie darf eigene Actien auch nicht amortisiren, sofern dies nicht durch den ursprünglichen Gesellschaftsvertrag oder durch einen, den letzteren abändernden, vor Ausgabe der Actien gefassten Beschluss zugelassen ist. *Német ker. törv. 215. cz.*

A résztvénytársaságnak saját résztvényeit sem visszaszerezni, sem törlesztés útján forgalmon kívül helyezni nem szabad. Kivételnek e tekintetben akkor van helye, ha a résztvényeknek kisorsolás útján leendő törlesztése az alapszabályokban, vagy ezeket módosító, de a résztvények kibocsátása előtt keletkezett, határozatban megállapított.

Apáthy: Magy. keresk. törvényjavaslat 197 tizikk.

Saját résztvényeit a társulat se nem vásárolhatja, sem zálogul el nem fogadhatja. *Horn javaslata 12 cz.*

tatik szükségesnek; egyrészt ugyanis fölhozzák, hogy nem lehetne képzelní jogilag oly állapotot, melynél a részvénytársaság saját maga magánál részvényes is legyen, vagyis, hogy a részvényesek közt, kiknek összessége a részvénytársaságot képezi, maga a részvénytársaság is szerepeljen. A forgalmi élet mindazáltal számos, tökéletesen analóg viszonyokat létesített, melyeket a jogászi régiebb fölfogás époly lehetetleneknek tartott; így a telekkönyvi intézmény folytán a tulajdonos saját maga mint hitelező kebeleztheti magát saját ingatlanára; — a váltóüzletben a kiállító vagy az elfogadó, mint forgató szerepelhet, a nélkül, hogy ily állapotból visszas eredmények származnának. — Másrészt a tilalom üzleti szempontból tartatik szükségesnek és védői azon szédelgésekre útalnak, melyek a saját részvények adásvevéséből keletkeznek s melyek által a társulati alaptőke csökken, szóval a részvényeknek vásárlása által a társulat hitelezői érdekeikbeveszélyeztetnének, mivel a társulat — mint tőketársulat — a hitelezők jogos követeléseí ellenében a részvények vásárlása által az alaptőkét kisebbíti. Ha a tilalom a szédelgés említett nemét megszüntetné, vagy ha a részvénytőke állandó fentartását lehetségessé tenné, úgy talán kifogást nem kellene tennünk ezen nézet ellen, mert a saját részvényekkel való üzérkedés tényleg sok esetben visszaélésekre adott alkalmat; de semmi sem könnyebb, mint ezen tilalmat kijátszani, ha valamely intézet csakugyan saját részvényeivel akar üzérkedni, mert nem kívántatik más, mint hogy egy hasonló vállalkozó részvénytársulattal kölcsönös üzleti szerződést kössön, melynek alapján az egyik társulat a másik társulat részvényeit vásárolja s így a tilalom fenállása mellett a félt üzlet szilárd vállalatok által nem, de igenis egész rendszerességgel és épen szédelgési czélból fog üzetni. Azonkívíül még meg kell jegyezni, hogy mindazok, kik a saját részvényekkel való üzletet tiltják, korántsem tiltják a részvények törlesztését; — tehát megengedik, hogy az alaptőke bizonyos körülmények között rendszeresen csökkentessék, illetőleg egészen visszafizettessék, de hogy terv nélkül az egyes körülmények által indokolt esetekben történjék az alaptőke egy részének visszafizetése, ez ellen fölszólalnak és ezt tilalmazandónak tartják.

Pedig a saját részvényeknek vásárlása gyakran igen előnyös eszköz a talán nagyon magasra szabott tőke csökkentésére. Sok üzletnél, főkép pénzüzetnél, a saját tőke aránytalan nagysága magát az üzletet is korlátozza, az üzlet nyereségét kisebbiti, szóval útjában áll a szabad mozgásnak. Ennek ellenében igen sok intézet, például Németország több bankja, és nálunk is több intézet pl. az Athenaeum, az üzleti tőke leszállítása végett részvényeit vásárolta és semmisítette meg a nélkül hogy ezáltal akár szédelgés czéloztatott, akár pedig a társulat hitelezői károsodást szenvedtek volna ²⁰⁾.

Az alaptőke szilárdságának biztosítása végett és szintén a szédelgés megakadályozása czéljából gyakran követelik, hogy az alaptőke új részvénykibocsátás által csak azon esetre legyen szaporítható, ha az előbbi kibocsátás által elhelyezett részvények teljesen befizetettek ²¹⁾. Kétséget sem

²⁰⁾ A részvények visszavásárlási joga nagyon vitás, de még nagyon keveset tárgyalt kérdés. Irodalmilag fontosabb értekezések e tárgyban: — *Dr. Jacques*: Soll einer Aktiengesellschaft das Recht zustehen, ihre eigene Actien anzukaufen. *Alig. öst. Gerichtszeitung* 1869. 50 sz. — továbbá *Renaud*: Recht der Actiengesellschaften több helyütt — *Mittermayer* a Goldschmidt-féle Zeitschrift für Handelsrecht 12 kötetében — *Endemann* az öst. Gerichtszeitung 1869. 78—18 számában. — *Keyszner*: Die Actiengesellschaften und die Kommanditgesellschaften auf Actien unter dem Reichs-Gesetz vom 11. Juni 1870. 217 lap. — Die Bestimmung dass die Actiengesellschaft eigene Actien nicht erwerben darf, hat sich als ziemlich effectlos erwiesen. Es ist offenkundig dass namentlich die Actienbanken dieselbe theils umgehen, indem sie z. B. ihre Actien als Lombard einnehmen, theils direct übertreten. *Behrend*, *Zur Eeform etc.* 47. I. — Nunmehr ist der Erwerb eigener Actien schlechthin verboten. Die bedenklichen Konsequenzen einer so kategorischen und allgemein gültigen Vorschrift hat man sich in den Berathungen des Reichstages nicht verhehlt, indessen auch diesen Satz passiren lassen. Wer die Zustände des Verkehrslehens kennt, darf sich dabei beruhigen, dass sich die Praxis doch zu helfen wissen wird. *Endemann*, *Gesetz betreffend die Actien-Gesellschaften vom 11. Jun 1870.* 40. I.

²¹⁾ A részvénytársaság, az eredetileg kibocsátott részvények teljes befizetése előtt, új részvényeket ki nem bocsáthat. A teljes befizetés előtt kibocsátott új részvények érvénytelenek, s azok kibocsátói

szenved, hogy új részvények kibocsátása által gyakran nagy visszaélések történnek és hogy sok esetben a kibocsátás egyszerűen a választmányi tagok vagy az első aláírók nyereszke-
 dési szándokában találja indokát; de másrészt szintén kétségsbe nem vonható az, hogy új kibocsátványok által a társulat alaptőkéje egészen más arányban növekszik, mint már elhelyezett részvényekre még künnálló követelések befizetése által. De továbbá magára a társulati hitelre egészen más hatású a későbbi befizetéseknek elrendelése, mint új részvények kibocsátása. Sok esetben a társulat biztos bukásnak megy elébe, ba befizetéseket rendel el, holott ellenkezőleg új részvények kibocsátása által a már bukó félben volt is gyakran erősült. ²²⁾)

Gyakran ugyanazon alakszerűségeket, melyek a részvényeknél kívánatosak és szükségesek, jelesül az alapszabályokban való feltüntetés, az elsőbbségi kötvényekre nézve is követelik ²³⁾. De míg a részvényeknél ily alakszerűség megtartása igazolt, mert a részvénytőke a társulat alapját, lényegét képezi, s így az alapszabályokban a részvényekről

minden a kibocsátásból eredhető kárért egész vagyonukkal egyetemlegesen felelősek. *Apáthy. A nagy. keresk. törvény tervezete 198 cz. — Ugyanezen álláspontot védelmezi Auerbach: Das Actienwesen. Frankfurt a. M. 1873. című művének 91. lapján.*

²²⁾ Wenn dagegen in Frage kommt, ob von Gesetzeswegen eine neue Emission verboten sein soll, bevor die ersten Aktien vollgezahlt sind, so fürchte ich, dass mit solcher ängstlichen Freiheitsbeschränkung gute Unternehmungen geschädigt werden können, indem sie, erkennend dass das Grundkapital zu niedrig bemessen sei während der Bauzeit den günstigen Markt zur Ausgabe weiterer Actien nicht benutzen dürfen. Wo gegen einzelne Schadenfälle sofort eine gesetzgeberische Thätigkeit herausgefordert wird, verlangt man eine Gelegenheitsgesetzgebung der gefährlichsten Art. *Keysner. Die Actiengesellschaften 205. I.*

²³⁾ Az alapszabályokban különösen következőket kell megállapítani. ... 8) az esetleg kibocsátandó elsőégi kötvények mennyiségét és névértékét, az azok után fizetendő kamatok magasságát és a törlesztés módját, nem különben azon előjogokat, melyek az elsőégi kötvények birtokosait illetik; *Apáthy. A nagy. keresk. törvény tervezete 189. cz.*

részletesen intézkedni kell, addig az elsőbbségi kötvényeknél semmi benső ok sem harcol a mellett, hogy jogi és forgalmi viszonyaik a társaság alapokmányában szabályoztassanak.

Az elsőbbségi kötvények nem egyebek, mint adóssági kötvények; ha tehát az elsőbbségi kötvényeknél kívántatnának oly alakszerűségek, melyek az alapszerződésbe való fölvetelt tételeznek föl, úgy joggal lehetne ezt bármely más adóssági nemnél is követelni, miután se a hitelezők, se a részvényesek az elsőbbségi kötvények által létesített adósságnál más módon nincsenek érdekelve, mint bármely más adósságnál.

Végül még egy követelményt kell fölemlíteni, és ez az, mely szerint bizonyos vállalatokra irányult részvény társulatok más szabályzatok alá esenek; így biztosító társaságoknál nagyobb alaptőke kívántassék, bankoknál az egyes üzletek szabályoztassanak, jelesül az egyes üzleti ágak szoros összefüggésben álljanak az alaptőkével; vasutak vagy bankok egészen engedélyezés alá esenek s így tovább ²¹⁾. — Mind ezen követelmények összehavárják a társulati alakot magával a társulati üzlettel, pedig e kettőnek egymással semmi köze. Ha valamely üzletnél külön törvényes szabályzat szükséges, szabályoztassék ezen üzlet általában s akkor szabályozva leend az esetre is, ha részvénytársulat űzi azt; de a vállalatot szabályozni, mert részvénytársulat által gyakoroltatik, már csak azért is vizsgás, mivel ez esetben a vállalkozók a társulati alak kijátszására ösztönöztetnek s ha például a banküzlet a részvényvállalatoknál bizonyos korlátok alá esik, betéti társaságot (Commanditgesellschaft) fognak alakítani, melynél a betéteket részvényekre fogják szabni és elérik céljukat a nélkül,

²⁴⁾ Így a francia törvény szerint a tontina és az életbiztosítási társulatok külön szabályozás alá esnek 66. cz. — a német törvény 207. a) a biztosító társulatoknál az egyes részvények összegét nagyobbra szabja, mint más részvénytársulatoknál; — *Apáthy* a magy. kei-esk. törvény tervezetében (247 és köv. czik.) az életbiztosító társulatokra külön szabályokat hoz föl: — *Horn* javaslatában (25. ez.) »azon vállalatokra (vasút, jegybank stb.), melyek természetüknél fogva külön engedély nélkül nem foganatosíthatók« a részvénytársulati törvényt alkalmazandónak nem tartja.

hogy a törvény által kiszabott és tervükkel meg nem egyező korlátokat megsértenék.

A szédelgés korlátozása ily eszközök által nem lehetséges; ezen eszközök csak a solid vállalatokra szabnak terhet; de ott hol tényleg visszaélések mutatkoznak, a visszaélések meggátlására hatályos eszközökül nem szolgálhatnak. Ezen intézkedések tehát mintegy a szédelgés előmozdítását czélozzák; mert ösztönt nyújtanak arra, hogy a részvénytársulatok oly működésekhez fogjanak, melyek által a törvény szerint tiltottakat mégis foganatosíthatják, a nélkül hogy a törvény szavait tényleg megsértenék. Már pedig törvényhozói szempontból semmit sem kell inkább kerülni mint oly határozatokat, melyeknek kijátszása bizonyos, — miután semmi sem árt annyira a törvényhozói tekintélynek, mint kijátszható és kijátszott törvények.

III.

A részvénytársulati alak az üzleti élet számos viszonyaiban nagy előnyöket nyújt, — de másrészt ismét épen ezen alak természeténél fogva számos visszaéléseket idéz elő. A törvényhozás tehát azon kényes helyzetben van, ha a részvénytársulati alak előnyösségét tartva szem előtt a részvénytársulatok keletkezését lehetőleg előmozdítja, ezen törekvés folytán a részvénytársulatoknál jelentkező visszaéléseket is előmozdítja; — és ellenkezőleg, ha a visszaélések lehető korlátozását tartja főczéljának, könnyen oly hatásúvá lesz, hogy a solid természetű vállalatok kifejlődését majdnem lehetetlenné teszi.

Ezen kényes helyzetben a törvényhozás legbiztosabban ér czélt, azaz a társadalom igényeinek leginkább meg fog felelni, ha a részvény társulati ügy szabályzatánál a szabadság és az igazság elveit egész következetességükben alkalmazza. Teljes szabadság engedtessek a társulási ügynek, de nehogy e szabadság visszaélésekre adjon alkalmat, párosítsassék az az igazság követelményeivel, azaz csak igazságost legyen szabad részvény társulatnak is foganatba venni. Mi az igazságos, ezt ismét azon számtalan esetre, melyek a részvénytár-

sulati életben előfordulnak, előre körülszabni nem lehet; sőt esetről esetre az egyes részvénytársulatok keletkezés ekor talán az előbb annyira divatozott engedélyezési rendszer szerint sem lehetett, mivel a társulat alakulásakor előre nem lehet tudni mily viszonyok közé fog az kerülni, s ennélfogva se az engedélyezés, se a törvény által meghatározott körülményes szabványok nem nyújtanak kellő biztosítékot arra nézve, hogy a társulati kezelés és működés az igazságnak meg fog felelni. E téren is, mint a társadalmi élet oly sok ágai-ban, a szabadságnak és az igazságnak kettős és az életben gyakran egymásba ütköző elve leginkább akkor juthat érvényre, ha folytonos ellenőrzés és pedig az érdekelték, az anyagilag érdekelték folytonos ellenőrzése kényszeríti a társaságot ép úgy, mint a társaság kezelőit arra, hogy működésük igazságos legyen; ez pedig a lehető legnagyobb nyilvánosság meghonosítása mellett tényleg létesíthető is ²⁵⁾).

A részvénytársulati ügynél ennélfogva a törvényhozás főtörekvése az legyen, mikép juthat legnagyobb érvényesülésre a nyilvánosság elve, vagyis mikép válik lehetővé az érdekelték közvetten ellenőrzése mellett a szabadság és az igazság elvének folytonos valósulása. Oly alakszerűségek megállapításáról kell tehát gondoskodni, melyek mellett az érdekelt mindenkor tisztában lehet az ügyvitel természeté iránt, és ha az ügyvitel tényleg igazságtalannak tűnnék föl előtte, legyen módjában a nézete szerint keletkezhető kárt a törvény oltalma mellett megállapítani, s az illetőt, ki cselekménye vagy mulasztása által a kár okozója gyanánt mutatkozik, kártérítésre szorítani. Vagyis a szabad cselekvéssel karöltve járjon a cselekvésért való felelősség, úgy, hogy a részvénytársulati ügynél a szabadság és igazság követelmé-

²⁵⁾ Vor Allem ist erforderlich, dass der Grundsatz der Öffentlichkeit in wirksamer Weise zur Geltung gebracht werde. Dem Publikum muss die Gelegenheit geboten werden, sich ein Urtheil über die Grundlagen und die Rentabilität des Unternehmens zu verschaffen;—den Actionären muss die Möglichkeit zustehen, sich einen Einblick in die Geschäftsführung zu verschaffen. *B e h r e n d. Zur Reform 49. l.*

nyei a nyilvánosság és a felelősség következetes meghonosítása által jusson érvényre.

Mivel pedig a részvénytársulati életben három lényeges mozzanatot kell megkülönböztetni: az alakulás, — a működés — és a megszűnés mozzanatait, s mind ezen mozzanatokban más és más természetű viszonyokkal és egyénekkal találkozunk: a törvényhozásnak is a társulati életfejlődés ezen hármias viszonya szerint kell hogy külön érvényre hozza a nyilvánosság és felelősség elvét.

Az alakulás a társulat jövődöbéli működésé-e nézve döntő hatású, de egyszersmind szédelgésre és üzérkedésre legtöbb alkalmat szolgáltat. Az alapítók a vállalat iránt érdekeltséget keltendők, előkelő bankárokat, képviselőket, az aristocratia kiváló tagjait oly végből fogadják körükbe, hogy e jó hangzású neveknek alapítási programjukba való fölvétele által a közönség bizalmát megnyerjék; azonkívül a vállalatot szép színben festik, de egyúttal legtöbb esetben saját magánvagyonuk egyes részeit a társaság tulajdonába bocsátják mesés áron, programjukban pedig ezt úgy tüntetik föl, mintha nagy előnnyel szerzené meg e vagyonrészeket a társaság, és mintha ők csak fölálkozás mellett és a társulati érdek előmozdítása végeit engednék át azokat. Nyilvánosság és felelősség az egyedüli sikeres eszköz az e nemű szédelés tönkretételére, és a törvényhozás az alapításnál ez elveknek leginkább az által szerezhethet érvényt, ha az aláírást csak oly ivén engedi meg, melyen világosan kiíratnak maguk az alapítók és pedig nem csak nevük, hanem állásuk és lakhelyük is; körülíratik továbbá a társulat célja és lényeges alaperői, különösen az alaptőke nagysága és az egyes részvények száma és névértéke, valamint az alapítók által a társaság számára átszolgáltatandó vagyon (nem készpénzbeli betétek) értéke, úgy hogy az aláírók, illetőleg a társulathoz részt venni akarók, világosan lássák mindazt, a mi iránt szövetkezni szándékoznak. Nehogy pedig ez adatok közlésénél az alapítók hamis viszonyokat említsenek, tétessenek felelősekké az alapítók az adatok valóságáért s pedig még az esetre is, ha a társulat már végleg megalakult s hosszabb időig működik

is ²⁶⁾. Czélszerű szintén, ha az alapítók némileg számuk által is biztosságot nyújtanak s e végre az angol törvényhozás módjára az alapítók számának minimumát legalább bétre ehetne szabni ⁻⁷⁾.

Az alapításnál rendszerint szokásos azon eljárás, hogy az alapítók vagy a velük egyszándékúak a részvények kibocsátásából nyereséget akarnak húzni és a syndicatus kedvelt alakjában átvállalják az összes részvényeket, azaz aláírókul szerepelnek s azután tőzsdeüzérkedés segélyével magasabb folyamra hozzák a részvényeket s ekkor túladnak rajtuk, nem törődve magával a vállalattal. Ezen üzérkedésen ismét a nyilvánosság és a felelősség elvének meghonosítása által lehet segíteni. Kimondandó ugyanis, hogy az eredeti aláíró, még azon esetben is, lia a részvényen túlad, a részvényösszeg bizonyos erejéig felel, legalább bizonyos ideig, p. egy évig. Leginkább megakadályoztatnék a részvényekkel való szédelgés, ha az aláíró a névérték teljes erejéig tétetnék felelőssé, ²⁸⁾ de ily intézkedésnél a tőkének gyors forgalmi

²⁶⁾ Legtöbb törvényhozó épen az alapítókat s az alapítást legkevésbbé méltatja figyelemre. Kivételt képez e részben *A p á t h y a magy. keresk. törv. tervzetében*. E tervzet 187. cikke szerint: Az alapítóke biztossítása részvényaláírás által történik. Az e végre szolgáló felhívásnak magában kell foglalni: 1) az alakítandó társaság czélját és tartamát; 2) az alapítóke mennyiségét; 3) a részvények számát és névértékét; 4) az aláírás helyét, idejét és módozatait; 5) az alapítók neveit, polgári állását és lakhelyét. De már az alapítók felelősségére nézve csak igen szák s ép ennélfogva elégtelen határozmányt tartalmaz, midőn (185. ez.) mondja: Az alapítók, a részvényekre történt befizetésekért az aláírók, vagy ezek jogutódainak egyetemlegesen, összes vagyonukkal mindaddig felelősek, míg ez alól, a közgyűlés érvényes határozata által, fel nem oldatnak.

²⁷⁾ Az angol törvény 6. ez. szerint legalább 7 személynek kell az associations memorandumot a bejegyzési hatóságnál benyújtani; a *franczia törvény* 23. ez. szintén szól e hetes számról, de a társaság fennállását teszi függővé e számtól.

²⁸⁾ Les souscripteurs d' actions sont, nonobstant toute stipulation contraire, responsables du montant total de leurs actions; là cession des actions ne peut les affranchir de contribuer aux dettes antérieures à sa publication. *Bdya törvény* 42. cz. — *A t t e r b a c h* idézett művében (86. 1.)

képessége folytán n pénzerő csakhamar egészen elvonulna a részvény vállalatokból, azaz oly alakból, melynek sok esetben tanúsított célszerűségét tagadni nem lehet, sőt mely számos esetben bizonyos vállalatok létesítésére az egyedül lehetséges alak. Ez oknál fogva elég, ha az eredeti aláíró a részvény értékének 40—50 %-ig tétetik felelőssé. Ily felelősség mellett a részvényeken való túladás ezen 40—50 %-nek befizetése előtt már csak nagy óvatosság mellett fog történni, a 40—50% befizetése után pedig a vállalatok rendszerint annyira megszilárdultak és legtöbb esetben oly előnyös jövedelmet biztosítanak, hogy maga a részvény szédelésre nem fog használtatni, és ha használtatnék is, ez már nem a részvény természetéből, hanem más körülményekből magyarázható. — Az eredeti aláírók aláírásának constataciója céljából lehetőleg eredeti aláírásokat és azoknak hitelességét kell elérni; igaz, hogy ez iránt törvényes szabályt föllátni nehéz, mert pl. az angol törvényhozásnak azon intézkedése, hogy az aláírás tanúk jelenlétében történjék ²⁹⁾, vagy 1840: 18. törvénycikkünknek határozata, hogy az aláírás a törvényhatóság előtt eszközöltessék, az üzleti életnek nem előnyös és hosszadalmas vagy legalább nehézkes alakszerű-

szintén ezen álláspontot foglalja el, szerinte »die gedachte Haftbarkeit ist nicht nur geeignet, der Gründlings- und der damit verbundenen Gewinnsucht im Actiengetriebe einen Riegel vorzuschieben, sondern sichert auch den Actienvereinen das zur Durchführung des Unternehmens erforderliche Grundcapital. — Ugyanígy *Goldschmidt (Zar Reform etc. 31. l.)*, szerinte »es leidet keinen Zweifel, dass au nichtvoll eingezahlte und nicht voll einzuzahlende Actien sich vorzugsweise die verderbliche Agiotage knüpft; dass die Aussicht, nach Einzahlung eines Theiles, von weiterer Verbindlichkeit frei zu sein, die Betheiligung an unsicheren Unternehmungen ohne ausreichende Prüfung in hohem Grade begünstigt; dass endlich die Actiengesellschaft selber in ihrer schwerfälligen Organisation des Schutzes nicht allein gegen Jjalversationen, sondern auch gegen Leichtsinn ihrer Organe bedarf, und dass eine Bestimmung des Statuts, es solle der Zeichner nach Einzahlung eines gewissen Procentsatzes frei werden, selten auf ausreichende Prüfung der Verhältnisse schliessen lässt.

²⁹⁾ Each signature is to be attested by one witness, whose a testation is to be valid throughliout the United kingdom. *Anyo! törvény 11. cikk.*

ségnek fog tetszeni; de lehetne talán több elvnek egyesítése által, pl. eredeti megrendelő levél, törvényszékiileg bejegyzett czégeknel, hol tehát az aláírás valóságosága könnyen igazolható, egyszerű eredeti aláírás, tanuk előtti aláírás vagy hitelesített aláírás által a czélt elérni.

A társulat mindaddig létezőnek nem tekinthető, míg az alaptőkét szolgáltatni kész társtagok vagyis a részvényesek nem jöttek tisztába az iránt, mit akarnak; az aláírás által ugyan kijelentik, hogy a társaság által kitűzött vállalatot támogatják, de mily föltételek mellett s mily viszonyok közt kívánják ezt tenni, ez iránt nem szoktak nyilatkozni. Mint minden társaságnál, úgy a részvénytársaságnál is, a társaság belviszonyait, szervezetét, tartamát stb. a társasági szerződés határozza meg. E szerződés, vagy az alapszabályok létrejöttével, illetőleg az alapszabályoknak a részvényesek részéről való elfogadásával, — történjék ez akár egyes aláírás útján, akár az u. n. alakuló közgyűlésen, — tényleg létesül maga a társulat is; mindaddig a társulat mint olyan nem létezik, minden, mi a társulat nevében történik, csak az alapítók felelőssége mellett történik, s mindenért az alapítók felelnek. — A társasági alapszabályok tartalma, természetesen mint minden szerződésé, a szerződő felek akaratótól függ. Miután mindazáltal a részvénytársaság nehézkesen mozgó társas alak, és mind a részvényeseknek, mind a részvény-társasággal összeköttetésbe jövének érdekében fekszik, hogy a társas viszony lehetőleg szabatosan és világosan szabályoztassék: a törvényhozásnak feladata, hogy ez irányban is lehető rendet hozzon a társasági viszonyokba. Mindenegyes társas viszonyt jelesül a társaság közegeit, a választmányt, a közgyűlést, a részvényesek szavazati jogát stb. minden egyes társaságra nézve egyenlőn nem lehet s nem is volna czélszerű szabályozni; itt a társaságnak szabad kezét kell hagyni. De a törvényhozásnak követelnie kell, hogy a társaság sarkalatos viszonyai az alapszabályokban minden esetre szabályoztassanak; történjék az akár úgy mint az angol törvényben, mely szerint az esetben, ha a társulati alapszabályok valami viszony iránt vagy semmi, vagy hiányos intézkedést tartalmaznának, vagy ha a társaságnak általában nincsenek alap-

szabályai, a törvényhez csatolt irányadó alapszabályok (Schedule A) nyernek alkalmazást³⁰); avagy történjék úgy mint azt a német törvény kívánja, mely szerint kijelöltenek azon lényeges pontok, melyek iránt az alapszabályokban kell intézkedni s a társulat mindaddig megalakulnak nem tekintetik, míg a törvény ezen kellékének meg nem felelt³¹).

Habár az alapszabályok létre jötte által maga a társaság megalakulnak tekinthető is, még a külvilággal szemközt külön jogi személynek nem tartható. A jogi személyiség létesülése az állam elismerésétől függ; ez elismerést előbb az engedélyezés alakjában nyújtotta az állam, mivel mindazáltal az engedélyezési rendszer a részvénytársulati ügynél nagyon is kétes jellegűnek találtatott, az engedélyezés helyett ép úgy mint az egyéni kereskedőnek, vagy a társas kereskedőnek működésénél a cégbejegyzés, egy neme a bejegyzésnek mutatkozik szükségesnek, mely bejegyzés alkalmával azon viszonyok kellő igazolása követelendő, melyektől a törvény a részvénytársaságok alakítását föltételezi, tehát különösen az alapítás körül követelt alakszerűségek, az aláírás kitüntetésére szolgáló okmányok, az alapszabályok, az alakulási okmány bemutatása. A bejegyzés ténye által létesül jogilag is a részvénytársaság és ennek megtörténtéről már most a nagy közönség hírlapok által értesítendő; egyúttal pedig mindenkinek, ki a társulati viszonyok iránt fölvilágosítást kíván, megengedendő, hogy a bejegyzési hatóságnál az illető adatokat közvetlenül megtekinthesse s azokat lemásoltathassa³²).

³⁰) Ezen »first schedule« czíme: Regulations for management of a company limited by shares.

³¹) E részben mind a francia, mind a belga törvények, mind Horn javaslata hibás álláspontot foglalnak el, mivel általában nem intézkednek az alapszabályokról, hanem csak elvéve s kiszakasztva egyes társulati viszonyt szabályoznak az esetre, ha azok iránt magában az alapszabályokban intézkedések nem foglaltatnának.

³²) A francia törvény (55. cz.), a német törvény (210. ez.), Apáthy javaslata (190. ez.) és Horn javaslata (6. cz.) a bejegyzésre a kereskedelmi törvényszékeket jelölik ki; az angol törvény ellenkezőleg egy külön administratív hatóságot állít föl e czélból. A belga törvény nem ismer bejegyzést, csak kihirdetést, 6. cz. czélból szintén külön hivatalnok kijelöléséről szól (10. cz.)

Az így létrejött részvénytársaság működésénél mind a részvényesek, mind a társulattal üzleti viszonybanállók érdekei a törvényhozás figyelmét igénylik. A társulati közegek közt a közgyűlés csak nagyon nehézkesen mozog, s ép azért csak a legfontosabb tárgyokban intézkedhetik; — a közgyűlés a részvénytársaság törvényhozása, a kivitel nem tartozik és nem tartozhatik hatáskörébe; a társulat ügyeinek állandó vezetése egy állandó közeget (az igazgatóságot vagy a választmányt) tesz szükségessé. De épen mivel ezen közeg intézkedik a társulat valamennyi ügyeiben és mivel természetszerűen csak a részvényesek akaratának szellemében működhetik, szükséges, hogy működése minden pillanatban ellenőrizhető legyen, s hogy e működésökért, ha a közgyűlés megbízásán túlmenne, vagy ha az annak ellenére történék, maguk az igazgatók személyesen felelősek legyenek³³⁾.

Az ellenőrzés lehetősége itt egyedül a helyesen szervezett nyilvánosság mellett képzelhető. E célból kívánatos^ hogy mindenkor tudni lehessen, kik képezik az igazgatóságot és mikép gyakorolhatják a társulat képviseltetését; kívánatos, hogy ezen közeg időnként számot adjon a közgyűlésnek, hogy e számadás alkalmával az üzlet állását lehetőleg szabatos és világos mérlegben tüntesse föl, hogy ezen mérleg kellő nyilvánosságra jusson, s az érdekeltek által bármikor megismerhető legyen.

E részben a társulat hitelezői irányában a nyilvánosság leginkább a bejegyzési hatóság segítségével érvényesíthető. E hatóságnál ugyanis minden a társulat belső szervezetét illető okmány, különösen az alapszabályok, minden közgyűlési jegyzőkönyv, mely a társulat alapszervezetében változást rendel, vagy általában az üzleti viszony tekintetében hozott határozatok, az évenkénti üzlet-mérlegek, az alaptőkében történő változások, befizetések vagy visszafizetések, a társulati igazgatók s az azokban történő változások bejegyzendőek, illetőleg

³³⁾ Az igazgatók felelőssége iránt intézkedik a francia törvény (44 ez.), a belga törvény (52 ez.), a német törvény (239 ez.) Apáthy javaslatára (226 cz.)

eredeti okmányok gyanánt leteendők, és bár kinek szabadságában álljon ez okmányokat megszemlélni, és azokból másolatokat kiválni. Ily berendezés mellett a társulati hitelezők minden iránt tájékozva lesznek, mi iránt általában érdeklődnek és egyúttal megtudhatják, ki ellen irányozhatják esetleg érdekeik veszélyeztetésekor a szükséges lépéseket.

A nyilvánosságnak említett berendezése a társulati részvényesekre nézve még nem elegendő, mert ők, mint a vállalat tulajdonképi intézői, közvetlenül érdekelve vannak a vállalat minden mozzanatánál, s ha bármikor visszásságot tapasztalnak, közvetetten föllépésük által ideje korán közbe kell lépniük. — Azonkívül ők vannak hivatva arra, hogy a rendesen évenként tartandó közgyűlések alkalmával a társulat üzletmenete fölött döntsenek, s az eléjük terjesztett mérleget megbírálják. Mindezt csak akkor tehetik, ha még az üzleti év folyamában is bizonyos ellenőrzést gyakorolhatnak, vagy legalább a lehetséges⁴g nincs kizárva, hogy zavar vagy gyanú esetében tevélegesen is fölléphetnek a társulat vezetői ellenében — Minden üzlet bizonyos tekintetben titokszerűséggel jár mivel épen a speculatio egész jelentősége abban fekszik, hogy a versenytársal szemközt oly előnyökkel dolgozhasson, melyeket ez nem ismer vagy megszerezni nem tud. Az üzletnek ezen természeténél fogva nem is kívánatos, hogy maguk a részvényesek, kik üzleti tekintetben a társasággal szemközt bizonyára csak idegeneknek, sőt sok esetben versenyzőknek tekinthetők, a társulati üzletet lépésről lépésre, magukból a társulat könyveiből kisérhessék.

A nyilvánosság eszméjét tehát oly tág értelemben meghonosítani, hogy az egyes részvényes bármikor saját maga szerezhessen magának meggyőződést a társulati könyvekből és iratokból, nem czélszerű és nem is szükséges. Elég ha e tekintetben a részvénytőkének bizonyos részét képviselő részvényesek összegének megadatik azon jog, hogy kívánatuk folytán hatóságilag kijelölt egyének esetről esetre a társulati ügyállást a legkisebb részletekig megvizsgálhassák, s az így szerzett tapasztalatokról ismét e hatóság útján megbízóiknak fölvilágosítást adhassanak. Ezen joggal az illető részvényesek csak is gyanú esetén fognak élni s így az üzlet-

nek rendes menete nem fog megakadályoztatni s nem kell félni attól, hogy a részvénytársulatoknál ily intézkedés meghonosítása esetén visszasságok fognának tapasztaltaim³⁴⁾. Mivel pedig a részvényesek, bármily igazoltak legyenek is az igazgatóság ellen felhozható vádak, a társulat ügyeinek intézésébe közgyűlésen kívül nem avatkozhatnak, és a részvénytársulatok sorsa fölött a részvényeseknek összesége s ez is csak közgyűlésen dönthet, a közgyűlések összehívása pedig a vállalat élén álló igazgatóság joga, mely ép oly esetekben nem fog e jogával élni, midőn tudja, hogy a részvényesek nagy része az üzlet vezetésével nincs megelégedve s így a közgyűlésen hihetőleg működése ellenében fognak hozni határozatot: — ismét alkalmat kell nyújtani arra, hogy az igazgatóság tetszése ellenére is közgyűlések létesülhessenek s e célból a részvényesek egy részének megadandó azon jog, hogy a közgyűlés összehívását az igazgatóságnál követelhesék s egyúttal megbízandó valamely hatóság (a bejegyzést eszközölő hatóság), hogy azon esetben, ha az igazgatóság ezen kívánalomnak eleget nem tenne, a közgyűlés hatóságilag hívassák egybe³⁵⁾.

³⁴⁾ Des actionnaires représentant le vingtième au moins du capital social peuvent, dans un intérêt commun, charger à leurs frais un ou plusieurs mandataires de soutenir, tant en demandant qu'en défendant une action contre les gérants etc. *Francia törvény 17. er.* — Ugyanezen jogot adja az angol törvény (56. cz.) a részvényesek egy ötödének, de oly megszorítással, hogy kérelmükre a »board of trade« jelöl ki egy vagy több vizsgálot (inspector), kinek feladata a társulat állapotát megvizsgálni.

³⁵⁾ Die Generalversammlung muss auch dann berufen werden, wenn diess ein Actionär oder eine Anzahl von Actionären, deren Actien zusammen den zehnten Theil des Grundkapitals darstellen, in einer von ihnen Unterzeichneten Eingabe unter Angabe des Zwecks und der Gründe verlangen. *Német keresk. törvény 237. cz.* — Az alaptőke egy tizedrészét képviselő részvényes vagy részvényesek, a közgyűlés egybehívását az ok és cél kijelölése mellett, bármikor követelhetik. Ha e kívánáságnak, az összehívásra jogosított közegek, három nap alatt meg nem felelnek, az érdekelt vagy érdekeltek kérelmére, a közgyűlés összehívását, az illetékes törvényszék eszközli. *A p á t h y A m. keresk. tj. 212. cz.*—Köteles szintén az összehívás, e két határidő megtartásával, midőn a rendkívüli közgyűlés az alaptőke egy tizedrészét képviselő részes

A mérleg és az üzlet megbíráása czéljából multhatatlanul szükséges, hogy minden részvényes a közgyűlés előtt néhány bét tel a mérleg és az üzleti jelentés birtokában legyen, mivel csak ezen föltét mellett tehet tuzetesebb vizsgálatot a mérleg és az üzleti jelentés tartalmára nézve. A mérleg és az üzleti jelen- tés megbíráására legtöbb részvénytársulatnál a számvizsgá- lók intézménye szokásos; a számvizsgálók a közgyűlés előtt az üzleti jelentést és mérleget a társulat könyveivel összeha- sonlítják és az ez alkalommal tett tapasztalataikat a közgyű- lés elé terjesztik. Habár ezen intézkedés, mint a társulati akarat kifolyása, előnyösnek tünik is föl, annak a törvényho- zás részéről kényszer alakban való elrendelése nem pártolha- tó. Némely törvényhozás e tekintetben határozottan követeli, hogy ily számvizsgálók működjenek; így a franczia tör- vény; — mások félhivatalos közegeket rendelnek a részvé- nyesek ótalmára, s ezekre bizzák, közgyűlési határozat ese- tén, a számvizsgálást³⁶⁾. Bármily kívánatosnak lássék azon- ban az igazgatóságnak kellő ellenőrzése, s bármily nagy elő- nyök származnának is egy lelkiismeretes számvizsgálói in- tézmény meghonosításából; — miután ezen intézmény egy-

vagy részesek által kívántatik; ha az igazgatóság a felszólításnak nem enged, vagy elmulasztja ennek teljesítését a kitűzött határidőben, az össze — hívás az érdekeltek kívánatára, az illetékes törvényszék álta eszközöltetik. *H o r n javaslatának 14. cz.*

³⁶⁾ Számvizsgálók — habár nem ezen kifejezéssel — kötelezőleg rendeltetnek a franczia (32. 33. cz.), a belga (54 a.), a német (225.) tör- vények és Apáthy javaslatában (227. cz.);— az angol törvény magá- ban véve mitsem határoz, a »first shedule A.« alapszabályaiban mind- azáltal van intézkedés »once at the least in every year the accounts of the Company shall be examined, and the correctness of the balance sheet ascertained, by one or more auditor or auditors (83. cz.). — Eine directe Kontrolé durch den Staat erachte ich allgemein für un- durchführbar und zweckwidrig. Sie ist vielleicht für Eisenbahn- und Versicherungs-Gesellschaften anzurathen. Dagegen halte ich für zuträg- lich Distriktskontrolämter zu begründen, welche auf Antrag einer ge- wissen Anzahl von Aktionären oder etwa des Aufsichtsraths die Ge- schäftsführung und den Vermögensstand der Gesellschaft einer Prüfung zu unterziehen haben und geeignetenfalls provisorische Massregeln zum schatze der Actionäre oder der Gläubiger treffen dürfen. *G o l d-* *wid t. Zur Reform 35. 1.*

részt a részvényesek saját ellenőrködési tevékenységét bizonyos fokig csökkentti, — miután továbbá a számvizsgálásnak törvényhozásilag leendő elrendelésénél múlhatatlanul a számvizsgálók felelőssége is ép oly szigorú mérvben honosítandó meg, mint a társaság ügyeit vezető igazgatóság felelőssége, és ez esetben az ellenőrzés nehéz voltánál fogva számvizsgálók nem igen találkoznának; — s miután végül törvény által elrendelt számvizsgálók esetében maguk az igazgatók tevékenységükben részint némileg gátoltatnak, részint pedig a felelősség megoszlása miatt ismét talán könnyelműebb eljárásra ösztönöztetnek: — számvizsgálóknak törvény által leendő elrendelése szükségesnek nem látszik és alkalmazásuk egészen a társaság kényérére hagyandó.

A részvénytársulat üzletének megszűnésével, megszűnik ugyan a vállalat, de nem szűnik meg az egyes részvényesek joga a társaság vagyonára; a részvényjog még kielégítést követel. Valamint a társulat alakulásánál, úgy hasonlóképp annak megszűnésénél is tág tér nyílik a szédelgésre; — pedig az eddigi törvényhozói törekvések a társaság ezen időszakát csak fölületes és gyakran jelentőséggel sem bíró intézkedésekkel látták el. A törvényhozásnak hivatása e téren is a nyilvánosság és a felelősség elveit meghonosítani. E czélból kimondandó, hogy a lebonyolítással megbízottak — az ügynevezett felszámolók — működésükért ép úgy felelősek, mint a társulat életében az igazgatók; hogy ép ezen felelősségnél fogva időszakonként, és pedig miután most már üzleti időszakról nem lehet szó, legalább félévenként a részvényesek közgyűlésén számolni tartoznak; — hogy a részvényesek meghatározott része ép úgy mint a társaság életében a leszámolásról vezetett könyveket és okmányokat megvizsgáltathatja és gyanú esetén vagy más alkalmas időben a részvényesek közgyűlését követelheti; végül, hogy ép úgy mint az igazgatók működésénél, a leszámolás fontosabb mozzanatai a részvénytársulati bejegyzésekre hivatott hatóságnál bejegyeztessenek és közhírré tétessenek.

Ezek azon fő elvek, melyek a részvénytársulati élet rendszerességét biztosíthatják, a nélkül, hogy a gazdaságban

oly szükséges szabadságot önkényesen megszorítanak, s a nélkül, hogy a részvény vállalatoknál honos szédelgést zsarnok intézkedések által még inkább előmozdítanák. Korántsem hiszszük, hogy ez intézkedések mellett visszaélések nem fognak mutatkozni, sőt ellenkezőleg meg vagyunk győződve arról, hogy az üzleti élet bizonyos szakáiban a szédelgés a részvénytársulatok körében mindenesetre kedvező tért fog találni. De van-e üzleti ág, hol a szédelgés kisebb-nagyobb mérvben nem jelentkezhetnék? A tőzsdén divatos különbözeti üzlettől kezdve a szilárd értékű és stabil földbirtok adásvevéseig nem mindenütt feltűnt-e már a szédelgés? és találkozott-e valaki, ki ezért a földbirtok adásvevést kívánta volna korlátozni? — A legszentebb tárgyakkal, az emberiség legméltóbb intézményeivel, és a társadalom legfontosabb alaptényezőivel visszaélések történtek, — de senkinek nem jutott még eszébe, vagy senki, ki az emberi természet lényegét ismeri, nem követelte azon intézmények megszüntetését, melyek visszaélésekre oly gyakran alkalmul szolgálnak, és ha valaki kiirtani kívánná a visszaélések minden fajtát, kiirtaná vele együtt az emberiség legszebb és legszentebb intézményeit, sőt következetességében ki kellene irtania magát az emberi nemet is³⁶).

³⁶) A törvényjavaslatunk kiindulási pontját képező elvek s eszmék ugyanazok, melyeket hét évvel ezelőtt a francozia kormány által közzétett jelentésben vallottunk. Kiemelendőnek tartjuk ezt annak jelzésére, hogy nem az utolsó válság okozta napi felháborodás befolyása alatt szövegeztük javaslatunkat s hogy távolról sincs szándékunkban, a jelen perz uralkodó hangulatának állandó kifejezést adni.

»Nagyon is látszik rajta!« Szívesen bevalljuk. Tárjuk azt mi is, hogy semmi sem kényelmesebb, s hogy nincs biztosabb mód olcsó népszerűsége szert tenni, mint a mennydörgő, kiirtási háborút követelő felszólalás valamely intézmény ellen azon perzben, midőn kiáltó visszaélések, melyekre alkalmul szolgált, a közvéleményt rendkívülien felháborították. De ezen az úton elfojtották nem egyszer a sajtószabadságot, a valódi vagy állítólagos visszaélések miatt, melyekre alkalmul szolgált; úgy a vallásszabadságot, úgy a polgári szabadságot, az iparszabadságot is. A szabadelvű országász, a haladás higgadt barátja ezen eszméjártást magáévá nem teheti, ezen eljárásra segédkezet nem nyújthat. Feladata: a visszaélések megakadályozása s szigorú megbüntetése által az illető szabadság egészséges fejlődését s becsületes felhasználását annál jobban biztosítani. *H o r n javaslatának indokolásában,*

A törvényhozás nem eszményi lények, hanem a véges természetű és gyarló ember számára van hivatva intézkedni. Ily állapotnál czélja nem eszményeket hajhászni, hanem azon lenni, hogy az eszményt alkalmas intézkedések által lehetőleg megközelítse s a visszaélések kitörését lehetőleg gátolja. Ezen törekvésében a tapasztalás eredményeire kell támaszkodnia s az emberi gyarlóságot az illető térről lehetőleg oly intézkedések által kiszorítani, melyek azt leginkább meg-
hiúsíthatják.

A részvénytársulati ügynél a tapasztalás azt mutatta, hogy minél szigorúbb, minél részletesebb intézkedések irányultak a szédelgés ellen, jelesül az engedélyezési rendszer korában ép úgy mint a részletes szabályzatokat tartalmazó törvényeknél: — annál nagyobb hévvel tört ki a szédelgés, annál nagyobb károkkal sújtotta a részvénytársulati alak a közgazdaságot. Az érdekeltek, a kik a szédelgés és a visszaélés által közvetlenül károsulhatnak, még legjobban fognak örködni a lehető visszaélések meggátlása fölött, nekik kell a törvényhozás által az ellenőrzésre módot és alkalmat nyújtani, s azokat kik sérelmes tetteik vagy mulasztásaik által a károsodásokat előidézik, kártérítésre kell szorítani. Ép ezért a részvénytársulati ügy rendezésénél a részvénytársaság minden módosulásában a törvényhozás jelszava legyen: szabadság, nyilvánosság és felelősség.

A

MEZŐGAZDASÁGI STATISZTIKA

A NEMZETKÖZI KONGRESSUSOKON.

KELETI KÁROLY,

LEV. TAGTÓL.

(Olvastott a M. T. Akadémia 1874. február 9-ki ülésén.)

BUDAPEST,

EGGENBERGER-FÉLE AKAD. KÖNYVKERESKEDÉS.

(Hoffman és Molnár.)

1874

Budapest, 1874. Nyomatott az Athenaeum nyomdájában.

A MEZŐGAZDASÁGI STATISZTIKA

a nemzetközi kongressusokon.

KELETI KÁROLY, lev. tagtól.

Nemcsak az egyes országok kormányai, a nemzetközi kongressusok is mind nagyobb figyelmet fordítanak a *mezőgazdasági* statistikára. E gondozás pedig igazolva van, ismét nemcsak a mezőgazdaságnak nagy termelő fontosságánál fogva, melylyel az jelenleg még a legtöbb európai államban bir; hanem igazolva azon nehézségek által is, melyekkel létrehozásának még mindenütt küzdenie kell.

Főlöskégyelőre említenem az egyes nemzetközi kongi-essusoknak ez ügyben folytatott tárgyalásait, melyekre még különben is ki fog kelleni térnem. Elég ráutalnom azon többé-kevésbbé sikerült kísérletekre, melyekkel egyes államok foglalkoztak a mezőgazdasági viszonyok fölismérése végett. Mellőzve a rómaiak törekvéseit az ókorban, V. Károlyét a középkorban, vagy a lombardi kataster-munkálatokat a XVII. század vége felé, a francia nemzetgyűlés határozatait, a múlt század lejárataival, melyeknek az 1806-ban megindult, de csak 1852-ben befejezett francia kataster lön eredménye; mellőzve, mondom, mind e régibb kísérleteket s törekvéseket^ elég a néhány évtized óta e téren támadt mozgalomra tekintenünk, elég a szemünk láttára, saját hazánkban e tárgy fölött megeredt törvényhozói mozgalmat szemlélnünk, hogy felismerjük, mily fontosnak kell tartanunk a mezőgazdasági statistikát. Itt pedig megemlíthetjük, hogy az egész katasteri munkálatok nem egyéb, mint egy-egy nagyobbserű művelet ugyancsak a mezőgazdasági statistika köréből.

Hogy az elért eredmények mindekkoráig nem állanak talán arányban a munkára fordított fáradtsággal és költséggel, az ne riaszson vissza. Különben is kérdés még, nem állnak-e arányban s nem követelünk-e például részletesség és pontosság tekintetében többet az agrar-statistikától, mint a mennyit ez, a tényezőket tekintve, melyekkel működni kell, egyáltalán nyújtani képes.

A mezőgazdasági statistikától ugyanis ma többé nem csak azt követelik, hogy mutassa ki a földbirtokok terjedelmét, művelését, termelését; ma nem érik be többé azzal, hogy megtudjuk e statistika által mily munkaerővel működik a mezőgazdaság, miként fizeti a tulajdonosokat, mily fejlődésnek indul, mely irányban értékesíti termékeit stb.? Ma már a termelés föltételeit s tényezőit, a fejlődési képességet, a termelés fokozásának s folytonosságának okait s alkalmazandó eszközeit is a mezőgazdasági statistika által akarjuk megtudni.

És e követelés méltányos is. De bár mennyire el kell ismernünk a fölvételek minél nagyobb részletezésének szükségét az egyes államokra nézve; bármennyire meg kell követelnünk, hogy a kormányok költséget és fáradtságot ne kíméljenek a végett, hogy a fentebbi kérdések mindnyájára minél pontosabb, kimerítőbb és szabatosabb választ nyerjenek, — mert nemcsak a földművelési, az egész közgazdasági politikának és okszerű törvényhozásnak ez ismeretek képezik egyik fő alapját — még sem fogadhatjuk el a fölvételek ezen minutiositását, sokoldalúságát és részletességét a *nemzetközi statistikára* nézve.

És itt ki kell térnünk némi általánossággal mind a nemzetközi kongressusokra, mind a statistikai munkákra és irodalmi megbirálatásukra. Amazok működésének beható szemlélése, emezeknek gondos tanulmányozása által talán sikerülni fog felvett tárgyunk számára is meglegelni a legjobb utat, melyen haladva biztosan célzt érhetünk.

I.

A nemzetközi statistikai kongressusok kevésbé megindulásuk után rendkívüli népszerűségre és tiszteletre tudtak

szert tenni. Ez a mennyire meg volt érdemelve, ép annyira nehezen volt megőrizhető oly időnként meg-megalakuló testületnél, mely nem mindig ugyanazon, de gyakran nem is egyforma vagy egyenjogú elemekből áll. Kezdetben a hivatalos statistika művelőiből s az e tanszakot tudományilag fejlesztő irodalmi férfiakból alakulván, csakhamar csatlakozott hozzájuk a műkedvelők nagy száma is, és mind a fölvetett kérdések osztályonkénti tárgyalásánál, mind pedig, és még inkább a határozatoknak a közgyűléseken meghozásánál tetemes, sőt számuknál fogva, talán túlnyomó befolyást is gyakoroltak. Bármely a programba fölvetett kérdésnél számos specialista is nyilatkozván, szinte természetes, hogy az egy-egy szakra nézve elhatározott adatgyűjtési javaslatok és minták oly részletességbe estek, hogy gyakorlati alkalmazásuk majdnem lehetetlenné vált. Betöltésük ugyanis csupa szakférfiút igényelt volna, mi országos fölvételeknél, még a legműveltebb államban sem akad kellő számmal.

Ez irány, bármily előnyösen hatott a statistika tudományos fejlesztésére, ép annyira nehezítette a főczél elérését, mely általános, *nemzetközileg összehasonlítható statistikának* létrehozása lett volna. A fölvetett kérdések beható megvitatása kiderítő ugyanis az állami és társadalmi mozzanatok kapcsolatát, kölcsönös vonatkozásait és egymásra hatását s így a tudományos kutatás módszerére, irányára termékenyítőleg hatott, számos új szempont nyílt meg, melyből, főleg a társadalmi cselekvények megítélendők; egészen új nézletek kaptak lábra a statistikával rokon tudomány-ágakban is, s így e nemzetközi gyülekezetek és az azokon kifejtett eszmecserek gyümölcsöző, eredményteljes és fejlesztő hatása kétségbe nem vonható.

De nem haladt vele egyenközűen a voltaképp általuk kitűzött feladat: a *nemzetközi statistika*. Maga a hivatalos statistika nem egyformán lévén szervezve valamennyi államban és nem is részesülvén egyenlő ápolásban a különböző országok és kormányaik részéről, a különféle feladatok egyforma megoldása lehetetlen is vala. Mindamelllett a kongressusok mű ködése és határozataik nem tévesztették hatásukat a különböző kormányokra sem. Tagadhatatlan, hogy eme

kongressusok befolyása alatt lőn szervezve számos, főleg kisebb államban a hivatalos statistika oly lábon, minőre amazok nélkül talán évtizedek alatt sem emelkedik vala. Tekintetbe véve azonban, hogy nemcsak a rendelkezhető pénzérő nem volt mindenütt hasonló arányban e kormányzati ágra fordítható; hanem azt is, hogy a népesség eltérő mívelési foka sem engedé meg a kutatások elannyira kiterjesztését, mint azt többnyire a legmiveltebb államok képviselői, még inkább pedig az illető tudományszak mívelői gyakran sürgették: könnyű lesz belátni, hogy az eredmény se lehetett egyforma, s hogy maga a nemzetközi statistika sem fejlődhetett egyenletesen.

Ezen látszólagos, a kitűzött irányban azonban nem is tagadható eredménytelenség természetesen kihívta a kritikát. Az általános kritika másutt is — nemcsak nálunk — inkább a könnyebb végét szeretvén megfognia dolognak: a nélkül, hogy behatóan vizsgálta volna a kongressusok összes működését, kezdett fölöttük pácztát törni.

A nemzetközi kongressusok ily módon legjobb úton valóban, hogy elveszítsék méltán kiérdemelt népszerűségöket s a miveit népektől ép úgy, mint kormányaiktól irántuk tanúsított kitüntető tiszteletet, ha idejekorán más útra nem térnek.

A kongressusok törzstagjai rég érezték ferde helyzetök baját. Nem egy sóhaj rebhent el ajkaikról, nem egy indítvány tétetett szűkebb körben arra nézve, miként lehetne a néha elhamarkodott, néha hibás határozatokat megváltoztatni. Sőt komolyan foglalkoztak azon kérdéssel is, hogy az assemblée générale-ban hozott határozatokat a hivatalos képviselők és szaktudósok vegyék újra tárgyalás alá, s csak az általuk elfogadott s így a foganatosíthatást is biztosító alakban terjeszték illető kormányaik elé.

Szerencsére ezen, a kongressusok hitelét okvetlenül megrendítő határozatra nem volt szükség. A flórenczi gyűlekezésig ugyan, vagyis 1867-ig folyvást a kijelölt irányban haladtak és fokozatosan majdnem a lehetetlenségig részletezték kutatásaikat, Hágában azonban 1869-ben megállapodtak, sőt, mondhatni megtértek.

Ama határozat, mely az összes hivatalos statistikát fe-

jezetekre osztván, egy-egy fejezet nemzetközi kidolgozásával az egyes országok képviselőit bízta volt meg, korszakalkotónak a nemzetközi statistikára nézve. A munka korán sincs ugyan még befejezve, sőt, ne ámítsuk magunkat, nem is lesz az még néhány év előtt. Az ellene felmerült nehézségek azonban a múltból származnak, és szerintem, épen az eddigi határozatok minőségében keresendők.

De maguk e nehézségek, a mint egyrészt a tervezett nagyszerű munka idejekorán való létrejöttét akadályozták meg, úgy meghozták gyümölcsüket más irányban az 1872-re kitűzött kongressuson Szt-Pétervárott. Az említett bajok itt részletesen tárgyalatván, rámutattak eredeti forrásukra, az eddigi kongressusi határozatokra és ennek hibás szerkezetére. Ez utóbbin azután csakhamar változtattak is a kongressus állandósítása, vagyis egy állandó bizottság szervezése által. E bizottság a tényleg munkarészt vállalt hivatalos képviselőkből és szaktudósokból alakulván, valahára bevitetett a kongressusok létébe amaz állandó elem, mely egyedül nevezhető valóban termelőnek.

Az állandó bizottság legelőször gyülekezvén múlt évben a közkiállítás alkalmával Pécsben egyhangúlag fogadta el az eddigi kongressusi határozatok bírálatára és netaláni megváltoztatására vonatkozó indítványt, s most legjobb úton van a kongressus arra nézve, hogy az eddig elhanyagolt, pedig főfeladatul tekintendő, *nemzetközi irányban* fejleszse a hivatalos és tudományos statistikát.

Ugyancsak az állandó bizottság ülésein lehetett először világosan látni a nemzetközi statistika létrehozása ellen eddig fenálló akadályokat. Itt merítém meggyőződésemet arra nézve, hogy e munkálkodás, bár minden egyes lépése egy-egy sikert fog felmutathatni, egyhamar nem lesz befejezve. A kölcsönös adatszolgáltatás az egyes fejezetekre nézve ugyanis korán sem foly oly bőségesen, mint az illető fejezet vállalkozója óhajtja. Ennek pedig természetes oka a statistikának az egyes országok szerint különböző állapotában keresendő. Sőt az egész ügy haladása csak úgy képzelhető, hogy a ki valamely szak nemzetközi feldolgozását vállalta, az első sorban saját hazájában gyűjti arra nézve a lehető legtökéletesebb

adatokat s állítja össze belőle a megfelelő statistikát a nemzetközileg elfogadott nyelven. Ezt bemutattván, fogja a munka készítése alkalmából szerzett tapasztalatok alapján mondhatni, mikép s mely terjedelemben nélkülözhetlenek, de gyűjthetők is az adatok országszerte s így tények alapján fogja rávehetni kartársait, hogy a mellözhetlen támogatásban részesítsék.

A Magyarország által vállalt szakban, vagyis a *szőlőzeti és borászati statistikában* e szerint jártam el, s valamint hazánkra nézve megbecsülhetetlen anyagnak jutottam birtokába, melynek végeredményeit, remélem, legközelebb lesz szerencsém a t. Akadémiának bemutatni, úgy meg vagyok győződve, hogy ha ezt a jövő évben Budapesten ülésezendő nemzetközi kongresszus elé fogom terjeszteni, megnyerem a most még majd teljesen hiányzó külföldi adatokat is oly mérvben, hogy második kötetül a teljes nemzetközi szőlészetet fogjuk bírni tudományos statisztikai alakban.

II.

Ha feljebb netalán könnyedén bántam volt el a felületebb kritikával, melynek úgy lehet, mégis volt része a kongresszusoknak jobb útra térítésében, nem szabad, visszakerülve közvetlen tárgyamhoz, nem szabad méltáuylat nélkül hagynom a beható, a statistika egyes ágaival szakavatottan foglalkozó bírálatokat. Ez eljárásra annál inkább vagyok kötelezve, mert szakom tárgyalása előtt, vagy talán épen kellő tárgyalatása végett ily bírálatot magam is akarok gyakorolni, illetőleg máris gyakoroltam.

A megjelent statisztikai munkálatokra terjedő beható kritika, nemcsak az összes szakbavágó irodalmat ismerteti meg velünk, hanem kijelölvén hibáit, azt is mondja milyenek kívánná az illető szakirodalmat. Ez utón tehát a statistikának — egy felkapott szójárás szerint — fogyasztóival és szükségleteikkel ismerkedünk meg.

Áttanulmányozva az eddig megjelent európai *aratási statistikák* legnagyobb részét — mert pusztán gabonatermelési statistika eddig nem létezik — iparkodtam egyúttal áttekinteni, a mennyire, bő források birtokában, rendelkező-

semre volt, összes irodalmát vagy irodalmi kritikáját is. E nagy munkával pedig csak hármát tanultam, illetőleg három dologra nézve erősödtem meg előbbi nézetemben. Az *első* az, hogy bármely hivatalos statisztikai műben, megköveteli a közönség és méltán, hogy meg legyenek nevezve a források, melyekből merített s az út és módszer, melyen ez adatokat gyűjtötte. A *második*, hogy mindenütt egyenes adatgyűjtés szolgáltassa he az anyagot a hivatalos statisztikának, becslések teljes és szigorú kizárása mellett. A *harmadik*, hogy bármely formát válaszszon a hivatalos statistika közleményei számára, abban köszönet a kritikus közönség részéről nem lesz. Ha pusztán absolut számokat közöl a hivatalos statistika, hasznavehetlen műnek mondják, mert számai meg nem érthetők kellő arányosítás, a százalékok kivetése és szöveg nélkül. Ha kivetí a hivatalos statistika az arány- és viszonyszámokat, abban gáncsoskodik a kritika, hogy kár az eredeti absolut számok közlését késleltető ily roppant munkát ráfordítani; vagy pedig azt mondja, fölösleges e munkaszaporítás és részletezés hitelt nem érdemlő számoknál. Ha a hivatalos mű szöveget is foglal magában, e szöveg ellen kel ki a kritika, mert a hivatalos statisztikának csak forrásműnek kell lenni, hagyja a szöveget a tudomány emberére. Ugyanez áll elő, ha időhöz nem kötött füzetekben több tárgyra terjeszkedik ki a hivatalos kiadvány, mert abban hiányzik a rendszer ha pedig rendszeres művel, például évkönyvvel köszönt he valamely hivatal, a szöveg nélküli végtelen számtenger ellen van kifogás.

Látnivaló tehát, hogy a hivatalos statisztikának nem könnyű az élete. De ha a kritika három főpontjának elsejét, a forrás megnevezését s a gyűjtés módszerének ismertetését illetőleg föltétlenül elfogadjuk: a harmadikra vagyis a közlemények minőségére nézve könnyen megnyughatunk a kritikában. Megnyughatimk pedig, mert erre nézve eddig ajrongressusok, bár a statistika methodológiáját Hágában, külön tárgyalták, magok sem tudtak megegyezni, személyesen különben azon nézetben vagyok, hogy igenis adjon a hivatalos statistika az absolut számokon kívül minél több viszonyszámot is, csak ne késleltesse velők műve megjelenését; adjon szöve.

get is, de csak magyarázót, soha nem kritikait, s adjon évkönyvet is szöveg nélkül, mert teljeset és rendszereset a nélkül soha sem nyújthat a közönségnek. A második pontra nézve azonban, mely perhorreseálja a becslést, mindenütt csak közvetlen adatgyűjtést parancsolván, kénytelen vagyok megjegyezni, hogy ez elméletileg bármennyire lássék is helyesnek, gyakorlatilag számos esetben ki nem vihető. Legalább nem vihető ki az adatgyűjtésnél jobb, vagy csak általában is eredmény kilátása mellett.

In theoria mindenki elfogadja a közvetlen adatgyűjtést. Számos statisztikai szaknál ez csakugyan helyes, sőt az egyedül helyes eljárás. De miután itt az *aratási statistikáról* van szó, máskép áll a dolog. Itt ugyanis azt tapasztaltam — bocsánat a kritikusoktól — hogy ha valamelyikük a pusztá negatív teréről le s a pozitív javaslatokéra lép, azt akarván kimutatni, mikép kellene hát az ily statistikát létesíteni, kisebb-nagyobb csavarás és kanyarodás után, maga is csak a becslésnél állapodik meg.

És ez a természetes is. A művelt és bevetett föld területe oly állandó valami tárgy, melyet — ha a kellően iskolázott közegekkel rendelkezünk — az utolsó holdig pontosan felvehetünk. A bevetett terület tehát, mint az aratási statisztika első és alapszáma, adatgyűjtés útján megtudható. De maga a termés, még ha egy népszámlálás teljes gépezetét is működtetnék, soha nem lesz közvetlen adatgyűjtés útján megszereshető. Hiába jártnánk udvarról udvarra ügynököket, megtudandók az illető földmives termését. Nem fogják megtudni, mert az illető, sok esetben maga sem tudja pontosan. Annyiféle a kepe, kéve, kalangya, kereszt stb. — nemcsak nálunk,— hogy még ha számukat tudnék is, sem a szalma mennyiségét még kevésbé pedig a magét ki nem hoznók. Itt is csak becslésre szorulnánk s a becslés kivetette mértékkel való szorzásra, hogy a mérőszámot megközelítőleg kikapjuk. De föltéve, hogy nem sajnáljuk a költséget s tanyáról-tanyára járva, vétetjük fel a termést hozzáértő ügynökök által, vajjon hány helyen miféle állapotban találnók ezt? A kisebb birtokos már elnyomtatta vagy kicsépelte, lehet, sőt valószínűleg már el is adta egy részét, míg a nagyobb birtokosnál még szál-

mában áll az félszerben vagy asztagban. És ennek tartalmát vájjon nem kellene-e újra csak megbecsülni, vagy ezt könnyebben eszközölnők-e? Tehát még az időse szabható ki a fölvételre, mert legalább is félévre vagy tovább kellene terjednie, hogy minden gabona szemben álljon; azt meg talán csak senki sem fogná javasolni, hogy addig szüneteltessünk minden eladást, míg a termés mennyisége hivatalosan feljegyezve nincs. Hova jutna ezzel jobb termés és ár esetében épen Magyarország, melynek egyik főelőnye csakis a gyors piacrajutásban van, egyedül így tudván megelőzni Nyugat-Európában Déloroszországot meg Amerikát.

Csak becslésre szorulunk itt tehát, még pedig a *holdankinti termés* becslésére. És ez nemcsak nálunk van így, így kénytelen ezt eszközölni bármely állam.

A francia rendszer, például, nem pusztá statistikai fölvétel, hanem enquête alakjában kitér a mezőgazdaságnak, úgyszólván, összes állapotaira. Alakulási és működési szervezete újabban 1866-ban még a császárság idejében állapítottván meg, nagyobb, a császár által kinevezett bizottságból állt, mely egész Franciaországot 25 kerületre osztá, mindegyik 3—4 departement-ot foglalván magában. Több mint 160 kérdésből álló questionnaire-t szerkesztettek, melyre vonatkozólag csak a szóbeli nyilatkozatok száma 3.500—4000-re rúgott; ugyanannyi nyilatkozatot vettek át Írásban. És e nagy apparatus mellett nem kerülhették ki a kérdést: mennyi terem átlag hectareonkint közepes évben? A többi aztán számítás dolga.

Hasonlólag működtek Angliában, melynek egyébiránt ma sincs teljes agrarstatistikája. Az 1866-ban megindított kísérlet csak annyiban mondható sikerülő félben levőnek, a mennyiben az egyes földbirtokosok, miután a fölvétel nem kötelező, kezdenek iránta érdeklődni.

A német kisebb államok, könnyebben bánhatván el csekély területekkel s mérsékelt számú községeikkel, nem járhattak el különben, s a holdankinti termés Poroszországban is képezi az összes agrárstatistikai eredményeknek egyik fő-tényezőjét. Pedig nem mondhatni, hogy ott derekasan nem működtek volna, tekintve *Meizen* azon három kötetű jeles

munkáját, mely e tárgyról, hivatalos adatok nyomán megjelent.

Ausztria talán legtovább haladt agrástatistikai munkálataiban. Teljeset mindamellet az sem nyújthat. A általa elrendelt s *Lorenz* által Felső-Ausztria két területén végrehajtott kísérleti munka remek ugyan a maga nemében, de a becsléseket és próbaszámokból való következtetést az sem mellőzhette. Nem különben járt Csehország, melyben társadalmi utón számosak közreműködése mellett teremtettek az utóbbi években kitűnő aratási statistikát.

Ugyan így működtünk magunk is és az 1868 óta Magyarországról megjelenő, kezdetben csakis a kenyérterményekre kiterjesztett, aratási statistika napról-napra inkább indul fejlődésnek.

De, ha kétségbe vonhatlan is, hogy a holdankinti termés alapján számítandó összes aratás, ez idő szerint, az egyetlen követhető ut, az nincs kizárva, hogy ezen is mind emelkedő becsű eredményeket ne lehessen elérnünk. Minél pontosabb lesz az egyes holdak terméskimutatása, minél inkább alapul az tényleges cséplő-kísérleteken, minél több e kísérlet s minél kisebb körökre nézve állapítjuk meg a szorzót, aimál tökéletesebb s a valóságnak inkább megfelelő lesz az eredmény is.

E téren közvetlen hazai tapasztalataink vannak. Az első adatgyűjtés alkalmából, 1868-ban, a termés minőségét az országos és vidéki gazdasági egyesületek közbenjárása mellett, egyes termelő gazdáktól kaptuk holdankinti kimutatásban. Itt helyesek és pontosak lehettek a számok, de sokkal nagyobb körökre, sokkal kevésbé egyenletes termésviszonyu vidékekre terjedtek, semhogy az eredmény kielégítő lehetett volna. Ma többféle kísérlet után oda jutottunk, hogy községenként mondatjuk be, de a község bevetett holdszámával is szorozzuk a holdankinti termés mennyiségét, Itt megtörténhetik, hogy a kisebb birtokosok és falusi gazdák gyanakvó természetete mellett némileg kisebbre esik ki a szorzó; de viszont a számbavehető legkisebb egységig, a községig szállván le a kutatással, azonkívül a nagyobb és rendezettebb gazdaságú birtokosok adataival is helylyel-közzel rendelkezvén és

corrective-ül használva a nyilvánosság ellenőrzése alatt álló hírlapi adatokat is, lehető közel jutunk az igazsághoz, okvetlenül pedig eléggé arra nézve, hogy az ország természetének összképét nyerjük évről-évre mind tökéletesebb alakban.

Vajjon elég-e az ily kép s megfelel-e vele a statistika hivatásának, e kérdésre megtaláljuk a választ, ha feladatait vizsgáljuk.

III.

Helyesen állították, hogy a statistika, a nemzetek és országok könyvezése. Igenis az, de nem azon értelemben, hogy az utolsó fillérig a pénztár állapotát is kimutassa. Erre külön egyes könyvezések szükségesek. A statistika nem is matematikai biztosságú a részletekre nézve, de azzá válik nagy számaiban. Lelkiismeretes pontosságra kell törekednie az eredeti adatgyűjtésben és összeállításokban, de az emberi gyarlóság okozta eltérések a részletekben, ugyan ez alapon megtalálják helyreigazításukat épen nagy összegezeéseiben. Viszonszámokat kifejező százalékokban pontosság kedvéért a decimalokat is fölemlítjük, nagy vonású összehasonlításoknál elhallgatjuk az ezreseket s a százezrek is, csak mint a kimondott milliók tizedesei jelenkeznek. Hegyek magasságáról az ezer lábak említése nyújt elegendőleg világos képet, vasutaknál a hüvelknyi emelkedést is számba vesszük. Országokat vagy világrészeket ábrázoló áttekintésű térképeknél beérjük, ha az országok határai, a főbb városok helyei vannak kijelölve, speciális térképeken fel akarjuk lelteni a járási határokat az egyes falut, tanyát, patakot és gyalog ösvényt is. Tengerek területét négyszög mértföldekben, folyamok szélességét ölekben fejezzük ki; az egyes vízcsöppet pedig görcsővel szemléljük és így számítjuk meg myriad lakosait.

A pontosság és helyesség tehát nem absolut követelmény, hanem mindenkor csak viszonylagos a tárgy feladatahoz képest.

Feladatához mérten állapítván meg követeléseinket a statistika iránt is, nem fogunk túlságokba esni s az országokra szóló felvételeknél oly minutiositást követelni, melynek a statistika meg nem felelhet.

Ha pedig e mértéktartás szükséges már országon belül is, mennyivel inkább válik azzá a nemzetközi statistikánál.

Lehet, ily mértéktartás szüksége lebegett az illetők szeme előtt, midőn csupán a *gabonatermelési* statistikának elkészítését hagyták a szent-pétervári kongressusra, honnan azt örökségül átvették.

Fájdalom, hogy látszólagos ellentétben az eddig említettekkel nem ez irányban kívánom a mértéktartást vagy munkafelosztást; mert nézetem szerint, ugyanannyi erővel s a siker koránt sem kockáztatva, hanem igenis használhatóbb eredményt nyújtva, készíthetünk egy teljes *nemzetközi aratási statistikát* is.

Mert ugyanis mi lehet a célja a gabonatermelési statistikának? Természetesen nem más, mintáz, hogy lássuk, kontinensünk mekkora területe van a gabona termelésnek szárvá, melyik állam mit és mennyit termel, mikép jelenik meg a világpiacon, mint szállító-e vagy csupán mint fogyasztó, mennyiben képes Európa önmagát ellátni s mennyiben szorul a tengerentúli országok gabonabevitelére. Vannak ezzel még kapcsolatban más, általánosan mellékes, de egyes országokra nézve talán épen első rendű fontossággal bíró kérdések, melyekre azonban még rátérünk. Már a mondottakból is világos, hogy a teljes feleletet a fenebbi kérdésekre csak más, részint ismert, részint megszerzendő számok segélyével nyerhetjük Ilyenek: az illető népszám, a fejenkinti fogyasztás, az állatok létszáma és fogyasztásuk, a kereskedelmi forgalom stb.

De mind o kérdésekre megkaphatjuk a választ ép úgy, sőt tökéletesebben, ha az *egész aratást* vagyis a *mezőgazdasági összes termelést* karoljuk fel.

Tekintetbe veendő ugyanis, hogy gabonát nemcsak az emberek fogyasztanak, hanem az állatok is, azonfelül, a mi egyéb ipari célokra felhasználtatik. Hasonlóképen nemcsak gabonát fogyaszt az ember, hanem számos egyéb mezőgazdasági terményt is. Ha tehát kombinációba akarjuk venni a nemzetek ellátását, mi a gabonaneműek termelésének szám-bavételénél is a végcél, világos, hogy ezt sokkal tökéletesebben érjük el, ha figyelmünket kiterjesztjük valamennyi ter-ményre.

Azonkívül a mezőgazdasági termelés statistikájának alphája a bevetett területnek ismerete. Az egész mivelhető területet a legtöbb országban ismerjük. Ha most ezen belől csak a gabonafélékkel bevetettet teszszük újabb fölvétel tárgyává, semmi ellenőrző számunk nincs arra nézve, vajjon e terület helyesen van-e kimutatva? Másképp alakul azonban e viszony, ha ki kell tüntetni, az összes terület mivel van bevetve. Ha ekkor hézagok merülnek fel, utólag tudakolhatom a hiányt és meggyőződést nyerhetek az iránt, hogy semmiféle termény kimutatása el nem maradt.

Nehézséget csak a kimutatás ideje látszik támasztani, más időben takarítatván be a gabona, másban például a répa, burgonya stb. He ez akadály is csak látszólagos. Nemcsak hogy a vetési adatok gyűjtésére esvén a súly, az *tavas után* bármikor eszközölhető az éven át; de a betakarítás késősége egy kiváló gabonanemet is illet, t. i. a nálunk, például, oly nagy fontosságú kukoriczát. A termési adatok gyűjtése teliát okvetlenül későre kell, hogy maradjon, a kukoricza után pedig bármely termény eredménye is bátran számba vehető. Szem előtt tartván azontúl, hogy a bevetett terület fölvételének a hely színén kell eszközölni, ha megbízható adatoknak akarunk birtokába jutni: kétség alá se vonható, hogy az adatok ilyennemű gyűjtésénél az illetőre nézve, úgy szólván, egy erőből telik a gabonaneműekkel egyetemben a többi veteményeket is számba venni. Hasonlóképp egy munkát okoz később a termés kutatása is. Mert a ki a termés eredményének fölvételével van megbízva, némi reductionalis számításokat folyvást lesz kénytelen eszközölni. Némely helyen, főkép okszerűen kezelt uradalmi földeken meg fogja ugyan kapni a próbacseplések alapján kimutatott holdankinti termést, de akárhány helyen lesz kénytelen azt a termett képék mennyiségéből és szórásuk mekkoraságából számítani ki. Ez alkalommal szinte önként kínálkoznak a más terményfajok aratási eredményei, melyek, minél helyesebben eszközöljük tudakolásunkat maguknál a földművelőknél, annál inkább derülnek ki a velők folytatott társalgásban.

De még ha okoznak is ez adatgyűjtések nagyobb fáradtságot, az általuk elért eredménynyel ez bőven lesz pótolva,

Mindenesetre gyakorlatibb e fölvételeket bizonyos időben egyszerre vagy ha fokozatosan felosztva is, hajtatni végre a már működtetett közegekkel, mint egyre új meg új fölvételeket rendelni el.

Ez alkalommal pedig ki szeretnők fejezni azon nézetünket, hogy az egyes államok évről-évre ismétlődő ily fölvételekkel be is érhetnék aratási statistikájuk szempontjából, s így egy és ugyanazon művelet megfelelné az országos, megfelelné a nemzetközi statistika igényeinek is.

Minden a mi e téren túlmegy az már a brüsseli kongressuson emlegetett, sőt óhajképen határozatilag is kimondott tíz évi fölvételeknek volna fentartandó. Ezen tíz évről tíz évre ismétlődő fölvételek enquêteszerű nagyobb gépezettel indíttatván meg, bármely részletezésig mennek is, csak hasznára lehetnek az illető állam mezőgazdasági politikájának fejlesztésére. A nemzetközi statistika szempontjából azonban ne várjunk-e, bármely helyesen szervezettés rendezett enquétekből hasznot, mert az ilyeneknek sokkal inkább az ország viszonyaihoz és állapotaihoz kell simulniok, semhogy összehasonlítást — a nemzetközi statistikának pedig ez főszempontja — megengednének.

IV.

Magának a nemzetközi statistikának szempontjából tehát, részben megszorítást javasoltam az egy tárgyra vonatkozó adatok részletezésére nézve; részint tágítást indítványoztam a fölveendő tárgyakat illetőleg, pusztán gabonatermelési statistika helyett általános aratási statistikának létrehozását pártolván.

Valamint az első, t. i. a megszólítás — azt hiszem — nem kíván több indokolást, úgy érzem, kötelességem ez utóbbi, t. i. a fölvételek kiterjesztését, még némileg igazolnom. Tartozom pedig igazolni véleményemet, nemcsak mert az évenkinti adatgyűjtést valamennyi földterményre kívánom kiterjeszteni, hanem mert, szem előtt tartva a megindítandó s okvetlenül áldozattal járó nemzetközi művelet minden irányban való hasznosíthatását, meg akarnám toldani némely más javaslatokkal, melyek csak kis részben tágabb adatgyűjtést

nagyobb részben pedig máris létező adatoknak combinatióba vonását föltételezik.

A nemzetközi műveletek hasznosíthatását is szem előtt tartván ezzel csak azon irányhoz járultam részemről is, mely a kongressusok állandó bizottságának bécsi ülészései alatt oly kiválóan és üdvösen nyilvánult. A hivatalos statistikának, úgy szólván, új aerája nyílt meg azon formulázásával: mikép legyen a hivatalos statistika szervezve s mikép oldja meg az egyes kérdések körül feladatát úgy, hogy a törvényhozásnak, az állami és községi közigazgatásnak s a közjólétnek a lehető legnagyobb hasznot hajtsa.

Nem szólván a szervezetről, mely ez értekezés körébe nem tartozik, az egyes kérdések a hivatalos és nemzetközi statistika által bizonyára akkor lesznek a fentebbi értelemben legjobban megoldva, ha gyakorlati hasznuk, úgyszólván, kézzelfoghatóan, azonnal világosan tűnik szemébe azoknak, kik a statistika eredményeit a köznek hasznára fordítani hivatva vannak.

Ily közvetlen és világos haszna lesz a nemzetközi aratási statistikának, ha először képes kimutatni: az egyes államok mily arányban hasznosítják területöket, mennyiben kiválóan gabonatermelők, állattenyésztők, vagy úgynevezett kereskedelmi növények mívelői.

Fokozódni fog pedig a használhatóság, ha a nemzetközi aratási statistika adatainak évenkénti közlése alkalmával egyúttal képesek leszünk kimutatni, mennyi fordítatik az évi termésből vetőmagra, emberi és állati élelemre, vagy ipari czélokra, s mi marad fölöslegül, vagy mekkora hiány lesz behozatal által fedezendő.

Ez adatok megszerzése pedig korán sem kíván évenkénti terjedelmes adatgyűjtést. Egyszer megszerzve, bátran hagyhatnék időnkénti helyreigazításukat a tíz évenként — lehetőleg minden államban egyidőben — eszközendő részletes fölvételekre. Ugyancsak 10 évenként fogván eszközölni, s valószínűleg hasonlóképp egy időben, a nép- és állatszámítások: a fogyasztási mennyiségek kiszámítására is a legjobb adatokkal rendelkezni. Ellenőrizve pedig a szabad forgalomra maradt fölösleget a nemzetközi kereskedelem adatai

által, meg tudnék ítélni, még pedig államról-államra, mennyire helyesek a gyűjtött adatok, mi okvetlenül tökéletesbülésekre vezetne.

Pontosan gyűjtve és nemzetközi megállapodások szerint minél egyszerűbb alakban, de idejekorán közölve ez adatokat, megmérhetetlen becslő szolgálatot tenne a Statistika a nemzetközi kereskedésnek, megbecsülhetetlen szolgálatot az élelmezendő osztályoknak.

Jelenleg a kereskedelem által mozgásba hozott és hozandó termények ismeretlen száma kockázottá teszi az üzletet, mely kockázatot a magasabb árakban majdnem kivétel nélkül a fogyasztók fizetnek meg, Idejekorán megismerve a rendelkezhető készletet legalább országok szerint, a kereskedelmi conjuncturák megbízható alapot nyernének, melynek előnye a könnyebben kiegyenlíthető árak stabilitásánál fogva nagyrészt a fogyasztóknak, tehát a nagy többségnek esnék javára.

Az európai közlekedési hálózat fejlettségénél fogva a már is ritkának tekinthető éhség a fölösleg és hiány könnyű kiegyenlíthetése mellett épen a lehetetlenségek közé volna sorozható. Hasonló számvetést egyébiránt a nagy nemzetközi kereskedés most is tesz, csak hogy az alapnak hiányában többnyire nagyon is csalékony becslések, hozzávetések után. Hogy az első évi készlet e kombinációkban nagy zavart okozna, alig állítható, tény ellenben, hogy ép a kettős összevetés segítségével évről-évre volna jövőben a készlet is evidentiában tartható.

A legnagyobb nehézséget a javasolt kimutatásoknál az emberek és állatok fogyasztásának megismerése okozna. Csak hogy ez sem leküzdhetetlen. Tudjuk ugyanis, hogy ily számításokat, búzára redukálva, egyes országokban már is eszközöltek, bár tagadhatlanul nagyon is hozzávetőleg. Javaslatom értelmében azért van ezen fölvétel az aratási statisztikával összekötve, mert ez alkalommal száll le a becsléssel gyűjtő a községen belől magához a föld művelőjéhez. Itt szerzhet tapasztalást az egyes vidékek szerint az illetők életmódjáról, az állatok takarmányozásáról. A község kis körén belől állapítván meg pedig ezt, alig fog tetemes vagy oly hi-

hát elkövetni, mely a célba vett nagy számokra lényeges befolyással volna. Azontúl meg nem is szükséges semmiféle reductióhoz nyúlnia, mert hiszen az *egyes termények fogyasztását* akarjuk megtudni, végtelenül érdekes adatokat nyervén ez után a különböző országok, vidékek és néposztályok élelmezésére nézve.

Szintén nagyobb nehézséget okozna a városi lakosság élelmezésének megtudása, mely közvetlen fölvétel s beható tanulmányozás nélkül alig volna megállapítható. Csakhogy a fogyasztás itt viszont sokkal egyenletesebb, nem épen a tápanyagok mennyiségére, de minőségére nézve. A nagyobb városoknak főleg gyári népessége sokkal egyformább, mert behozott élelemmel tartja el magát, a gazdagabb fogyasztó finomabb étkezése pedig a kitűzött irányban alig esik latba.

V.

Fenmarad még az állandó bizottság által elfogadott programmpont részletes kérdéseinek megfejtése. Némely részökre ugyan meg van feelve már az előre bocsátottakban más részökre azonban kénytelen vagyok, fájdalommal beismerni, hogy az előadott javaslat aligha meg fogja hozni a kívánt választ.

A gabonatermelési statistika nemzetgazdasági szempontjának elég lesz, úgy hiszem, téve, ha mindazon fölvételek eszközöltetnek ée összevetések készülnek, melyeket szóba hoztam. A gabonatermelési statistikának általános aratási statistikává való kibővítése által ki fog természetesen tűnni a gabonatermelésnek a többi termelési ágakhoz való viszonya is. De vájjon az úgynevezett rablógazdaságról szóló, ismert *Liebig-féle* elméletre nézve fogunk-e a javasolt rendszer mellett világosabban látni, alig merném állítani.

Egy nyomatékos adatot igenis fogunk nyerni, de azt is csak évek hosszú során át. Ez pedig az aratási mennyiségnek netaláni apadása a gabonát kivívó országoknál, miből a talaj elszegényedésére lehetne következtetni. Csakhogy ez adatot se igen fogjuk nemzetközileg érvényesíthetni; mert sokkal több mellékkörülmény, egyéb befolyás, égalji és időjárásai viszonyok működnek közre az aratás mennyiségének megható-

rostására, sokkal nagyobb befolyása van a mezőgazdaság technikai tökéletesbülésének a termésre is, semhogy a pusztán mennyiségi adatokból valami megbízható következtetéshez lehetne jutni.

Az évenkénti aratási kimutatások igenis becses anyaggal fognak járulni ez irányban is mezőgazdasági viszonyaink megismertetéséhez; de tudományos tanulmányozásuk leginkább csakis az ismételten pártolt 10 évi enquéteknek lesz feladata. Sőt az évi adatoknak is folytonos birtokában épen megbecsülhetetlen eredményekhez juthatunk, itt lévén mód és alkalom nyújtva, hogy a részletes kérdések a meteorológiai, s klimatológiai jegyzetekkel együtt kimentő, teljes képpé domborodjanak.

A talaj kimerültségét vagy kimerülését csak egyes beható kutatásokból fog lehetni konstatálni. *Liebig* elmélete különben, bármily becses figyelmeztető és útbaigazító a gazdasági vegyészre nézve, túlhajtásai által sokat vesztett legáltalább nemzetgazdaságilag tekintélyéből. Valameddig parlagon hever, a föld kerekéségén még annyi szűz talaj és valameddig a tudományilag fejlesztett gazdálkodás elannyira képes fokozni a földművelő terméseit: mindaddig ép oly kevésbé kell tartanunk attól, hogy az emberiség éhen vész *Liebig* elmélete alapján, mint nem vesztett el az annak idejében oly sok vitát okozott *Malthus-féle* theoria értelmében.

A működő statistikus folyvást két irányban köteles haladni. Fejleszteni tudományát az által, hogy a legkisebb részlet se kerülje ki figyelmét, melyre kutatásait irányozván, valamely új vonatkozást, természeti törvényt vagy társadalmi viszonyt remél kideríthetni. Azontúl kötelessége szem előtt tartani a gyakorlati haszont, melyet az államnak és társadalomnak nyújtani tartozik már azért is, hogy szolgálja meg ama nagy gépezet költségeit és fáradságát, melyet munkálkodásai közepeit működtetni kénytelen.

Nevezetesen a hivatalos statistikus előtt ez utóbbi nézetnek kell legelső sorban irányadónak lenni s mint ilyenek törekednie kell arra — mi egyébiránt a programmbeli kérdésnek is egyik követelménye — miként volnának az általa szükségesnek tartott adatok az adatszolgáltatók lehető leg-

csékélyebb terheltesével, legpontosabban és czélszerűebben egyúttal olykép gyűjthetők, hogy a nemzetgazdaság és közgazdaság igényeinek is megfeleljenek?

A kérdés ezen oldalára némileg már is meg van adva fentebbiekben a válasz. Ha kissé összefoglaljuk a mondottakat, ki fog tűnni, mikép?

A nemzetgazdaság és közgazdaság igényeinek épen azáltal vélünk megfelelni leginkább, ha a pusztá gabonatermelésen kívül, melylyel e kettő alig kezdhetne valamit, az összes mezőgazdasági terményekre terjesztjük ki az adatgyűjtést s ily formán teljes nemzetközi aratási statistikát mutatunk fel. Mindkettő igényei azontúl abban is látszanak megfelelő kielégítést nyerni, hogy mind a vetőmagbeli, mind az emberi és állati fogyasztás, mind az ipari czélokra való elhasználás mennyiségére voltunk tekintettel s így mind a közgazdasági férfinak saját állama élmezése iránt, mind a közgazdaság a kereskedelmi conjuncturákra nézve lényegileg megkönnyítjük ítéletét s netaláni intézkedéseit.

Az adatszolgáltatók lehető legcsékélyebb terheltesét azzal véljük elérhetni, hogy más úton megszerezhető vagy ismert adatokat nem gyűjtetünk általuk. Leginkább azzal hiszszük azontúl a terheltes minimumát elérhetni, ha minél több munkást működtetünk s minél kisebbre szorítjuk az egyes ügynök adatgyűjtési körét. Lehatván a községig s azon belül az egyes termelőt inkább csak felvilágosító, ellenőrző biztosítékot nyújtó közegül tüntetvén fel, nemcsak valamennyi állam szervezési alapjáig nyúltunk le; hanem a kis gyűjtőkörök kijelölése által az adatok pontosságát is telhetőleg biztosítottuk.

Az egyes államok statistikai hivatalainak vagy hasonló közgazdasági közegeinek lesz azután feladatuk összesíteni országaik részleteit s megtoldani azokat a szükséges combinációkkal. De ez összevetésekhez is bátran fogják használhatni — új felvételek helyett az utolsó nép- és állatszámolás alkalmával kitüntetett vagy a hol történni szokott, a népmozgalmi adatokkal megtoldott népszámot stb.

A nemzetközi aratási statistikában csak az országok főösszegeinek kellvén szerepelni, ugyan e közegekre volna bizható ama mellőzhetetlen föltétel teljesítése, hogy használ-

janak bár határaikon belül akármely mértéket, a végszerkesztéssel megbízandó közegnek a méter-rendszer alapján szolgáltassák be a sommás kimutatásokat.

VI.

Előadván részletesen tervemet, most inkább lehet szemle alá venni a kongressusoknak e tárgyban hozott eddigi határozatait, előlegezván így némileg a jogot, melyet az állandó bizottság az eddigi kongressusi határozatok tanulmányozására és megbírálására nézve tagjainak adott. Az eddigi határozatok módosítására nézve voltaképen nem kellene javaslatot tennem, mert a nekem kitűzött kérdés csak egyik részére terjed a kongressusokon eddig tárgyalt mezőgazdasági és állattenyésztési statistikának. Tekintve azonban, hogy a nemzetközi statistika teendőjéül ez irányban többet nem vélek kitűzendőnek, mint a mennyi előadott javaslatomban foglaltatik, a kongressusok korábbi határozatai még sem maradhatnak figyelmen kívül.

Itt mindenekelőtt konstatálni kell, hogy az eddigi kongressusok nemcsak behatóan és ismételve foglalkoztak a tárggyal, hanem számos oly üdvös határozatot is mondtak ki, melyre nézve csak azt kell sajnálnunk, hogy legnagyobb részük még nem foganatosított. Nem lehet azonban elhallgatni azon, önként fölmerülő észrevételt sem, hogy a határvonalat a nemzetközi és országos statistika között a kongressusok nem tartották mindig egyaránt szem előtt.

Már a legelső kongressus is, t. i. a *brüsseli* 1853-ban elismerte, hogy a mezőgazdasági statistika nehéz és komplikált művelet, mely csak úgy sikerülhet, ha a kik reá vállalkoznak, kiváló figyelemmel vannak a szabályokra, melyeket a gyakorlatban követniük kell.

Helyesen indult meg e gyülekezet a teendők kiszabásában is és ugyancsak nemzetközi alapon áll. midőn a mezőgazdasági fölvételek időpontját (*époque des recensements agricoles*) fejtegetvén, szükségesnek látja, hogy a mezőgazdasági statistika valamennyi országban oly módon készüljön, hogy *összehasonlítható eredményeket konstatáljon*. Érthetetlenek kell azonban tartanunk, hogy ugyan e fölvételeket egy

és ugyanazon évre akarja visszavezetni— a mi magában véve helyes volna — de ezt nem feltétlenül kívánja, fenhagyván a másik lehetőséget, hogy ugyanis oly *közepes évre is vonatkozathassanak*, mely rendes állapotot fejez ki.

Nemcsak a nemzetközi, hanem általában a statistika mai álláspontján aligha fogadhatnók el a priori az ily gondolomra kiszemelt közepes évet (année moyenne), melyet épen csak számos és ismételt fölvételekből lehet idővel, hogy úgy mondjam, konstruálni.

Helyes eszmének kell azontúl tartanunk, hogy ugyan-ezen kongressus az adatgyűjtések időszakonkénti ismétlését (périodicité des recensements de l'agriculture) mondja ki. Es valamint természetesnek kell találnunk, hogy a kongressus ez időszakokat maga nem akarja megszabni, azon nézetével ismét nem érthetünk egyet, hogy az ismétlést akként ajánlja eszközöltetni az egyes országokban, a mint a gazdasági haladás gyors és változó, vagy inkább stationär.

Vájjon ki fogja ezt — ismét a priori — meghatározni, s ha igazán eredményeket várunk a mezőgazdasági statistikától, nem-e épen ennek lesz egyik legfőbb feladata, egyik leglényegesebb célja e haladások minőségét, gyors vagy lassú menetét a posteriori konstatálni?

Legkevésbé egyezhetnénk bele továbbá a brüsseli kongressus által kifejezett azon óhaj teljesítésébe, hogy a mezőgazdasági fölvételekre ugyanazon határidőt fogadjuk el, mint a népszámlálásokra. Ha ez alatt csak a tíz évi időköz volna értve, akkor hagyján, sőt akkor teljes lélékből hozzájárulhatnánk. De a kettős értelmű kifejezés »la même période de renouvellement« meg van toldva azzal: »qu'il coïnciderait, autant que possible, avec le recensement de la population,« azaz, hogy a mennyire lehet összevágjanak, talán össze is essenek ezzel. E kívánság ellenkezik a kongressusok által később több ízben hangoztatott elvi elhatározásaival, hogy a népszámlálással, minél kevésbé köttessenek össze egyéb fölvételek, melyek csakis a főművelet pontosságának, gyorsaságának és helyességének rovására történhetnének. Ellenkezik azontúl a gyakorlati lehetőséggel, a mennyiben a népszámlálás jó végrehajtása annyira veszi igénybe bármely országban

a statisztikai miveletekre felhasználható és igénybe vehető közegeket és egyéneket, hogy ily, ugyancsak complicált fölvételeket, egyidőben eszközölni nagyon is kockázatos vállalat volna. Azontúl pedig, még ha az eredeti fölvétel lehetőségét el is fogadnék — a mennyire az egyes országok statisztikai hivatalait és szerkezetüket ismerem — egyik se rendelkezik annyi szakerővel és munkáskörrel, hogy két nemű ily óriási anyag egyidőben földolgozására (dépouillement) képes volna. Az egyiknek tehát el kellene maradni s a népszámlálás sokkal általánosabban elismert fontosságánál fogva, elmaradna a mezőgazdasági statistika, mire pedig így feldolgozásához jutnánk, elavult adatokkal végeznők a nagy munkát és teljesen elveszne az előny, melyet a munkás- és állatszám idő szerinti összevágóbb tételeiből — mert csakis ez lebeghetett a kongressus szeme előtt — nyertünk volna.

Helyesnek kell végül azt tekintenünk, hogy a brüsseli kongressus az eljárás módozatát (mode opératoire) teljesen az illető országok elhatározására hagyta. De a feladatok utolsó pontját sokkal jobban formulázta, semhogy abból ne épen a *nemzetközi végrehajtás* lehetetlenségét kelljen levonnunk. A fölvételek keretéről (cadres des recensements de l'agriculture, reenseignements a recueillir) szólván ugyanis, ekkép nyilatkozik:» . . . a mezőgazdasági felvételek arra szánvák, hogy valamely ország mezőgazdaságának föltételeiről, menetéről és eredményeiről valamely meghatározott időben teljes ismeretet nyújtsanak« (. . . les recensements agricoles sont destinés à donner une connaissance complète des conditions, des procédés et des résultats de l'industrie agricole d'un pays à une époque déterminée. . . .) Igenis ez feladata a mezőgazdasági statistikának. De hogy ily teljes ismerethez jussunk, sokkal behatóbb, részletesebb s az illető ország természetes viszonyainál fogva, sokkal különbözőbb kutatások, felvételek és tanulmányozások szükségesek, semhogy eredményük nemzetközileg összehasonlítható, de még csak fel is dolgozható lenne.

Még behatóbban, még részletesebben, mint a brüsseli kongressusnál tapasztaltuk, foglalkozott e kérdéssel a párisi 1855-ben. Csakhogy a mit a brüsseli okszerű önmegtágadással az egyes országok belátására bízott, a párisi ezt is nem-

zetközi határozatnak tette tárgyává. Így az eljárási módokra (mode d'opérer) nézve határozottan a »bizottsággá alakult magánzókat« nevezik ki adatgyűjtőknek, vagy a hol ez nem volna eszközölhető, megengedi helyettesítéseket külön fizetett ügynök által (ces commissions peuvent être remplacées par un commissaire spécial salarié.) Fősúlyt azontúl a kataszterre fektet, az állatszámllást igen helyesen egy és ugyanazon időben akarja végrehajtani valamennyi országban, s a fölvételek természetök szerint két részre osztván, egynémeleyeket évenként, másokat tíz-tíz évenként kívánja eszközöltetni.

Az évi felvételek legnagyobb részét el kell fogadnunk helyesekül. A kongressus maga is minimumnak mondja. De ha el is fogadjuk, még a fának kora s holdankinti (hectare) köb tartalma szerinti adás-vevésének, a méhészet terményeinek s a termelt selyemgubók számának kutatását, okvetlenül túl ment a kongressus, — nézetem szerint — határain, midőn a nemzetközi agrar-statistika évenként gyűjtendő adatai közé fölvesz az öntözésre, lecsapolásokra, a drainage haladására, a gépek alkalmazására s hasonló mezőgazdasági tényekre vonatkozó kérdéseket.

Vájjon hová jutunk a kongressus azon kívánalmával, hogy készíttessék a sem hajózható sem tutajozható folyóvizek statistikája az öntözés szempontjából, a vizek gazdasági használatának pontos kimutatásával; s hogy hasontermészetű statistika készüljön az alagsövezés érdekében.

De ha azt mondtam, a kongressus ezzel túlcsap határain, komolyan óhajtom, hogy megértessem. Nem kutatásai határain csap túl a kongressus, hanem az országok által a nemzetközi statistika érdekében szolgáltatandó adatok keretén.

Hiszen a kongressusok egyik legfőbb, bár nyíltan soha nem hirdetett fő előnyét éppen abban kell találnunk, hogy az államok közmivelődési és közgazdasági leglényegesebb kérdéseivel szakemberek behatóan foglalkozván, ráirányozzák a kormányok s a közönség figyelmét arra, miként volnának e kérdések tanulmányozandók, mily vitális érdekek függenek e kérdések megoldásától, mily szempontok jönnek itt tekintetbe stb. Országos szempontból a legnagyobb hálával kell tartoznunk a kérdőpontok ily részletes kitűzéséért, mely alapon az

egyes országok statisztikai műveletei a leghelyesebb irányt nyerik. Nevezetesen hazai szempontból mily hálaadatos munka lenne s mennyi hasznát venné mezőgazdaságunk és iparunk, lia az apróbb vizek ily statisztikáját hírnök. Bírálatom a kongressusok irányában csak is arra terjed, hogy mindezt s még többet — mert hiszen a párisi megállapodásoknak a tíz évi fölvételekre vonatkozó részéről még említést se tevék. — hogy mindezt. mondom, a nemzetközi statistika számára óhajtják, mi a valóban összehasonlítható nemzetközi statisztikának létrejöttét majdnem a lehetlenségig elodázza.

A *londoni kongressus* 1860-ban némileg jobb útra tért, a párisivel ellenkezőleg azt határozván, hogy az enquête eljárási módozatai az egyes országok szerint változhatnak. A főbb termények kimutatását ezen kongressus is évről-évre óhajtja; de ismét lehetlenséget kíván — nemzetközi szempontból — midőn a háziállatok megszámláltatását szintén évenként akarja eszközöltetni vagy legfeljebb öt évenként ismételtim.

Ennél többet egyébiránt a londoni kongressus e kérdésre vonatkozólag nem is határoz, csak annyit vetvén még, nagy helyesen megállapodásai végéhez, hogy a termelők gyanakodását és zokonvevését föl ne költsök haszontalan kérdések által.

A *flórenczi kongressusnak* 1867-dik évben hozott határozatai két irányt követnek. Az egyik az állatszámolás részleteit határozza meg szabatosabban, ezzel itt nem kell foglalkoznunk. A másik a terület tiszta jövedelmének megállapítását kívánja szabályozni. Itt némileg kitér a kataszterre is, s egyik külön sectiójában e kérdést alaposan tárgyalja s kitűnő javaslatot készít. Egyáltalában számos kiválóan fontos közigazgatási, nemzetgazdasági és társadalmi politikájú kérdésekkel foglalkoztak a kongressusok több ízben, melyekről sajnos, hogy tágabb körben, nevezetesen a törvényhozás és törvényelőkészítés köreiben nem ismerik. Így például nálunk épen a kataster igazítása és földadó kérdése lévén napirenden, erre nézve megbecsülhetetlen adatokat szolgáltat a flórenczi kongressus. Szerintem pedig semmi sem tájékoztat valamely törvényhozási kérdésben

inkább, mint az illető tárgynak vagy létező statistikája, vagy a kiválóbb férfiak körében folyt vita statistikájának mikénti készítéséről. Itt nem maradhat semmi fontosabb szempont tekinteten kívül és a statisztikai kongresszusoknak gyakorlati haszna, tárgyalásaik tanulmányozásakor fényes elismerést nyerne.

Bennünket jelenleg csak a tiszta föld jövedelem megbecslése iránti határozatok érdekelnek. Ki kell azonban ke-
reken mondanom, hogy ezt se tartom a nemzetközi statistika tárgyának, mert a földjövedelem mekkorasága s ennek mikénti kiténtetése stb. merőben belső házi dolga az illető országnak, nem mint a nyers termény, mely a nemzetek élélézésében játszik fontos szerepet. Mindenekelőtt a föld nyers terményeit kutatni a flórenczi kongresszus is első feladatnak állítja oda, de a további kérdések formulázásánál oly fontos szempontokat állít fel s oly becses részletekre irányozza a figyelmet, hogy országos mezőgazdasági statistikák létesítésénél okvetlenül tekintetbe veendőek.

Egy pontot azontúl — elfogadva a mérték és súly egyforma rendszerének, de általános nomenclature-jének követe-
lését is — sem az országos sem a nemzetközi aratási statisti-
kánál nem szabad többé figyelmen kívül hagyni, mely egy-
úttal hazánkra nézve is főfontosságú. Ez az, hogy ezentúl számba vétessenek a veszteségek, melyeket bizonyos okok befolyása gyakorol. Ilyenek például: a szárazság, a túl sok eső, a jégverés, a fagy, az áradások és hasonló események. Ez úgynevezett elemi csapások valamint a járványok okozta munkavesztés stb., hol — mint nálunk is — egész ország-
részeket sújtanak, nemcsak befolyással vannak a termésre, hanem egészen is tönkre tehetik s a termés holdankénti ki-
mutatásában az illető mérő- vagy mázsaszámban nem nyer-
nek kellő, legalább nem önként érthető kifejezést.

A *hágai kongresszus* 1869-ben nem foglalkozott a mező-
gazdasági statistika kérdéseivel. mindössze *Ruggles* úr, az amerikai képviselő fejezte ki az óhajt, melyet a kongresszus ha-
tározattá is emelt, hegy a hivatalos képviselők nyújtsanak a legközelebbi kongresszusig adatokat illető országaik mezőgaz-
dasági terményeiről a kongresszust megelőző három évre.

Szt-Pétervárott e kérdés 1872-ben meg sem pendíthetett és csak a Bécsben 1873. nyarán ülésezett állandó bizottság karolta föl ezt újra. az előbbi kongressusoktól átörökölt kérdések egyikéül, s így lön az, a bizottság formulázása szerint, jelen munkálat alapja.

VII.

Munkálatom egyébiránt nem volna teljes, ha az ez idő szerint legújabb mezőgazdasági statisztikai mozzanatra is ki nem térne. Az okmány csak munkám megírása közben jutott, hivatalos utón, kezembe s nem kevesebb egy questionnaire-nél, melyet a francia statisztikai hivatal *statistique internationale de Vagricidture* czime alatt készített és küldött meg betöltés végett a magyarországi statisztikai hivatalnak is. Ezzel megfelelt azon feladatnak, melyet Franciaország a statistika egyes fejezetek szerinti elosztáskor a hágai kongressuson mint nemzetközi munkarészt vállalt.

íme tehát a nemzetközi agrar-statisztikának tényleges megindítása, mely egész munkálatomat tárgy nélkülivé teszen. De tán még sem. Mert valamint a kongressus állandó bizottságának megbízásából dolgoztam, mely a Franciaország által vállalt munkaszakaszról teljes tudomással birt, úgy e munkálat ismeretekor sem írom vala meg saját munkámat máskép, mert ez a mezőgazdasági és aratási statistika körében ez ideig megjelent munkálatoknak, a kongressusok erre vonatkozó tárgyalásainak és saját bat évi tapasztalataimnak eredménye. Sőt az imént említett gyakorlati alkalmazásra szánt francia mű nemcsak számos állításomat igazolja, hanem a hol nézeteim netalán eltérnek amattól, a bemutatandó eredmény teljességével vagy hézagosságával vagy eltéréseimet is fogja igazolni vagy megczáfol. Mindkét esetben azonban okvetlenül érdekes tárgyalásokat fog a legközelebbi kongressuson felkölteni.

Ép úgy járván el Franciaországnak a mezőgazdaság nemzetközi statisztikájának elkészítésére szánt *kérdőívével* (Questionnaire), mint feljebb a kongressusi határozatokkal, mindenekelőtt ki kell emelnem, hogy az világos, rövid, szaba-

tos és bizonyos határig nagy önmehtagadással szerkesztett, csakis egyszerű kérdésekkel foglalkozik.

Első pillanatra látszik, hogy a szakba vágó kongressusi határozatokat nemcsak tanulmányozták a francia statisztikai hivatalban, de kritikai méltatással iparkodtak azokat kellő mértékökre is redukálni. Az élelmezés kérdése, a mezőgazdaságnak magának is, (nemzetközi szempontból s nem az egyes termelőiből tekintve) főcélja, úgy látszik a questionnaire szerkesztője előtt is lebegett. Legalább erre mutat nemcsak a gazdasági munkásállatoknak, hanem a termelt húsnak, nemcsak a gabonaneműeknek, de a zöldségnek, gyümölcsnek stb. is számbavétele.

De tekintsük e művet sorban.

A kérdőív négy részből áll. Az első a mívelt és miveletlen területet kérdi; a második a különféle mívelési ágak terményeit kutatja viszonyítva a területhez; a harmadik az állatokat veszi számba, melyek egyszerre termékei is, eszközei is a munkának; a negyedik végül a mívelés módjait, a gazdálkodás rendszereit és a mezőgazdasági felszerelést kutatja.

Az első két pont teljesen összevág saját javaslatunkkal, ehhez alig fér megjegyzés. S ha mindamellett kissé tágnak tartom kereteket, az csak azért van, mert a mezőgazdasági termények közé a kerti terményeket is keveri s egyaránt tudakolja a zöldség, főzelékek, dinnye, spárga, articsóka, saláta sth. termesztését, mire Francia-, Német- meg Olaszország egy részéből talán meg lesznek szerezhetőek az adatok, de nemzetközileg alig. Ámde kutassuk. Az elv ellen már azért sem lehet kifogásunk, mert helylyel-közzel fontos szerepet játszanak bizonyos osztályok élelmezésében.

Az állatok számbavételére vonatkozó harmadik pontot még a gazdasági állatoknál is kissé túlrészletesnek kell tekintenem, miután a lovaknál például a tenyészmén és más ménlovak között is kíván különbséget tétetni, mi vidéken aligha lesz kivihető. Ugyancsak soknak tartjuk, hogy a nem kimutatása a juhokon kívül még a sertéseknél, sőt kecskéknél is kívántatik. De semmiképp se tartjuk a szigorúan vett mezőgazdasági statisztikába valónak, bár élelmezési fontosságát igenis elismerjük, hogy a questionnaire a vágómarha közepes hús-

szolgáltatását is követeli s a mézszárszékbe évenként került állatoknak nemcsak számát keresi bika és ökör, tehén, borjú, ürü és birka, bárány, disznó, kecske és gida szerinti alosztályozással, hanem ugyanez állatok élő súlyát (poids brut) és holt súlyát (poids net) is fel akarja jegyeztetni.

Itt világos, hogy tisztán új felvétel eszközzéséről van szó, melytől el sem marad a magyarázat, jegyzetben említettvén, hogy ez adatokat a népességi centrumokban a vágóhidak igazgatóságaitól. mindenütt másutt maguktól a mézszárosoktól kell beszerezni. Ama könnyítés, hogy voltaképen csak a hizlalt állatokról van szó, alig enyhít sokat, mert tartok tőle, ez adatok a vágóhidakon kívül semmikép se lesznek teljesen beszerezhetőek.

Ugyan ez állítást kell kockáztatnom azon kérdésekre nézve, melyek az állati termelvények, habár csak megközelítő évi mennyiségét kívánják konstatálni. Nem tagadható ugyan, hogy igen érdekes volna tudni, mennyi valamely ország s így egész Európa évi termelése faggyúban, viaszban, mézben, gyapjúban, tejben, tojásban; de hogy e megközelítő becslést — számlálásról itt természetesen szó sem lehetvén — mi alapon eszközöljük, erre nézve a questionnaire sem szolgál felvilágosítással.

A negyedik részt, ha az általam felállított elvhez akarok ragaszkodni, okvetlenül az országos statistikák ressortejába kellene utalnom; noha tagadhatatlan, hogy számos érdekes kérdést foglal magában, melyre hű választ nyerni nemzetközileg is érdekes volna. Ilyen a mivelést illető megkülönböztetés, vájjon a tulajdonos maga miveli-e földjét, avvagy haszonbérbe vagy épen felibe van-e adva. Csakhogy mindezen megkülönböztetést az egyes gazdaságok száma és hectare-okban kifejezett területe szerint vájjon megbirjuk-e kapni europaszerte, az még nagy kérdés.

A birtokok nagyság szerinti különbözősége 7 fokban egy hectare-on alutól 100 hectare-on felülíg. ép oly érdekes összehasonlításokra fogna vezetni az egyes országok között, mint a gazdazági felszerelés. Meg fog lehetni azontúl mondani, mely vetésforgás van valamely országban leginkább elterjedve. Ez egyébként még nem biztosít az iránt, hogy az

illető ország gazdálkodásának hű képét is nyerjük. Határozottan kell azonban a trágya alkalmazására vonatkozó részletes kérdések mellőzését javasolnom, mert azt még Franciaországban is alig fogja a kisebb gazdák csak kis része is mázsákban évről évre bemondhatni.

Ha a korábban fejtegetett, a kongressusokon is elfogadott elvet helyeseljük, hogy a mezőgazdasági statistika csak azt kérdezze, a mire biztos választ kaphat, úgy e különben nagybecsű francia munkálatból is ki kell maradni még néhány' részletnek.

Ha a legközelebbi kongressus tárgyalásba fog bocsátkozni az általam felállított megkülönböztetés fölött az országos és nemzetközi statistika kutatásainak határára nézve, azt hiszem, az oly jelesen készült francia gyűjtőmintának akkorra is üresen maradt rovatai egyik legerősebb érvem lesz a nemzetközi statistika egyszerűsítése mellett.

SZÉKELY KÉRDÉS

GALGÓCZY KÁROLY

L. TAGTÓL.

(Olvastott a M. T. Akadémia 1874. márczius 30-diki ülésén.)

BUDAPEST,
EGGENBERGER-FÉLE AKADÉMIAI KÖNYVKERESKEDÉS.
(Hoffmann és Molnár.)
1874.

A székely-kérdés.

GALGÓCZY KÁROLY 1. tagtól.

Akadémiánk folyó évi febr. 23-diki gyűlésén a vallás és közoktatási ministerium átirata olvastatott fel, melyben Udvarhelyszék kérése folytán az kérdeztetett, hogy a Kralovszky György által 1868-ban a székely kivándorlások megátlására tett 10,000 ftnyi, alapítvány melynek kezelését végrendelező az akadémiára bízta, nem fordíthatnák-e a székely népnevelés ügyének előmozdítására, különösen ösztöndíjakra, minthogy a népnevelés által lehetne leginkább hatni a kiköltözés akadályozására. Ez úgy most az akadémia alapítványi bizottsága előtt van véleményezés végett.

Azon elszigeteltség, melylyel a magyar nemzet Európa idegen ajkú népei közé beékelve van, — az aránylag csekély szám, melyben a többi nyelvcsoportok népszámához állunk, igen fontossá teszi e kérdést; mert a székelység a magyar törzs legéletrevalóbb ágai egyikét tevéen, valóban megérdemli, hogy minden csepp vérének megőrizzük az elhullástól. — Ezen indokból én is tanulmányozván a székely ügyet, épen a székelyudvarhelyi kérdés ötletéből, czélszerűnek tartom, tanulmányaim eredményét röviden a tekintetes akadémia elé terjeszteni.

Közönséges hit és állítás a székely elemről, hogy ez a maga területén túlnépesedett. Ennek tulajdonítatnak az Oláhországba történő kivándorlások. Ez okból mind régibb, mind újabb időben több kísérlet tétetett az ország különböző vidékeire kitelepítéssel is. Mostanában pedig úgyszólván napi kérdésnek tekintetik a kitelepítés, mely különösen az Arad és Krassó megyei államerdőségek hasznosítására, még a kormány-tervezetek közé is felvétellett.

Én kétszer utaztam be a székelyföldre, 1871-ben pedig az erdélyi gazdáknak Maros-Vásárhelyt tartott vándor gyűlésén, hol mint bíráló bizottsági tag s egy szemlélő küldöttség előadója voltam jelen, nyílt alkalmam a székely ügy tanulmányozására. — Utazásom és tanulmányozásaim arról győztek meg, hogy nem tagadható ugyan, miszerint a székely föld több vidékén nagy szegénység uralkodik a nép közt, valamint kivándorlás is történik; bár ez szerencsére még sem oly tömeges, mint a közvélemény hírli, mert évi átlagban 4—500 egyénen felül nem megyen: de a szegénységnek és kivándorlásnak alap oka egészen másutt — nem pedig a túlnépesedtségben van. Mert *a székelyföld nincs túlnépesedve; és pedig még ha földének minőségét, és éghajlatát tekintjük, akkor sincs.* Sőt ha túlnépesedve volna, akkor is tévesztett dolog, kitelepítés által akarni segíteni magyar törzsünk ez ágán; mert az eddigi tapasztalás azt bizonyítja, hogy a kitelepített székely nép elvész,— még a magyarok közt is fajjellegét, — idegen népek közt pedig nyelvét és nemzetiségét is elveszti. — *Ha tehát a székely népen segíteni s általa a magyar elemet erősíteni akarjuk, csak mostani fészékben tehetjük ezt biztos eredménnyel. Es ezt nemzeti legfontosabb érdekünk is úgy kívánja; valamint ennek czélszerű lehetősége sem hiányzik.*

Igazolom állításaimat, és pedig legelőször a kitelepítés czélszerűtlensége és annak nemzeti érdekeinkkel ellenkezésére nézve.

Történelmünk a magyar korona területén, az anya székely földön kívül legrégebb székely telepet a felső Vágh vidékén ismer, melyről a székely okmánytár egy IV.-ik Béla által épen a telep részére adott szabadalom-levélben és egy 1258-ról szóló határjárasi okmányban emlékszik. A nyomok azt mutatják, hogy e telep, Pozsony megyén keresztül a Morvaig szép terjedelmű volt. Ma helyén nemcsak székely, de még magyarság sincs. Bethlen Gábor székely telepítvénye Maros-Uyén s vidékén szintén kiveszett s eloláhosodott. Aranyosszék több törzsökös székely faluja hasonlóképp eloláhosodott, és pedig saját törzse közt, — Orbán Balázs, a székelyföld monographusa kimutatása szerint, csupán jobbágyásra

jutása folytán. Csak egyetlen székely telepet tudok, mely az anya székelyföldön kívül, több századon át, máig megmaradt eredeti jellegében: ez Décse falu Belső-Szolnok megyében, melynek eredeti jellegében megmaradása annak tulajdonítható, hogy magyar vidéken, más elemtől teljesen ment népes és oly tiszta községet képez, mely mással még házasság útján is legritkább esetben vegyül.

Az országgyűlési székely képviselőknek, több hazafiakkal közösen mart. 8-án az országházban tartott tanácskozmánya is határozottan ellene nyilatkozott minden kitelepítésnek.

Nemzeti érdekeinknek a mostani anya székely földdel kapcsolatos viszonyát illetőleg mindenek felett figyelemre méltó, hogy nemcsak Erdély összes népességének kétharmada, hanem magának az anya Magyarországnak is épen az Erdélyvel határos részeken túlnyomólag oláh népessége van, valamint mindkét helyen ugyane népességgel nagy Oláhország, Moldva és Bukovina szintén oláh népessége közel szomszéd. Tehát azon körülmény, hogy a magyar korona oláh népességét a nagy-oláhországi és moldvai oláhságtól egyrészen ugyan a százsz, — más részen, még pedig sokkal nagyobb területen és egészen zárt tömegben, épen a harcziás székely elem választja el, olyszerű körülmény, mely ha így nem volna, nemzeti érdekünkben legnagyobb czélszerűség tekintetéből épen csak így kellene kívánnunk. Ugyanazért nemzeti bűn volna, vérfecsérlő kitelepítéssel gyengíteni e népet. Legszen- tebb érdekünk azt kívánja, hogy épen ott, a hol van. gyarapsuk azt lehető legerősebbé.

Azt, hogy a székelyföld nincs túlnépesedve, az 1870-diki legutóbbi hivatalos összeírás alapján következő statisztikai adatokkal bizonyítom:

Szék neve	Terület osztrák □ m f.	Ház- szám	Jelenlevő népesség	Esik egy házra lakos	Esik egy -mádre ház	Esik egy □mádre lakos
Aranyos-szék	6.98	4,645	19,680	4.2	786	3,236
Csik »	78.08	23,168	107,285	4.6	296	1,374
Három »	51.97	25,658	110,055	4.2	481	2,177
Maros »	24.75	19,441	92,398	4.7	781	2,733
Udvarhely-szék	45.27	22,382	98,224	4.4	494	2,169
Egész székelyföld	206.15	95,294	427,642	4.4	472	2,074
Egész Erdély	954.85	438,139	2,101,727	4.7	458	2,201

Tehát egész Erdélyben egy □mérföldre 2,201 — csupán a székelyföldön pedig 2,074 lakos esvén, a székelyföld általános népessége kisebb, mint egész Erdélyé, valamint minden házat külön családnak véve, a családok se népesebbek, a székelyföldön $4\frac{4}{10}$, egész Erdélyben $4\frac{7}{10}$ tagszám esvén egy családra. — Legnagyobb viszonyos népessége a székelyföldön Maros széknek van, mely egész Erdélynek népszámra negyedik legnépesebb városát, Maros-Vásárhelyt 12,678 lakossal foglalván magában, négyszög mérföldenként 3.733 lakost számlál. Utána a kis Aranyos szék következik, négyszög-mérföldenként 3,236 lakossal. A többi bárom nagyobb szék mind alól esik egész Erdély átalános arányán. Pedig Udvarhely- és Háromszék valóban nem tartoznak Erdély legmostoliább részei közé, s az egyikben Székely-Udvarhely és Székely Keresztur. a másikkban Sepsi-Szentgyörgy, Kézdi-Vásárhely sat. jelentékeny városok is benne foglaltatnak. Csik-Gyergyónak népessége egész 1,374 lélekgig leszáll négyszög mérföldenkint, s így az összes magyar koronaterületen csak Naszód vidékének 1,026. és Máramarosnak 1,225 lélekszáma négyszög mérföldenként kisebb ennél; még az északi Árva, Turócz, Liptó népessége is sokkal nagyobb lévén, Trencséné, 3000 lelket haladólág, szintén Aranyosszékével vetekedvén.

De tegyük közelebbi összehasonlítást.

A székelyföldnek közvetlen szomszédja a szászokkal telepített királyföld. Ez következő statistical adatokat mutat:

Szék neve	Terület	Ház- szám	Jelenlevő népesség	Esik egy	Esik egy	Esik egy
	osztrák □ m. f.			háza lakos	□ mfdre ház	□ mfdre lakos
Brassó vidék . .	31.23	17,155	83,080		549	2,660
Kóhalomszék . .	10.76	5,412	21,387		490	1,987
Megyes » . .	11.30	8,767	39,121		775	3,462
Nagy-Sink » . .	11.11	5,496	23,970		494	2,157
Besztercze vidék	12.47	5,539	26,357		444	2,113
Szászváros szék	7.56	4,972	22,479		669	2,973
Szász-Sebes »	5.62	4,308	19,237		730	3,423
Szerdahely » . .	3.78	4,769	19,345		1,261	5,117
Segesvár »	9.63	6,016	27,280		625	2,833
Szeben »	40.28	18,089	86,917		449	2,157
Ujgyház »	4.99	2,893	12,390		579	2,482
Egész királyföld	148.73	83,416	381,573	4.5	560	2,565

E szerint a szásztelepű királyföld népessége tömörebb, a családok tagszáma is nagyobb, mint a székelyföldé; sőt a néptömörtség összesen véve felülemelkedik egész Erdélyén. Pedig a királyföldnek sincsenek szebb térei, mint Maros-, Udvarhely- és Háromszéknek, sőt Gyergyónak is; népessége se mondható túltömöttnek akkor, mikor az épen közte eső s nagyrészen oláhság által lakott Fogarasvidéke is 31 □ mérföldön 82,852 s így négyszögmérföldenként 2,630 lélek népességet számít, és midőn a csinosan, jól épült szász községek általában jólétre mutatnak; szegénységről-, megnemelketésről pedig maga a nép sem panaszkodik.

Bihar- és Zarándmegye területe 215 □ mfd; tehát valamivel nagyobb, mint az egész székelyföldé; népessége 618.719 lélek; esik egy □ mfre 2,877; pedig Biharnak és Zarándnak is ugyancsak vannak havasai, hegyes vidékei, síkságain pedig mocsárjai.

Végre:

Megye neve	Terület osztrák □ mfd.	Ház- szám	Jelenlevő népesség	Eik egy háza lakos	Esik egy □ mfre ház	Esik egy □ mfre lakos
Krassó megye	90,88	49,248	259,079		565	2,850
Közép-Szolnok »	38,48	22,347	113,639		582	2,953
Kraszna »	19,98	12,157	62,714		608	3,138
Kővárvidék »	18,94	11,602	51,744		612	2,732
Zaránd »	22,54	13,287	63,382		589	2,812
Összeg	190,82	108,641	550,558	5	569	2,885

E vidéken tehát nemcsak a népesség sokkal tömörebb a székelyföldénél, és egész Erdély népességét is jóval meghaladja; hanem a családok tagszáma is nagyobb, átlagban öt egész tagon felülemelkedvén. Szándékosan választottam épen az erdélyszéli, szintén havasokkal bővelkedő és hegyes megyéket. Ki fogná állítani, hogy e megyék túlnépesedtek. Azt csak nem fogja kifogásul felhozni senki, hogy e megyék népessége túlnyomólag oláh, és a dologtalan oláh kisebb földön is jobban és könnyebben megél, mint a szorgalmas és ügyes székely.

Azonban mondja talán valaki, hogy nem az egyetemes területnagyságot, hanem annak használható részét kell mérve adóul felvenni.

Katasteri adataink, tagadhatlanul, nem tökéletesek. Még hibásabbak ezek, mint maga az egyetemes térmérték. De minden esetre elégségesek arra, hogy ez irányban is biztos tájékozást nyerhessünk. Szolgáljon e részben a következő táblázat:

Megye, szék, vidék	K a t a s t r a l i s h o l d a k b a n					
	szántóföld	rét és kert	legelő	szőlő	szántóföld, rét, kert, le- gelő szőlő együtt	erdő külön
Aranyos szék	25,755	11,990	9,484	774	48,003	10,783
Csik	113,402	181,115	107,095	—	401,612	431,351
Három	134,293	58,132	14,938	—	207,363	354,768
Maros	103,834	39,156	32,286	2,489	177,765	63,303
Udvarhely	108,675	93,932	57,638	398	260,643	192,031
Egész székelyföld	485,959	384,325	221,441	3,661	1,095,386	1,052,236
Egész Erdély	2,161,345	1,575,635	913,775	46,989	4,697,744	3,563,511
Bihar megye	576,446	309,982	289,345	32,804	1,208,777	542,841
Zaránd	65,160	32,295	33,533	—	130,988	105,211
a kettő együtt	641,606	342,277	323,078	32,804	1,339,765	648,052
Krassó megye	203,567	111,746	184,680	4,045	506,038	394,053
Közép-Szolnok	153,799	67,646	29,063	5,851	256,359	102,765
Kraszna	67,669	39,125	21,155	4,227	132,176	68,121
Kővárvidék	62,543	39,069	13,801	77	115,490	53,615
Zaránd	65,160	32,295	33,533	—	130,988	105,211
az öt együtt	554,738	289,881	282,232	14,200	1,141,051	723,765
Máramaros	136,974	213,913	168,950	—	519,837	1,059,065

A különböző területi összeteteket a fennebb kimutatva levő lakosszámhoz arányosítva, esik minden egyes lakosra.

	szántóföld, rétkert, legelő szőlő katastralis hold	erdő külön katastralis hold	a kettő együtt katastralis hold
Az egész székelyföldön	2 ⁵ / ₁₀	2 ¹ / ₁₀	4 ⁶ / ₁₀
Egész Erdélyben	2 ² / ₁₀	1 ⁵ / ₁₀	3 ⁷ / ₁₀
Bihar-Zarándban	2 ¹ / ₁₀	1 ⁰ / ₁₀	3 ¹ / ₁₀
Krassó sat. 5 megyében	2 ⁰ / ₁₀	1 ³ / ₁₀	3 ³ / ₁₀
Máramarosban magában	2 ³ / ₁₀	4	6 ³ / ₁₀
Csikban magában	3 ⁷ / ₁₀	4	7 ¹ / ₁₀

Minden adat tehát állításom mellett bizonyít. Azon területet, melyet a kataster terméketlennek mond, mindenütt egyaránt kihagytam. — így is a föld bőség Csikban áll első helyen; ez még Máramarost is meghaladja. Pedig valóban, az

éghajlat nem szelídebb Máramarosban, mint Csikban; és tekintetbe véve, hogy itt ugyancsak az 1870-dik évi népszámlálás szerint, a jelenlevő idegenek száma 1716, míg a távollevő lakosoké 6,644, melynek ellenében Máramarosban a jelenlevő idegeneké 4,891, a távollevő lakosoké pedig csak 1,493, valóban kimondhatjuk azt is, hogy Csikban sem azért nagyobb a távollevő szám, mintha otthon el nem férne.

De van még egy igen jellemző bizonyíték. Jelesen:

Közönségesen ismert dolog, hogy a székely nép munkagőző, szorgalmas és takarékos; az oláh ellenben rest, tunya és dologtalan. Mégis a székely nép megengedi és eltűri, hogy az oláhság a tős-gyökeres székely területen is mindinkább tért foglaljon, s ős fészkeiben szorítsa meg és aggasson neki, a helyett, hogy legalább a szomszéd területekre maga a székelység terjeszkednék mindinkább kiljebb s az oláhságtól birtokokat szerezne össze; holott az úrbéri felszabadulás óta ebben már a jobbágyi szolgálat sem lehetne akadály. Hogy Aranyos széknek egy része oláh, már fennebb mondtam. Még Csikban is akad igen kevés. Háromszéken magában, — a belső és külső széleken több van, mint az összes székelyföld távollevő lakos, és jelenlevő idegen népessége közt mutatkozó különbözet, mely a népszámlálás szerint 8,019 lelket tesz. Még a legtömörebb népességű Marosszékben és pedig a miveit és legnépesebb székely főváros Maros-Vásárhely környékén is tért foglalt az oláhság. Megyesfalva, Maros-Vásárhely közvetlen szomszédságában, a múlt században még tiszta református székelység volt. Ma 570 lelket számláló lakossága közül 506 oláh. Maros-Kereszturon, Nyárádtón, szintén Maros-Vásárhely mellett, hasonlókép kiszorítja az oláh már a székelységet. A mezőségnek könnyű miveletű s gazdag termékenységű földén Marosszéknek egy mezővárosa és 18 faluja van mintegy 20,000 lélek népességgel s ennek egyharmada oláh. Még az előre törekvő s 8000 holdnyi gazdag határu Mező-Bánd mezővárosnak is 2,352 lélek lakossága közt 939 oláh. A kies szabadi völgyön Bárdos egészen. Szabadfalu 1,043 léleknvi lakossága, 113 kivételével mind oláh. A faiparban jeles Mező-Csávás egyharmada-, ismét egy félóránnyira M.-Vásárhelytől Názánfalva és Kisfalud lakosságának

felénél több oláh sat. Ha tehát túlnépesedett a székelyföld, a minthogy mikép láttuk, épen Marosszéknek van legtömörebb népessége, akkor miért túri, a munkagyöző, erőteljes székely nép, saját anya területén, az oláhság terjeszkedését.

Nagyon meg volt erősödve a vélemény a székelyföld túlnépesedtségéről. Azt hiszem, ennyi bizonyíték mellett nyugodtan ismételhetem azon állításomat, mely szerint ama vélemény tényleges alappal nem bír.

Mi az oka mégis a nem tömegesen bár, de szórványosan csakugyan előforduló kivándorlásnak, — a folytonos túlnépesedtségi panasznak, — és a több helyt felmerülő szegénységnek? e kérdésekre a következőkben felelek.

A szórványos kivándorlásnak indoka több összevágó körülményben van. Ilyen a székely nép némileg kalandos természete, — országunknak, — kivált az anya székelyföldnek pénzviszonya, — a birtokviszony, kapcsolatban a szegénységgel, mely ismét sok összeható ok származéka. A nép kezén levő birtok igen elaprózott. De azért a nép nagyon ragaszkodik alioz. Birtokot venni s-így szaporítani a tulajdont, igen nehéz és drága. Nagyobb birtokosok nincsenek. Egy kézen 2—300 hold magán birtok ritkaság; az is sok apró darabban szétszórva, sokszor különböző határookban. A nagyobb terület holt kezekben van, vagy közösség. Épen az elaprózottság miatt, a tulajdonos birtokát többnyire saját erejével miveli. Napszámosra, még nagyobbacska birtokosnál is igen kevés szükség van. Más keresetmód szintén ritkán fordul elő. A kézmű ipar csekély. Gyárak nincsenek. Új pénzt, kivált a belső székek területére alig hoz egyéb, mint Háromszék kis mértékű gabonakivitele, Csik-Gyergyóban a borszéki borviss a deszka- és fakereskedés. A munkás nép ebből is igen kevés készpénzt lát; — a mit lát, most az is papiros. Ez okból ország világlátási s pénzszerzési vágytól vezetve, kijár a napszámos nép Oláhországba. Ott papírpénz helyett ércpénzt kap, sokszor fénylő aranyat. A ki tehát elsőb ismerőse néhány aranyától indítatva és országviláglátási vágyától ösztönözötve, csak egyszer akart kimenni, az megszokja az évenként kijárást; sok helyt divattá válik az, mint a háromszéki leányoknál a Brassóban, az udvarhelyszékieknél a Segesvárt

szolgálás, s később némelyeken minden szülőföldjökhöz, — kedves bérczeikhez és kies völgyeikhez ragaszkodás és forró honszeretetök mellett, a végkép kinmaradás is megtörténik.

A birtok elaprózottságnak, az ár drágaságnak első oka, és a szerzeketés főakadálya a birtokviszonyokban van. — Átalánosságban véve a székely föld birtokjogilag négyfelére különböztethető, u. m. testületileg közös birtok, — közbirtokosági közös birtok, magántulajdon használat alatt levő, — végre volt úrbéres birtok. Melyiknek mennyi területe van, az meg nem mondható; mert ily elkülönzéssel soha senki által összeszámítva nem volt. A három első eredeti székelyjog. Az urbéresség különböző viszonyok közt, különböző idők szüleménye, mely után a nagyobb birtokosok, a birtokából kipusztult és elszegényedett székelységnek is osztottak ki ugyan több helyen földet, de túlnyomó részben ugyanez a tős-gyökeres székelyföldre is beszivárgott oláh települések magvát képezi.

A testületi közös birtokban több község, — sokszor különböző székekből, — néhol egész szék összes községei közösen birtokolnak nagy területeket, a nélkül, hogy ezek csak legkisebb határjelekkel is elkülönítve volnának, vagy a használatra nézve arányosítás volna köztök. A legnagyobb erdőségek és havasok nevezetes része ily közös birtok. — Nem feladatom, de nem is tudom elszámolni az efféle birtokot mind egyenként. Legyen elég csak néhányat például említenem. Ilyen Háromszéken Zabolával együtt 11 falu közös birtoka; Erdővidéken a Hatodhavas, mely hat falu közös birtokát képezi, honnan nevét is vette; Udvarhelyszéken a két Fehér-Nyikó mellett 24 község közös birtoka. Az Udvarhelyszék és Csik-Gyergyó közt elterülő roppant Hargita és Bucsim, úgy a Moldvaszéli nagy területű rengeteg erdőségek és havasok nevezetes részben mind ily birtokok. Még a legtömörebb népességű s csak 24 □ mfd. területű Marosszéknek is van ilyen birtoka, névszerint a szovátai erdőség. Ez 24,332 katastralis hold, majd harmadfél négyszög mérföld területű; egész Gyergyó szélig felnyúlik, s bár fele részben Szováta község határához van besorozva, de azért az egész Mai osszék minden — számszerint 127 adóközségének közös tulajdonát képezi, mi okból székhavasának is nevezetik. Innen minden

községnek, még a Maros másik oldalán levő mezőségi községeknek is, joguk van fát szállítani, a szállított fáért valami csekély díjt fizetvén, miből a kezelési és erdészeti költségek fedeztetnek. Ezenkívül legeltetésre is közösen használtatik a havas, mely célra barmaikkal még oly távol községek is eljárnak ide, melyeknek már a fahordás nagyon messze esik. — A második néptömörségű kis Aranyosszéken is van még most is több közös birtok; de még sokkal több volt 1848 előtt, a midőn a havasok és erdőségek nagy része részint a szék összes községei, részint több községek közt közös tulajdont képezett; mígnem egyes községek erőszakos foglalása folytán, melyből igen számos birtokper származott a különböző községek és egyesek közt —, egy 1848. június 16-án hevenyészett székgyűlési határozat, mely az akkori tényleges status quót, örökjogul alapította meg —, a testületi közösségek legnagyobb részét megszüntette.

Érdekesnek tartok egy ily testületi birtokközösséget közelebről megismertetni, hogy ezáltal a hasonló székelybirtokviszonyokra annál tüzetesebb tájékozást nyújtsak.

Ilyen testületi közös birtoka volt Aranyos széknek, többek közt az úgynevezett Bogáth, mely név alatt: Fűzes, Élecs, Kis- és Nagy-Bogáthi praediumok foglaltattak össze. Ebből az élecsi részt a szék maga közvetlen használta, s annak jövedelme egyenesen a szék pénztárába folyt. Egy rész különösen némely nagyon szűk határral bíró községek közt osztatott ki. A legnagyobb rész szabad föld volt, azaz oly terület, hol bizonyos feltételek alatt minden aranyosszéki szabad ember foglalhatott magának. A feltételeket és módokat az Aranyosszék levéltárában levő okmánygyűjtemény II-ik kötete 181—196. lapján foglalt úgynevezett »bogáthi constitutio« részletezi, melyből röviden a következőket kivonatom. — »Bogáth tulajdonosi joga a nemes széké, s birtokosai csak használói lévén, azért azt egy birtokos semmi szín alatt el nem adhatja, el nem zálogosíthatja, el nem cserélheti; de sőt, hogy annak szorgalommal művelése eszközöltessék, azt részibe sem adhatja ki, kaszálónak sem hagyhatja. hanem tartozik saját erejével, vagy pénzért fogadott erővel művelteni. Kukoriczát mégis résziben kapáltatni és

behordatni szabad. A ki meg nem míveli a földet, attól az azonnal más kezébe menjen. A föld iránt halála esetén senki nem rendelkezhetik; hanem az vagy fiúra, vagy fiusított leányra száll. Ha valaki azt csalárdsággal más kézre akarná juttatni, vagy három évig míveletlenül heverteti, az azt ész-revevő pünkösztkor borozdolást, vagy más jelt tevén a földre, perrel elfoglalhatja azt akkép, hogy annak előbbi birtokosát az alkirálybíró pecsétével harmadnapra megidéztteti a constitutionale fórumra, diarium gyanánt 3 forintot letevőn. Ha a megidézett kétszeri idézésre sem jelenik meg, akkor »per non venit« — elítéltetik; ha megjelenik, letevőn ő is a 3 irtot, védi magát, s a törvényszék ítélt a bizonyítékok szerint. Ha fiágnak kihalása adja magát elő, akkor az első törvényes foglalónak jegyétéle pedum positionak tekintetik, s ekkor nem a foglaló keres magának alperest, hanem lehető felpere-sei perelik, ha kedvök van hozzá. Ha valaki az első foglaló jegyét kihányná s ebből verekedés támadna, akkor a jegy-kihányó büntetést fizet a szegények cassájába, s a birtok mégis az első foglalóé, vagy jegytevőé marad. Ha kettő egy-szerre érkeznék mint jegytevő a földre, s egymás közt ki nem egyezhetvén, összeverekednének, akkor mind a ketten meg-fizetik a bírságot, a föld pedig az utánnok legelőször követ-kező jegytevőé lesz.*) — Így volt ez 1848-ig. 1848-ban az imént mondott székgyűlési határozat által ezen »bogáthi constitutio« is megszűnt, s a birtok az akkor tényleges hasz-nálatban levők kezén öröködvén meg, e különben szép és termékeny területet ma is igen sok különböző község lakói össze-vissza birtokolják.

A közbirtokossági közösség a nagy- és kisbirtokosok, úgy egyéb lakosok közt egy ugyanazon határban levő, főképp erdő, erdei legelő, erdei kaszáló, — úgynevezett szénafű —, sőt fátlan tiszta legelő használatára nézve is fordul elő, csaknem kivétel nélkül minden községben, hol e használati tárgyak megvannak; és pedig többnyire minden jogarányo-sítás nélkül. Sőt legtöbb helyen még a tarló- és rétszabadu-

*) Lásd bővebben: Orbán Balázs Székelyföld leírása V. kö-tet, 125. lap.

lási legelő is e közösség terhe alatt nyög. Úgy, hogy ha az aránylag csekély szánni kisebb-nagyobb kikerekített tagbirtokot kivesszük, a székely kis- és nagybirtokosnak, szőlőjén, gyümölcsösén s bekerített telkein kívül, tulajdonkép csak szántóföldje és kaszáló rétje van állandólag kijelölve; sőt a rét-ség is, legalább egyrészben, sok helységben a lakosok közt évenként új osztás alá jő; a többi birtok pedig csaknem általában közös. — Régebben igen sok helyen még a szántóföld se volt állandó, hanem különböző ok miatt gyakran változott. Jelezen Felvinczen egész 1818-ig felosztatlanul bírta a közösség a határt. Senkinek saját kijelölt tulajdon birtoka nem volt; hanem ki hol akart, vagy tudott, felfogott egy darabot s azt használta. A határ nagy volt; hozzátartoztak Liketelek, Megyestelek és Sidóvár praediumok is. Ezenkívül voltak még a szék közös birtokai, s a más községekkel együtt használt birtokok. Jutott tehát mindenkinek, a mennyi kellett. Ha a fogláló meghalt, fiára maradt; ha fia nem volt, a városra szállt a birtok, s megint más foglalhatta el, vagy a város áldomásért adta másnak. De pénzért eladni, vagy elzalogosítani a székely földet senkinek szabad nem volt; ámbár néha szükségből maguk a testületek, vagy fejedelmek ezt is megtették. — 1818-ban gróf Kemény Miklós főtitkarsága alatt, a nép szaporodása folytán és több rend kedvéért, új határszabályozás hozatott létre, jussok szerint osztván fel a határ. A jussok kulcsául sem nem a belsőtelek, sem nem a családi leszármazás vagy elágazás, hanem egyszerűleg a marhaszám szolgált. Egy négy ökrös gazda kapott egész just —, két-ökrös felet, — marhátlan egynegyedet. De mivel a marhaszám folyvást változott, minden tavasszal egy lustra tartott, midőn a marhák számba vétetvén, kinek marhája fogyott, attól a birtoktöbbletet elvették s annak adták, kinek marhája szaporodott. — E rendszer tartott 1846-ig, a mikor a belső telkek aránya szerint osztatott szét a 4,418 holdra terjedő felvinczi tulajdonhatár, mely viszony 1848-on is átjövén, az azóta előállott adás-vevésen kívül, máig fennáll. — Más községekben, más vidékeken száz meg százféle és sajátságos birtokviszonyok állottak fenn s állanak fenn ma is.

A felhozott speciális példákat szándékosan választot-

tam épen a legtömörebb népességű két székből, hogy annál világosabb legyen a tájékozás, miszerint, ha ezekben is ilyen, akkor milyen lehetett és milyen most is a birtokviszony a kisebb népszámu és távolabb hegyi és havasi vidékeken.

Mihelyt a sokféle közös birtok tömegét figyelembe vesszük, azonnal tisztában áll előttünk a magán kézen levő birtok szűk voltának —, e viszonynak az érintett jogfejléssel kapcsolatban, mérlegeléséből pedig a magánbirtok elaprózottságának s annak első indoka is, hogy mióta az adás-vevés szabadabbá lett, miért az oly nehezen szerezhető és drága. E viszonyból indul ki a túlnépesedettségek érzete, melyet a vidék sajtáságos minőségéből előtűnő látszat az igazoltság hitéig fejleszt.

A székelyföld ugyanis, mint hegyes bérezés vidék, több széles, még több keskeny völgygyei van átszelve. A falvak a völgyeket és partos helyeket lepik el. A hosszabb völgyeken különösen sűrűn vannak. Azonban magasabb tájakra ritkán emelkednek, és a torkolatokon túl a belső völgyek üresek; a falvaktól távolabb rengeteg erdőségek terülnek el, a havasi táj pedig egészen lakatlan pusztaság. Ez az eset különösen Csik-Gyergyóban, melynek két széles völgye van, egyik az Olt-, másik a Maros-völgy, hol a kisebb-nagyobb falvak majd egymást érik, oly sűrűn vannak. Valamint a többi széknek, hasonló körülmény, úgy különösen Csiknak ugyanez ad igen népes tekintet. De a fővölgyek mellékvölgyeinek torkolatán túl, még itt van azután jobbra-balra sok mérföldre terjedő pusztaság.

Hogy az ismertett birtokviszony a mezőgazdaság kifejtésére mindennel egyébbel, csak jótékony befolyással nem volt, az könnyen megítélhető. De nagyon hátrányos volt erre már maga a tömeges katonakötelezettség, mely alatt a székely nép állott. Mert ez ugyan szabadalmának, kiváltságainak alapját képezte: de kivált a határőrzés miatt a legerőteljesebb férfiosztály nevezetes részét folyvást fegyver alatt tartotta, — hajlamainak irányt adott, — a mezei munka egy nagy részét a nőosztály vállaira nyomta által, melynek nyoma a foglalkozásban mai napig sok helyt felismerhetőleg meglátszik.

E viszonyoknak tulajdonítható, hogy daczára a székely

nép munkagyőző képességének s rendtartó szorgalmi hajlamának, a mezőgazdaságnak sehol korszerű kifejltsége, de még csak középszerű emelkedettsége sincs. Legtöbb kifejltség mutatkozik Marosszékbén és pedig épen M.-Vásárhely közelében, hol kivált a Nyárádvölgyön, némely falu földmívelése szintén kertészségbe megyen át. Aranyosnak, Udvarhely- és Háromszéknek szintén vannak tisztára, jól miveit földei, s mind e helyeken kisebb-nagyobb mértékben a trágyázás is divatozik. Sőt sokan egész Erdélyben legjobb földmívelő vidéknek Háromszéket tartják. Igaz, itt van a székelýföldön legtöbb nagyobbacska birtok, egy tulajdonos kezén 100—200 holdig terjedő, s ez okból a jobbféle gazdasági eszközök és gépek itt bírnak a többihez képest a legnagyobb terjedtséggel. Én azonban ennek, a mi a munkatisztaságot és eredményt illeti, mégis előtte tartom Marosszéket: de azon megjegyzéssel, hogy az anya-magyarországi előhaladott megyékhez: Fehérhez, Tolnához, Bábaközhez egyiket se lehet hasonlítani. — Még Csiknak is a széles Oltvölgyön igen szép gabonatermő földei vannak; de ezek, kevés kivétellel, annyira rősz mívelésűek, hogy a legszebb fekvésű töldek kutyatejjel fordulnak fel; — aratás után, mintha csak vetve volna, úgy virítanak ettől.

Jellemzetes, hogy daczára a birtok elaprózottságának és el szőrtságának, a tagosítás a székelýföldön egyáltalában nem halad. Pedig az Erdélyben felállítva levő 8 úrbéri törvényssék közül, melyek a tagosítási s birtokrendezési ügyeket általában intézik, háromnak székelýhelye van a székelýföldön: Maros-Vásárhelyt, Székelý-Udvarhelyt és Sepsi-Szent-lyörgyön. Az erdélyi gazdáknak fennebb már említett 1871-diki vándorgyűlésén Lészay Lajos, a maros-vásárhelyi királyi tábla bírāja, a tagosítások előhaladásáról előadást tartván, az egész székelýföldről a törvény értelmében tagosított hártárt 1871-ig egyetlen egyet se —, olyat, melyben az ügy a kérdés megengedhetőségénél állott, szintén csak kettőt, Miklósvárt és Szotyort, mindeniket Háromszékéről, tudott felmutatni. A hol egyéb rendezések, erdő- és legelő-elkülönzés, jogarányosítás történnék, a lehető számhoz képest az is kevés, s az effélék szintén többnyire csak a több községék

közös birtokának szétosztására vonatkoznak. — Szolgáljon a tagosítási ügy irányában is speciális példa nagyobb felvilágosításul. — A maros-vásárhelyi vándorgyűlés főfeladatainak egyike a gazdálkodás és birtokviszonyokkal épen a helyszínén tüzetes ismerkedés lévén, e czélból — természetesen a szék legjobbakul ismert gazdasági községei közül — kettő szemléltetett meg küldöttségileg, egyik Nagy-Ernye, a felső részen, a kies kaáli völgy torkánál, másik Mező-Pánit a Mezőségeen. Az elsőről a szemlebizottsági jelentés ezeket mondja: Nagy-Ernye 230 ház szám alatt 1400 lakost számlál, egyebek felett különösen kukoricza és dohánytermelésre alkalmas 3,255 katastralis hold kiterjedésű határral, melyből 1944 hold szántó, 702 hold kaszáló, 24 hold szőlő, 150 hold legelő, 323 hold erdő, 122 hold terméketlen (utak, faluhelye sat) Mindezen fekvőségek összesen 5406 parcellára vannak darabolva. Mező-Pánitról a jelentés így szól: A község 317 ház számmal bir. Népeisége 1555 lélek. Határkiterjedése 3,313¹¹⁸⁵icoo hold, melyből szántó föld 2,067 sat. Ahatár tagosítatlan, temérdek parcellára oszolva, úgy hogy egy 15—20 holdas gazda birtoka 40—50 parcellában fekszi A dűlők a helyfekvés szerint hosszabbak vagy rövidebbek Közép hosszúság 2—300 öl. A legnagyobb parcella öt holdnál nem több. Közép nagyság 4—5 vékás; kisebbek a külső tagokon is, egész fél vékáig oszolnak. A nép zöme a tagosításnak ellene van. Különösen a kisebb birtokosok ellenzik azt. Ezen ellenzésnek két főoka mutatkozik: első a szabályzaton legeltetési jog a felszabadulás alatt levő földeken; második azon körülmény, miszerint a túlnyomó számot képező kis birtokosok, kiknek alig van 2—3 hold földjük, úgyis kevés darabbal bírván, eléggé tagosítva érzik birtokukat. Hozzájuk járul még azon nézet, miszerint az osztakozás úgyis ismét csak elforgácsolná a birtokot.

Nem kevésbé hátramaradott a székelyföld a jobbféle gazdasági gépek és eszközök használatában. Épen mondám, hogy ez irányban Háromszék áll legelői. Az országos statistical hivatal ide vonatkozólag 1873-ban az egész koronaterületről adatokat gyűjtött s tett közzé. E szerint az egész székelyföldön volt 6 gőz cséplőgép (1. Maros-, 5 Háromszék-

ken), 27 lóerejű cséplő (20 Három-, 2 Maros-, 3 Aranyos-, 1 Csik-, 1 Udvarhely széken) 103 vetőgép (99 Három-, 2 Maros-, 2 Aranyos-,) 15 aratógép (11 Háromszéken, a többi mindenikén egy-egy) 2116 vaseke (1830 Három, 209 Maros-, 34 Udvarhely-, 29 Csik-, 14 Aranyosszéken). — Az összes szántóföldi területet, melynek kapcsolatában ezen adat részletesen megítélhető, fennebb közlöttem. Ugyanezen adat szerint s ugyanazon időben a magyarországi Fehérmegyében 376,445 hold szántóföld terület mellett volt 123 gőz-, 298 lóerejű cséplőgép, 486 vető-, 61 aratógép, 13,945 vaseke; Tolna megyében 258,922 hold szántóföld terület mellett 72 gőz-, 177 lóerejű cséplő-, 144 vető-, 26 aratógép és 15,871 vaseke. Fehériben esik egy □ mfre, 2,717 Tolnában 3,487 lakos. — Itt Ítéltető meg az előhaladottság állása.

Midőn az ember a földművelés hátramaradottsága és a magán tulajdont képező birtok elaprózottsága mellett a sok birtokközösséget látja, önként vonatik az állattenyésztés virágzásának és terjedtségének gyanítására, annyival inkább, mert ennek kifejlése a régi katonáskodási viszony jellegével is nagyon megegyez. — Mikép állott a vagyonság ez ága hajdan, erre számtani tüzetes adataim nincsenek. De a csíki s gyergyói lótenyésztés-, a háromszéki-, Küküllő, Maros, Homoród, Nyáradmenti sat. szarvasmarha tenyésztés híre máig fennáll, s e vidékeken ma is igen szép faj marhát találunk. — Csak nem régiben még Magyarország sok vidéke Erdélybe járt loért, szarvasmarháért, s ennek nevezetes része a székely földről került ki. Így ez szép virágzásnak örvendhetett. — Mikép áll ez ügy ma, arra nézve ismét az 1870-diki hivatalos összeírás adatait iktatom ide, mely szerint:

Szék neve	L ó				S z a r v a s m a r h a				J u h				S e r t é s	
	Összes szám	e s i k		Összes szám	az összes számból bíráj lakásra	e s i k		Összes szám	e s i k		Összes szám	e s i k		
		1 mfdre	1000 lakosra			1 mfdre	1000 lakosra		1 mfdre	1000 lakosra		1 mfdre	1000 lakosra	
Aranys szék . . .	958	157	48	7,755	1,274	393	193	17,305	2,846	879	4,384	721	222	
Csik-Gyergyó . . .	11,948	153	111	64,159	821	597	427	109,900	1,407	1,024	24,181	309	225	
Három szék . . .	15,891	305	144	44,578	857	404	3,238	91,219	1,755	828	35,296	679	320	
Maros . . .	5,446	220	58	30,340	1,225	328	1,396	76,785	2,860	766	21,767	879	235	
Udvarhely . . .	11,200	247	114	47,735	1,953	485	2,333	82,964	1,832	844	29,338	648	298	
Egész Székelyföld . . .	45,443	220	106	194,567	943	455	—	372,173	1,805	870	114,968	557	268	
Összehasonlítást:														
Az egész szász- vagyis														
Királyföld . . .	75,386	506	197	181,151	1,211	474	—	315,893	2,117	828	106,060	713	278	
Egész Erdély . . .	188,264	197	89	927,371	971	440	—	1,840,961	1,928	875	501,751	525	238	
Anyá Magyarország	1,631,388	437	146	3,569,534	956	320	—	11,919,739	3,197	1,072	3,071,780	824	276	

Ezen összeállítás azt mutatja, hogy a székelyföld állattenyésztése egész Erdély állattenyésztésének közép állásával megmérkőzik ugyan: de az anyag, magyarországé minden ágban megveri; — a vele szomszéd szásztelepű királyföld állattenyésztésének pedig nagyon megette áll; daczára a leginkább állattenyésztéssel hasznosítható sok közös földnek, melylyel sem Erdély egyéb részei, sem különösen Magyarország legtöbb vidéke nem dicsekedhetnek. — Legfeltűnőbb azon túlnyomósság, melylyel a harcziás székelynek a szász a lótenyésztésben eléje vágott.

Mit szóljak különösen az iparról? — Ott a hol az első ösfoglalkozási ág, a földművelés és állattenyésztés oly állapotban van, mint az az előbocsátott ismertetésből kitűnik, iparfejlettséget ne keressünk. A közönséges kézműipar sincs annyira kifejlve, mennyire a szükség megkívánná. A házi iparban leginkább méltó a megemlítésre az asszonyok szövése — fonása. Ezek sok kender vásznat s gyapjú szövetet készítenek saját házi szükségre minden vidéken, némely vidéken a nép ruházataul kereskedésre is. Sajátságos azonban, hogy sok vidék még a legelterjedtebb házi iparban sein tud el lenni idegen segítség nélkül. A gyönyörű völgyeken majd minden faluban, tiszta vízzel csergedeznek kisebb-nagyobb folyamok s patakok: de a szőrszövet kikészítésére szolgáló ványoló- vagy kalló-malom mégis leginkább csak a két Küküllő és két Nyikó vidékén van. Sok vidékről ily kikészítésre a nép szövetét a szászokhoz. Beszterczére, más vidékekről a havasok közé Oláh-Topliczára hordja. Bánya és gyártelepül első helyet foglal az egész székelyföldön a parajdi sóbánya; ezután különös megemlítést érdemelnek a szentkereszt-lövetei vasbánya és vasgyár, úgy az alsó rákosfülei, azonkép a magyar hermányi vasbánya és vasgyár, végre a szent-domokos-baláni rézbánya. A szent-kereszt-i és fülei vasgyárakban már gőzgépek működnek. Több efféle vállalat az egész székelyföldön nincs. De van még egy jeles gyufagyár Parajdon; Maros-Vásárhelyt s más városokban néhány szeszgyár, gőz- és műmalom; egy kisebbszerű petróleumgyár Csíkban. Borszéken pedig a fekete kőszénbányászat egy részvénytársaság által most kezd megindulni. Gyergyóban-, Csíkban végre a sok deszkametsző s különösen a tölgyesi nagyszerű fausztató említ-

hetők. A gyárakkal és iparvállalatokkal nem annyira az a baj, hogy számuk kevés; mert hiszen sok helyt ekkora területen még ennyi sincs; hanem az, hogy a kizsákmányolható természeti kincsek mennyiségéhez és minőségéhez képest a vállalatok kicsinyek. A számra legtöbbet mutató három vasgyár évi összes termelése is csak 13,000 m. nyersvas és 8000 m. öntöttvas körül van.

Ezekben körülbelül elmondottam mindent, mit elmondanom lehetett és kellett, megfelelésül azon kérdésnek, hogy mi az oka a sok helyt mutató szegénységnek.

A kép nagyon szomorít. De nem én festettem azt olyanná. — Nem én beszéltem. Itt a tények beszélnek. Én csak a tényeket, az adatokat szedtem és állítottam össze.

Azonban épen a meglévő tényekből vizsgálás is fejthető ki. — A meglévő állapot nem változtathatlan természeti okok szükségképeni következménye. Mert földben, éghajlatban, népből egyaránt megvan az alap, képesség és hajlam a jobb állapotra. Az se mondható, hogy a mostani, minden tekintetben határozottan elmaradott állapot, a múlt idők mulasztásának, vagy hibás elferdülésnek büne; — ez egyedül a viszonyok következménye.

A székely nép józan, egészséges értelmű, lelki, testi ereje ép, kitartó szorgalma megvan. Van ugyan benne nevezetes mértékű nyakasság s önfejűség, mely egy kicsit nehezen vezethetővé teszi, s előrevihetésének hátrányára van: de hol van a világon teljes tökéletesség; — és ha valaki egyszer eltalálta módját s megnyerte bizodalját, annak irányában még e sajátság is sok részben előnyvé válik. — Miveltséggel sincs úgy elmaradva e nép, mint lakvidékének a világtól félreeső elzártságából következtetni lehetne. Alig van a magyar korona területnek vidéke, hol a tudományos kiképezetés régi időktől annyi alkalommal birt volna, mint épen a székelyföldön. Régi nevezetes iskolák vannak itt, e 200 négy-szög mértföldet alig haladó területen: Maros-Vásárhelyt, Székely-Udvarhelyt reformátusok főiskolája, Székely-Keresztúron az unitáriusok főiskolája, ugyanitt, aztán Sepszi-Szent-Györgyön és Kézdi-Vásárhelyen reformátusok algymnasiuma! Gyergyó-Szent-Miklóson rom. katli. al-, Csik-Somlyón rom. kath. főgymnasium, ez utóbbi mostani kalocsai érsek Hay-

nald Lajos úr által újabb időkben alapítva. Azonkép új alapítvány az alkotmányos kormány által Csik-Szeredán felállított földműves iskola. Ezen tudományos intézetek nemcsak azoknak, kik gyermekeiket taníttatni akarták, nyújtottak a régi időben és minden vidéken közel alkalmat; hanem a belőlük hazakerült iskolázott egyének nagy száma, az azzal egyenlő jogot élvező néppel érintkezés folytán, az általános miveltség emelésére is jótékonyan hatott.

Az éghajlat délies; még a havasok közelében sem éri el az északi vidékek zordonságának vadságát. Különösen a fa- és fűtenyészetnek, — mit a jó talaj is nagyon előmozdít, igen kedvez. — Tagadkatlan, hogy mint minden hegyes, havasi vidéken, vannak itt is kopasz szirttetők, meredek hegygerinczek, ormok, bérezek: de mértföldre terjedő kőmezők nem léteznek. A tenyészet magasabban emelkedik, mint az északi hegyeken. A hajlatok, völgyek földje buja termékenységű. A mint pedig a vidék a havasok közvetlen körvonalából kimenekült, a legkellemesebb szelidségű. Gyergyó és Csik széles völgyeit két oldalról határolják ugyan havasok: de a fái gyümölcs legtöbb nemének termesztésére még e völgyek is alkalmasak vonlának, a mint hogy helylyel-közzel egyeseknél szép gyümölcsösök láthatók az utóbbi időből; hanem a nép közt ez iparág még megkezdve sincs. Háromszék halmos vidékét szintén több oldalról éri a havasi légkör, és szőlőtenyésztése ennek sincs; de a gyümölcsstenyésztés itt már inkább honos. A többi szék szelíd partjai a szőlőt is általában megvallják.

Természettudományilag a föld belseje még nagyon kevéssé van átkutatva és ismertetve; ámbár az újabb időben több kutató társaság indult meg. De a már eddig ismert ásványkincsek is igen jelentékenyek. — Legfőbb kincs a só. Ez Maros- és Udvarhelyszékben egész heglánczokban fekszik. Nyitott sóbánya csak Parajdon van. Gyergyóban a híres borszéki savanyúvíz és fürdővidékén igazi fekete széntelepek vannak, melyeket, mint mondám, épen most vett mivelés alá egy részvénytársaság. Ugyancsak fekete szén nyomai a csiki és gyergyói begyekben másfelé is mutatkoznak. Barnaszén van Háromszéken, Magyar-Hermány, Füle, Barát, Száraz-

Ajta határain, Udvarhelyszéken a Homoród mentén, Maros-
széken Kibédnél az Uronpatak völgyében és több helyen:
de miveletlen. Vaskő és réz a fennebb említett bányák vidé-
kein igen sok és jó. Ugyancsak vaskő Szovátánál. — Rész-
vényesnél arany és ezüst erek. Sőt Szent-Istvánnál szemben
a Cseje patak kies völgyén az úgynevezett Virgóban felha-
gyott aranybányák üregei is láthatók. Kisebbszerű kéntelep
van Altorjánál; sokkal nagyobb Csikban Szent-Domokoson
felül a Térkő havasa megett, hol a tiszta terméskén egész
hegyláncokban fekszik. A sok mindenféle épület, diszfarag-
vány- és mészkövön kívül, különös említést érdemel végre a
legújabbban Borszék mellett felfedezett fehér márványtelep
melyet a hir a carrarainál szebbnek, tökéletesebbnek mond,
a mennyiben igen simán faragható, tiszta fehér, s minden,
kékes folttól ment.

A gyönyörű völgyeken számtalan gazdag vizű kisebb-
nagyobb patak kínálja különböző czélra használható terme-
zeti kincsét és hajtóerejét. A nagyobb folyamokban: Olt,
Maros, két Küküllő, Homoród, Nyárad sat. még nagyobb-
szerű és kimerithetlen hajtóerő rejlik, mely nagy esésénél
fogva annyival fontosabb, mivel jóformán minden jelentéke-
nyebb és iparra, vidékénél fogva hivatott városnak és hely-
ségnek jut belőle.

A ki így, gyönyörű vidékeivel, ós kincseivel, munka-
győző erőteljes, kitartó szorgalomra hajlammal bíró értelmes
népével tekinti és vizsgálja a székelyföldet, az meggyőződhet-
tik, hogy nincs itt kitelepítésre szükség; — megvan itt min-
den irányban az alap a kifejlésre és megélhetésre. De az
anyag nyers; annak kimi velő kéz —, a népnek vezér kell. A
régí nagyok és kormányvezetők iskolák alapításával igyekez-
tek a harczias székely nép iránt kötelességöket teljesíteni; ily
kegyelet öröksége az ismertetett számos iskola. Mostani alkot-
mányos kormányunk szintén egy földműves iskolát állított
már fel Csik-Szeredán. Remélhetőleg ennek különösen a nép
gazdasága fejlesztésére igen jótékony hatása lesz. Azonban
az én meggyőződéseim szerint *itt mindenek közt első teendő
különösen a sokféle közösségek körül a birtok viszonyok ren-
dezése, és ez irányban kell az első vezér.*

AZ EMBERI
ÉLET-TARTAM ÉS HALANDÓSÁG
KISZÁMÍTÁSÁRÓL.

KÖRÖSI JÓZSEFTŐL,

A FŐVÁROSI STATISZTIKAI HIVATAL IGAZGATÓJÁTÓL, S A NEMZETKÖZI STATISZTIKAI
BIZOTTSÁG TAGJÁTÓL.

NÉGY GRAPHICUS RAJZZAL.

(Olvastatott a m. t.. Akadémia 1874. márczius 30-ki ülésén.)

BUDAPEST, 1874.
EGGENBERGER-FÉLE AKADÉMIAI KÖNYVKERESKEDES,
(Hoffmann és Molnár.)

Budapest, 187t. Nyomatott „az Athenaeum” könyvnyomdájában

AZ EMBERI ÉLETTARTAM ÉS HALANDÓSÁG KISZÁMÍTÁSÁRÓL.

KÖRÖSI JÓZSEF-től.

Az emberi élettartam hosszának számítása úgy tudományos mint gyakorlati szempontból bír érdekkal.

Az élettartam pontos kiszámítása, alapját képezi az életbiztosítási intézménynek. De nagybecsűek ugyanezen statisztikai kutatások a nemzetgazda és az államférfi szemében is. Mert az államnak legbecsesebb kincse a lakosság. Minden nemzet annál tökéletesebben éri el létének célját, mentül hosszabb egyes tagjainak élettartama, annál gazdagabb lesz értelmiségben, erőben, tőkében, mentül nagyobb azok száma, a kik az élet teljes pályáját befutván, hazájuk földjét munkálkodásaikkal termékenyíthették. Minden egyes ember, a ki a produktív kor elérése előtt huny el és a ki azon szolgálat helyett, melyet tőle elvárhatni, csak egy maroknyi hamuval tanúskodik arról, hogy e földön létezett, nemzete szellemi és anyagi vagyonának egy részét viszi magával a sirba.

Midőn így egy nemzet halandósági mérvének, illetőleg az abban élő egyének élettartamának megállapítása ily rendkívüli fontossággal bír; midőn ebben az általános jóllét egyik legérzékenyebb fokmérőjét ismerhetjük fel: nem csodálhatni, hogy ez irányban, a kérdésnek két évszázaddal ezelőtt történt első tudományos megpendítése óta, sűrű tevékenység fejlődött ki és hogy a populationistika ezen részével nemcsak a statisztikusok foglalkoztak kiváló előszeretettel, de még orvosok, nemzetgazdák, államférfiak, sőt csillagászok és matematikusok is. A halandósági statisztika munkásai közt Halley, Laplace, Fourier, Euler, Condorcet, Wargentin

és Quételet fényes neveikkel is találkozunk, a kik szivesen veték le szemüket az égboltozat örökké mozgó testeiről, hogy a halandó ember rövid életével foglalkozzanak.

A feladat sokféle nehézségeinek tulajdonítandó, hogy megoldása, mindamellet, hogy Halley a »Philosophical Transactions «-ban már 1693-ban lépett föl az első halandósági táblával, majd két évszázadon át folytatott kísérletek daczára még mindig a tudományos munkálkodás napirendjén áll.

A halandósági koefficiens¹⁾ jelentősége.

A halandóság fokának felismerését kétféleképen lehet megkísérteni: közvetlen a halandóság mérvének megfigyelése által, közvetve az átlagos élettartam kipuhatólása által.

A halandóság mérvének közvetlen felismerésére a halandósági koefficiens látszik leginkább vezetni.

¹⁾ A halandósági koefficiens alatt mindig azon osztási eredményt értem, melyet a halottaknak az összlakossággal való osztása által nyerünk. Ha a népesség P . (Populatio) a halottak száma M . (Mortui), a halandósági koefficiens $= M/p$. és így százalékban, (ill. ezrelék v. tizezredlékben) fejezi ki az elhalok arányát az összlakossághoz. A megfordított számítás $p=M$. eredményét, melyet mindig halottak arányszámának fogok nevezni, azt mutatja, hány emberre esik egy haláleset. Hogy ezen két különböző számnak különböző nevet kell adni, magától érthető dolog. Mégis igen gyakran egy néven nevezik, a mi aztán sok félreértésre szolgáltat alkalmat. Különösen csodálhatni, hogy ezen számokat oly író is téveszthető össze, a ki különös előszeretettel szokott algebrai képleteket a populationistikában alkalmazni, t. i. Bernouilli (Handbuech der Populationistik). Az egész munkáján át $P=M$ -nek és M/p értékét egyenlőnek veszi és mindkettőt m -mel (Mortalitás) jelöli. Világos, hogy ez csak akkor volna lehetséges, ha $M = P$, minek folytán m mindig $= 1$ volna. Ha Bernouilli csak egyszer megkísértette volna, az m értékét valamely egyenletbe bevezetni, azonnal észrevette volna, hogy e szám nem lehet egyáltalán M/p és p/M is. Megjegyzendő különben, hogy itt nem a híres Bernouilli matematikusok egyikének művéről van szó, hanem azon Bernouilliról, ki Baselben a t e c h n o l ó g i a tanára volt.

Budapestnek pesti részén 10,000 lakos közül múlt évben 430 halt el, Londonban ugyanazon időben csak 250, és ebből az látszik folyni, hogy Pesten majd kétszer nagyobb halandóság uralkodik mint Londonban.

A népességi statisztikának kétségkívül alig van fontosabb értékű száma ezen halandósági koefficiensnél, melynek jelentőségét még a laikus sem ismerheti félre. Mindazonáltal nem mondhatni, hogy ezen szám a halandóság egységes mértékéül szolgálhatna és pedig azért nem. mivel a halandósági arány nemcsak az egészségi viszonyok természetétől, hanem azonkívül attól is függ, mily arányban vannak a népességben azon korosztályok képviselve, melyek a halál esélyének leginkább vannak kitéve.

Ha péld. két országban, nevezzük A és B-nek, 10,000 felnőttből 250, az újszülöttből pedig egyaránt 15 % hal el, és egyáltalában mindkét országban tökéletes ugyanazon egészségügyi viszonyok uralkodnak, mégis egészen eltérő halandósági arányszámot fogunk találni, ha A-ban felével több gyermek születik mint B-ben. Föltéve, hogy A-ban évenként 450 gyermek születik akkor A-nak halandósági aránya leszen:

10.000	felnőttből	1 év alatt elhal	250
450	újszülöttből	1 » »	» 15% =07
összesen 10,450	élőből	1 » »	» 317

vagyis 30 %.

B. országban pedig van:

10.000	felnőtt, ebből 1 év aiat elhal szintén	250
300	újszülöttből 1 » »	» 15% =45
összesen 10,300,	ebből elhal 1 » »	» 295

vagyis 28%

Ezen példából világosan látni, hogy a nagyobb termékenység a halandósági koefficienst felszökteti, hogy ez utóbbi szám tehát nem adja tiszta képét a kedvezőbb vagy kedvezőtlenebb halandósági viszonyoknak. Ha A országban oly termékenység uralkodik mint Szászországban és ennek folytán tízezer lakos után 400 szülés történik, B. országban pedig azon kisebb termékenységi arány mellett, mely például Franciaországban uralkodik, csak 280 szülés esnék, akkor

világos hogy A országnak halandósági koefficiense, daczára az oly kedvező egészségi viszonyoknak, mégis jóval nagyobb lesz mint B-é. Ha t. i. mindkét országban az első korévben az újszülöttek 30%-l, az első korév után pedig X számú egyén bal el, akkor A-ban elhalt $X + 120$ (30 % a 400-ból) a másik országban pedig csak $X + 84$ (30 % 280-ból.)

A mi a gyermekkorról ál), az áll egyáltalában a többi korosztályokról is. 200,000-nyi népessége közt péld. a volt Pestnek 56,000 oly férfja volt, a ki 15—40-ik korévében állt, Brüsselnél ellenben csak 38,000. Világos, hogy egészen egyenlő egészségi viszonyok mellett is Pesten kevesebb halálesetnek kellene előfordulni, mivel nálunk felényivel nagyobb azoknak száma, a kik a halálnak legkevesbbé kitett korban állanak.

Hogy az egyes országok és városok korviszonyai mennyire eltérnek egymástól, azt az ide csatolt rajz igen világosan bizonyítja. Ha e rajzon az egyes korosztályok a természetzsabta arányban volnának képviselve, a midőn aztán az újszülöttek száma volna a legnagyobb, és minden későbbi korosztályból kevesebb talátnék, míg a 100 éven felüliekből csak egynéhány ember léteznék, akkor a népesség korszerinti csoportulásának rajza egy egyenszerű háromszöghöz hasonlítana, melynek alapját az újszülöttek, csúcspontját a legidősebb emberek képeznék. Az ábrákban példa kedvéért bemutatott budapesti, magyarországi és olaszországi népességek azonban a szabályos háromszög-féle alak helyett a legváltozatosabb eltéréseket mutatják föl. A fiatal korúak osztályánál az egyiknél kidudorodik az ábra, a másikonál behorpad, az egyik népesség egyik irányban domborodik ki, a másik a másikban.

Ha még különösen a városokat illetőleg figyelembe vesszük azon körülményt, hogy az itt megforduló sok idegen közül egy bizonyos résznek szükségkép kell itt meghalnia, mi által aztán ezen városnak halandósági koefficiens szaporíttatik, valamint hogy a nagyvárosokban létező kórházak és az itt lakó híres orvosok nagyszámú beteget vonzanak a városba, ezeknek jelentékeny része pedig a halál csiráját már is magával

hozza: be fogjuk ismerni, hogy a halandósági koeficiens, igen fontos, komoly figyelemre méltó szám ugyan, de hogy azt a halandóság mértéke és hú képe gyanánt nem lehet tekinteni.

Általános észrevételek az átlagos élettartamról.

Ez oknál fogva, kerülőn kísérték meg a halandóság valódi fokának felismerését, t. i. az élet átlagos tartamának vagy annak valószínű h o s s z á-nak kipuhatólása által.

Gyakran hallani és olvasni azon állítást, hogy az emberi nem úgy erőre és nagyságra, mint életének tartamára nézve hanyatlóban van, mint ezt úgy a szentírás szavaival¹⁾, valamint a tudományos vizsgálódás éles fegyvereivel bizonyították. Egyebek közt Buffon és Flourens is foglalkoztak behatóan az élet tartamának meghatározásával, Buffon abból indulván ki, hogy a régebben kevésbé sűrű föld, ezen állapotában kisebb vonzást gyakorolhatott a rajta lévő tárgyakra, és hogy ennek folytán az organismusok is lassabban fejlődtek, — fölteszi, hogy az ember növesi kora hajdanában 130 évet tehetett; minthogy pedig általában úgy találja, hogy az állatok élettartama a növesi korszak hétszeresét szokta tenni, ebből kifolyólag az ő ember élettartamát 910 évre, a jelen korbéliét 98 évre teszi. Épen annyira becsüli a mostani természetes életkort Flourens, úgy szintén E o i s s a c is, egy tavai megjelent munkájában¹⁾.

Ezzel ellenkezően azt is állították, hogy az ember élet-

¹⁾ K a r u p. (Theoret. prakt. Haudbucli dér Lebensversicherung II. kötetében) főlemli, hogy azon kísérletek-, melyek Varró óta Heuserig aziránt tétettek, hogy a szentírás magas koradatai a napéveknek holdévekre való magyarázass által leszállitassanak, megczáfoltknak tekinthetők az által, hogy a szentírás világosan szól az év 1. 2. és 7-dik haváról, valamint a hó! 17. és 27-dik napjáról. Joseplius szerint is napévek értendők.

²⁾ F. Foissac. La longévité humaine. Paris 1873. I. B. Bailliére. Egy érdekes adatokban de fölületességben is bővelkedő munka.

tartama a mívelődés áldásai alatt meghosszabbodott. A statisztikusok gyakran számokkal is megkísértek e nézet bebizonyítását; ezt tette pld. Griffith Davies¹⁾ és P r i c e Angliára M a l l e t Genfre, ²⁾ D i e t e r i c i Poroszországra ³⁾ nézve és mások.

A mi azon kérdést illeti, vajjon az emberi nem élettartama csakugyan hanyatlóban van-e, úgy látszik hogy erre a földi szerves lények általános élettüneteit tekintvén igen-nel lehet felelni. Az ős állatok nagyobbak és erősebbek voltak a mostaniaknál, tehát valószínűleg tovább is éltek, inig az azon korszakbeli növényzetről szintén tudjuk, hogy az a mostaninál nagyobb és erősebb volt. Ha még arra is tekintünk, hogy a hajdan izzó föld, miután az melegségét folytonosan a hideg mindenségbe kisugározza, ma kihülóban van, nem lehetetlen azon feltevés, hogy az emberi élet a föld kerekiségén valamikor végkép meg fog szűnhetni. E mellett azonban nincs kizárva, hogy a dolgok ezen általános menete az életmód javítása és észszerűbb berendezése által, helylyel-közzel meg ne akadályoztathassák, föltéve t. i. hogy a mívelődés következményei csakugyan ily jótékonyak lesznek, és nem vezetnek egyrészt a sybaritismus, másrészt a pauperismus felé.

Ez alkalommal különben csak a kérdés statisztikai

1) Tables of life-contingencies. London 1825. Szerinte ugyanazon számú élőkbelől elhalt:

1720 — 30	106	1800 — 1805	70
1740 — 50	92	1805 — 1810	66
1760 — 70	84	1810 — 1815	61
1780 — 90	79	1815 — 1820	62

2) Szerinte az élettartam Genfben volt :

a XVI. század végén 21 év 2 hó 20 nap

a XVII. » » 25 » 8 » 2 »

1701-től 1750-ig » 32 » 7 » 22 »

1751- » 1800- » » 34 » 6 » 11 »

1801- » 1813- » » 38 » 6 » — »

1814- » 1844- » » 40 » 8 » 7 »

3) Dieterici szerint tett a középlelettartam 1816-ban 28₃₄₉ évet

1836-ban 28₉₁₂ »

1855-ben 30₃₆₆ »

oldalával és azon statisztikai adatokkal szándékozom foglalkozni, melyek az emberi élettartam rövidítésének vagy hosszabbodásának bizonyítására előadatnak. Ily adatokkal szemben azonban a legnagyobb óvatosság szükséges. Mint azonnal látni fogjuk, nemcsak az iránt nincsenek tisztában, miképen méressék meg az emberi élet átlagos tartama, hanem még a fölött sem, mi értessék voltaképen az átlagos élettartam kifejezése alatt? Midőn tehát nemcsak a vizsgálat módszerében, de még a nevek alkalmazásában is eltérések, még pedig igen jelentékeny eltérések léteznek, elodázhatlannak mutatkozik, hogy a hányszor átlagos élettartamra vonatkozó állításokkal találkozunk, annak részletes magyarázatát is követeljük, vajjon mily módon nyertek a bemutatott adatok?

Igyekezni fogok, ez értekezésben kimutatni, mennyire czélravezetők az eddig alkalmazott számítási módszerek és egyúttal előterjeszteni azon újabb számítási mód elveit, mely az eddigiekben tapasztalható hibákat talán némileg kevesbít-hetné.

Ha az emberek mind egy és ugyanazon életkorban halnának meg, természetesen nem lehetne semmi kétely az emberi élet hossza fölött. Midőn azonban a halál az emberi élet különböző szakaiban következik be, egész népességek élettartamának mérésénél mindig csak átlagos értékekkel lehet dolgunk. Hogy pedig ezen átlagos élettartam megállapítása körül mennyire szétágazhatnak a nézetek, arról hadd tanúskodjék azon példa, hogy a méltán nagy elismerésnek örvendő porosz statisztikai hivatalnak eddigi három főnökének: Hoifmann, Dieterici és Engel mindegyike foglalkozott a porosz nép halandóságának meghatározásával és azon fontos kérdés eldöntésével, vajjon a népesség élettartama az utóbbi időkben emelkedett-e vagy csökkent? Hoifmann e kérdést ismert éles elméjével tárgyalta és ez irányban folytatott vizsgálódásainak eredményei, melyeket a berlini tudós akadémia előtt 1834-ben előadott, a magyar tud. akadémia könyvtárában is megtalálhatók. Ámde ugyanazon szekrényben találjuk utódjának Dietericinek értekezését is, ki 1858. dec. 9-én ugyancsak a berlini akadémia előtt, ellenkező nézete-

két vitatott. Dieterici nem sokkal reá meghalt és meggyőződését magával vitte a sírba. Utódja Engel pedig ismét kénytelenítve érte magát elődjének munkálatát újból átvizsgálni és annak helytelenségét kimutatni. A porosz statisztikai hivatal folyóiratában fényesen bebizonyította, mennyire tévesek azon számítások és mennyire kockázottak azon következtetések, melyeket Dieterici a halottak átlag korából levont.

Az élettartam átlagos hosszának megállapítására szolgáló számítások, két főcsoportra oszthatók, a szerint t. i. a mint ezen számadatot vagy szemlélet alapján, a *posteriori*, vagy pedig többé kevésbé igazolt föltevések útján a *p r i o r i* akarják megállapítani. Miután az ember halála és életének tartama természeti tünemény, az ezen tüneményt előidéző törvények helyes felismerésére csakis az *inductiv* módszer, azaz helyes észleletek segítségével fogunk eljuthatni és joggal fogjuk követelhetni, hogy a természettani tünemény elfogulatlan észlelete előre felállított feltevések által ne zavartassák. Hogy pedig nem fölösleges dolog az észleleti tudományok ezen legelső alapelvét ezúttal is hangoztatni, azt csakhamar át kell látnunk, mihelyt tapasztalandjuk, mennyire kísér bennünket e számítások körül lépten nyomon a föltevés, a *hypothesis* árnya. Történik pedig ez nemcsak azon számítási módoknál, melyek a *priori* lévén alkotva amúgy is tökéletesen ily ingó alapon állanak, hanem még az észleletek -ből a *posteriori* levont azon eredményeknél is, melyeket a halandósági táblák tartalmaznak és a melyek ez értekezésnek főtárgyát képezik.

Az átlagos élettartam Süßmilch számítása szerint.

Az a *priori* alkotott számítások egyike sem tudott behatöbb vizsgálat mellett helyt állani.

A legegyszerűbbnek és legigazotabbnak azon módot kell tekintenünk, mely szerint az átlagos élettartamot úgy nyerjük, ha az elhaltak által betöltött korévek összegét, az elhaltak számával elosztjuk. Ha péld. 100 halott közt, fele 20, fele 10 éves volt, akkor az átlagos élettartam 15 év volna, t. i.

tíz	10	éves	korban	elhalt,	élt	összesen	100	évet
tíz	20	»	»	»	»		200	»
							300	» tehát

egy-egy átlag tizenötöt.

Az e módon nyert számok nem bírnak azonban nagyobb becsesei, mint azzal, hogy különböző jelenségeket közös kifejezésre vezetnek vissza és legkevésbé sem alkalmassak arra, hogy a halandóság közös mértékét szolgáltatassák. Az elhaltak korviszonya t. i. szorosan függ azon élők korától, a kiből az elhalálozás történt. Képzeljünk pld. egy bevándorlók által alakított államot, mely a telepítés idejében csak 20 — 40 éves polgárokból állt. Természetes hogy ott az elhaltak között sem lesz senki húsz éven alól. Ezen elhaltak átlagkora magában véve igaz tény kifejezése lesz ugyan, azonban e számmal nem fogjuk ezen népesség halandóságát egy olyan lakossághoz mérhetni, mely egészen más korviszonyokkal bír, valamint nem lesz alkalmas a halottak ezen átlagos életkorának nagyobb vagy kisebb száma arra, hogy következtetéseket vonjunk a lakosság nagyobb vagy kisebb jólétére, vagy egészségi állapotára. E számmal szemben ugyanazon helyzetben vagyunk, mint a lakoságnak a népszámlálások alkalmával kimutatott közép életkorával, melyet úgy nyerünk, ha az élő lakosság által betöltött évek összegét e lakosság számával elosztjuk. E számból is akartak következtetéseket vonni az élettartamra, és ezáltal a nemzetek (pkysikai) életképességére, míg végre rá jöttek arra, hogy épen a legerősebben fejlődő államokban, mint pld. Észak-amerikában, hol a könnyebb kereseti viszonyok következtében több házasság kötötték, ennél fogva több gyermek is születik mint Európában, az élők átlagkora épen azért marad alantabb, mivel a sok gyermek az osztót (élők száma) sokkal inkább nagyobbítja mint az osztandót (átélt évek összege) ¹⁾ Ezen tagadhatlan ellenmondás a tények és a statisztika között, természetesen megfosztja a közép korszámot

¹⁾ Északamerikában az élők átlagkora 23 év, holott pld. a pápai birodalomban 28 év.

azon fontosságtól, melyet annak tulajdonítani szerettek. Anál jobban csodálkozhatni azon, hogyan lehetett a halottak közép életkorát oly sokáig az élettartam mérvadó kritériumának tekinteni, mikor pedig tudjuk, hogy ezen szám az élők átlagos korától függ?

Az élettartamnak ilyen megállapítása Süssmilchtől ered. Dieterici még 1859-ben is ily számítás alapján bizonyította be említett felolvasásában, hogy a porosz lakosság élettartama az 1816, 1836 és 1855 évbeli halottak átlagkora szerint az utolsó évtizedekben emelkedőben volt, mely számításoknak téves voltát azonban, utódja Engel a porosz statisztikai hivatal folyóiratának első és második kötetében kimutatta. Engel t. i. a Dieterici által vizsgált 3 év helyett az 1816 óta lefolyt egész időtartam minden évéből számította ki a halottak átlagkorát, és azon váratlan eredményre jutott, hogy ezen átlagkor 1816 óta nemcsak hogy nem emelkedett, hanem éppen ellenkezőleg apadt. De tovább menvén Engel, még azt is kimutatta, hogy a mely években éhség, háború, vagy járvány uralkodott, éppen azokban emelkedett legmagasabbra a halottak átlagkora. Engel ebből azon következtetésre jut, hogy:

1) a legsanyarúbb években, midőn a halál legdúsabb aratást tart, éppen akkor szokott a halottak átlagkora legmagasabban állani; hogy ennek folytán

2) a halottak magas átlagkora sehogy sem szolgálhat az általános jólét mérvéül;

3) hogy a halottak átlagkora az élettartam valódi lioszszával nem azonos és

4) hogy az elhaltakkal sirbaszálló életévek nagysága és különösen azok aránya a hátramaradottak által képviselt életévek összegéhez képezne a nemzetek jólétének azon érzékeny fokmérőjét, melyet eddigelé a halottak átlagkorában véltek bírni.

Mínthogy e helyütt nem azon ismérvek jellemzéséről van szó, melyekből egy nemzet jólétére következtethetni, hanem csak azon lehető legalkalmasabb mód kutatásáról mely az átlagos élettartam fölismerésére vezethetne, az Engel-

féle vizsgálatokból elég lesz annyit merítenünk, hogy az elhaltak átlagkorára alapított számítás az élettartam valódi hosszának felismerésére nem vezet.

A halandósági arányszám, mint az átlagos élettartam fokmérője.

Ennél azonban még kevésbé felel meg ama Finlaison és Hoffmann által alkalmazott számítás, mely a halandósági arányszámot egyúttal az átlagos élettartamnak is tekinti, mely szerint t. i. ha pld: minden 25 emberre évenként egy halott esik, az átlagos élettartam 25 évre teendő. Ez csak egy esetben áll: ha t. i. minden évben éppen annyi ember születik mint a hány meghal, és ha azonkívül az egyes korosztályokból elhalok száma évről-évre ugyanaz marad. Oly népességet azonban, melynél mindkét föltétel beteljesednék, eddigelé még nem ismerünk, sőt még olyan sem létezik, melynél csak az első föltétel is állana és mely a születések és halálesetek egyenlő számánál fogva, változatlan számban állana fenn. Dieterici, midőn ezen eljárást megtámadja, következőleg nyilatkozik: »A számítási mód, mely által Hoffmann a közép élettartamot kideríté, világosan és határozottan mutatja, hányadik ember hal el évenként az egy időben élők bizonyos számából, és minden következtetés, mely e ténymegállapításból származik, Hoffmann irataiban kitűnően van keresztül vive. Többet azonban annál, hogy hányadik ember hal meg, a számítás nem mutat; nem mutatja a közép élettartamot s nem mutatja azt, hogy a halottak vagy az élők minő életkorig élnek átlag. Az évek száma, melyeket az emberek átélnek, a míg elhálnak, fentebbi számításnál semminemű tényezőt nem képez; mi által sincs bebizonyítva, hogy, mert az élőkől minden negyvenedik ember hal meg, az élők többsége is átlag negyven éves lesz. Nem más mint logikai ugrás, abból, hogy az élőkől minden ne gyvenedik elhal, azt következtetni, hogy az átlagos élettartam e szerint szintén 40 év. A Hoffmann-féle számítási módban

egészen más fogalom, mely önmagában véve tökéletesen jogosult, van a közép élettartam fogalmának helyébe állítva.«

A szülési arányszám mint az átlagos élettartam fokmérője.

Midőn e fejezetre megyünk át, mindenekelőtt Fourierrel kell foglalkoznunk, ki ezen elméletét föllállítá ugyan, de mindig teljes tudatában annak, hogy ez csak egy eszményi népességre volna alkalmazható, holott utódai e kikötést gyakran téveszték szem elől és ezáltal tévútra vezettettek.

Fourier, a hőség elméletének híres szerzője és egyúttal a francia akadémia titkára, igen becses adatokkal gazdagítá a biometria tudományát azon értekezésekben, melyeket mint Páris város statisztikai hivatalának igazgatója, e hivatal közleményeiben közzétett.¹⁾

Fouriernek egész elmélete oly népességre (P.) vonatkozik, melynél a szülések száma (N.) egyenlő a halálesetek számával (M.) Ezen körülményre ő folytonosan és ismételten figyelmeztet²⁾ és ismétli e figyelmeztetést azon 27. §-ban is, melyben bebizonyítja, hogy az átlagos élettartamot úgy lehet megállapítani, ha az összlakosság számát elosztjuk a szülések számával.

A számításnak helyessége a következőből derül ki: ha valamely országban évenként egy millió gyermek születik és ha minden gyermek átlag 30 évig él, akkor a népesség 30 év múlva 30 millió főre fog rúgni; ha pedig a népesség állandó, azaz ha éppen annyi hal el évenként mint a hány születik, akkor a népesség száma állandóan 30 millió fog maradni, vagyis

¹⁾ Recherches statistiques sur la ville de Paris et le département de la Seine, année 1821. Paris, imprimerie royale.

²⁾ Így pld. a 15. §-ban. »Il faut toujours remarquer, que cette conclusion suppose, que la population est devenue stationnaire.« Továbbá a 18. §-ban. »Mais on ne doit pas perdre de vue, que cette conséquence est entièrement fondée sur les deux conditions suivantes: 1) que la population est parvenue dans toutes ses parties á un état invariable. 2) que P on regarde comme nul ou très peu sensible l'effet de l'arrivée des étrangers ou de la sortie des natifs.«

egyenlő lesz az évi születéseknek (1 millió) az élettartammal való szorzatával.

E számítás eredménye némileg megdöbönt, mert azon váratlan irányba tereli az okoskodást, mintha az élettartam fordított viszonyban állna a születések számához, mintha tehát annál rövidebb életre tarthatnánk számot, mentül több gyermek születik.

Ily természetellenes föltevés azonban csakis a változhatlan népesség hypothezise mellett lehetséges; magában az életben a dolog oda fog fordulni, hogy nagyobb számú születések mellett a népesség száma — melyet a világnak semmi hypothezisa nem szoríthat előre kiszabott határok közé — emelkedni fog.

A Fourier-féle föltevés jogosultságát a következő hasonlat helyezi kellő világosságba: A változhatlan népességet képzeljük úgy mint egy, minden oldalról elzárt edényben létező víztömeget. Az edénynek csak két nyílása van: az egyikből kicsurog a víz (halálozás) és a másikon (szülések) épen annyi friss víz tódul az edénybe a mennyi az ellenkező oldalon kifolyt. Ha már most a bevezető csövön kétszer annyi vizet akarnánk az edénybe beszorítani mint a mennyi a másik nyílason kifolyik, ezen kísérletnek első következménye az volna, hogy az edényben több víz gyűlné össze (azaz hogy a népesség száma szaporodik.) Miután ez azonban a zárt edényben lehetetlen, ennek természetes következménye gyanánt be fog következni, hogy a víz gyorsabban fog az edényen átfolyni, és gyorsabban fog a végcsőnél kifutni (azaz hogy gyorsabban fogunk meghalni). Azonban mindez állhat egy zárt edényről, melyben a víztömeg magasabbra nem emelkedhetik, de távolról sem állhat a népességről, melynek a számosabb születések okozta kiterjedését ily tágíthatlan falak nem akadályozzák.

Fourier tehát nagyon is helyesen tett, midőn nyomban állítása után ismét hozzáteszi: »supposé que la population est devenue stationnaire,« de kevésbé helyesen cselekszik, midőn hozzáteszi azon sok félrertésre alkalmas kikiáltást is, hogy ezen elmélet (miszerint t. i. az élettartam a születések

számától függ) egyike azon tanoknak, melyek a népesedés tudományában legnagyobb figyelmet érdemelnek! Fölösleges, sőt káros dolognak kell tekintenünk, ha egy a dolgok valódi állapotának soha meg nem felelhető és józanul megfoghatlan állítást, mint e tudomány legfontosabb vívmányának egyikét állítják oda. Vívmányról pedig itt annál kevésbé lehet szó, mivel Fouriernek e thesisé voltaképen semmi egyéb, mint egy egészen triviális igazság mesterséges átalakítása. Mert azon igazság, hogy az élettartam fordított arányban áll a halandósághoz, (hogy t. i. a hol nagy a halandóság ott rövid az élet és ellenkezőleg) annyira közhely természetű vagy inkább tantologva, hogy azt még tudományilag is bizonyítani, vajmi fölösleges dolog. Algebrai alakban és állandó lakosságra alkalmazva így szólana e képlet:

$$V_{III} = \frac{P}{M}$$

azaz a közép élettartam egyenlő a népesség számának a halálesetekkel való osztásával. Midőn már most Fouriernek minden tétele csak azon esetre áll, ha $M = N$, (ha a halálesetek száma egyenlő a szülések számával) e mellett a fentebbi képletben természetesen felcserélhette az M -et, az $okvetlen$ egyenértékűnek tekintendő N -nel és így lett aztán ebből:

$$V_{III} = \frac{P}{N}$$

Ha azonban Fourier nagyon is tudta, hol és mennyire áll az, hogy e szülések szabályozzák az élettartamot, kevésbé áll ez C a s p e r -ről a ki munkájában a leghatározottabban vitatja, hogy a mely országban (ez tehát már nem eszményi lakosság) 25 egyénre esik egy szülés, ott 25 év volna az átlagos élettartam, a mely csak 35-re, ott 35 év stb. Tehát minél több a szülés, annál rövidebb volna az élet!)—Ezen váratlan felfedezésének logikai vagy physikai indokolásába azonban Casper nem bocsátkozik; ő szorítkozik annak kijelentésére, hogy ő ezt így találta mindenütt, a hol csak némileg is állandó a népesség.

¹⁾ Dr., I. H. Casper «Die wahrscheinliche Lebensdauer des Menschen.» Berlin, December 1835. Különösen élesen sőt némileg kelle-

Itt mindenekelőtt, azon kérdés merülne föl, vajjon hát mit tartunk — miután állandó népességek sehol sem léteznek — a nem állandó népességek élettartamáról? Midőn pld. nálunk minden 24-ik emberre esik egy szülés, 24 évet tenne az átlagos élettartam; ha már most csak fél annyi szülés történék, azaz csak 48 ember után egy, akkor az élettartam — Casper szerint — 48 évre emelkednék és ha a szülések száma még inkább fogyna, ha pld. csak 300 emberre esnék egy szülés — a mi lehetséges — akkor 300 évre nyúlnék, mindig Casper szerint, életünk fonala — a mi azonban már nem lehetséges, és ad absurdum vezet a Casper állításait. Casper szerint általában azt kellene várnunk, hogy a kihalóban levő nemzeteknél fogunk leghosszabb élettartamot találni, a minék pedig ellenkezője inkább áll.

Caspart úgy látszik félrevezette azon tagadhatlan tény, hogy nagyobb számú szülések mellett a halálesetek száma is szaporodik (lásd 3. lapon.) Ez azonban még nem jogosíthatja őt fel, sem arra, hogy a házasságot úgyszólván mint az emberi élettartam gyilkosát állítsa oda, és azt vádolja az élettartam apadásával, még kevésbé pedig arra, hogy a szülések arányszámát az átlagos élettartammal azonosítsa.

Casper úgy látszik nem ismerte Fourier munkálatait. Nem úgy Guillard, a ki »Éléments de statistique humaine« czi-

metlenül nyilatkozik e szerző a 63. §-ban, a hol határozottan kimondja, hogy »den entschiedensten Einfluss auf Sterblichkeit und Lebensdauer einer Bevölkerung hat das Verhältniss der Zeugungen in derselben, das mit dem der Sterblichkeit immer gleichen Schritt hält. Die Ehen sind der Regulator des Todes!« Szintúgy az 59. §-ban, a hol Malthusnak egy észszerűen meg nem támadható állítása ellen fordul. Malthus t. i. azon véleménynek ad kifejezést, hogy a halálozás által a társadalomban hézag támad, mely a fiatalabbak által töltetik be: midőn így a korosabbak elhalása az ifjabbak keresetre jutását és ezzel kapcsolatban azok nősülését elősegíti, a halál ily szempontból tekintve, csakugyan a házasulásnak és a szüléseknek közvetett támogatójának tekinthető. Ez ellen Casper következőleg nyilatkozik: »Wir müssen Sadler ganz beistimmen, wenn er gegen jenen Malthus'schen Satz ausruft: »Hymens Fackel wird nicht an der Grabfackel angezündet, vielmehr wird die Grablampe an Hymens Fackel angezündet.«

mű művében ¹⁾ egy új tudomány föltalálójának tekinti magát, holott ezen »új« tudománynak három alaptétele (t. i. a szülések apadása arányban a lakosság sűrűségével, az élettartam számítási módja, és a népesség és az élelmi szerek közti arányosság) Fourier, Casper és más írók műveiben már mind előbb tartalmaztatik.

Mivel azonban Guillard matematikai képletekkel szeret dolgozni, az ő művéből könnyebben lehet ráutalni úgy saját, mint Casper állításának téves voltára. Guillard t. i. Fourier

nyomán indulván fölteszi, hogy
$$P. \left(\begin{array}{c} \text{Population} \\ \text{Népesség} \end{array} \right) = N \left(\begin{array}{c} \text{Naissance} \\ \text{Szülés} \end{array} \right) \\ \times V_m \left(\begin{array}{c} \text{Vie moyenne} \\ \text{közép élettartam} \end{array} \right)$$

Ámde Fourier ismételen hangsúlyozza, hogy ezen képlet csak oly eszményi lakosságra vonatkozik, melyben éppen annyi szülés, mint halálozás fordul elő, melyben pedig azonkívül — mit okvetlen még hozzá kellene tenni — az egy-egy korosztályból elhalok száma sem változik.²⁾ Guillard azonban nemcsak ezen utóbbi kikötést nem veszi tekintetbe, de még arról is tökéletesen meg-

¹⁾ Achille Guillard »Éléments de statistique humaine ou démographie comparée« Paris, Guillaumin 1855.

²⁾ Tegyük fel, hogy egy állandóan 400 főből álló lakosságban 3 év alatt évenként 200 halálozás fordul elő, oly formán, hogy az első év alatt 80, a másodikban 40 és a harmadikban 80 hal el. E szerint tenne az élők száma az 1 év kéz Cetén: 200 0—1 éves, 120 1 — 2 éves és 80 2—3 é. összesen 400 élő

a második év kezdetén az életben maradtak egy évvel idősebbek lesznek, azaz, a 0—1 korévtől fenmaradt 120 egyén 1 — 2 éves lesz, az 1—2 kor évből fenmaradt 80 2 — 3 éves, a 0—1 évesek sorába pedig belépnek az ezen évben születettek, kiknek száma (a halálesetek számának megfelelően) 200-at tesz. E szerint fog tenni: 0—1

	1 — 2	2 — 3.
az élők száma a 2-ik év kezdetén	200	120 80
összesen 400 élő		

a második év alatt elhal	80	40	80
--------------------------	----	----	----

marad a második év végén	120	80	0
--------------------------	-----	----	---

és így évről-évre ugyanazon számok ismétlődnének. — Midőn tehát ily

A szülési és halandósági arányszámok középértéke mint az átlagos élettartam fokmérője.

A népesedési mozgalom két tényező által idéztetik elő: a szülések és a halálozások által. Úgy tapasztalván, hogy úgy az egyik, mint a másik tényező számait az átlagos élettartam kiszámítására máris fölhasználták, a kínálkozó számítás módok mind ki volnának merítve, ha nem akadt volna néhány olyan, még pedig igen tekintélyes statisztikus is, mint Price, Wappäus stb. a kik azt tartják, hogy az igazi középlelettartam a két érték között fekszik.

Ily körülmények között az átlagos élettartam kiszámításának még ezen harmadik módjával is kell foglalkoznunk.

Ezen számítás legkönnyebben megérthető, ha visszagondolunk arra, hogy az átlagos élettartamot úgy a halandósági, mint a születési számban megtalálhatni vélték. Midőn tehát a szülési arányszám rendszeren a kisebb, a halandósági a nagyobb szokott lenni, pl. Magyarországon 24 lakóra esik egy szülés, de csak 27-re egy haláleset, az ily módon megállapított két élettartam közül, az, a melyik a szülési arányszámon alapul, rendszeren a rövidebb, a halálozáson alapuló pedig, rendszeren a hosszabb élettartamot szokta adni. Magyarországon az első számítás szerint 24, a másik szerint 27 évre terjedne az élet átlagos tartama. Price¹⁾ a két

rapport de la Population aux Naissances.« És a 280-ik lapon: »Les faits acquis ilepuis lors á la Science ont prouvé, que la vraie et juste mesure de la vie, de l'aisaifte du progrès n'est point encore la mortalité, mais la natalité proportionnelle«. Végül idézzük még a 283-ik lapon lévő állítást, mely intő például szolgálhat mindazoknak a kik számosabb szülések által okozott nagyobb halandóság fokát túlbecsülni hajlandók: »Aucune cause ne modifie la mortalité générale aussi fortement (!), que les relations de N. C'est pourquoi il serait facile de montrer, que dans beaucoup de cas le Vm est représenté plus

exactement par $\frac{P}{M}$, que par Vm, plus exactement par le registre de Naissance que par celui des Décés.

²⁾ Price Richard »Observations on reversionary payments« London 1771.

szám közti átlagot vélte fölvehetni, nem mintha a valóságos élettartamot épen középen kellene találnunk, hanem azért, mivel az igazi távolságot ki nem puhatolhatván, legczélszerűbbnek tartá egy semleges közbenső pontot választani. Ezen modort Deparcieux ¹⁾ is helyeselte, és ily tekintélyek által ajánlva ezentúl több ízben alkalmaztatott.

Ezen számítás azonban helytelen, és téves fölvevéseken alapul. Nem igaz, hogy a valóságos átlagos élettartamnak egyáltalában a szülési és halálozási szám között kell lennie²⁾.

A számításnak téves volta már abból is kitűnik, hogy ugyanazon egy átlagkört nyerjük azon lakosságnál, melyben egy haláleset 10 emberre és egy szülés 100-ra esik, mint annál, hol épen megfordítva 100 emberre esik egy haláleset és 10-re egy szülés.

Maguknak az ily módon nyert számoknak pedig alig lehet valami jelentőséget tulajdonítanunk, mert a szülési és halálozási szám közti átlag épúgy emelkedik a szülések mint a halálesetek szaporodása által és így ezen számítási mód azon különös eredményre vezet, hogy a legkedvezőbb és a legkedvezőtlenebb társadalmi viszonyok mellett egy és ugyanaz az eredmény, — ily formán tehát jelentőségét föltétlenül elveszti ³⁾.

¹⁾ Deparcieux »Sur la probabilité de la durée de la vie humaine 1776.

²⁾ K n a p p . »Theorie des Bevölkerungswechsels.« Braunschweig 1874. 72-ik lapon.

³⁾ Ha a halálozási szám 1: 20 (= 5%) és a szülési 1: 30 = (3¹/₃ %) akkor ezen számítás szerint tenne az átlagos élettartam 25 évet. Ha már most egy évvel reá ezen élettartam 30 évre emelkedett, ez a viszonyok kedvezőbbre fordulásának lehet ugyan jele, a mennyiben t. i. lehet, hogy a halandósági szám időközben 3¹/₂-ra (= 1: 30) apadt, de ugyanezen számot találtuk volna akkor is, ha az életviszonyok sanyarulása folytán a szülések apadtak volna 2¹/₂%-ra (=1: 40) a midőn 20 + 40 szintén kiadja a 30 évet.

Az induktív észleleti módszerek.

Az eddig felsorolt módszerek egyikét sem ismerhetvén el célravezetőnek, áttérünk mármost azon módokra, melyek az élettartam hosszát halandósági táblák segítségével igyekeznek megállapítani.

Nem szenvedhet kétséget, hogy a halandósági szám az, melyből ki kell indulni, ha a halandóság törvényeit ill. az élettartam hosszát felismerni akarjuk; minden egyéb mód erőszakolt.

Midőn azonban a halandósági adatoknak közvetlen használhatóságát azon körülmény gátolja, hogy ezen számok egyenesen függnék azon aránytól, mely szerint az ösznépes-ségben az egyes korelemek tartalmazzanak, és midőn tudjuk, hogy e föld kerekiségén két népesség sem található, mely a korelemek ugyanazon csoportosulásából alakult volna: ez által a kérdés megoldása szükségkép oda tereltetik át, hogy mindazt, a mit eddig az ösznépeségről akartunk kipuhatolni, azt az ezen népességet alkotó egyes korelemekről állapítjuk meg. Ily elemek gyanánt a halandósági statistikának és a népszámlálás ügyének fejletlenebb állapotában, nagyobb kor-csoportokat kellett elfogadni, jelenleg azonban mindazon államokban, melyekben a statistika kellő gonddal ápolatik, az egyes korév szolgáltathatja az egységet. Magyarország népességének korviszonyait is az utolsó 1870-ik évi népszámlálás egyes korévek szerint ösmerteti, és e munkálat már ezen egy körülmény által is sokkal becsebb kiindulási alapot nyújt biometrikai vizsgálódásokra, mint az utolsó előtti 1857-iki számlálás.

A feladat e szerint jelenleg annak megállapítása körül forog, váljon mily mérvű a halandóság egy-egy korévbeli csoportban? Ha ezt kipuhatoltuk, azaz, ha a népesség elhalási rendje megállapított, könnyű lesz ebből megoldani azon második kérdést is, váljon az egy-egy korévbeli mely élettartamra tarthatnak még számot?

Hogy e célra mily eljárást kövessünk, azt elméletben

kijelölni, nem nehéz dolog. Annál több nehézségbe ütközik azonban a gyakorlati kivitel.

A feladat t. i. helyesen meg volna oldva, ha sikerülne a számba veendő népességet mindaddig szemmel kísélni, míg annak utolsó embere is sírba szállt. A feladat tehát abban állana, az össznépeiséget úgyszólván zárt körré átváltoztatni, mely körbe egy ember se léphessen be és melyből egy sem halhasson ki, a nélkül, hogy azt számba ne vegyük. Az így nyert észleletek alapján aztán könnyű volna a föltett két kérdésre válaszolni.

Ha azonban megfontoljuk, hogy ily megfigyelés köril-belől egy évszázadig is eltarthatna, mert százezer ember közt vagy tizenöt, száz évnél tovább is szokott élni — és ha továbbá meggondoljuk, hogy a mai nemzedék halandóságáról csak száz év múlva, tehát oly későn nyernénk tudomást, midőn a múlt századbeli halandóságot alighanem rég megczáfolták a változott emberek és változott viszonyok, ennek folytán pedig a végeredménynek inkább csak történeti mint gyakorlati értéke lehetne: be kell vallanunk, hogy ezen mód nem ajánlható. Föl szokták hozni azonkívül e mód ellen még azon technikai nehézséget is, melyet az örökké ide-oda hullámzó népességnek a bölcsőtől a koporsóig való szemmel kísérése okozua.

Ily körülmények mellett megérthető, miért nem követték a statisztikusok azon egyetlen ösvényt, melyen, a tényeknek közvetlen, előre alkotott véleményytől nem zavart megfigyelése által rájöhettek volna az azokat előidéző természeti törvényekre, és hogy e helyett miért léptek inkább azon térre, a hol a tünemények elfogulatlan szemlélete helyett föltevésből kellett kiindulniok.

A halandósági tábla.

Halandósági tábláknak nevezünk oly kimutatásokat, melyek által felösmerhetni mily mérvben apad halál folytán egy bizonyos számú (1000, 10,000) egyenkorú élők köre bizonyos időtartam alatt.

Ezen időtartam rendszerint a naptári év. Azon fokozat

pedig, mely szerint az élők koruk szerint csoportosíthatnak és a mely korcsoportok szerint történik aztán a halandóság kimutatása, rendszerint a korév; gyermekeknél még ennél kisebb szakaszokat tanácsos alkalmazni. Azonban vannak halandósági táblák, melyekben a korcsoportosítás évtödök és évtizedek szerint halad.

Kitűnik ebből, hogy a halandósági tábla adatai tények észleletét tartalmazzák. Észleltetett pld. hogy 10,000 újszülött közül 5000 hal el az első évben, hogy ellenben ugyanazon évben 5000 egy éves közt 1000 halt el. Eszerint a halandósági tábla következő alakot ölt:

Korév. Élők száma. Ezekből elhalt egy év alatt.

0—1	10,000	5000
1—2	5,000	1000 stb.

Ha a ma született nemzedékből elhalok számát korévről korévre feljegyezzük, akkor a második korév kezdetén annyi lesz életben, a hány az első év alatt elhaltaknak az összes szülöttekből való levonása után marad stb.

A fentebbi példában ugyan nem egy nemzedéket vetünk szemügyre, hanem kettőt, t. i. egyet mely ma első korévében áll, és egyet, mely egy évvel idősebb.

A halandósági tábla adatait ilyformán folytathatnák mindaddig, a míg észleleteink terjednek, az így egymás alá helyezett halandósági adatok szintén tartalmaznák a halandósági táblák szerkesztésére szükségeselt anyagot, csakhogy az efféle tábla azon nagy hiányban szenved, hogy ezen eredeti alakjában nem nyújt fölvilágosítást azon sorrend iránt, melyben egy nemzedék az idő lejártával kihal. A tábla nem egymásból folyó, hanem csak egymás mellé helyzeti észleletekből állana. E bajon azonban könnyen segíthetünk. Tapasztalatunk azt mondja, hogy 5000 egy éves közül, egy év lefolyása alatt 1000 hal el. Föltéve, hogy észleleteink elég nagy számú tényekre vonatkoznak, általánosabban úgy is fejezhetjük ki ezen tényt: az 1—2 koréviiek közül egy év alatt 20% hal el. Midőn azonban egyrészt tudjuk, hogy egy 10,000 főre rúgó újszülött nemzedékből csak 5000 éri el az első évet,

másrészt pedig tudjuk, hogy ezen egyévűekből a jövő év alatt 20% fog elhalni, a második sort ekkép is írhatjuk be,

Élők.	Elhalók.
1 — 2 korévben	1000
5000	

a mi mellett aztán az élők száma minden korévről mutatja, hány van még életben azon nemzedékből, melynek elhalási rendjét megfigyelni kívántuk.

A halandósági táblák mind ily módon vannak szerkesztve: tehát nem különböző nemzedékek halandóságát mutatják, hanem egy nemzedéknek elhalási rendét.

Halandósági táblákból merített átlagos és valószínű élettartam.

A halandósági táblák a mellett, hogy az elhalálozási rendet engedik felismerni, még más tudnivaló viszonyok kiderítésére is szolgálnak, ill. ezen eredményt körülírt szerkezetük mellett önmagokból kiadják. A halandósági táblákból t. i. a valószínű élettartam valamint a közép élettartam is kiszámítható.

Valószínű élettartamnak nevezvén azon kort, a meddig az elhalás vagy az elnemhalás valószínűsége egyenlő eséllyel (chance) bír. Ezen kor a halandósági táblából könnyen felismerhető. Ha a 0—1 életkor kezdetén 10,000 van beírva, a valószínű élettartam azon évig terjed, a melynél — ugyanazon halandósági tábla adatai szerint — már csak 5000 van életben, mely kor elérése tehát minden újszülöttre nézve ép oly valószínű mint annak el nemérése.

A közép élettartamot halandósági táblákból *Déparcieux* számította ki legelőször. Minthogy a halandósági tábla egy nemzedék elhalási rendét adja, világos hogy ebből a közép élettartamnak is kell kiderülnie. Ha t. i. tudjuk, hogy 10,000 ma született gyermek összesen 50,000 életévet fog átélni, akkor egy gyermekre átlag 5 év esik. Az összes gyermekek által még átélendő korévek számát pedig összeadás útján könnyen nyerhetjük a halandósági táblából.

Ebből kitűnik, hogy minden korév után kiszámítható azon átlagos élettartam, mely az élet ezen fokán várható. Midőn általánosságban átl. élettartamról szólunk, mindig a születés perczére (illet: a 0—1 éves korra) vonatkozik az.

A Halley-féle módszer.

Az eddigiekben foglalkoztunk azon kérdéssel, mikép lehet egy meglevő halandósági táblából az átlagos és valószínű élettartamot kiszámítani? áttérünk jelenleg arra, az észleletnek mily módszere mutatkoznék legalkalmasabbnak helyes halandósági tábla szerkesztésére.

E helyütt első sorban foglalkozunk azon legrégibb, de egyúttal leghézagosabb módszerrel is, mely szerint a két évszázadon át gombaszámra keletkezett halandósági tábláknak túlnyomó része készült, és mely módszer Halley. a híres csillagász nevét viseli, bár nincsen tökéletesen bebizonyítva, vajjon ő csakugyan követte-e ezen eljárást, melyet később nevé-ről kereszteltek el¹⁾.

A Halley-féle rendszer szerint nyert táblák megbízhatóságát nemcsak az alkalmazott rendszer bírálata dönti meg, de maguknak az egymástól annyira eltérő eredményeknek tarkasága is. Avagy bizalmat gerjeszthet-e oly rendszer, mely az újszülöttek valószínű élettartamának megállapítására a következő számokból enged tetszés szerinti választást:

1. 2. 3. 4. 5. 6. 12. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25.
27. 28. 30. 31. 33. 34. 42. 43. 44. 45. 47. 55. 63 -)•

Míg tehát Simpson szerint egy gyermek átlag csak négy életévre tarthatna számot, addig Süßmilch ép oly jogosan állíthatja, hogy 25 évig, I) u m o n f e r r a n d hogy 44, egy harmadik pedig, hogy 55 évig fog élni. Daczára ezen kiáltó ellenmondásoknak Halley módszerét egész a mai napig mégis mindig alkalmazzák!

¹⁾ L. Ph. Fischer. »Grundzüge des auf menschlicher Sterblichkeit gegründeten Versicherungswesens« (Oppenheim 1858.) és F. K n a p p, »Theorie des Bevölkerungswechsels,« (Braunschweig 1874.)

²⁾ E n g e l, »Sterblichkeit und Lebenswartung im preussischen Staate,« a porosz folyóirat II. kötetében 62. lap.

Halley módja a következőben áll: Ő a Boroszlóban 1687-től 91-ig történt halálesetek korszerinti kimutatásából táblát állított össze, melyből kimutatni törekszik, hány ember hal el a különböző korévek szerint, oly állandónak tekinthető népességből, a minő Boroszló lakossága akkor volt? Ezen tábla azonban két tekintetben téves: t. i. magok azon számok, melyek a »Philosophical Transactions«-ban közölt táblán foglalvák, részben valószínűleg csak találmra és becslés alapján Írattak be — mint azt Knapp idézett munkájában bizonyította. A rendszernek magának hibája pedig — és ezen hiba átöröklött mindazon számtalan táblára, melyek az úgynevezett Halley-féle módra készültek — abban áll, hogy oly népességet tételez föl, melyben

1) a szülések száma egyenlő a halálozások számával

2) az elhalási rend (vagyis az egy-egy korosztályból évenként kihalók száma) évről évre változatlan marad.

Kern létezik népesség, mely ezen föltételek csak elsejének is megfelelné, inig a második föltétel egyenesen azt követeli, hogy a halál mindig csak egy előre kiszabott quota szerint ragadja magával áldozatait — oly föltevés, melynek a természet nem engedelmeskedik.

Moser¹⁾ bizonyította, hogy a Halley-féle alapon nyert eredményeknek tudományos értékük nem lehet, mivel az oly módszert alkalmaz, mely a fenforgó esetekre nem is illik. Bebizonyította, hogy mihelyt az »állandó népesség« hypothesisét föladjuk—és hogy azt nem lehet föntartani, az bizonyított dolog — maguknak a Halley-féle tábláknak eredménye is azonnal megváltozik. Így pld. Kerseboom-nak Halley rendszere nyomán készült halandósági tábláján, az átlagos élettartam, változatlan halandósági viszonyok mellett is, 31 évről 20-ra száll alá, míg a S ü s s m i l c h-féle táblán az átlagos élettartam 19 évről hatra sülyed. Az újabb írók közt H e y m és különösen F i s c h e r említendők, mint Halley módszerének éles bírálói. Az utóbbi előbb idézett mun-

¹⁾ Ludwig Mosel'. »Die Gesetze der Lebensdauer.« Berlin 1839. 83—94 l.

kajában egyenesen kimondja, hogy ily módon készült halandósági tábla nem egyéb üres számjátéknál, és hogy »ily megbízhatlan alapon nyugvó táblákból olyan dolgokat következtek, a mik úgy a tudománynak, mint az ember értelmiségének szegényére válnak.«

A Halley-féle módszer a tudomány mai állásában tehát túlhaladottnak mondható.

A biotikai módszer.

Mások az elhalás rendjét azon csoportosulásból vélték felismerhetni, melyet a népesség a népszámlálás alkalmával nyújt. Ezen módszert a biotikainak lehet nevezni. Azonban világos, hogy a népszámlálás mintegy fényképi mása a népesség azon állapotának, melyet az egy bizonyos perczen véletlen elfoglalt, és hogy ezen véletlen csoportulásnak tanulmányozása nem lehet igen alkalmas arra, hogy egy állandó természeti törvény felismerésére vezessen. Minél rövidebb időszakokban ismétlődnének ily népszámlálási fölvételek, annál hivebben engednének a fölvételek közti időben történt mozgalmakra következtetni; midőn azonban ily fölvételek rendszerint minden tíz évben csak egyszer szoktak megejteni. már ezen egy körülmény is eléggé bizonyítaná e rendszer célszerűtlenségét. Fokozza ennek hátrányait az, hogy egy emelkedőben lévő népességnél, melyben sok szülés történik, az újszülöttek és a gyermekeknek a felnőttekhez való számaránya, a gyermekkor előnyére és a magasabb kornak hátrányára módosul; midőn pedig épen ezen számárányokból következtetjük az elhalási rendet, látni való, hogy az a felnőttekre nézve a valódinál kedvezőtlenebben fog kiütni. Hogy az ezen módszer alapján számított táblák mennyire megbízhatlanok, azt az 1. sz. grafikus rajz is mutatja. Ebből t. i. világosan kiténik, hol és mily mértékben szárnyalja túl egy későbbi korév népessége a megelőzőét — mely körülmény egyenes ellentétben áll a biotikai módszer azon alapföltevésével, hogy a népesség minden későbbi korévvél (az időközben bekövetkezett halálesetek folytán) fogy.

A Hermann-féle módszer.

Az eddig ismertetett két módszernek alaphibája abban rejlik, hogy vagy kizárólag a halottakkal, vagy kizárólag az élőkkel foglalkozik.

Áttérünk mármost a halandósági táblák szerkesztésének azon módjaira, melyek már nem szorítkoznak csak a halottakra, hanem számba veszik ágyaz élőket, mint a halottakat is.

Azon munkálatok közt. melyek a halandóságot ezen közvetlennek nevezett módon akarják megállapítani, kiváló helyet foglalnak el Hermáim és Dr. Farr munkálatai.

Hermann, a bajor statistikai hivatal volt főnöke, az 1817-ik év óta születtek és az 1834 óta elhaltak számából akarja a bajor népesség halandóságát meghatározni ¹⁾. E célból egyrészt külön rovatot nyit az 1817 óta évenként születtek számának, másrészt a halottakat születési évük szerint osztályozza, és ezen számokat az illető születési év rovatából levonja.

Azon tisztelet daczára azonban, melylyel Hermann működése és különösen ezen műve iránt viseltetem, mégis kétségbe kell vonnom azt, hogy a nevééről keresztelt szárnítási mód helyes eredményekre vezessen.

Elméletileg tekintvén ezen eljárást, észre kell vennünk, hogy a föltevés melyen az alapszik, a valóságban nem áll. Nem áll pld. hogy Magyarországon a folyó évi halottaknak azon része, mely 1830-ban született, valóban azon gyermekekből került ki, a kik Magyarországon 1830-ban születtek. Ha azonban ezen nehézséget némileg elodázhatónak véljük azáltal, hogy akár ugyanazon, akár más személyek halnak el, az nem változtat az eredményen, hacsak a helyettesítők ugyanazon korban állanak, mint a helyettesítettek — pedig azt nem tekinthetnők minden körülmények között igaznak — még akkor is fenmarad azon második ellenvetés, vajjon mily

¹⁾ Dr. T. B. W. v. Hermann »Mortalität u. Vitalität im Königr. Bayern« XVII. Heft der Beitr. zur Stat. des Königr. Bayern,

eredményekre jutunk akkor, ha a helyettesítők ugyanazon korban, de vagy több vagy kevesebb számmal vannak, mint a helyettesítettek? Ezen ellenvetést a Hermann-féle rendszer nem tudja megcáfolni, és azon esetre, ha az ezáltal ejtett hiba jelentékeny volna, világos hogy általa az egész módszer alkalmazhatósága kétségessé válik. Ki állíthatná pld. hogy a Budapesten 1870-ben elhalt 70 éves egyének csakugyan azon gyermekekből kerültek ki, a kik Budapesten 1800-ban születtek?! Ez oknál fogva elméletben tökéletesen igazolt Hopfnak azon véleménye, hogy a Hermann-féle módszer sem tekinthető biztosnak.

Minthogy azonban az elméleti kifogások néha nagyon is szörszálhasogató jellegűek, minthogy továbbá az emberi életre vonatkozó számításoknál mindig csak hozzávetőleges valószínűségről lehet szó és így nagyon is megtörténhetnék, hogy az elméletileg megállapított hiba gyakorlatilag csekélysége miatt nem létezőnek tekinthető, szükségesnek látom annak eredményeinek praktikus megbízhatóságát is kutatni.

E halandósági táblák két szempontból vizsgálhatók: az átlagos vagy valószínű élettartam szempontjából és azon egyezés vagy eltérés szempontjából, mely a következő népszámlálások alkalmával a halandósági táblák és a népszámlálás nyújtotta eredmény közt kiderül.

Az első tekintetben magukat a Hermann-féle táblákat vehettem vizsgálat alá. Nem úgy a második szempontból. Midőn t. i. Münchenbe fordultam a végből, hogy azon eddigelé még közre nem bocsátott népmozgalmi adatokat megszerezhessem, melyek nélkül a Hermann-féle eredmények gyakorlati megítélése nem eszközölhető, Mayr úr — a ki Hermáim hivatalutódja—sajnálatomra nem volt azon helyzetben, hogy a kívánt adatokat rendelkezésemre bocsáthassa és így ezáltal le kell mondanom arról, hogy magukat a Hermann-féle táblákat a jelzett irányban tanulmányozhassam, hanem szorítkoznom kell azoknak a valószínű élettartam szerinti vizsgálatára.

Könnyebb áttekinthetés kedvéért a Hermann-féle táblák eredményeit mellékletben három grafikus rajzon igye-

keztem feltüntetni. E rajzok egy vonal-diagrammot képeznek, melynek emelkedő vonalai a halandóság emelkedését, ereszkedései pedig annak hanyatlását jelölik.

Az 1834-től 1860-ig született minden nemzedék után e vonalok azon korévig emelkednek, a melyen 1000 szülöttből már csak 600 volt életben.

A valószínű élettartamnak, azaz azon korévnak kimutatása, a meddig 1000 születéskor még csak 500 volt életben, azért nem volt lehetséges, mivel a Hermann-féle táblák jelenleg még csak 32 nemzedékre szorítkoznak, melyekből azonban az utolsó nemzedék csak egy éven át, az utolsóelőtti csak két éven át stb. lett megfigyelve, és így azon korév, a meddig a szülöttek 50 %, -ka még életben van, csak igen kevés esetben mutatható ki. Kénytelen voltam ennélfogva a születéshez közelebb eső időpontot választani, s ez okból a Hermann-féle táblákat azon kérdés szempontjából megvizsgálni, vajjon minő korban áll be azon valószínűség, hogy a szülöttekből még 60% van életben¹⁾? E kérdésre az egész királyságra vonatkozó táblák teljes felvilágosítást nyújtanak, minthogy t. i. minden nemzedék a megfigyelési időszakon belül 60%-ra süllyedt. Keni úgy az egyes kerületekben nézve, hol gyakran áll be az eset, hogy a megfigyelés utolsó évében még több mint 600 van életben, mely esetekben a fenmaradók elhalására szükséges valószínű időtartam a királyságra vonatkozó elhalási rend alapján számított ki. Az így kiszámított korévek a grafikai rajzokon *-al vannak jelezve. Hasonlóképen gyakran fordul elő az eset, hogy már az első év végével kevesebb van életben mint 600, a midőn a számítást visszafelé kellett eszközölnöm, hogy a 40°/n-os halandóságot megállapíthassuk.

A 2-ik számú tábla a 8 kerület mindegyikére és minden korév nemzedékére nézve 1834-től — 1860-ig, azon korévet mutatja, melyben 1000 újszülött fiúból 400 elhalálozott. A 3-ik sz. tábla ugyanazt tartalmazza a nőnemre nézve. A

*) Ezen életkort, melyet elérni vagy el nem érni a lehetőség úgy áll mint 60: 100, könnyebb megjelölés kedvéért a 60%-os valószínű élettartamnak nevezem.

4-ik sz. tábla feladata, a két nem vitalitásának összhangzását vagy ellentétét párhuzamos menetében kifejezésre hozni.

Már az első pillantásra, melyet az ember e grafikus rajzokra vet, szembe ötlük az egyes halandósági vonalak szabálytalansága. Rögtön felismerhető egyrészt, hogy az egyes kerületek halandósági viszonyai között igen feltűnő különbségek léteznek: míg pl. Oberbayern vonalai a halandóság legmagasabb fokát érik el, addig Oberfranken vagy Pfalz-éi feltűnő alacsony fokon mozognak. Másrészt azonban ismét igen feltűnő, hogy a halandósági vonalak menete egy és ugyanazon kerületen belül is kevés kivétellel a legnagyobb állhatatlanságot és szabálytalanságot mutatja, holott e vonalak menetében joggal volna várható azon állandóság és egyenletesség, mely ily egyetemleg működő tényezők helyes kifejezése gyanánt tekintendő, s mely a nélkül, hogy gépies egyformasággá fajuljon, mégis félreismerhetlen törvényszerűségben jelenkezik.

Ama nyugalmas vonalak, melyeket Oberbayern és Tichwaben vitalitása feltüntet, s melyek csak itt-ott szakítottak meg szerény süllyedés vagy emelkedés által, igen furcsán ütnek el ama nyugtalan, szakgatott és hasadékos formáktól, melyeket a többi kerület feltüntet. Ha pl. Oberfranken vagy Pfalz vagy Unterfranken föl és leszálló vonalait Schwaben majdnem egyenlő irányban haladó vonalával összehasonlítjuk, egy perczig sem maradhatunk kétségben a fölött, hogy az utóbbi vonal az, mely a dolgok természetes menetét híven visszatükrözteti, míg a többi kerületekről valószínűnek látszik, hogy azok tévesen észleltettek. Hermann is megjegyzi az előszóban, hogy Schwabennek kellene a halandóság leghelyesebb kifejezését nyújtania ¹⁾, és pedig azért, mert itt a be és kivándorlás és a belső ide-oda vonulás egészen jelentéktelen volt. Ez tehát annyit jelent mint megengedni, hogy a Hermann féle módszer ott, hol a népesség fluctuációja igen kicsiny, helyes eredményekre vezet; k ö v e t k e z i k a z o n -

¹⁾ Hennáim szerint Niederbayernnek is; a grafikai rajz azonban mutatja, hogy a nőnemű halandósági vonal menete Niederbayernben távolról sem szabályszerű.

ban ebből, de még inkább azon exorbitans élté vések ből, melyeket a mozgalmassabb kerületek az állandókkal szemben tanúsítanak, hogy e módszer hullámzó népességű él eltérő, tehát helytelen eredményekre kelet, hogy vezessen — s csak ennyit akarnék constátálni én is.

Ezen állítás támogatására szolgáljon tehát, ha a következőben azon igen jelentékeny különbségek összeállítatnak, melyek a Hermann-féle módszerből erednek, a szerint, a mint azt állandó vagy pedig hullámzó népességre alkalmazzuk.

10.000—100000 finembeli újszülöttből a Hermann-féle szemlélési módszer szerint a következő korévekben lesz még 6000 életben:

	Állandó népességnél		Hullámzó népességnél		
	Ober-bayern	Schwaben	Pfalz	Ober-franken	Unter-franken
1834	1 év	1 év	21 év	22 év	11 év
1835	1 »	11 hónap	20 »	10 »	13 »
1836	11 hónap	11 »	19 »	25 »	16 »
1837	11 »	11 »	21 »	21 »	10 »
1838	11 »	11 »	29 »	24 »	22 »
1839	1 év	11 »	21 »	19 »	9 »
1840	11 hónap	11 »	25 »	21 »	23 »
1841	10 »	10 »	19 »	22 »	17 »
1842	11 »	1 év	27 »	17 »	26 »
1843	11 »	1 »	33 »	23 »	24 »
1844	11 »	11 hónap	28 »	32 »	23 »
1845	10 »	9 hónap	19 »	23 »	11 »
1846	1 év	1 év	16 »	19 »	22 »
1847	11 hónap	11 hónap	27 »	23 »	15 »
1848	1 év	11 hónap	33 »	28 »	21 »
1849	11 hónap	11 »	26 »	20 »	14 »
1850	11 »	11 »	25 »	14 »	9 »
1851	11 »	11 »	24 »	12 »	9 »
1852	11 »	11 »	28 »	25 »	13 »
1853	10 »	11 »	28 »	21 »	12 »
1854	11 »	11 »	20 »	22 »	11 »
1855	10 »	11 »	33 »	24 »	22 »
1856	10 »	11 »	21 »	15 »	21 »
1857	11 »	11 »	26 »	23 »	22 »
1858	10 »	10 »	20 »	25 »	6 »
1859	1 év	1 év	30 »	25 »	22 »
1860	10 hónap	10 hónap	27 »	7 »	5 »

A nőnem részére a Hermann-féle táblák a következő különbségeket nyújtanak állandó és nem állandó népességnél:

	Állandó népességnél		Hullámzó népességnél		
	Ober-bayern	Schwaben	Pfalz	Ober-franken	Unter-franken
1834	2 év	4 év	27 év	36 év	27 év
1835	2 »	2 »	26 »	25 »	27 »
1836	2 »	1 »	21 »	34 »	31 »
1837	2 »	2 »	30 »	34 »	28 »
1838	2 »	2 »	34 »	35 »	30 »
1839	2 »	2 »	26 »	34 »	26 »
1840	1 »	1 »	32 »	33 »	27 »
1841	1 »	11 hónap	30 »	32 »	33 »
1842	3 »	4 év	34 »	31 »	34 »
1843	2 »	2 »	35 »	33 »	32 »
1844	1 »	1 »	33 »	35 »	35 »
1845	1 »	11 hónap	26 »	32 »	26 »
1846	3 »	5 év	24 »	32 »	29 »
1847	1 »	1 »	31 »	34 »	26 »
1848	2 »	1 »	37 »	34 »	32 »
1849	2 »	1 »	30 »	30 »	28 »
1850	2 »	1 »	31 »	26 »	29 »
1851	1 »	1 »	29 »	27 »	24 »
1852	1 »	1 »	33 »	32 »	29 »
1853	1 »	1 »	31 »	31 »	26 »
1854	2 »	2 »	30 »	31 »	27 »
1855	1 »	1 »	36 »	33 »	32 »
1856	1 »	1 »	28 »	27 »	27 »
1857	1 »	2 »	33 »	27 »	30 »
1858	11 hónap	11 hónap	30 »	26 »	23 »
1859	3 év	4 év	34 »	33 »	29 »
1860	11 hónap	11 hónap	29 »	26 »	25 »

Azon alternatíva előtt állunk tehát, vagy tagadni oly tényezők tételét, melyek egy és ugyanazon korbeli nemzedékek vitalitására egyenletes befolyást gyakorolnak, vagy pedig a Hermann-féle szemlélési módszer helyességét kétségbe vonni.

Mínt hogy azonban ily általános föltételek létele, melyek az egyes nemzedékekre szükségképen sajátos jeleget nyomnak, alig vehető tagadásba; a Hermann-féle szemlélések szerint pedig azon tipikus jellemvonást, melyet ily általánosan ható okoknak előhozniok kell, egyetlen egy nemzedék sem mutatja, kényszerítve azon föltevésnek kell hódolni, hogy talán a szemlélési módszer nem volt helyesen megválasztva.

E föltevés lényeges támogatásban részesül, ha szemügyre vesszük, hogy egyenletes vitalitási fejlődés nemcsak egy és ugyanazon nemzedék különböző kerületekhez tartozó tagjai között, hanem egy és ugyanazon nemzedék, egy és ugyanazon kerülethez tartozó férfi- és nőtagjai között sem ismerhető fel.

Tekintsük pl. Unterfranken viszonyait, és vizsgáljuk meg a két nem vitalitását évről-évre.

Az 1834-ki fízűletések 40%-os halálozási valószínűsége*) a 11-ik évre esik, az 1834-iki nűszűletések-é a 27-ik évre. A rákűvetkűző három évben a két nem halandósága párhuzamos irányban és ugyanazon intenzivitással emelkedik és esik; így pl. a fiuk halandósága 1835-ben két évvel esik, a leányoké változatlan marad, a rákűvetkűző évben a fiuk halandósága 3 évvel, a nűké 4 évvel esik, egy évvel késűbb a fihalandóság 6, a nűhalandóság 3 évvel emelkedik. A menetnek ezen összhangzása az, melyet várunk és keresűnk, és igen természetes, hogy az egyes nemzedékekre befolyást gyakorlű okok egyenlű módon úgy a fű- mint a nűnemnél nyilatkoznak. Ha ezen egyenletes mozgással a Hermann-féle táblák minden sorában találkoznánk, az azoknak alapul szolgálű szemlélések megbízhatósága ellen semmi kifogást nem tehetnénk. Ez eset azonban nem áll, miként azt az itt kűvetkűző példákkal kűzelebrűl bebizonyítani akarjuk.

Unterfrankenben 1838-ban a finern 40%-os elhalási valószínűsége 10 évrűl 22 évre esik, tehát tűbb mint kétszer annyival; a rákűvetkűző évben azonban ismét emelkedik 9 évre, hogy a harmadik korévben ismét 23-at essék. Ha ezűttal eldűntetlenűl hagyjuk is, váljon általában valószínű-e hogy három egymásra kűvetkűző nemzedék vitalitása oly tűlságos ugrásokat tegyen, úgy mégis azt kell várunk, hogy az ugyanazon évben szűletett és ugyanazon befolyások alatt állű leánynemzedék ép oly nagy ugrásokat fog felmutatni. Meglepetésűnkre azonban azt találjuk, hogy a leányok halandósága .ugyanazon idűkűzben oly csekély eltéréseket mutat, mintha

*) =60% valószínű élettartam.

egészen más világrészben és egészen különböző körülmények: alatt élének. A leányok halandósága e bárom évben ugyanis a 30-ik, 26-ik és 27-ik év szűk határai között mozog.

Még feltűnőbb a két nem közötti különbség az 1841 -ki évben. Itt a fiúk 40%-os elhalási valószínűsége 23 évről 17-re emelkedik. Jogosult tehát azon föltevés, hogy az 1841-ki év nemzedéke sokkal gyengébben jött a világra, mint a megelőző évé.*) Ha pedig ez csakugyan áll, miként magyarázzuk azután, hogy ugyanazon nemzedék és ugyanazon kerület nőnembeli halandósága a Hermann-féle szemléletek szerint nemcsak hogy ugyanazon mértékben nem emelkedett, hanem ellenkezőleg még *hat évvel alább szállt?* Talán más égalji, társadalmi vagy élelmezési befolyások léteznek az anyaméhben nyugvó fi- és mások a női csirára? Avagy képesek-e ugyanazon okok, melyek a finem élettartamát 25⁰, -kai leszállítják, a nőnem-ét 25⁰, -kai kiterjeszteni?

A rákövetkező évben (1842) a két nem halandósága egyenlő irányban mozog ugyan, de feltűnően különböző iutensivitással, a halandóság esik ugyanis, még pedig a fiuknál 9; a leányoknál azonban csak 1 évvel. A következő évben (1843) a halandóság mindkét nemnél 2 évvel emelkedik: 1844-ben a fiúk-é 1 évvel, a leányok-é 3 évvel esik stb.

Fárasztanám az olvasót, ha a királyság minden kerületén át vezetném, hogy a Hermann-féle táblák egészen megmagyarázhatlan belső ellenmondásaira figyelmeztessen. A 4-ik sz. grafikus tábla a két nem eltéréseit minden egyes kerületre nézve szembeszökő módon engedi megismerni, s talán elegendő lesz, ha a következőben csak a legfeltűnőbb ellenmondások felsorolására szorítkozunk, azon eseteket is figyelembe vévén, melyeknél a menet iránya ugyan közös, az intenzitás azonban feltűnően különböző.

*) Azon ellenvetést, hogy az 1841-ki születések nagyságára az 1839/40-ki év kedvező egészségi viszonyai is gyakorolhattak benyomást, azért hagyhatjuk figyelmen kívül, mivel a Hermann-féle táblákból kiderül, hogy az egyes évek, bár azok a halandóságra befolyást gyakoroltak, a halandóság törvényszerű menetét még sem zavarták oly nagy mérvben, hogy az itt említett eltéréseket magyarázhasák.

Mittelfrankenre átmenvén, itt a 40%-os elhalási valószínűség

Mittelfrankenre átmenvén, itt a 40%-os elhalási valószínűség

1838—1839-ig	fiuknál emelk. 3 évről 2re,	leányoknál emelk. 10 évről 4re.
1839—1840 »	» 2 » 1re,	» esett 4 » 9re.
1841—1842 »	» esett 1 » 4re,	» » 8 » 21re.
1845—1846 »	» maradt 2 év	» » 10 » 16ra.
1846—1847 »	» 3 »	» emelk. 16 » 7re.
1849—1850 »	» 2 »	» » 18 » 9re.
1853—1854 »	» 2 »	» esett 7 » 12re.
1854—1855 »	» 2 »	» » 12 » 19re.
1855—1856 »	» emelk. 2 évről 1re,	» emelk. 19 » 4re.
1857—1858 »	» 1 » 11 óra,	» » 8 » 2re.
1858—1859 »	» 11 óról 3 évre,	» esett 2 » 14re.
1859—1860 »	» 2 évről 11 óra »	» emelk. 14 » 2re.

Oberfranken 40%-os elhalási valószínűsége

1843—1844-ig	fiuknál esett 22 évről 32re,	leányoknál esett 33 évről 35re.
1844—1845 »	» emelk. 32 » 23ra,	» emelk. 35 » 32re.
1856—1857 »	» esett 15 » 23ra,	» maradt 27 év.
1858—1859 »	» maradt 25 év,	» esett 26 évről 33ra.
1859—1860 »	» emelk. 25 évről 7re,	» » 33 » 34re.

Niederbayern 40%-os elhalási valószínűsége

1837—1838ra	fiuknál esett 1 évről 3ra,	leányoknál esett 3 évről 11re.
1838—1839 »	» emelk. 3 » 1re,	» emelk. 11 » 12re.
1839—1840 »	» esett 1 » 2re,	» emelk. 12 » 6ra.
1840—1841 »	» emelk. 2 » 1re,	» esett 6 » 8ra.
1842—1843 »	» maradt 2 év,	» emelk. 11 » 5re.
1844—1845 »	» emelk. 2 évről 1re,	» esett 6 » 7re.
1845—1846 »	» esett 1 » 2re,	» » 7 » 12re.
1846—1847 »	» emelk. 2 » 1re,	» emelk. 12 » 3ra.
1847—1848 »	» esett 1 » 3ra,	» esett 3 » 21re.
1848—1849 »	» emelk. 3 » 2re,	» emelk. 21 » 7re.
1858—1859 »	» esett 11 óról 2 évre »	» esett 2 » 10re.
1859—1860 »	» emelk. 2 évről 11 óra »	» emelk. 10 » 2re.

Oberpfalz 40%-os elhalási valószínűsége

1834—1835-ig	fiuknál esett 1 évről 2re,	leányoknál esett 3 évről 11re.
1836—1837 »	» 2 » 5re,	» emelk. 15 » 8re.
1837—1838 »	» emelk. 5 » 3ra,	» esett 8 » 18re.
1845—1846 »	» esett 3 » 4re,	» » 13 » 22re.
1846—1847 »	» emelk. 4 » 2re,	» emelk. 22 » 8ra.
1847—1848 »	» esett 2 » 4re,	» esett 8 » 22re.
1848—1849 »	» emelk. 4 » 2re,	» emelk. 24 » 8ra.
1852—1853 »	» maradt 2 év,	» esett 6 » 20ra.
1854—1855 »	» esett 2 évről 3ra,	» emelk. 20 » 11re.

1858—1859-ig fiuknál esett 11 óról 3 évre leányoknál esett 3 évről 18ra:
 1859 —1860 » » emelk. 3 évről 11 óra, » emelk. 18 » 2re.-

Pfalz, Oberbayern és Schwaben kerületekben a fi- és nőnem halandósága csekélyebb eltéréseket mutat.

A Hermann-féle halandósági táblák ezen átvizsgálásának befejezéséül, tekintve a valószínű élettartamot, hadd következék itt még egy végösszeállítás az azon igen különböző értékeknek, melyeket a Hermann-féle szemlélési módszer mint az egyes nemzedékek valószínű (60°/_o-os) élettartamát, eredményezett.

A kép meglehetősen tarka: a valószínű élettartam egyrészt 9 hónap, másrészt nem kevesebb mint harmincz-hét év végletei között ingadozik.

Azok, kik be akarják bizonyítani, hogy a valószínű élettartam ijesztő rövid, Schwaben tartomány 1845-ki tiszületeseire hivatkozhatnak, melyek 9 hónap alatt 60°/_o-re olvadtak le, avagy pedig az 1841-ki, 1845, 1853, 1855, 1856, 1858. 1860, 1861. 1864 és 1865-ki fizületesekre Oberbayemben, vagy pedig Schwaben 1841, 1858, 1860 és 1864-ki fizületeseire, a hol eme kevesbedés a tizedik hónappal következett be.

Azok, kik az ellenkezőt akarják bebizonyítani, szülő tanúságot találnak a Pfalz 1843-ki és Oberfranken 1838 és 1844-ki leányszületeseiben, melyeknél a csökkenés csak a 35. évre, és a Pfalz 1848-ki leányszületeseiben, melyeknél még csak a 37-ik évre esik.

Az idézett példák azonban távolról sem a halandósági tábla szeszélyes ugrásai; a 9 havi és 37-ik évi két egymástól messzeálló életkor között, nincsen egyetlen egy pont sem, melyre nézve a Hermann-féle táblák több vagy kevesebb bizonyágot ne nyújtanának; az átlagos élettartam értékeiben a 9-ik hónaptól fölfelé semmi ugrás sem található, és a halandósági tábla következetes egymásutánban egész a 37-ik évig minden korévre ad élettartamértékeket. A nemzedékek száma, mely az egyes élettartamértékekre esik, következő:

9 óra	1	18 évre	5
10 »	14	19 »	10
11 »	54	20 »	11
1 évre	76	21 »	10
2 »	74	22 »	12
3 »	37	23 »	10
4 »	14	24 »	8
5 »	11	25 »	10
6 »	14	26 »	12
7 »	8	27 »	13
8 »	12	28 »	7
9 »	5	29 »	7
10 »	12	30 »	9
11 »	9	31 »	7
12 »	6	32 »	8
13 »	7	33 »	11
14 »	5	34 »	9
15 »	4	35 »	4
16 »	4	36 »	2
17 »	3	37 »	1

Hogy azonban ezen nagy nemcsak egyes elforgácsolt korosztályok kis számainál, hanem az egész kerületek átlagszámainál is tapasztalhatók, a következőből kitűnik.

Azt találjuk ugyanis, hogy a halálozások 40 % -ka be-
köztezett:

	fiuknál :	leányoknál :
Oberberbayernben	11-ik hónapban	1-ső évben
Niederbayernben	1-ső évben	5-ik »
Pfalzban	23-ik »	30-ik »
Oberpfalz-Regensburgban	2-ik »	7-ik »
Oberfrankenben	20-ik »	33-ik »
Mittelfrankenben	2-ik »	8-ik »
Unterfranken-Aschaffenburgban	16-ik »	27-ik »
Schwaben-Neuburgban	11-ik hónapban	1-ső »

Miként látjuk, itt is hiába keressük azon egyöntetűséget

és törvény szerűséget, melyet minden természettümenénynél s így azoknál is, a melyek a genus homo-ra vonatkoznak, habár csak bizonyos korlátok között is, várni jogosítva vagyunk, mely egyöntetűség daczára a kis törzsek szerinti kiilömbösgeneknek, claczára annak, hogy tengerek, sivatagok és havasok választják el az egyes nemzeteket egymástól, mégis mindenütt érvényre jut, s mely Quételet és mások szemében a legszélesebb bizonyosság az emberi nem egységére nézve.

Az emberi nem ezen egységét azonban, bár megálljon is a déli Európában fekvő Sardinia és a hóföclte Norvégia között, vagy Poroszország, Franciaország, Anglia és Canada vagy Brasilia között, a bajor királyság szomszédos kerületei között, hacsak a szemlélések nem helytelenek, hiába keresnek. A valószínű élettartam itt az egyik kerületben 11. hónapot, 2 évet, pár mértfölddel tovább 20, 30 sőt még 33 évet is tesz!

Mindezen körülmények méltán megingatják a Hermann-javasolta módszer iránti bizalmunkat. És e bizalmunk nem ver mélyebb gyökeret, midőn azon cislajthániai halandósági táblákra térünk át, melyek a népszámlálási eredmények jóval, fontosabb szempontjából vizsgálhatók át.

A cislajthániai (Hermann-féle) táblák vizsgálata.

Schimmer halandósági táblája az 1853-ik évből születekkel veszi kezdetét és 1865-ig terjed. A berendezés tehát olyan, hogy pl. az 1853-ik évben születtek számából évről évre le van vonva az 1853-tól 1865-ig elhalt azon egyének száma, a kik ezen 1851-ik évben születtek.

Minthogy ezen tábla egyelőre két évtizedre sem terjed, még nem alkalmas arra, hogy a valószínű élettartam szempontjából megvizsgálhassák, ámde nagyon is alkalmas a népszámlálási eredmények egybevetésére, azért, mivel 1853-tól 1870-ig két népszámlálás volt, t. i. az 1857-diki és az 1870-diki.

Ha a halandósági táblának 1865-ig terjedő adatait 1870-ig, vagyis a legközelebbi népszámlálásig terjedő időszakig pótoljuk azon halandósági számokkal, melyeket a

»Statistisches Jahrbuch« évről évre közölt: az ekkép kiegészített adatokból kiszámíthatjuk, mennyire vág össze a népszámlálási eredmény a halandósági tábla föltevésével. Ha a halandósági tábla helyes alpra van fektetve, akkor az 1853-ban születtek számából levonván az e nemzedékből 1869-ig elhaltak számát, a maradványnak szükségkép egybe kell vágni az e nemzedékből 1870 első napján még tényleg életben találtak számával.

A koronaországokból választok egy iparost, Csehországot, és egy földmívelőt Galicziát; azonkívül pedig, hogy a Hermannféle módszert nagyvárosokkal szemben is vizsgálhasuk, foglalkozunk még Alsóausztriával is (Becsesei együtt):

Csehországban 1853-ban 91.375 fiú született; az 1853-tól 1869-ig elhalt fiúk közt pedig volt 37,088 fiú 1853-ik évi születésű és a halandósági tábla ennyit is vont le az 1853-ban születtek létszámából; e szerint 1869 végén még 54,287 fiú létét tételezi föl; az akkor végbe ment népszámlálás azonban csak 49,450 1853-ban született fiút talált; tizenhat év alatt tehát az 1853-ban születtek majdnem tíz százalékkal többlet csökkentek, alkalmasint kivándorlás által, mint a hánynyal természetes úton, halál által apadtak volna. Ha már most csak fél annyira tesszük a bevándorlók számát, 16 év alatt már is 15%-nyi idegen elemnek kellett ezen nemzedék közé keverednie.

Ezen példában a Schimmer-féle táblának legidősebb korszakát választottuk. Igaz, hogy a rendszerben rejlő alap tévedés szükségszerű következménye, miszerint eredményei annyival inkább veszítenek megbízhatóságukból, minél inkább haladunk a fiatalabb kor évekről az idősebbek felé. Ha tehát ezen okból azzal vádolhatnának, hogy nem egészen méltányos dolog e táblának előre tudható leggyengébb pontját választani támadás célpontjául, erre mégis annyit meg kell jegyezni, hogy ha egy 100—110 életkorra tervezett tábla már a 16-ik kornál is ily valószínűtlenséget árul el, e tábla ill: az alapját képező módszer méltán veszít hiteléből.

Mégis, hogy több oldalról világítsam meg azon tévedéseket, melyeknek a Hermann-féle rendszer mellett, nem

ugyan okvetlen alá vagyunk vetve, de — mint ezt a példák bizonyítják — tényleg mégis nagy mértékben ki vagyunk téve, átmegyek a legfiatalabb korosztályra is, tehát azon korosztályra, melynél a Herrmann-féle rendszernek — ha az általában helyes — legfényesebben kellene bebizonyulnia: t. i. a 0—1 évesek halandóságára.

Csehországban 1869-ben született 101,016 fiú, ugyanazon évben 0—1 éves korában elhalt 27,982, minek folytán a nevezett év végén rendezett népszámláláskor a halandósági tábla szerint még 73,034 1869-ben született fiút kellett volna életben találnunk; találtatott pedig tényleg majd egy tized részszel több, azaz 7 9,715. Tehát egyetlenegy év alatt majd 10 % idegen elem csúszhatott be az élők sorába.

Nem kockáztatok számítást, váljon ily körülmények közt, 60 vagy 80 év múlva mennyi maradhatott meg a csehországi újszülöttekből és váljon hány százalék idegen elem vegyülhetett ezen idő alatt közéjük. De annyit bátran állíthatni, hogy a népesség folytonos hullámzása következtében, évről évre több idegen elem vegyül az eredeti nemzedékbe és hogy így tévesnek bizonyul a Hermann-féle táblának azon alapföltevése, mintha t. i. az egy bizonyos országban elhaltak összeségének mindig az ugyan ezen országban szülöttek összegéből kellene származni.

Láttuk, hogy a csehországi 1869-diki nemzedéknek egyetlenegy év alatt máris 6500-al több halálesetet írtak terhére, hogy tehát a halandósági tábla számítási hibája ez egy évben 10%-ot tett.

Valószínű ugyan, hogy itt a hiba nem annyira a bevándorlás által, mint inkább azon körülmény által okoztatik, hogy az 1869-ben első korévükben elhaltak, nemcsak az 1869. de részben az 1868-diki születésekből is származnak. De az 1853-ban szülöttekre már nem alkalmazhatjuk e magyarázatot, pedig ezen nemzedéknél 13 év alatt ép oly nagy eltérés következett be. E szerint mondhatjuk, hogy az évi eltérés átlagban $\frac{7}{10}$ százalékot tesz, és így inkább keveset mind sokat mondunk, ha fölteszszük, hogy a vizsgált csehországi

táblában, a hiba nagysága az első 15 korév mindegyikében átlag $\frac{4}{10}$ — $\frac{5}{10}$ %-ot tehet. Ha azonban egy halandósági tábla évenként csak $\frac{1}{2}$ %-kal téved, akkor, míg az 50-ig korévig érünk (a mi ezen rendszer mellett egy fél századig tart) a nyert eredmény már 25 százaléknyi hibával lesz megterhelve, a 80 évesek halandósági táblája pedig 40%-al, mi mellett nem is vesszük tekintetbe azon körülményt, hogy a Herman-féle rendszerben—saját védőinek nyilatkozata szerint — a hibák a következő korévekben mindig nagyobb mértékben lépnek föl és így lehetséges volna föltenni, hogy a 80 évesek halandósági eredményében az eltérés a valóságtól már nem 40, hanem 80%-ot tesz.

Az 1869-diki nemzedék egy évszázad múlva ki lesz halva. Midőn azonban 1969-ben majd hozzá fognak ezen nemzedék halandóságának megállapításához, alighanem azt fogják találni, hogy 1869—1969-ig legalább is 150,000 olyan ember halt el, a ki mind 1869-ben született, holott az 1869-diki csehországi szülések összege csak 100,000 volt. Ha előbb nem, úgy akkor észre fogják venni, hogy a Csehországban elhaltak összesége nem származik a Csehországban születettek összeségéből, hogy 100,000 szülöttből nem halhatott el 150,000 ember — hogy tehát a Herrmann-féle módszer helytelen volt.

G á c s ó r s z á g b ó l a következő eredményt találjuk a legidősebb (16 éves) és a legfiatalabb (0—1 éves) finemzedékről.

| | 1853-ik
nemzedék | 1869-ik
nemzedék |
|---|---------------------|---------------------------|
| szülöttek száma | 92,102 | 133,408 |
| 1869 végéig elhalt, ez évben
szülött fia | 47,087 | 31,347 |
| a halandósági tábla szerint
1869 végén életben
kellett lennie | 45,015 | 102,061 |
ényleg találtatott	47,429	114,756
a halandósági tábla tévedése	2,414	12,695
	$=\frac{3}{10}\%$	$=\frac{12}{10}\%$ évenk.

Az alsó-ausztriai halandósági táblára menvén át, és itt a három első és a három utolsó korévvvel foglalkozván, oly eredményekre jutunk, melyek azért igényelhetnek különös figyelmet, mivel az első három évben a halandósági tábla számítása, nem mint eddig tapasztaltuk, visszamarad a valóság mögött, hanem azt túlhaladja. Ez annál feltűnőbb, mivel Bécs városának gyors szaporodása mellett épen az ellenkező eredményt kellett volna elvárunk. Az élet első liáram évének halandósági számítása tehát nem annyira a mutatkozó eltérések számértékének nagysága miatt, mint inkább azért látszik hibásnak, mivel azok a fennforgó körülmények mellett inkább valószínű hiány helyett, fölösleget mutatnak föl.

A népszámlálás megelőző három nemzedéknél volt t. i.

| | 1867-diki
nemzedék | 1868-diki
nemzedék | 1869-diki
nemzedék |
|------------------------------------|-----------------------|-----------------------|-----------------------|
| a szülöttek száma | 34813 | 37068 | 39016 |
| az 1869. év végéig elhalt ez évben | | | |
| szülött fiú | 13896 | 12641 | 12001 |
| a halandósági tábla szerint az | | | |
| év végén kellett volna lennie | 20917 | 24427 | 27015 |
| tényleg találtatott | 19493 | 20457 | 26176 |
| a halandósági tábla tévedése | 1424 | 3967 | 839 |
| | =2.3% | =8.1% | =3.1% |

évi észlelt hiba.

Ezek után ide iktatom az összes csilajthianai népességnek Hermann módszerén történt halandósági számításának eredményét, melyet a hivatalos forrásokból merített adatokból egészen az 1870-ig évig kiegészítettem. E számítás kiterjed azon 14 életkor mindegyikére, melyet a Schinner-féle halandósági tábla magában foglal.

Az eredmény a következő:

I. Finemzedék:

Születési év	Szülők száma	Ezekből elhalt 1869 végéig	Tehát maradna a halandósági tábla szerint 1869. dec. 31-én	A népszámlálás szerint tényleg volt 1869. dec. 31-én	A halandósági tábla tévedésének nagysága		A tévedés terjedelmény évi eszlelete?	Tehát egy évi eszlelet átlagos tévedése ‰-ban	
					általában	‰-ban			
1856	336831	138039	198792	197693	+	1189	0,6	14	0,04
1857	373384	154041	219343	215653	+	3688	1,6	13	0,12
1858	374729	162397	212332	211651	+	681	—	12	—
1859	388636	166298	222338	218102	+	4236	1,9	11	0,18
1860	368019	157578	210441	210014	+	427	—	10	—
1861	364541	162276	202265	201991	+	274	—	9	—
1862	374611	155756	218855	215803	+	3052	1,4	8	0,17
1863	402539	170839	231700	230144	+	1556	0,6	7	0,08
1864	407406	168182	239224	237998	+	1226	0,5	6	0,08
1865	384813	166193	218620	231949	—	13329	6, —	5	1,20
1866	394128	153159	240969	239529	+	1440	0,6	4	0,15
1867	383662	133255	250407	248322	+	2085	0,8	3	0,26
1868	399045	125677	273368	263815	+	9553	3,6	2	1,80
1869	419374	106796	312578	339155	—	26577	8,5	1	8,50
12,58									
14 = 0,9%									

II. Növekedék:

Születési év	Szülők száma	Ezekből elhalt 1869 végéig	Tehát maradna a halandósági tábla szerint 1869. dec. 31-én	A népszámlálás szerint tényleg volt 1869. dec. 31-én	A halandósági tábla tévedésének nagysága		A tévedés terjedelmény évi eszlelete?	Tehát egy évi eszlelet átlagos tévedése ‰-ban	
					általában	‰-ban			
1856	316531	119146	197385	196233	+	1152	0,6	14	0,04
1857	331960	131217	220743	217443	+	3300	1,5	13	0,11
1858	354899	139965	214934	206723	+	8211	3,8	12	0,30
1859	365855	143561	222294	211131	+	11163	5, —	11	0,49
1860	347487	136525	210962	215467	—	4505	2,1	10	0,20
1861	343672	141058	202614	204813	—	2199	1, —	9	0,10
1862	351863	135317	216546	222500	—	5954	2,7	8	0,33
1863	378903	146462	232441	234439	—	1998	0,8	7	0,10
1864	382421	144433	237988	239109	—	1121	0,5	6	0,08
1865	361637	142816	218821	235362	—	16541	7,5	5	1,50
1866	368895	130801	238094	243785	—	5691	2,4	4	0,60
1867	358325	112687	245638	250735	—	5097	2, —	3	0,70
1868	375338	104654	270684	266496	+	4188	1,5	2	0,75
1869	393100	85817	307283	340202	—	32919	10,7	1	10,70
15,91									
14 = 1,14%									

A Hermann — Schimmer-féle cislajthániai halandósági tábla e szerint, bár egyes években majdnem minden tévedés nélkül számít, az első 14 év mindegyikében átlag véve mégis 1.02%-nyi tévedést mutat föl.

Az ezen módszer szerinti számítás tehát:
a 20 évesek halandóságánál 20.02%

» 40	»	»	40,4 %
» 60	»	»	60,6 %
» 80	»	»	80,8 %-nyira fogna

a valóságtól eltérni, föltéve, hogy a tévedés százaléka a későbbi években nem nagyobbodik, a mi azonban tudvalevőleg nem valószínű.

Ezen eltéréseket teljesen megmagyarázza azon alaptévedést melyen az egész Herrmann-féle módszer felépült, melyt: i: azon föltevésben áll, mintha az egy városban vagy országban elhalóknak okvetlen az ez ország szülötteiből is kellene származniok.

Képzhetjük, hogy ezen föltevés, tekintettel a népesség folytonos hullámzására, alig fog valahol igazoltni; de a bemutatott példa meggyőzhetett azon tévedés nagyságáról is, mely ily számításoknál tényleg becsúszhatik.

Tökéletesen helyes eredményeket nyertünk volna, ha nem a halottak számát a valahaszülöttek számával, hanem a halottak személyét a szülöttek személyével vetjük össze: ez esetben számításainkat nem zavarta volna sem a népesség ide-oda hullámzása sem azon körülmény, ha a bevándorlás befolyása alatt az elhalok sorába évről-évre több idegen elem becsúszik. Ha azonban a személy figyelmen kívül hagyása mellett, csakis a pusztá számokat viszonyítjuk egymáshoz, megfogható, miért vezetettünk tévútra.

Ezek után azt hiszem ki lehet mondanunk,

1) hogy Hermann módszere nem valóságos észleleten, hanem szintén föltevésen alapszik;

2) hogy ezen föltevést a valóság nem igazolja;

3) hogy e módszer nemcsak elméletben megtámadható, de gyakorlatban is helytelen eredményekre vezetett.

A Wargentín-Farr-féle módszer.

A Hermann-féle módszer ezen részletes vizsgálása után könnyebb lesz véleményt adni azon nevezetes munka módszeréről, mely az angol nép halandóságáról nem rég megjelent. Értem F a r r-nak nagy halandósági művét¹⁾, az ujabbkori statisztikai tevékenységnek egyik kiváló termékét, mely munka nagyobbára azon módszeren alapszik, melyet Wargentín 1766-ban Svédországra alkalmazott²⁾.

Fair az Angliában 1838-tól 1854-ig elhalt hat millió halottból alkotá tábláit, párhuzamba állítván azokat az 1841 és 1851-diki népszámlálás szerint életben volt lakók számával. A munka, az anyag nagyszerűségét tekintvén talán páratlanul áll az egész irodalomban. Az abban követett módszer azonban a fentebbi után mégsem elégít ki.

Farr következőkép állapítja meg pld. az 1 — 2 éves gyermekek halandóságát az 1838 — 1854-diki korszakra: Az ezen korszakban foglalt 17 évnek csak kettőjéről tudjuk, mekkora volt az ezen korban állók száma, t. i. 1841-ről és 1851-ről, mely években Angliában népszámlálás rendeztetett. Ezen két fölvetel középszámát tekinti F a r r a 17 év mindegyikében élt 1—2 éves gyermekek középszámának; tudvalévön másrészt, mennyi az évenként ezen korban elhalok száma, ez úton megtudjuk ezen korszaknak halandóságát. Hozzá kell azonban tennünk, hogy Farr nem a valóságos évi halandóságot veszi, hanem a 17 éven át összesen elhaltaknak $\frac{1}{17}$ részét fogadja el átlag gyanánt.

Jelenleg a Hermann-féle módszert szokták olyannak feltüntetni, mely a valóságos elhalási rendet leghívebben engedni felismerni. Úgy tartom azonban, hogy Farr tábláját előbbre kell tennünk. Ez utóbbi tábla t. i. két igen lényeges előnnyel bír a Hermann-féle fölött:

- 1) hogy nem követel egy évszázadon át folytatott szem-

¹⁾ W i l l i a m F a r r »English Life-Tables« London. Longmann 1864.

²⁾ »Abhandlungen der kön. schwedischen Academie der Wissenschaften, fordította Kästner XVIII. kötet Lipcse 1768.

léletet, hanem az angol népesség életének minden korévéről nyújt halandósági táblát, holott Bajorországról csak 1950 felé fogjuk megmondhatni, mily nagy volt ez országban a 80—90 évesek halandósága.

2) hogy annak következtében, hogy úgy a halottak, mint az élők számát átlagokban állapítja meg, ez által, habár ki nem irthatja a be-és kivándorlás okozta tévedéseket, mégis fölcsztja azokat a halandósági tábla minden évére, holott a Hermann-féle rendszerben a hiba nagysága azon mérvben növekedik, a mint a legkisebb korszakoktól a nagyobbak felé haladunk.

Azonban mint mondám, a hiba a Farr-féle táblában sincs kikerülve. Mert Farr, midőn azt mondja, hogy az 1838-tól 1854-ig elhalt 1—2 éves gyermekek száma az 1841 és 1851-diki számlálások szerint 1—2 éves korban állt élők átlagszámából halt ki, szinte föltevésből indul ki, t. i. azon föltevésből, hogy a népesség hullámszáma egyforma n oszlik el minden évre. Kötve hiszem, hogy ez valahol (így történt volna. Ha valaki pl. Budapesten az 1837-ki halandóságot az 1857-ki és 1870-ki népszámlálások átlagos lakosságával akarná összehasonlítani, akkor igen téves eredményekre jutna és igen természetellenes halandóságot hozna ki *)

A Wargentín-Farr-féle módszerben tehát épúgy rejlik alaptévedés, mint a Hermann-félében, csak hogy nem oly nagy mértékben. Mindketten t. i. a halottak és a szülöttek számának egymáshoz való arányából akarják kipuhatolni a valóságos elhalálozási rendet. De láttuk, a mi különben előre tudható is volt, hogy az egy bizonyos országban elhaltaknak nem kell okvetlenül az ugyanott szülöttek számából származniok, sőt képzelhetünk magunknak oly viszonyokat is, midőn az országban elhalok egyetlenegyike sem származik ezen országnak szülötteiből.

*) Pestnek 1857-ben 130,000 lakója volt, 1870-ben 200,000, átlag 165,000; 1873-ban elhalt 11,000, a halandóság eszerint 6%-ot tenne évenként — holott tényleg jóval kisebb.

Az egyénenkénti módszer.

Úgy hiszem, hogy a föladat helyesebben oldatnék meg, ha nem a számoknak, hanem az élő és elhaló egyéneknek viszonyítására alapítanók számításainkat.

Ha azt tudom, nem hogy hányan, hanem hogy kik éltek egy városban vagy országban és ha tudom ismét, nemcsak hogy hányan, hanem hogy kik haltak el ezekből és mikor, akkor ezen lakosságnak elhalási rendje már is meg van. Ezen észleletnek keresztül vitelére pedig épenséggel nem szükséges, hogy az örök mozgásban lévő népességet lép-ten nyomon, a bölcsőtől a koporsóig szemmel kísérjük. Ez csakugyan lehetetlen munka volna, de fölösleges is. Tökéletesen megfelel szándékunknak, ha a célból, hogy megtudjuk, ki él körünkben, népszámlálásokat rendezünk, hogy ezekből ki halt meg, azt annak idején majd a halotti lajstromok tudatják velünk. E szerint a népesség valódi elhalási sorrendjének felismerésére nem volna szükség egyéb intézkedésre, mint minden községben az elhalókat a népszámlálási lajstromokból kitörültetni. Ha a községben be- és kivándorlás nem történik, akkor a halottaknak ezen kitörlése által máris meg volna adva az elhalálózási rend. Hogy azonban a mindenütt létező hullámzást is vehessük számba, elegendő lesz, ha a ki nem törültekről a legközelebbi népszámlálás alkalmával megállapítjuk, vajjon a községben vannak-e még vagy nem; ha meg nem találtattak, akkor mint kivándoroltak, egyszerűen számon kívül hagyatnak és így be volna zárva az élőknek azon sokat emlegetett kör, melyből egy ember sem halhatott ki a nélkül, hogy halálát föl nem jegezték volna *).

*) A bevándorolt idegen elemek halandósága e módszer mellett egyelőre számon kívül marad és ezen egyének csak a legközelebbi népszámlálás alkalmával vétetnének ismét föl a községi népességi kataszterbe. Ha pedig azon bevándorlók halandóságát, kik a népszámlálás előtt rövid idővel jöttek a községbe, a kik tehát voltaképen még nem képezik ezen községbeli népesség assimilált részét, számon kívül akarnék

Úgy hiszem, hogy csak ezen vagy ehhez hasonló módszer tarthatna voltaképen igényt a »közvetlen mód« (directe Methode) címére, mert csak ez alapú valóságos és közvetlen észleleten. De a mennyiben ezen elnevezést már [más módokra, különösen a Hermann-féle módszerre alkalmazzák, a most ajánlt eljárást az »egyéenkénti módnak« (individuale Methode) lehetne nevezni.

Két ellenvetést érvényesítettek eddigelé ezen általam ajánlt módszer ellen:

1) hogy az csak az állandó népességre ügyel, a kivándorlókra nem, tehát nem foglalkozik valósággal zárt körrel.

2) hogy annak gyakorlati kivihetősége fölötté nagy akadályokba fogna ütközni.

E fölött könnyen Ítélnünk, ha az elsőre avval válaszolok, miszerint a kört csak azért kellett zárttá alakítani hogy a számítás helyességét a becűszó idegen elemek ne zavarájék. De e körből kilépni mindenkinek lehet. Igaz hogy a kivándoroltak elhalálozását az általam ajánlt módszer nem veszi figyelembe; de az eddig létező táblák közt sem teszi ezt egyetlenegy sem, nem is teheti, sőt nem is szabad tennie, mert azon ember, a ki Amerikába vándorolt, megszűnt a magyar nemzet tagja lenni, és mi ép oly kevésé vehetjük számba a körünkéből távozottak halandóságát, valamint például a német nép halandóságának megállapításánál nem vehetnék számba az Amerikában élő 4 millió német életviszonyait. Helyes halandósági észleletek különben csakis az állandó népességre vonatkozhatnak, mert csak ez tükrözi vissza az egészségügyi, klimatikus és egyéb helybeli tényezők befolyását a halandóságra. Az ide-oda hullámzó népesség halandóságának megfigyelése téves eredményekre vezetne. Hogy tehát az egyéni módszer csak az állandó népességet veszi figyelembe, az csakis a módszer mellett, nem pedig e l l e n e szólhat.

hagyni, elegendő lesz a népszámlálási lajstromokban azokat a kik csak 1 vagy 2 év óta vannak helyben, előzetesen kitérőlni — mely esetre ezek számát az őszlakosság számából is kellend levonni.

Hogy pedig gyakorlatilag kivihető-e ezen módszer, arról könnyű ítélni, ha meggondoljuk, hogy egy 20,000 lakóval bíró városban naponként két ember hal el; az egész fáradság tehát abban állana, hogy az anyakönyvvezető, midőn a halottat az anyakönyvbe bevezette, a halott nevét még a népszerű lajstromból is kitörölné. Ezer lakossal bíró faluban pedig hetenként alig egy nevet kellene kitörölni. Több bajt okozna aztán a fennmaradtaknak összehasonlítása a legközelebbi népszámlálás eredményével. Hogy azonban az elérendő cél fontossága arányban áll az elérésre fordított kis fáradsággal és hogy e fáradság nem valami különös nagy, azt részről annál is inkább vagyok hajlandó elhinni, mivel volt alkalmam e tekintetben tapasztalatokat is gyűjthetni. Midőn Pestmegye községeihez fordultam a célból, hogy az 1857 — 1870-diki időközről halandósági táblát készíthessek; azon kérelmet intéztem az egyes községek jegyzőihöz, vállalják magukra az 1857 — 1870-diki halottak kitörölését az 1857 diki összeírási lajstromokból és a fennmaradóknak összevetését az 1870-diki összeírással. Itt tehát sokkal többet kértem én, mint a mennyit talán követelne a hatóság, ha t. i. az ajánlt módszer keresztülvitelét valaha elrendelnék. Egy-két heti rövid időszak alatt, annyi munka elvégzését kértem, a mennyi rendszeres munkálkodás mellett 13 évre oszlott volna el. Ily kívánatra pedig az volt a válasz, hogy 160 községi jegyző közül száznál több máris megígérte közreműködését, tagadó választ pedig csak kilencz küldött. Nem szabad különben elhallgatnom, hogy e tekintetben nagy köszönettel tartozom azon szives előzenységnek, melyet a megye központján ez ügyben tapasztalhatni szerencsém volt.

A dolog gyakorlati kivihetősége iránt, annál kevésbbé van kétségem, mivel ugyanily munkát már magam is végeztem, még pedig az ország legnagyobb községére, Pestvárosára vonatkozólag. A pesti lakók halandóságát t. i. az 1857 — 1870-diki időszakra imént ismertetett egyéni mód szerint feldolgoztam és az ily alapon szerkesztett halandósági tábla máris készül. Az eredményt annak idején nyilvánosságra fogom hozni.

Végül még föl akarom említeni, hogy vannak esetek, midőn merő lehetetlenségnek látszik, a halandóságot más módon mint ezen egyénekenkénti módszer segítségével megállapítani. Ily eset áll elő pld. mindazon nagy városoknál, melyekben a népesség felette gyorsan szaporodik. Itt nemcsak a Hermann — de a Wargentín-Farr-féle módszer sem volna alkalmazható, mint ezt a Pestről előbb fölhozott példa bizonyítja.

Elkerülhetlennek látszik továbbá az egyénekenkénti módszer alkalmazása valahányszor azon fontos és eddigelé még sehogysem kellőleg megvilágított kérdést akarjuk tárgyalni, vajjon mily befolyást gyakorol a foglalkozás vagy jólét az élettartamra? Az e célra eddig alkalmazott módszer a lehető legkezdetlegesebb. Ha pld. Neufville gyakran érintett munkájában fölhozza, hogy 100 szabó vagy 100 lakatos közül, 16 hal el 24-dik koréve előtt, de 100 orvos közül csak egy, ez által tudtán kívül ad absurdum vezetni azon Halley-féle módszert, melyet e számításnál alkalmazott. Az általa fölhozott tény t. i. sehog sem enged következtetést azon befolyásra, melyet a foglalkozás a halandóságra gyakorolt, hanem csak arról tesz tanúságot, hogy több 20 éves szabó és lakatos van a világon, mint 20 éves orvos. Ha ezen kérdés körül az említettnél helyesebb eredményekre akarunk jutni, alig látszik más mód lehetségesnek, mint azon egyénekenkénti mód, mely, mivel valóságos és közvetlen észleten alapul és mivel egészen ment minden föltételes állítás befolyásától, alighanem alkalmasnak fog találtatni azon természeti törvények kipuhatólására, melyek az emberi halandóságra és életünk tartamára befolyanak.

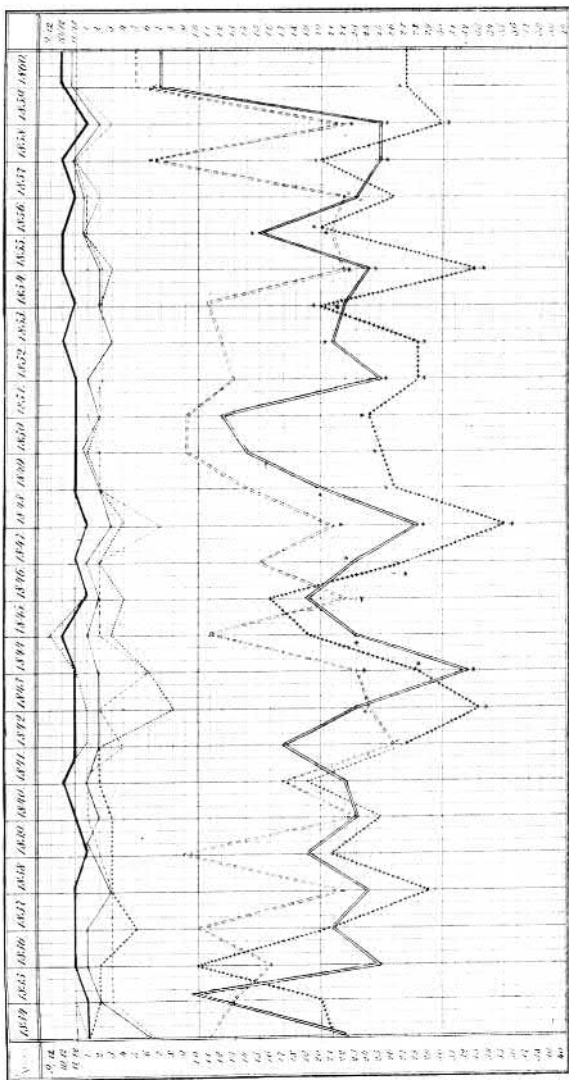
TARTALOM.

Lap

A halandósági koefficiens jelentősége.....	4
Általános észrevételek az átlagos élettartamról	7
Az átlagos élettartam Süßmilck számítása szerint.....	10
A halandósági arányszám, mint az átlagos élettartam fokmérője	13
A születési arányszám	14
A születési és halandósági arány számok középértéke mint az átlagos
élettartam fokmérője	20
Az induktív észlelet! módszerek	22
A halandósági tábla	23
Halandósági táblákból merített átlagos és valószínű élettartam	25
A Hallej'-féle módszer	26
A biotikai módszer.....	28
A Hermann-féle módszer.....	29
A cislajthániai (Hermann-féle) táblák vizsgálata.....	40
A Wargentín-Farr-féle módszer	47
Az egyénekenkénti módszer.....	49

Az 1834-tól 1860-ig született fiaink közül mely korukig halt el a szülőknek 40 százaléka.

(Hermann legkor-haladósági táblái nyomán).

———— 1) Ober-Bayern, 2) Nieder-Bayern, 3) Mittel-Franken, 4) Oberpfalz-Bayernburg, 5) Oberfranken
 ———— 6) Sachsen-Anhalt, 7) Preussen, 8) Hannover, 9) Schlesien, 10) Pommern, 11) Brandenburg, 12) Westfalen, 13) Rheinland, 14) Hessen, 15) Baden, 16) Württemberg, 17) Bayern, 18) Sachsen, 19) Thüringen, 20) Mecklenburg, 21) Lübeck, 22) Hamburg, 23) Bremen, 24) Oldenburg, 25) Schaumburg-Lippe, 26) Anhalt, 27) Magdeburg, 28) Hallesche, 29) Thüringische, 30) Nassau, 31) Rheinl.-Pfalz, 32) Nassau-Weilburg, 33) Nassau-Regensburg, 34) Nassau-Saarbrücken, 35) Nassau-Idstein, 36) Nassau-Usingen, 37) Nassau-Fürstentum, 38) Nassau-Verden, 39) Nassau-Weilburg, 40) Nassau-Regensburg, 41) Nassau-Saarbrücken, 42) Nassau-Idstein, 43) Nassau-Usingen, 44) Nassau-Fürstentum, 45) Nassau-Verden, 46) Nassau-Weilburg, 47) Nassau-Regensburg, 48) Nassau-Saarbrücken, 49) Nassau-Idstein, 50) Nassau-Usingen, 51) Nassau-Fürstentum, 52) Nassau-Verden, 53) Nassau-Weilburg, 54) Nassau-Regensburg, 55) Nassau-Saarbrücken, 56) Nassau-Idstein, 57) Nassau-Usingen, 58) Nassau-Fürstentum, 59) Nassau-Verden, 60) Nassau-Weilburg, 61) Nassau-Regensburg, 62) Nassau-Saarbrücken, 63) Nassau-Idstein, 64) Nassau-Usingen, 65) Nassau-Fürstentum, 66) Nassau-Verden, 67) Nassau-Weilburg, 68) Nassau-Regensburg, 69) Nassau-Saarbrücken, 70) Nassau-Idstein, 71) Nassau-Usingen, 72) Nassau-Fürstentum, 73) Nassau-Verden, 74) Nassau-Weilburg, 75) Nassau-Regensburg, 76) Nassau-Saarbrücken, 77) Nassau-Idstein, 78) Nassau-Usingen, 79) Nassau-Fürstentum, 80) Nassau-Verden, 81) Nassau-Weilburg, 82) Nassau-Regensburg, 83) Nassau-Saarbrücken, 84) Nassau-Idstein, 85) Nassau-Usingen, 86) Nassau-Fürstentum, 87) Nassau-Verden, 88) Nassau-Weilburg, 89) Nassau-Regensburg, 90) Nassau-Saarbrücken, 91) Nassau-Idstein, 92) Nassau-Usingen, 93) Nassau-Fürstentum, 94) Nassau-Verden, 95) Nassau-Weilburg, 96) Nassau-Regensburg, 97) Nassau-Saarbrücken, 98) Nassau-Idstein, 99) Nassau-Usingen, 100) Nassau-Fürstentum, 101) Nassau-Verden, 102) Nassau-Weilburg, 103) Nassau-Regensburg, 104) Nassau-Saarbrücken, 105) Nassau-Idstein, 106) Nassau-Usingen, 107) Nassau-Fürstentum, 108) Nassau-Verden, 109) Nassau-Weilburg, 110) Nassau-Regensburg, 111) Nassau-Saarbrücken, 112) Nassau-Idstein, 113) Nassau-Usingen, 114) Nassau-Fürstentum, 115) Nassau-Verden, 116) Nassau-Weilburg, 117) Nassau-Regensburg, 118) Nassau-Saarbrücken, 119) Nassau-Idstein, 120) Nassau-Usingen, 121) Nassau-Fürstentum, 122) Nassau-Verden, 123) Nassau-Weilburg, 124) Nassau-Regensburg, 125) Nassau-Saarbrücken, 126) Nassau-Idstein, 127) Nassau-Usingen, 128) Nassau-Fürstentum, 129) Nassau-Verden, 130) Nassau-Weilburg, 131) Nassau-Regensburg, 132) Nassau-Saarbrücken, 133) Nassau-Idstein, 134) Nassau-Usingen, 135) Nassau-Fürstentum, 136) Nassau-Verden, 137) Nassau-Weilburg, 138) Nassau-Regensburg, 139) Nassau-Saarbrücken, 140) Nassau-Idstein, 141) Nassau-Usingen, 142) Nassau-Fürstentum, 143) Nassau-Verden, 144) Nassau-Weilburg, 145) Nassau-Regensburg, 146) Nassau-Saarbrücken, 147) Nassau-Idstein, 148) Nassau-Usingen, 149) Nassau-Fürstentum, 150) Nassau-Verden, 151) Nassau-Weilburg, 152) Nassau-Regensburg, 153) Nassau-Saarbrücken, 154) Nassau-Idstein, 155) Nassau-Usingen, 156) Nassau-Fürstentum, 157) Nassau-Verden, 158) Nassau-Weilburg, 159) Nassau-Regensburg, 160) Nassau-Saarbrücken, 161) Nassau-Idstein, 162) Nassau-Usingen, 163) Nassau-Fürstentum, 164) Nassau-Verden, 165) Nassau-Weilburg, 166) Nassau-Regensburg, 167) Nassau-Saarbrücken, 168) Nassau-Idstein, 169) Nassau-Usingen, 170) Nassau-Fürstentum, 171) Nassau-Verden, 172) Nassau-Weilburg, 173) Nassau-Regensburg, 174) Nassau-Saarbrücken, 175) Nassau-Idstein, 176) Nassau-Usingen, 177) Nassau-Fürstentum, 178) Nassau-Verden, 179) Nassau-Weilburg, 180) Nassau-Regensburg, 181) Nassau-Saarbrücken, 182) Nassau-Idstein, 183) Nassau-Usingen, 184) Nassau-Fürstentum, 185) Nassau-Verden, 186) Nassau-Weilburg, 187) Nassau-Regensburg, 188) Nassau-Saarbrücken, 189) Nassau-Idstein, 190) Nassau-Usingen, 191) Nassau-Fürstentum, 192) Nassau-Verden, 193) Nassau-Weilburg, 194) Nassau-Regensburg, 195) Nassau-Saarbrücken, 196) Nassau-Idstein, 197) Nassau-Usingen, 198) Nassau-Fürstentum, 199) Nassau-Verden, 200) Nassau-Weilburg, 201) Nassau-Regensburg, 202) Nassau-Saarbrücken, 203) Nassau-Idstein, 204) Nassau-Usingen, 205) Nassau-Fürstentum, 206) Nassau-Verden, 207) Nassau-Weilburg, 208) Nassau-Regensburg, 209) Nassau-Saarbrücken, 210) Nassau-Idstein, 211) Nassau-Usingen, 212) Nassau-Fürstentum, 213) Nassau-Verden, 214) Nassau-Weilburg, 215) Nassau-Regensburg, 216) Nassau-Saarbrücken, 217) Nassau-Idstein, 218) Nassau-Usingen, 219) Nassau-Fürstentum, 220) Nassau-Verden, 221) Nassau-Weilburg, 222) Nassau-Regensburg, 223) Nassau-Saarbrücken, 224) Nassau-Idstein, 225) Nassau-Usingen, 226) Nassau-Fürstentum, 227) Nassau-Verden, 228) Nassau-Weilburg, 229) Nassau-Regensburg, 230) Nassau-Saarbrücken, 231) Nassau-Idstein, 232) Nassau-Usingen, 233) Nassau-Fürstentum, 234) Nassau-Verden, 235) Nassau-Weilburg, 236) Nassau-Regensburg, 237) Nassau-Saarbrücken, 238) Nassau-Idstein, 239) Nassau-Usingen, 240) Nassau-Fürstentum, 241) Nassau-Verden, 242) Nassau-Weilburg, 243) Nassau-Regensburg, 244) Nassau-Saarbrücken, 245) Nassau-Idstein, 246) Nassau-Usingen, 247) Nassau-Fürstentum, 248) Nassau-Verden, 249) Nassau-Weilburg, 250) Nassau-Regensburg, 251) Nassau-Saarbrücken, 252) Nassau-Idstein, 253) Nassau-Usingen, 254) Nassau-Fürstentum, 255) Nassau-Verden, 256) Nassau-Weilburg, 257) Nassau-Regensburg, 258) Nassau-Saarbrücken, 259) Nassau-Idstein, 260) Nassau-Usingen, 261) Nassau-Fürstentum, 262) Nassau-Verden, 263) Nassau-Weilburg, 264) Nassau-Regensburg, 265) Nassau-Saarbrücken, 266) Nassau-Idstein, 267) Nassau-Usingen, 268) Nassau-Fürstentum, 269) Nassau-Verden, 270) Nassau-Weilburg, 271) Nassau-Regensburg, 272) Nassau-Saarbrücken, 273) Nassau-Idstein, 274) Nassau-Usingen, 275) Nassau-Fürstentum, 276) Nassau-Verden, 277) Nassau-Weilburg, 278) Nassau-Regensburg, 279) Nassau-Saarbrücken, 280) Nassau-Idstein, 281) Nassau-Usingen, 282) Nassau-Fürstentum, 283) Nassau-Verden, 284) Nassau-Weilburg, 285) Nassau-Regensburg, 286) Nassau-Saarbrücken, 287) Nassau-Idstein, 288) Nassau-Usingen, 289) Nassau-Fürstentum, 290) Nassau-Verden, 291) Nassau-Weilburg, 292) Nassau-Regensburg, 293) Nassau-Saarbrücken, 294) Nassau-Idstein, 295) Nassau-Usingen, 296) Nassau-Fürstentum, 297) Nassau-Verden, 298) Nassau-Weilburg, 299) Nassau-Regensburg, 300) Nassau-Saarbrücken, 301) Nassau-Idstein, 302) Nassau-Usingen, 303) Nassau-Fürstentum, 304) Nassau-Verden, 305) Nassau-Weilburg, 306) Nassau-Regensburg, 307) Nassau-Saarbrücken, 308) Nassau-Idstein, 309) Nassau-Usingen, 310) Nassau-Fürstentum, 311) Nassau-Verden, 312) Nassau-Weilburg, 313) Nassau-Regensburg, 314) Nassau-Saarbrücken, 315) Nassau-Idstein, 316) Nassau-Usingen, 317) Nassau-Fürstentum, 318) Nassau-Verden, 319) Nassau-Weilburg, 320) Nassau-Regensburg, 321) Nassau-Saarbrücken, 322) Nassau-Idstein, 323) Nassau-Usingen, 324) Nassau-Fürstentum, 325) Nassau-Verden, 326) Nassau-Weilburg, 327) Nassau-Regensburg, 328) Nassau-Saarbrücken, 329) Nassau-Idstein, 330) Nassau-Usingen, 331) Nassau-Fürstentum, 332) Nassau-Verden, 333) Nassau-Weilburg, 334) Nassau-Regensburg, 335) Nassau-Saarbrücken, 336) Nassau-Idstein, 337) Nassau-Usingen, 338) Nassau-Fürstentum, 339) Nassau-Verden, 340) Nassau-Weilburg, 341) Nassau-Regensburg, 342) Nassau-Saarbrücken, 343) Nassau-Idstein, 344) Nassau-Usingen, 345) Nassau-Fürstentum, 346) Nassau-Verden, 347) Nassau-Weilburg, 348) Nassau-Regensburg, 349) Nassau-Saarbrücken, 350) Nassau-Idstein, 351) Nassau-Usingen, 352) Nassau-Fürstentum, 353) Nassau-Verden, 354) Nassau-Weilburg, 355) Nassau-Regensburg, 356) Nassau-Saarbrücken, 357) Nassau-Idstein, 358) Nassau-Usingen, 359) Nassau-Fürstentum, 360) Nassau-Verden, 361) Nassau-Weilburg, 362) Nassau-Regensburg, 363) Nassau-Saarbrücken, 364) Nassau-Idstein, 365) Nassau-Usingen, 366) Nassau-Fürstentum, 367) Nassau-Verden, 368) Nassau-Weilburg, 369) Nassau-Regensburg, 370) Nassau-Saarbrücken, 371) Nassau-Idstein, 372) Nassau-Usingen, 373) Nassau-Fürstentum, 374) Nassau-Verden, 375) Nassau-Weilburg, 376) Nassau-Regensburg, 377) Nassau-Saarbrücken, 378) Nassau-Idstein, 379) Nassau-Usingen, 380) Nassau-Fürstentum, 381) Nassau-Verden, 382) Nassau-Weilburg, 383) Nassau-Regensburg, 384) Nassau-Saarbrücken, 385) Nassau-Idstein, 386) Nassau-Usingen, 387) Nassau-Fürstentum, 388) Nassau-Verden, 389) Nassau-Weilburg, 390) Nassau-Regensburg, 391) Nassau-Saarbrücken, 392) Nassau-Idstein, 393) Nassau-Usingen, 394) Nassau-Fürstentum, 395) Nassau-Verden, 396) Nassau-Weilburg, 397) Nassau-Regensburg, 398) Nassau-Saarbrücken, 399) Nassau-Idstein, 400) Nassau-Usingen, 401) Nassau-Fürstentum, 402) Nassau-Verden, 403) Nassau-Weilburg, 404) Nassau-Regensburg, 405) Nassau-Saarbrücken, 406) Nassau-Idstein, 407) Nassau-Usingen, 408) Nassau-Fürstentum, 409) Nassau-Verden, 410) Nassau-Weilburg, 411) Nassau-Regensburg, 412) Nassau-Saarbrücken, 413) Nassau-Idstein, 414) Nassau-Usingen, 415) Nassau-Fürstentum, 416) Nassau-Verden, 417) Nassau-Weilburg, 418) Nassau-Regensburg, 419) Nassau-Saarbrücken, 420) Nassau-Idstein, 421) Nassau-Usingen, 422) Nassau-Fürstentum, 423) Nassau-Verden, 424) Nassau-Weilburg, 425) Nassau-Regensburg, 426) Nassau-Saarbrücken, 427) Nassau-Idstein, 428) Nassau-Usingen, 429) Nassau-Fürstentum, 430) Nassau-Verden, 431) Nassau-Weilburg, 432) Nassau-Regensburg, 433) Nassau-Saarbrücken, 434) Nassau-Idstein, 435) Nassau-Usingen, 436) Nassau-Fürstentum, 437) Nassau-Verden, 438) Nassau-Weilburg, 439) Nassau-Regensburg, 440) Nassau-Saarbrücken, 441) Nassau-Idstein, 442) Nassau-Usingen, 443) Nassau-Fürstentum, 444) Nassau-Verden, 445) Nassau-Weilburg, 446) Nassau-Regensburg, 447) Nassau-Saarbrücken, 448) Nassau-Idstein, 449) Nassau-Usingen, 450) Nassau-Fürstentum, 451) Nassau-Verden, 452) Nassau-Weilburg, 453) Nassau-Regensburg, 454) Nassau-Saarbrücken, 455) Nassau-Idstein, 456) Nassau-Usingen, 457) Nassau-Fürstentum, 458) Nassau-Verden, 459) Nassau-Weilburg, 460) Nassau-Regensburg, 461) Nassau-Saarbrücken, 462) Nassau-Idstein, 463) Nassau-Usingen, 464) Nassau-Fürstentum, 465) Nassau-Verden, 466) Nassau-Weilburg, 467) Nassau-Regensburg, 468) Nassau-Saarbrücken, 469) Nassau-Idstein, 470) Nassau-Usingen, 471) Nassau-Fürstentum, 472) Nassau-Verden, 473) Nassau-Weilburg, 474) Nassau-Regensburg, 475) Nassau-Saarbrücken, 476) Nassau-Idstein, 477) Nassau-Usingen, 478) Nassau-Fürstentum, 479) Nassau-Verden, 480) Nassau-Weilburg, 481) Nassau-Regensburg, 482) Nassau-Saarbrücken, 483) Nassau-Idstein, 484) Nassau-Usingen, 485) Nassau-Fürstentum, 486) Nassau-Verden, 487) Nassau-Weilburg, 488) Nassau-Regensburg, 489) Nassau-Saarbrücken, 490) Nassau-Idstein, 491) Nassau-Usingen, 492) Nassau-Fürstentum, 493) Nassau-Verden, 494) Nassau-Weilburg, 495) Nassau-Regensburg, 496) Nassau-Saarbrücken, 497) Nassau-Idstein, 498) Nassau-Usingen, 499) Nassau-Fürstentum, 500) Nassau-Verden, 501) Nassau-Weilburg, 502) Nassau-Regensburg, 503) Nassau-Saarbrücken, 504) Nassau-Idstein, 505) Nassau-Usingen, 506) Nassau-Fürstentum, 507) Nassau-Verden, 508) Nassau-Weilburg, 509) Nassau-Regensburg, 510) Nassau-Saarbrücken, 511) Nassau-Idstein, 512) Nassau-Usingen, 513) Nassau-Fürstentum, 514) Nassau-Verden, 515) Nassau-Weilburg, 516) Nassau-Regensburg, 517) Nassau-Saarbrücken, 518) Nassau-Idstein, 519) Nassau-Usingen, 520) Nassau-Fürstentum, 521) Nassau-Verden, 522) Nassau-Weilburg, 523) Nassau-Regensburg, 524) Nassau-Saarbrücken, 525) Nassau-Idstein, 526) Nassau-Usingen, 527) Nassau-Fürstentum, 528) Nassau-Verden, 529) Nassau-Weilburg, 530) Nassau-Regensburg, 531) Nassau-Saarbrücken, 532) Nassau-Idstein, 533) Nassau-Usingen, 534) Nassau-Fürstentum, 535) Nassau-Verden, 536) Nassau-Weilburg, 537) Nassau-Regensburg, 538) Nassau-Saarbrücken, 539) Nassau-Idstein, 540) Nassau-Usingen, 541) Nassau-Fürstentum, 542) Nassau-Verden, 543) Nassau-Weilburg, 544) Nassau-Regensburg, 545) Nassau-Saarbrücken, 546) Nassau-Idstein, 547) Nassau-Usingen, 548) Nassau-Fürstentum, 549) Nassau-Verden, 550) Nassau-Weilburg, 551) Nassau-Regensburg, 552) Nassau-Saarbrücken, 553) Nassau-Idstein, 554) Nassau-Usingen, 555) Nassau-Fürstentum, 556) Nassau-Verden, 557) Nassau-Weilburg, 558) Nassau-Regensburg, 559) Nassau-Saarbrücken, 560) Nassau-Idstein, 561) Nassau-Usingen, 562) Nassau-Fürstentum, 563) Nassau-Verden, 564) Nassau-Weilburg, 565) Nassau-Regensburg, 566) Nassau-Saarbrücken, 567) Nassau-Idstein, 568) Nassau-Usingen, 569) Nassau-Fürstentum, 570) Nassau-Verden, 571) Nassau-Weilburg, 572) Nassau-Regensburg, 573) Nassau-Saarbrücken, 574) Nassau-Idstein, 575) Nassau-Usingen, 576) Nassau-Fürstentum, 577) Nassau-Verden, 578) Nassau-Weilburg, 579) Nassau-Regensburg, 580

